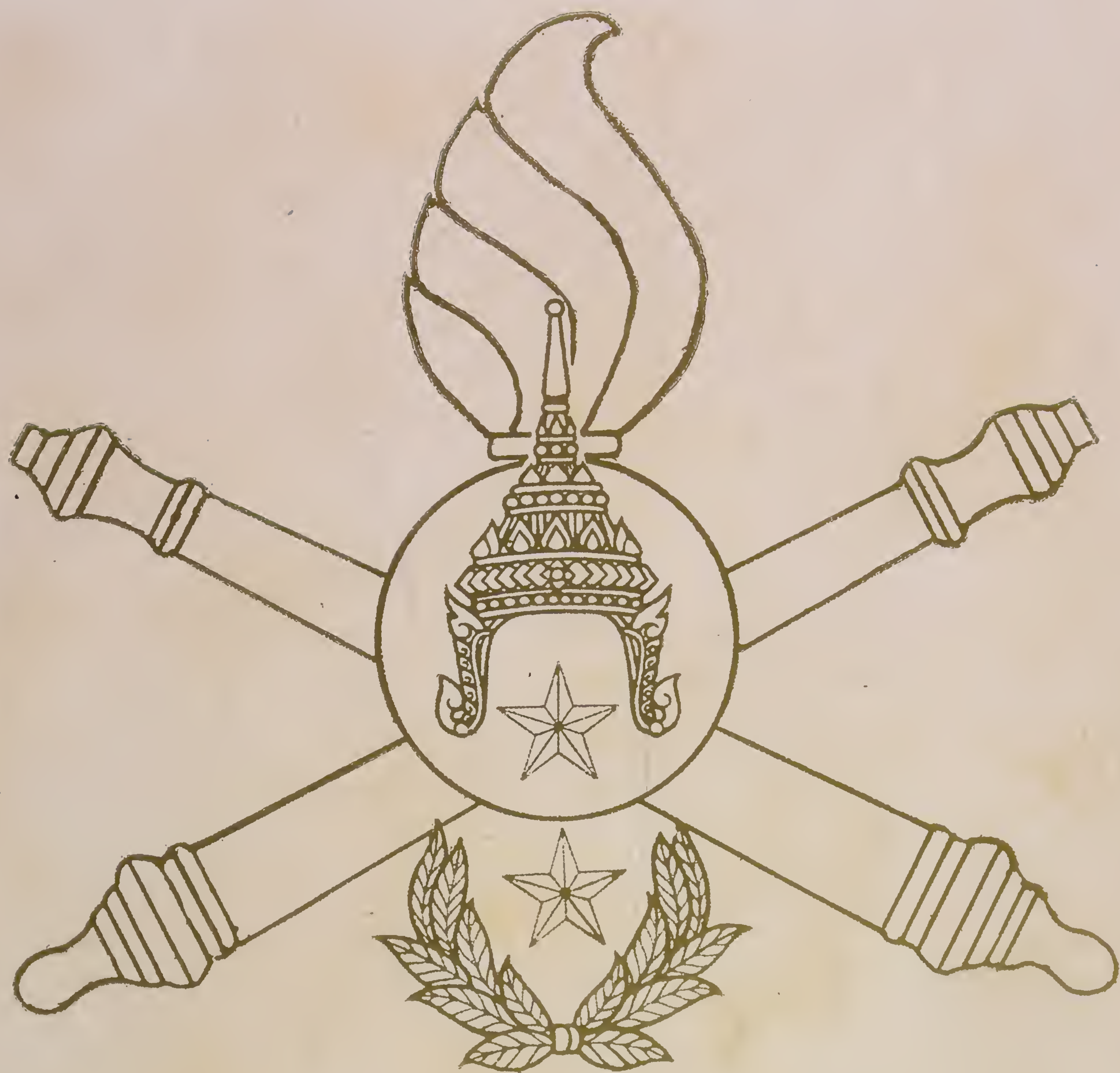

อนุสรณ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พลตรี เล็ก สงวนชาติศรไกร

ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร
วันพุธที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๖
เวลา ๑๗.๐๐ น.

พิมพ์ที่ ธเนศวรการพิมพ์ 189 ถนนบำรุงเมือง ตำบลสำราญราษฎร์ กรุงเทพมหานคร
นายอภิชาติ เลิศเพชรพันธ์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. 2516 ☎ 222520

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่ ๕๐๘๒ สำนักพระราชวัง

๒๙ มิถุนายน ๒๕๑๖

พระราชทานเพลิงศพ พลตรี เล็ก สงวนชาติศรไกร ท.ช.,ท.ม. ที่เมรุวัดโสมนัสวิหาร กรุงเทพมหานคร

วันอังคาร ที่ ๑๔ สิงหาคม ๒๕๑๖ เวลา ๑๗.๐๐ น. เชิญหีบศพออกจากสุสาน ตั้งบำเพ็ญกุศล ณ ศาลาวัดโสมนัสวิหาร

วันพุธ ที่ ๑๕ สิงหาคม ๒๕๑๖ เวลา ๑๕.๐๐ น. เชิญหีบศพแห่เวียนเมรุ แล้วเชิญขึ้นตั้งบนจิตกาธาน

เวลา ๑๗.๐๐ น. พระราชทานเพลิง.

ปิยะ/พิมพ์/ ๑๗. /หาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ พลตรี เล็ก สงวนชาติศรไกร เพื่อทราบ เครื่องประกอบเกียรติยศที่พระราชทานมานี้ และเจ้าพนักงานที่มาปฏิบัติ เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

(ลงนาม)

ผู้รับรับสั่ง

เจ้าภาพขอกราบขอบพระคุณ และขอบคุณเป็นอย่างสูงที่ท่านได้กรุณาให้เกียรตินับตั้งแต่มาร่วมในงานบำเพ็ญกุศลในวาระต่าง ๆ รวมทั้งมาร่วมในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรีเล็ก สงวนชาติศรไกร ในวันนี้

หากมีข้อบกพร่องประการใด ขอได้โปรดประทานอภัยให้ด้วย

พลตรีเล็ก สงวนชาติศรไกร

ชาตะ — ๒ กุมภาพันธ์ ๒๔๔๐

มรณะ — ๔ พฤษภาคม ๒๕๑๖

ภริยา บุตร และ หลาน

ภริยา บุตร น้อง และหลาน

งานสวดพระอภิธรรมที่วัดโสมนัสวิหาร วันที่ ๔—๑๐ พ.ค. ๒๕๑๖

งานสวดพระอภิธรรมที่วัดโสมนัสวิหาร วันที่ ๔–๑๐ พ.ค. ๒๕๑๖

งานสวดพระอภิธรรมที่วัดโสมนัสวิหาร วันที่ ๔–๑๐ พ.ค. ๒๕๑๖

ประวัติของ พลตรี เล็ก สงวนชาติศรไกร

พลตรี เล็ก สงวนชาติศรไกร ราชทินนามเดิม ขุนสงวนชาติศรไกร เกิดเมื่อวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๐ ณ ตำบลลาดบัวขาว อำเภอจันทึก จังหวัดนครราชสีมา

บิดาชื่อ นายกรอส สงวนชาติ มารดาชื่อ นางหลี สงวนชาติ มีพี่น้องร่วมบิดา และมารดา รวม ๗ คน คือ

๑. พลตรี เล็ก สงวนชาติศรไกร

๒. นายชวิษฐ์ สงวนชาติ (ถึงแก่กรรม)

๓. นางราชานุรักษ์ (ทิพย์ บุนนาค) (ถึงแก่กรรม)

๔. นายชลิต สงวนชาติ (ถึงแก่กรรม)

๕. นางสังวาลย์ ทิพยวาน

๖. นางมณี ศิริสันต์

๗. นายสุดจิตร สงวนชาติ

พลตรี เล็ก สงวนชาติศรไกร ได้สมรสกับนางสาวทองคำ พจนา เมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๙ มีบุตรทั้งกับมารดาอื่นรวม ๕ คน คือ

๑. พันเอก เกษม สงวนชาติศรไกร

๒. นาย โสภณ สงวนชาติศรไกร

๓. นาย ธนิต สงวนชาติศรไกร

๔. นาย สุวิช สงวนชาติศรไกร

๕. นาย สุรพล สงวนชาติศรไกร

การศึกษา ได้รับการศึกษาเบื้องต้น ณ โรงเรียนเทพศิรินทร์

ครั้นเมื่ออายุได้ ๑๖ ปี ท่านผู้เป็นบิดา ได้นำเข้าเฝ้าถวายตัว แด่สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานารถ ฯ จึงได้เข้าพักอาศัยอยู่ ณ พระตำหนัก-

ปารุสกวัน ตำบลกรมหลวงพิษณุโลก จังหวัดพระนคร แล้วจึงได้เข้ารับการศึกษาในโรงเรียนนายร้อยทหารบก เมื่อวันที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ ได้ขึ้นทะเบียนนักเรียนนายร้อย เลขประจำตัว ๒๖๓๓ ซึ่งการศึกษาของนักเรียนนายร้อยสมัยนั้นใช้เวลานานปี เพื่อที่จะปลูกฝังความเป็นทหาร ให้บังเกิดขึ้นเป็นชีวิตจิตใจ หรือฝังอยู่ในสายเลือดโดยแท้จริง หลักสูตรการศึกษาจึงแบ่งเป็นหลายชั้น โดยเริ่มเป็นนักเรียนนายร้อยประถม และนักเรียนนายร้อยมัธยม แล้วจึงเป็นนักเรียนทำการนายร้อย อีก ๘ เดือน จึงจะได้เป็นนายนายร้อยตรี รุ่นที่นักเรียนนายร้อย เล็ก สงวนชาติ เข้ารับการศึกษานี้นับเป็นรุ่นที่ ๑๖ มีนักเรียนนายร้อย ๙๕ นาย

ได้ขึ้นทะเบียนทหาร หมาย <u>ท. บ. ๒๔๕๘</u>

ท,บ, ๑

ก. ๘๙๒

ในระหว่างรับการศึกษาเป็นนักเรียนนายร้อยอยู่นั้น ได้ประกอบคุณงามความดี มีวิริยะอุตสาหะ พร้อมด้วยคุณสมบัติทางทหารทั้งปวง จึงได้รับประทวนยศดังต่อไปนี้

๒๕ ก.ค. ๒๔๖๑ ได้รับประทวนยศของเสนาธิการทหารบก เป็น สิบตรี ในกรมยุทธศึกษาทหารบก

๑ ส.ค. ๒๔๖๒ ได้รับประทวนยศของเสนาธิการทหารบก เป็น สิบโท ในกรมยุทธศึกษาทหารบก

๒๐ ธ.ค. ๒๔๖๓ ได้รับประทวนยศของเสนาธิการทหารบก เป็น สิบเอก ในกรมยุทธศึกษาทหารบก

หมายเหตุ

กระทรวงกลาโหมมอบอำนาจให้เสนาธิการทหารบก เลือกนักเรียนนายร้อยที่ประพฤติดีเรียนดี ปกครองดี ฝึกดี และได้ขึ้นทะเบียนตามพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์

ทหารมาแล้ว ตั้งเป็นนายสิบได้โดยไม่ต้องให้ว่าที่เสียก่อนชั้นหนึ่ง นักเรียนนายร้อยที่ทำหน้าที่ผู้ช่วยผู้บังคับหมวดได้เป็นนายสิบเอก ผู้ที่มิได้ทำหน้าที่ผู้ช่วยผู้บังคับหมวดได้แต่นายสิบเหล่านี้มิได้มีเงินเดือนเพิ่มขึ้น คงรับแต่ยศเท่านั้น ส่วนนักเรียนนายร้อยที่ยังมิได้ขึ้นทะเบียนทหาร เสนาธิการทหารบกมีอำนาจตั้งให้มียศเป็น "ทำการนายสิบ" และให้ปั้งเครื่องหมายอย่างนายสิบในกรมทหารรักษาพระองค์ นักเรียนนายร้อยที่ได้ยศเหล่านี้ เมื่อออกจากการเป็นนักเรียนแล้ว ยศนายสิบก็หมดไปด้วย เสนาธิการทหารบกยังมีอำนาจถอด นายสิบ และทำการนายสิบได้ด้วย

ประวัติรับราชการ

พลตรี เล็ก สงวนชาติศรไกร มีประวัติราชการที่ดีเด่น และเป็นผู้ที่ประสบความสำเร็จในชีวิตรับราชการทหารคนหนึ่ง เพราะชีวิตทหารที่เริ่มต้นจากนักเรียนนายร้อยนั้น ย่อมมีความใฝ่ฝันที่จะได้ก้าวหน้า และได้รับพระราชทานยศ ถึงระดับ "นายพล" อันเป็นจุดหมายปลายทางของนักเรียนนายร้อยทุกคน คือความใฝ่ฝันที่จะได้สวมหมวก "ภู่ขนห่าน" อันเป็นเครื่องหมายของนายพลในสมัยนั้น เป็นสิ่งที่มีอยู่ในใจทุกคน

ความสำเร็จในชีวิตรับราชการของนายพลตรี เล็ก สงวนชาติศรไกร เกิดแต่ความขยันหมั่นเพียรมิรู้ท้อถอย มีความสนใจขวนขวายในวิทยาการก้าวหน้าอย่างเท่าทันต่อเหตุการณ์ของโลกทุกสมัย และกอปรด้วยบุคลิกภาพอันสง่าน่าเกรงขาม มีความซื่อสัตย์ ยุติธรรม ตรงไปตรงมารวมถึงความรัก และความโอบอ้อมอารีต่อผู้ร่วมงานโดยจริงใจ

ตำแหน่งในระหว่างรับราชการทหารมีดังต่อไปนี้

๑๕ พ.ค. ๒๔๕๖ เป็นนักเรียนนายร้อยทหารบก หมายเลขประจำตัว ๒๖๓๓
๑ พ.ค. ๒๔๖๕ เป็นนักเรียนทำการนายร้อยประจำกรมทหารปืนใหญ่ที่ ๙
๓๐ ธ.ค. ๒๔๖๕ เป็นนายร้อยตรี ประจำกรมทหารปืนใหญ่ที่ ๙
๑ เม.ย. ๒๔๖๗ ประจำกรมทหารปืนใหญ่ที่ ๙
๑ เม.ย. ๒๔๗๑ ประจำกองพันทหารปืนใหญ่ที่ ๒ กรมทหารปืนใหญ่ที่ ๑ รักษาพระองค์

๑ เม.ย. ๒๔๗๒	ประจำแผนกโรงเรียนทหารปืนใหญ่ ลพบุรี
๒๓ เม.ย ๒๔๗๓	เป็นนายทหารคนสนิท ผู้อำนวยการแผนกโรงเรียนทหารปืนใหญ่
๑ ส.ค. ๒๔๗๕	เป็นนายทหารคนสนิทแม่กองสนามยิงปืน กองบังคับการทหารปืนใหญ่
๑ ม.ค. ๒๔๗๕	ประจำกองบังคับการจังหวัดทหารบกกรุงเทพ เพื่อรับการฝึกวิชากสิกรรม
๑ พ.ค. ๒๔๗๖	ประจำกองสนามยิงปืน ลพบุรี
๑ ธ.ค. ๒๔๗๖	เป็นผู้บังคับกองร้อยปืนใหญ่ทดลอง กองสนามยิงปืน ลพบุรี
๑๔ ก.ค. ๒๔๗๗	เป็นผู้บังคับกองร้อยที่ ๒ กองพันทหารปืนใหญ่ที่ ๓ ปราจีนบุรี
๑๐ ก.ย. ๒๔๗๗	เป็นผู้บังคับกองร้อยที่ ๒ กองพันทหารปืนใหญ่ที่ ๔ ปราจีนบุรี
๓๐ มี.ค. ๒๔๘๑	เป็นรองผู้บังคับกองพันทหารปืนใหญ่ที่ ๔ ปราจีนบุรี
๑๘ ก.ค. ๒๔๘๓	เป็นรองผู้บังคับกองโรงเรียนทหารปืนใหญ่ ลพบุรี
๑๒ มิ.ย. ๒๔๘๔	เป็นรักษาการผู้บังคับกองโรงเรียนทหารปืนใหญ่
๘ ต.ค. ๒๔๘๖	เป็นผู้บังคับกองโรงเรียนทหารปืนใหญ่
๒๒ ก.ย. ๒๔๘๗	เป็นรองหัวหน้าแผนกการปืนใหญ่ ลพบุรี
๗ พ.ย. ๒๔๘๘	เป็นผู้บังคับกองพันทหารปืนใหญ่ที่ ๑ รักษาพระองค์
๒๘ ม.ค. ๒๔๙๑	เป็นเจ้ากรมป้องกันต่อสู้อากาศยาน
๙ ต.ค. ๒๔๙๑	เป็นเจ้ากรมคลังแสงทหารบก
๑ ส.ค. ๒๔๙๔	ออกจากราชการทหารไปเป็นผู้ช่วยผู้อำนวยการโรงงานยาสูบ และได้เป็นผู้อำนวยการโรงงานยาสูบต่อมา

๒๗ ม.ค. ๒๔๙๗ กลับเข้ารับราชการทหารอีกครั้งหนึ่ง เป็นประจำกรมกำลังพลทหารบก

๑ ก.พ. ๒๕๐๐ เป็นนายทหารนอกราชการประจำสำนักงานปลัดกระทรวงกลาโหม

การได้รับพระราชทานยศตามลำดับดังต่อไปนี้

ร้อยตรี	๓๐ ธ.ค.	๒๔๖๕
ร้อยโท	๕ เม.ย.	๒๔๗๒
ร้อยเอก	๑ เม.ย.	๒๔๗๘
พันตรี	๑๙ มิ.ย.	๒๔๘๔
พันโท	๑ ก.ค.	๒๔๘๗
พันเอก	๑ ม.ค.	๒๔๙๑
พลจัตวา	๔ มี.ค.	๒๔๙๘
พลตรี	๑ ม.ค.	๒๕๐๐

ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น "ขุนสงวนชาติศรไกร" เมื่อ ๑๘ พ.ค. ๒๔๗๒

ลาออกจากบรรดาศักดิ์ เมื่อ ๒๑ ม.ค. ๒๔๘๕

ได้ขอเปลี่ยนนามสกุลเดิม "สงวนชาติ" เป็น "สงวนชาติศรไกร" เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕

ตำแหน่งพิเศษ

ราชองครักษ์เวร เมื่อ ๒๙ ม.ค. ๒๔๘๘

สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ประเภท ๒ เมื่อ ๓๐ พ.ค. ๒๔๙๔ และ ๑๘ ก.ย. ๒๕๐๐

ตำแหน่งหน้าที่ในโรงงานยาสูบกระทรวงการคลัง

๑ ส.ค. ๒๔๙๔ เป็นผู้ช่วยผู้อำนวยการโรงงานยาสูบ

๑๑ ธ.ค. ๒๕๐๐—๓๐ พ.ย. ๒๕๐๕ เป็นผู้อำนวยการโรงงานยาสูบ

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

ฯลฯ

ทวิติยาภรณ์มงกุฎไทย เมื่อ ๑๘ พ.ย. ๒๔๙๖

(รกจ. เล่ม ๗๐ ตอนที่ ๗๕ ลง ๒๕ พ.ย. ๒๔๙๖)

ทวิติยาภรณ์ช้างเผือก เมื่อ ๕ ธ.ค. ๒๕๐๓

(รกจ. เล่ม ๗๗ ตอนที่ ๑๐๒ ลง ๑๔ ก.ค. ๒๕๐๓)

เหรียญพิทักษ์รัฐธรรมนูญ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖

เหรียญชัยสมรภูมิ กรณีพิพาทกับอินโดจีนของฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔

ราชการสงคราม

กรณีพิพาทกับอินโดจีนของฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๔๘๓—๒๔๘๔

การปฏิบัติราชการสงคราม กรณีพิพาทกับอินโดจีนของฝรั่งเศส

ในขณะนั้น ปี ๒๔๘๓ ร.อ. ขุนสงวนชาติศรไกร ดำรงตำแหน่งเป็นรองผู้บังคับกองโรงเรียนทหารปืนใหญ่ ลพบุรี ได้รับเลื่อนตำแหน่งในสนามขึ้นเป็น ผู้บังคับกองพันทหารปืนใหญ่ที่ ๒ ซึ่งแปรสภาพจาก กองโรงเรียนทหารปืนใหญ่เพื่อปฏิบัติการสงครามในครั้งนั้น อาวุธปืนใหญ่ของกองพันทหารปืนใหญ่ที่ ๒ ในครั้งนั้นคือปืนใหญ่ โบฟอร์ด ขนาด ๑๐๕ มิลลิเมตร และ ๗๕ มิลลิเมตร ผสมกันลากจูงด้วยยานยนต์ กองพันทหารปืนใหญ่ที่ ๒ ได้เข้าปฏิบัติการรบ โดยขึ้นในบังคับบัญชาของกรมทหารปืนใหญ่ที่ ๔ ซึ่งมีพันเอก หลวงอมรเสนีย์ เป็นผู้บังคับการกรม ขึ้นอยู่ในกองทัพบูรพา อันมี พลตรีหลวงพรหมโยธี เป็นแม่ทัพ กำลังรบของกองทัพบูรพาในขณะนั้นมีกองพลพระนคร ซึ่งพลตรี หลวงเสรีเริงฤทธิ์ เป็นผู้บัญชาการกองพล และรองแม่ทัพกองพลวัฒนา ซึ่งมี พลตรี หลวงไพรีระย่อเดช เป็นผู้บัญชาการกองพล และรองแม่ทัพผู้บังคับทหารปืนใหญ่ต่อสู้อากาศยานขณะนั้น คือ พันตรี ขุนศิลป์ศรชัย

การรบในครั้งนั้น กองทัพไทยได้รุกไล่ข้าศึกเข้าไปยึดอาณาเขตพื้นที่ซึ่งเคยเป็นผืนแผ่นดินไทยมาแต่เก่าก่อน ได้ประสบการต้านทานอย่างหนักในตอนเริ่มแรก ข้าศึกได้ใช้ปืนขนาดหนักระดมยิงฝ่ายเรา กองพันทหารปืนใหญ่ที่ ๒ ภายใต้บังคับบัญชาของ ร.อ. ขุนสงวนชาติศรไกร จึงได้มีบทบาทสำคัญในการยิงตอบโต้ และทำลายที่ตั้งสำคัญ

ของข้าศึก ที่ตั้งยิงของฝ่ายเราขณะนั้นคือ บริเวณบ้านเขาน้อย และบริเวณห้วยบ่ำตอง อำเภออรัญญประเทศ (ซึ่งบ้านเขาน้อยภายหลังได้ใช้เป็นสุสานฝังศพทหารเสียชีวิต) เมื่อข้าศึกได้ยิงปืนใหญ่ กระสุนมาตกหน้าโรงแรมรถไฟ อำเภออรัญญประเทศ ปืนใหญ่ฝ่ายไทยจึงได้ยิงโต้ตอบ และยิงทำลายต่อที่หมาย คือที่ทำการด่านปอยเปตของข้าศึกและสามารถทำลายอาคารที่หมายนั้นได้ และบังเกิดผลอัศจรรย์อย่างน่าพิศวง คือกระสุนปืนฝ่ายเราซึ่งยิงไปในระยะประมาณ ๗--๘ กม. นั้น สามารถยิงถูกเสาธงซึ่งมีธงข้าศึกสบัดพริ้วลมอยู่บนยอดเสาธงหักสะบั้นลง ซึ่งโดยธรรมดาแล้วปืนใหญ่จะทำลายที่หมายด้วยกลุ่มกระสุน ซึ่งใช้อำนาจระเบิดคลอบคลุมที่หมาย ความตั้งใจที่จะให้กระสุนนัดใดนัดหนึ่งถูกตรงกลางเป้าหมายเสมือนเป้าวงดำของปืนเล็กนั้น เป็นสิ่งที่กระทำได้ยากยิ่ง ดังนั้นผลการยิงของปืนใหญ่ที่พลอยทำให้เสาธงข้าศึกหักสะบั้นลงจึงเป็นที่เลื่องลือ และสร้างขวัญ และกำลังใจให้แก่ทหารไทยในครั้งนั้นเป็นอย่างยิ่ง เปรียบเสมือนนิมิตหมายแห่งชัยชนะในการสงคราม เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ทหารไทยบังเกิดความฮึกเหิม และห้าวหาญยิ่งขึ้น ผลของการรบ และเกียรติประวัติย่อมเป็นประจักษ์อยู่ในประวัติศาสตร์แล้วว่า กองทัพไทยสามารถรุกไล่ข้าศึก และเข้ายึดพื้นที่ได้มากมาย

การปฏิบัติราชการสงครามของ ร้อยเอก ขุนสงวนชาติศรไกร ในครั้งนั้นเป็นผลดีแก่ทางราชการกองทัพบกอย่างยิ่ง จึงได้รับพระราชทานเลื่อนยศจาก ร้อยเอก เป็นพันตรี ในปี พ.ศ. ๒๔๘๔

บั้นปลายของชีวิต

พลตรีเล็ก สงวนชาติศรไกร ได้เริ่มป่วยเป็นโรคเกี่ยวกับหัวใจในครั้งแรกเมื่อประมาณเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ ในขณะที่ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการโรงงานยาสูบ ประกอบกับในขณะนั้น ได้พิจารณาเห็นว่าตนเองมีอายุมากแล้ว โรคภัยก็เริ่มเริ่มเบียดเบียน ควรจะได้รับการพักผ่อน จึงได้ตัดสินใจลาออกจากผู้อำนวยการโรงงานยาสูบ เมื่อ ๓๐ พ.ค. ๒๕๐๕ พลตรีเล็ก สงวนชาติศรไกร เป็นคนเลื่อมใสศรัทธาใน

พระพุทธศาสนา ฉะนั้นภายหลังที่ลาออกจากงานแล้ว จึงได้ขะมักเขม้นศึกษาในพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างมาก มักหาโอกาสไปฟังการบรรยายทางพระพุทธศาสนาจากผู้รู้เป็นประจำเสมอมา และพยายามปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน กับจะมีความพอใจและยินดีเป็นอย่างยิ่งที่จะได้มีโอกาสสนทนา และแลกเปลี่ยนข้อคิดเห็นต่าง ๆ ในเรื่องของพระพุทธศาสนา พลตรีเล็กได้ปฏิบัติตัวเช่นนี้เรื่อยมาจนกระทั่ง เดือน พ.ย. ๒๕๑๓ โรคหัวใจซึ่งเคยเป็นมาแล้วครั้งหนึ่งกำเริบขึ้นมาอีก ต้องเข้ารับการรักษาพยาบาลเป็นประจำเรื่อยมา จนกระทั่งเมื่อวันที่ ๔ พ.ค. ๒๕๑๖ เวลา ๖.๔๐ น. พลตรีเล็ก สงวนชาติศรไกร ก็ได้ถึงแก่อสัญกรรมที่โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้าฯ ด้วยโรคหัวใจวาย รวมอายุทั้งสิ้น ๗๖ ปี

คำไว้อาลัย

พลตรี เล็ก สงวนชาติศรไกร สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนนายร้อยทหารบก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ ซึ่งเป็นรุ่นเดียวกับข้าพเจ้า ในรุ่นนี้เล็กสอบไล่ได้ที่ ๔๑ และถึงแก่กรรมเป็นคนที่ ๕๙ ในจำนวน ๙๖ คน

เล็ก เป็นผู้มีอัธยาศัยดีอย่างยิ่ง รักเพื่อน ตามใจเพื่อน ไม่เคยได้ยินว่า เล็กโกรธกับใครและไม่ชอบผู้ใด ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงเข้าใจว่าเพื่อน ๆ ก็รักเล็กทุกคน

ในระยะ ๗–๘ ปีมานี้ เล็กป่วยเป็นโรคหัวใจ และได้รักษาตัวที่โรงพยาบาลพระมงกุฎ ฯ และโรงพยาบาลโรงงานยาสูบบ่อยครั้ง ถึงกระนั้นเล็กก็พยายามไปกินอาหารกลางวันกับเพื่อน ๆ ใน **วันบำนาญ** หรือไปต่างจังหวัดกับเพื่อน ๆ ในตอนกลางเดือนทุกเดือน ถ้ามีสุขภาพดี

เมื่อ ๑ พฤษภาคม ๒๕๑๖ ได้มีพิธีฉลองวันครบรอบปีที่ ๕๑ ของรุ่นที่บ้านของข้าพเจ้า โดยนิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ และสวดมาติกาบังสุกุลให้แก่เพื่อนร่วมรุ่นที่ถึงแก่กรรมไปแล้ว เล็กก็ได้มาร่วมในพิธีนี้ตามเคย โดยไม่มีอาการผิดปกติและลางสังหรณ์ใด ๆ

แต่พอตอนเช้าของวันที่ ๔ พฤษภาคม ๒๕๑๖ ข้าพเจ้าได้รับโทรศัพท์ว่า เล็กถึงแก่กรรมเสียแล้ว ตกใจ เศร้าใจ และอาลัยในการจากไปของเพื่อนรักคนนี้เป็นอย่างยิ่ง ได้รีบโทรศัพท์ถึงเพื่อน ๆ ให้ทราบและไปรดน้ำศพ และทำหนังสือเวียนให้ไปในพิธีสวดพระอภิธรรมให้แก่เล็กใน ๑๐ พ.ค. ๑๖

ขอให้วิญญาณของเล็กจงไปสู่สุขในสัมปรายภพโน้นเทอญ

พล.อ. ไสว ไสวแสนยากร

(พล.อ. ไสว ไสวแสนยากร)

คำไว้อาลัย

พลตรี เล็ก สงวนชาติศรไกร ซึ่งในอดีตเคยเป็นผู้บังคับบัญชาผู้เขียนเมื่อได้ร่วมงานกันที่โรงงานยาสูบ แต่ในทางส่วนตัวกับผู้เขียนแล้ว ได้ทำตนเป็นญาติผู้ใหญ่และบางครั้งก็เป็นกันเองอย่างเพื่อนฝูง ทั้งนี้เป็นความเมตตากรุณาของท่านในอดีต ที่ผู้เขียนต้องจดจำมาเขียนคำไว้อาลัย ณ ที่นี้

คุณลักษณะดังกล่าวแล้วของท่าน ยังมีต่อบรรดาเพื่อนร่วมงานคนอื่นด้วย ซึ่งทุกคนจะยอมรับว่ามีความรู้สึกอย่างเดียวกับผู้เขียน เพราะว่าโดยอุปนิสัยแล้ว ท่านเป็นผู้มีอารมณ์สนุกใจดีและร่าเริงเสมอ แม้บางครั้งจะกริ้วโกรธให้เห็น แต่ไม่นานก็หาย เพราะลืมนึกถึงความผิดของผู้อื่นด้วยการรู้จักอภัย และไม่พยาบาท ด้วยเหตุนี้เองท่านจึงเป็นบุคคลที่มีเพื่อนมากกว่าศัตรู

ในสมัยที่ได้เดินทางไปราชการต่างประเทศด้วยกัน ผู้เขียนได้อยู่ใกล้ชิดและสังเกตเห็นว่า ท่านมีห่วงอยู่สองอย่าง คือ งานกับครอบครัว เมื่อพูดเรื่องงานแล้วมักวกมาพูดถึงครอบครัว โดยเฉพาะผู้เยาว์ในอุปการะที่ท่านเป็นห่วงอนาคตข้างหน้า อันแสดงออกถึงความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบ ซึ่งต่อมาก็เป็นผลปรากฏว่า ในด้านงานท่านได้ดำรงตำแหน่งสูงสุดในสำนักงาน คือ เป็นผู้อำนวยการ ส่วนทางครอบครัวก็ได้ให้อุปการะแก่บุตรจนเติบโตและได้รับการศึกษาดีทุกคน

ตามปกติท่านเป็นคนที่มีสุขภาพดีและแข็งแรง แต่เมื่อได้มาพบกับงานหนักในด้านอุตสาหกรรมยาสูบ จึงทำให้ท่านได้ล้มป่วยลงด้วยโรคหัวใจในตอนปลายสมัยงานของท่าน และเมื่อพ้นจากหน้าที่ไปแล้ว ท่านได้จับหลักถูกต้องที่สำคัญ อันเป็นผลดีแก่สุขภาพทางจิต นั่นคือหันความสนใจไปทางพระพุทธศาสนา ด้วยการปฏิบัติทางใจจึงหลุดพ้นจากความกังวลไปได้ และกลายเป็นคนแข็งแรงสดใสไม่ป่วยไข้ได้ทุกข์ต่อไป ดังนั้นเมื่อท่านได้มาเยี่ยมและคุยกับผู้เขียนถึงที่บ้าน ผู้เขียนจึงพบว่าทั้งจิตใจและร่างกายของท่านดีขึ้นมาก จนไม่น่าจะเป็นห่วงต่อไปและกล้าพยากรณ์ได้ว่า ท่านจะมีอายุยืนนาน

แต่ความตายนั้นเป็นกฎธรรมดาประจำโลกแห่งสังสารวัฏ ไม่ว่าคนหรือสัตว์จะล่วงพ้นการสิ้นสุดแห่งอายุขัยไปหาได้ไม่ ท่านพลตรี เล็กฯ เอง ยังได้เคยยืนยันแก่ผู้เขียนว่า ท่านรู้ความจริงของชีวิตแล้วจึงไม่รู้สึกว่าเป็นเรื่องอัศจรรย์อะไรกับความตาย กลับพยายามบำเพ็ญเพียรทางจิตให้ยิ่งขึ้น

ฉะนั้น ในทันทีที่ได้รับโทรศัพท์แจ้งว่า ท่านพลตรี เล็กๆ ได้ถึงแก่อนิจกรรมเสียแล้ว ผู้เขียนได้เกิดความความรู้สึกควบคู่กับความสลดใจว่า ท่านคงจะไปดีเพราะเป็นผู้ที่ถึงพร้อมด้วย กาย วาจา ใจ ในทางที่ชอบ ชีวิตของท่านเป็นชีวิตที่เสร็จกิจสมบูรณ์แล้วในหน้าที่ทางโลก และทั้งยังเป็นผู้ไม่ประมาทต่อวาระสุดท้ายอันจะมาถึงซึ่งก็เป็นจริงอย่างคาด ต่อมาผู้เขียนได้ฟังคำบอกเล่าจากผู้ใกล้ชิดว่า ตอนที่จะทิ้งร่างไปนั้นท่านก็ไปได้อย่างสงบ ทำให้ผู้เขียนยังเกิดความศรัทธาในคุณค่าของธรรมะยิ่งขึ้นเพราะได้มาเห็นท่านนายพลตรี เล็กฯ เป็นผู้ที่ไปดีซึ่งตรงกับคำว่า "สุคติ"

ขอให้ดวงจิตของท่านจงไปสู่สุคติอันสงบสุขในสัมปรายภพ เทอญ.

โดย

วิม อิทธิกุล

คำไว้อาลัย

วันศุกร์ที่ ๔ พฤษภาคม ๒๕๑๖ เป็นวันที่ข้าพเจ้าและครอบครัว ได้รับข่าวที่นำความสลดใจเป็นอย่างยิ่ง ในข่าวการถึงอนิจกรรมของพลตรี เล็ก สงวนชาติศรไกร อดีตผู้อำนวยการโรงงานยาสูบ ซึ่งข้าพเจ้าและครอบครัวมีความเคารพและนับถือท่านเสมือนบุพการีผู้หนึ่ง ท่านเคยเป็นผู้บังคับบัญชาสูงสุดของข้าพเจ้า ซึ่งตลอดระยะสมัยในการดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการโรงงานยาสูบ ข้าพเจ้าได้รับความเมตตาอารีจากท่านทั้งในด้านส่วนตัวและการงาน จึงถือได้ว่าท่านผู้นี้เป็นผู้มีอุปการะคุณอย่างสูงแก่ข้าพเจ้า แม้แต่ท่านจะพ้นตำแหน่งไปแล้ว ข้าพเจ้าและครอบครัวยังได้รับความกรุณาเมตตาอารีจากท่านเสมือนลูกหลานโดยการเยี่ยมเยียนและไปมาหาสู่ท่านเสมอ

ตลอดสมัยที่ท่านดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการยาสูบ ปรากฏว่าท่านเป็นผู้บังคับบัญชาชั้นสูงที่ไม่ถือตัวแต่อย่างใด ท่านมักจะทักทายกับพนักงานผู้น้อยที่รู้จักคุ้นเคยอยู่เสมอ และบางโอกาสก็จะออกจากห้องปฏิบัติงานของท่าน มาสนทนากับผู้ใต้บังคับบัญชาที่โต๊ะทำงานอย่างเป็นกันเอง แม้แต่ตำแหน่งของท่านจะมี "พระเดช" ที่จะใช้ได้อย่างฟุ่มเฟือย แต่ตรงกันข้ามท่านจะใช้แต่ "พระคุณ" อยู่เสมอ จึงเป็นที่รักและเคารพของผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชาเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งในกรณีย์เช่นนี้ข้าพเจ้าเว้นที่จะกล่าวถึงด้วยความจริงใจ และด้วยความเคารพเสียมิได้

ข้าพเจ้าและครอบครัวได้ยึดถือเป็นกิจวัตร์ประจำ สำหรับแสดงกตเวทิตาคุณต่อท่านประการหนึ่ง คือในรอบหนึ่งปีข้าพเจ้าและครอบครัวจะต้องพากันไป แสดงความคารวะต่อท่านเพื่อรับพรสามครั้ง คือในวันที่ ๑ มกราคม วันขึ้นปีใหม่ ในวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ วันคล้ายวันเกิดของท่าน และในระหว่างเทศกาลวันสงกรานต์ ในเดือนเมษายนของทุกปีเพื่อรดน้ำสงกรานต์ให้ท่าน เพราะข้าพเจ้าถือว่าการแสดงความกตัญญูและเคารพต่อผู้มีพระคุณนี้ ย่อมถือได้ว่าเป็นมงคลอันประเสริฐ แก่ตนเองและครอบครัว

ข้าพเจ้าและครอบครัวได้ไปรดน้ำสงกรานต์ท่านในปีนี้ เมื่อวันอาทิตย์ ๑๕ เมษายน ๒๕๑๖ แต่ไม่มีผู้ใดจะรู้ล่วงหน้าได้ว่าอีก ๑๙ วันหลังจากนี้ ข้าพเจ้าและครอบครัวจะต้องไปรดน้ำท่านในวันถึงแก่อนิจกรรมอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งเป็นครั้งสุดท้ายของชีวิตท่าน สิริรวมอายุท่านได้ ๗๖ ปี ในระยะหลัง ๆ ที่พบกับท่านทุกครั้งท่านมักจะให้การอบรมและสั่งสอนอยู่เป็นประจำ และหลังจากที่ท่านได้พ้นจากตำแหน่งหน้าที่การงานไปแล้ว ท่านก็พอใจในการพักผ่อน โดยการเข้าวัดฟังธรรมอยู่เป็นประจำ รวมทั้งการเชิญเพื่อนร่วมรุ่นของท่าน ผู้ใต้บังคับบัญชาบางคนรวมทั้งข้าพเจ้าด้วยให้ร่วมทำบุญก่อสร้างและบูรณะวัดต่าง ๆ อยู่เสมอ วัดที่ท่านไปเป็นประจำคือวัดมหาธาตุ ท่านบอกกับข้าพเจ้าว่าการที่เข้าวัดและฟังธรรมนั้น ย่อมทำให้จิตใจสงบสบายแลผ่องใส เพราะมุมที่สงบที่สุดในโลกก็คือมุมใดมุมหนึ่งที่เราจะมีโอกาสได้ลิ้มรสพระธรรม

ข้าพเจ้าจำได้ว่าเมื่อวันไปรดน้ำสงกรานต์ท่านครั้งสุดท้าย ท่านได้ปรารถให้ข้าพเจ้าฟังว่า ระยะหลัง ๆ นี้ผมเห็นทีอายุจะไม่ยืนเสียแล้ว เพราะรู้สึกว่าร่างกายอ่อนเพลียมาก จะเดินหรือทำอะไรบ้างรู้สึกเหนื่อย แต่ข้าพเจ้าก็ไม่ได้คาดคิดว่าคำปรารภของท่าน จะเป็นคำปรารภกับข้าพเจ้าเป็นครั้งสุดท้าย เพราะอีก ๑๙ วันต่อจากนั้นมาท่านก็ได้จากโลกนี้ไปด้วยอาการอันสงบ ณ โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า ทราบว่าไม่มีอาการกระวนกระวายและเจ็บปวดแต่อย่างใด ซึ่งเราท่านก็ย่อมตระหนักดีว่า ท่านได้ไปสู่อีกมุมหนึ่งเหนือโลกนี้แล้ว ซึ่งเป็นสุคติภพที่มีแต่ความสุขและสงบกว่าที่แห่งใด ๆ ในโลกมนุษย์นี้

สุดท้ายนี้ขออำนาจกุศลผลบุญ และคุณงามความดีที่ท่านได้ประกอบไว้ในชาตินี้ จงบันดาลให้ดวงวิญญาณบริสุทธิ์ของท่านไปสู่สุคติในสัมปรายภพโน้นเทอญ

ชวลิต ศรียานนท์

โรงงานยาสูบ กระทรวงการคลัง

๑๔ มิย. ๒๕๑๖

ความตายของคนดี

ก่อนที่ข้าพเจ้าจะได้มาเป็นพนักงานยาสูบ ในต้นปี ๒๕๐๓ นั้น ข้าพเจ้าได้เคยรู้จักชอบพอกับ พลตรี เล็ก สงวนชาติศรไกร เป็นอย่างดี และเมื่อได้เป็นพนักงานยาสูบเพราะท่าน และอยู่ใต้บังคับบัญชาของท่านแล้ว ก็ได้มีความสนิทสนมยิ่งขึ้น จึงพอที่จะทราบถึงอัธยาศัยใจคอของท่านทั้งในด้านการงานและในด้านครอบครัว

ในด้านการงาน ท่านทำอะไรโดยมีระบบ ฟังเหตุผลของพนักงานเจ้าหน้าที่ ไม่ชอบออกเพลง "บึนตลึง" เมื่อมีกรณีพิเศษก็ต้องเรียกประชุมเจ้าหน้าที่ และใช้นโยบาย "บัวไม่ให้ช้ำ น้ำไม่ให้ขุ่น" เป็นส่วนมาก แม้ในกรณีจำเป็นก็ไม่ปรากฏว่าใช้นโยบาย "ทำบัวให้ช้ำ ทำน้ำให้ขุ่นเลย" เลย การงานในสมัยนั้นนับว่าเจริญก้าวหน้าตามฐานานุรูป ฉะนั้น ท่านจึงเป็นที่รักใคร่แก่บรรดาพนักงานยาสูบเป็นส่วนใหญ่

ในด้านครอบครัว ท่านทำหน้าที่ของท่านโดยสมบูรณ์ พยายามเลี้ยงดูบุตรภรรยาไม่ให้เดือดร้อน หากเกิดความเดือดร้อน ก็ช่วยผ่อนคลายและขจัดปัดเป่าตามวิธีการของท่าน จนปรากฏว่าบุตรธิดาได้รับการศึกษาและเป็นหลักฐานอยู่ในปัจจุบันนี้

ว่าโดยอัธยาศัยส่วนตัว ท่านเป็นคนอยู่แก่ศีลแก่สัตย์ หวังดีและช่วยเหลือผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาและคนทั่วไป บำเพ็ญบุญกุศลตามกำลังศรัทธาปสาทะ และประการสำคัญที่สุด ท่านพยายามใช้ธัมมะ แก้ความทุกข์ทางใจอยู่เสมอ ท่านเคยเรียกข้าพเจ้าขึ้นไปคุยและแลกเปลี่ยนความเห็นในธัมมะหลายครั้งแม้ในที่ทำงาน ข้อนี้เองเป็นเหตุให้ท่านสนใจศึกษาและปฏิบัติธัมมะในเวลาที่ท่านปลดเกษียณแล้วมากยิ่งขึ้น

หลักทางพระมีอยู่ว่า "สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ! สรรพสัตว์ จักตาย ตายตายไปแล้ว และกำลังตาย เราก็จักตายเช่นกัน ความสงสัยในข้อที่เราจะตาย ไม่มีเลย" แต่ทั้ง ๆ ที่ทราบหลักเช่นนี้ เมื่อได้ทราบข่าวการตายของพลตรี เล็ก สงวนชาติศรไกรแล้ว ทุกคนต่างก็รู้สึกคิดถึงและอาลัยเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นการตายของคนดีนั่นเอง

เอี่ยม ยูวะนิยม

๒๐ มิ.ย. ๑๖

คำไว้อาลัยแด่ พลตรี เล็ก สงวนชาติศรไกร

ทั้ง ๆ ที่ได้คาดแล้วว่า โอกาสที่พี่เล็กของพวกเราจะมีอายุยืนต่อไปได้อีกเป็นเวลาสัก ๕—๖ ปีนั้นมีน้อยอยู่เหลือเกิน เพราะพี่เล็กก็ได้ย่างเข้าสู่วัยชราภาพแล้ว ประกอบกับมีโรคประจำตัวที่สำคัญ ซึ่งต้องเวียนเข้าเวียนออกโรงพยาบาลเป็นประจำคือโรคหัวใจ แม้กระนั้น ข่าวมรณะกรรมโดยกระทันหันของพี่เล็ก ที่หลานต้อได้ผ่านมาให้แต่เช้าตรู่วันที่ ๔ พฤษภาคม ๒๕๑๖ นั้นนั้น ได้ทำให้ต้องถึงกับอ้ำอึ้ง คิดอะไรไม่ถูกนึกได้แต่เพียงว่า ทำไมก่อนหน้านี้เราถึงไม่ไปเยี่ยมพี่ ที่พี่มีแต่ความรักและคิดถึงน้องๆ ด้วยใจจริงอยู่เสมอ เหตุใดทำให้เราต้องห่างพี่ไป

ความดีของพี่เล็กนั้นมีอยู่อเนกประการ พี่เล็กเฝ้าแต่ห่วงผู้อื่น ทั้ง ๆ ที่สุขภาพของตัวเองก็อยู่ในข่ายที่ต้องระวังตัวและจำต้องใกล้ชิดหมอ ก็ยังต้องหาโอกาสไปเยี่ยมเยียนน้องและหลาน ๆ ถ้าขัดข้องที่ต้องเดินทางไกลจริง ๆ ก็จะถือโอกาสคุยกันทางโทรศัพท์เพื่อถามข่าว สมัยเมื่อพวกเรายังอยู่ในวัยเด็กเล็กและเด็กรุ่น คุณแม่คงจะได้เห็นความดีและความเอาใจใส่ต่อน้อง ๆ ของพี่เล็ก จึงได้พร่ำเตือนและสอนทุกคนให้เรียกพี่เล็กว่า "คุณพี่" เพื่อเพิ่มความเคารพยำเกรงในพี่คนใหญ่ของพวกเรา ซึ่งก็ได้เกิดเป็นผลดี เมื่อพวกน้อง ๆ ทุกคนต่างก็ให้ความรักนับถือ และเชื่อฟังพี่เล็กทุกครั้งที่ได้รับคำเตือน และคำว่า "คุณพี่" นี้ก็ยังใช้เรียกกันติดปากอยู่เสมอมา

สังขารของพี่เล็กได้แตกสลายไปแล้วตามธรรมชาติ แต่ชื่อเสียงของพี่เล็กยังตรึงตราคุณงามความดีไว้ชั่วกาลนาน ขอวิญญาณของพี่เล็กได้โปรดรับทราบการเทิดทูนและความระลึกถึงของน้อง ๆ และหลาน ๆ ของพี่เล็ก และขอผลบุญราศีที่ญาติมิตรได้บำเพ็ญให้ จงเป็นพลังปัจจัยอำนวยให้ดวงวิญญาณของพี่เล็กไปสู่สุคติในสัมปรายภพจงทุกประการเทอญ.

สุดจิตร สงวนชาติ

ป๋า

ป๋าได้จากลูกไปแล้วอย่างไม่มีวันกลับด้วยโรคหัวใจ ท่านได้จากพวกเราไปอย่างสงบ ปราศจากอาการเจ็บปวดทุกข์ทรมานใด ๆ แม้ว่าลูก ๆ จะได้ทราบล่วงหน้ากันมาก่อนแล้วว่าเหตุการณ์เช่นนี้จะต้องเกิดขึ้นแก่ครอบครัวของเราไม่วันใดก็วันหนึ่งอย่างแน่นอน แต่ก็มิได้คาดคิดกันมาก่อนว่าป๋าจะจากพวกเราไปอย่างรวดเร็วเช่นนี้ ลูกจำได้ว่าในเย็นวันที่ ๓ พฤษภาคม ๒๕๑๖ ป๋ายังคุยกับลูก ๆ เล่นกับหลาน ๆ อย่างมีความสุข ไม่มีอาการใด ๆ ที่จะแสดงให้เห็นว่าป๋าจะจากพวกเราไปในเช้ามืดของวันที่ ๔ พฤษภาคม ลูกใจหายเมื่อหวนคิดถึงวันนั้น

ป๋าเป็นสุดที่รักและเทอดทูนสำหรับลูก ๆ ทุกคน ตลอดชีวิตของท่านได้ประกอบแต่คุณงามความดี มีความเมตตากรุณา ห่วงใยรักใคร่เอาใจใส่ และให้ความร่มเย็นผาสุกแก่ทุกคนในครอบครัว ป๋าจะให้กำลังใจ แนะนำสั่งสอน และสนับสนุนให้ลูกทุกคนรู้จักทางดำเนินชีวิตที่ดีที่ชอบ ป๋าเคยพูดอยู่เสมอว่า "ขอให้ลูกทุกคนมีความมานะอดทนต่อสู้ต่ออุปสรรคทั้งปวงที่ลูกจะต้องประสบต่อไปในชีวิตของลูก ป๋าขออย่างเดียวเท่านั้น การที่ลูกจะทำอะไรต่อไปนั้นขอให้ยึดถือแต่ความซื่อสัตย์สุจริต มีความกตัญญูต่อผู้ที่มีพระคุณ ถ้าลูกทุกคนทำได้เช่นนี้แล้วลูกจะมีความเจริญก้าวหน้าไม่ว่าจะดำเนินชีวิตอย่างไร" คำสอนของป๋าจะจารึกอยู่ในหัวใจของลูกตลอดไปชั่วชีวิต คุณธรรมความดีและพระคุณอันสูงส่งของป๋านั้น มีมากมายสุดที่ลูก ๆ จะพรรณนาให้หมดสิ้นได้ และจะประทับอยู่ในใจของลูก ๆ ทุกคน การที่ป๋าได้มาด่วนจากไปในกาลเวลาที่ลูก ๆ ยังไม่มีโอกาสทดแทนคุณได้เต็มที่นั้น ย่อมก่อให้เกิดความโศกเศร้าเสียใจและสุดอาลัยแก่ลูก ๆ ทุกคนเป็นอย่างยิ่ง

ขอให้กุศลผลบุญ และคุณความดี ทั้งปวงที่ป๋าที่เคารพรัก ของลูกได้กระทำมาตั้งแต่ต้นจนวาระสุดท้ายแห่งชีวิต จงช่วยส่งดวงวิญญาณของป๋าให้ไปสู่สุคติ และประสบสุขในสัมปรายภพด้วย เทอญ

ด้วยความเคารพและรักอย่างสูงสุด

จากลูก ๆ

แด่คุณปู่

ตะวันดับลับฟ้าพาใจเศร้า
ชวนให้เราเฝ้าแลชะแง้หา
คอยวันรุ่งพรุ่งพลันตะวันมา
สู่ฟากฟ้าแสงทองผ่องอำไพ

แต่คุณปู่ลาลับดับชีพแล้ว
กลับคลาดแคล้วถึงจะแลชะแง้ไหน
ไม่คืนกลับเหมือนตะวันอันเรืองไร
ดังร่มไทรหักยับไปกับตา

อันพระคุณคุณปู่ล้นจะค้นคิด
สุดประดิษฐ์ถ้อยคำพร่ำเพรียกหา
คุณปู่รักหลานล้นพ้นคณา
หลานรู้ว่าคุณปู่รักประจักษ์ใจ

ขอผลบุญที่ทำไว้ในชาตินี้
โปรดช่วยชี้ทางเลิศประเสริฐใส
ให้วิญญาณคุณปู่นั้นจงครรไล
จุติไปสู่สวรรค์ชั้นฟ้าเอย

จากหลาน ๆ

โมกขพลาราม ไชยา

๑๘ มิถุนายน ๒๕๑๖

ธรรม พร และเมตตา แด่คุณ พ.อ. เกษม สงวนชาติศรไกร

หนังสือส่งไปขออนุญาต พิมพ์หนังสือตามรายชื่อนั้น ๆ เพื่อเป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพบิดานั้น ได้รับแล้ว และยินดีอนุญาตด้วยความรู้สึกอนุโมทนาด้วยในการกระทำนี้เป็นอย่างยิ่ง ขอให้ทุกอย่างเป็นไปสมตามประสงค์ทุกประการ

อนึ่ง ถ้ามีการพิมพ์ขึ้นแล้ว กรุณาส่งไปให้อาตมาสัก ๒ เล่ม เพื่องานสถิติ จะขอบพระคุณมาก.

ด้วย ธรรม พร และเมตตา

พ. อินฺทปญฺโญ

(พุทธทาส อินฺทปญฺโญ)

พุทธประวัติสำหรับยุวชน

และ

หลักธรรมะสำหรับนักศึกษา

โดย

พุทธทาส ภิกขุ

สารบาญ

พุทธประวัติ สำหรับยุวชน

พุทธประวัติ สำหรับยุวชน

โดย

พุทธทาส ภิกขุ

ตอนที่ ๑
การกำเนิดของพระสิทธัตถะ

เมื่อ ๒๕๐๐ ปีมาแล้ว ในแดนดินซึ่งบัดนี้เป็นเขตของประเทศเนปาล และของประเทศอินเดีย ตอนที่เป็นมณฑลอูธ (Oudh) และมณฑลพิหารเหนือ (North Behar) นั้น มีอาณาจักรน้อย ๆ ของชนเชื้อชาติต่าง ๆ ตั้งอยู่ด้วยกันหลายอาณาจักร แต่ละอาณาจักรมีพระราชาของตนเป็นผู้ปกครองบ้าง มีคณะบุคคลที่นับเนื่องในราชสกุลเป็นผู้ปกครองบ้าง

ในบรรดาอาณาจักรเล็ก ๆ เหล่านี้ มีอาณาจักรหนึ่งตั้งอยู่ตรงพื้นที่ทางทิศเหนือของจังหวัดโครักขปุระ (Gorakhapore) ในปัจจุบัน ทางฝั่งเหนือของแม่น้ำรับตี (Rapti) เป็นดินแดนของชนเชื้อชาติ อันเรียกกันมาว่าพวกศากยะ พระราชาซึ่งปกครองชนชาตินี้ในครั้งนั้นมีพระนามว่าพระเจ้าสุทโธทนะ พระเจ้าสุทโธทนะมีชื่อสกุลว่า โคตมะ ดังนั้นพระองค์จึงทรงมีพระนามเต็มว่า สุทโธทนะโคตมะ นครซึ่งเป็นราชธานี ของอาณาจักรและทั้งเป็นที่ตั้งแห่งราชสำนักของพระองค์นั้น มีนามว่า กบิลพัสดุ์

พระเจ้าสุทโธทนะ มีพระอัครมเหสีพระนามว่า สิริมหามายา เมื่อทรงอยู่ร่วมกันมาเป็นเวลานานด้วยความผาสุกพระเทวีก็ทรงพระครรภ์ และเมื่อทรงรู้สึกพระองค์ว่าจัก

ถึงกาลประสูติในไม่ช้าแล้ว จึงทูลขออนุญาตจากพระราชสวามีเพื่อเสด็จไปเยี่ยมนครอันเป็นที่กำเนิดพระเทวีเองอันมีนามว่า นครเทวทหะ และตั้งอยู่ไม่ห่างไกลกันนัก พระเจ้าสุทโธทนะได้โปรดประทานอนุญาตแก่พระมเหสีของพระองค์ด้วยความเต็มพระทัย ได้ทรงส่งบุรุษไปตระเตรียมหนทางสำหรับการเสด็จของพระนางและให้เตรียมทุก ๆ อย่างเพื่อให้เกิดความบันเทิงรื่นเริงในการเสด็จไปเยี่ยมเยียนพระญาติวงศ์ ของพระนางในครั้งนั้น

ที่กึ่งทางระหว่างนครกบิลพัสดุ์กับนครเทวทหะต่อกันนั้น มีสวนป่าหรือวโนทยานอยู่แห่งหนึ่ง เรียกกันว่า **สวนลุมพินี** เป็นสถานที่ซึ่งประชาชนแห่งนครทั้งสองพากันไปเที่ยวเล่นในฤดูร้อน หาความบันเทิงภายใต้ร่ม **ไม้สาละ** ใหญ่ ๆ อันมีอยู่ทั่วไปในอุทยานนั้น

ขณะนั้นเป็น **วันเพ็ญในเดือนพฤษภาคม** ต้นสาละใหญ่ ๆ เหล่านี้ปกคลุมไว้ด้วยดอกอันสวยงาม แต่โคนต้นจนถึงยอด บนกิ่งยาว ๆ ของมันมีหมู่นกนานาชนิดกำลังร้องด้วยสำเนียงอันไพเราะ ทำให้อากาศอื้ออึงไปด้วยเสียงอันจับใจ และตามดอกไม้อันมีอยู่มากมายเหลือที่จะคณนาได้นั้น ก็เต็มไปด้วยแมลงผึ้งทำเสียงหึ่ง ๆ และง่วนอยู่ด้วยการเก็บน้ำหวานจากดอกไม้เหล่านั้น

เมื่อขบวนเสด็จของพระเทวีผ่านมาถึงวโนทยานแห่งนี้ พระนางศิริมหามายาทรงมีพระประสงค์จะทรงพักเล่นตามร่มเงาอันเย็นในสวนนี้สักครู่เพราะเป็นเวลาเที่ยงวัน ดังนั้น พระเทวีจึงทรงรับสั่งให้เขานำพระองค์ผ่านไปตามระหว่างหมู่ไม้ในอุทยานนั้นแต่ชั่วเวลาอันไม่นาน ในขณะที่พระเทวีกำลังเสด็จดำเนินไปมาโดยทรงเพลิดเพลินอยู่กับสิ่งสวยงามและเสียงอันไพเราะในสวนนั้นเอง พระนางทรงเกิดความรู้สึกพระองค์ขึ้นอย่างกะทันหันว่า จักต้องประสูติในสถานที่นั้นเสียแล้ว ต่อมาอีกชั่วเวลาเล็กน้อยพระนางก็ได้ ประสูติพระราชโอรส ณ สวนลุมพินี ภายใต้ต้นสาละ อันเต็มไปด้วยหมู่นกและแมลงผึ้งนั้นเอง

สถานที่อันเป็นที่ตั้งแห่งสวนลุมพินีนั้น เป็นที่รู้จักกันได้ไม่ยากในสมัยนี้ เพราะพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งครอบครองประเทศอินเดียในเวลาสามสี่ร้อยปีต่อมาจากสมัยของพระเจ้าสุทโธทนะนั้น ได้ทรงรับสั่งให้สร้างเสาศิลาอันสูงใหญ่ขึ้นตรงที่ประสูติของพระโอรสแห่งพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายาแห่งนครกบิลพัสดุ์เพื่อเป็นเครื่องกำหนดหมายสถานที่อันสำคัญนั้น

ที่เสานั้นพระเจ้าอโศกมหาราชรับสั่งให้จารึกอักษรซึ่งยังคงอ่านได้อยู่จนกระทั่งทุกวันนี้ มีข้อความว่าพระองค์ทรงให้สร้างเสานี้ขึ้น เพื่อให้ชนชั้นหลังทราบได้ถึงสถานที่ที่เคยมีเหตุการณ์อันสำคัญ คือ การประสูติของพระพุทธเจ้า แม้เวลาจะล่วงมานับแต่กาลนั้นมาจนถึงบัดนี้ ๒๐๐๐ กว่าปีแล้วก็ตาม แม้เสาท่อนบนจะได้หักออก และท่อนที่เหลือจะเคยเอนเอียงไปทางหนึ่งแล้วก็ตาม เสานั้นก็ยังคงอยู่ในที่ซึ่งพระเจ้าอโศกรับสั่งให้สร้างขึ้นนั่นเอง สืบมาจนทุกวันนี้ พร้อมด้วยอักษรจารึกที่กล่าวแล้ว มีประชาชนจำนวนมากได้ไปเยี่ยมและนมัสการสถานที่นี้ทุก ๆ ปี

เมื่อพระนางสิริมหามายาได้ประสูติพระโอรสในสวนลุมพินีเช่นนั้นแล้ว คนทั้งหลายก็งดการพาพระนางไปสู่นครเทวทหะ แต่ได้นำกลับคืนสู่นครกบิลพัสดุ์ พระเจ้าสุทโธทนะทรงดีพระทัย และทรงจัดให้พระเทวีและพระโอรสของพระองค์ได้รับการเอาใจใส่เป็นอย่างดี

บนทิวเขานอกเมืองกบิลพัสดุ์ เป็นที่อยู่แห่งฤษีจำนวนมาก ในบรรดาฤษีเหล่านั้น มีมหาฤษีผู้สูงอายุรูปหนึ่ง ชื่อ กาฬเทวิล เป็นที่เคารพนับถืออย่างสูงของชาวเมืองกบิลพัสดุ์ แม้พระเจ้าสุทโธทนะเองก็ทรงเคารพรักใคร่ฤษีรูปนี้เป็นพิเศษ ดังนั้น เมื่อฤษีผู้เฒ่าได้ทราบว่าพระราชาซึ่งเป็นมหามิตรของตน ได้โอรสประสูติใหม่เช่นนั้น ก็ได้มาสู่ราชสำนักแห่งนครกบิลพัสดุ์ เพื่อดูพระราชกุมาร

เมื่อฤษีมาถึง พระเจ้าสุทโธทนะได้ทรงประสงค์จะให้ท่านอำนวยพรแก่พระโอรสของพระองค์ จึงได้ทรงนำพระกุมารมาให้เพื่อทำความเคารพแก่ฤษี เมื่อพระฤษีได้

เห็นพระราชกุมารแล้ว ได้กล่าวขึ้นว่า "มหาราชเจ้า! มันไม่ใช่พระโอรสของพระ-องค์ที่ควรแสดงความเคารพต่ออาตมาเสียแล้ว แต่อาตมาเองต่างหากที่ควรแสดงความเคารพต่อพระโอรสของพระองค์ อาตมาได้เห็นชัดแล้วว่าพระกุมารนี้มิใช่เป็นกุมารตามธรรมดา อาตมาได้เห็นชัดแล้วว่า เมื่อพระกุมารนี้เจริญวัยเติบโตเต็มที่แล้ว จักเป็นศาสดาเอก สอนธรรมอันสูงสุดแก่โลก โดยแน่นอนทีเดียว อาตมามั่นใจว่าพระกุมารนี้ ต้องเป็นศาสดาอันสูงสุดที่โลกจะพึงมี"

เมื่อกล่าวดังนั้นแล้ว พระฤษีนั่งอึ้งอยู่ขณะหนึ่งมีใบหน้ายิ้มแย้มแจ่มใส แสดงความปลื้มอกปลื้มใจออกมานอกหน้า แต่แล้วน้ำตาได้ค่อย ๆ ไหลซึมออกมาทีละน้อย ๆ จนกระทั่งเป็นการร้องไห้ มีน้ำตานองหน้าทีเดียว

พระราชาได้ตรัสถามด้วยความตกพระทัยอย่างยิ่งว่า "ทำไมกันเกิดเรื่องอะไรแก่พระคุณเจ้าเล่า เมื่อตะกี้นี้พระคุณเจ้าได้ยิ้มอยู่ บัดนี้กลับร้องไห้ มีเหตุการณ์อะไรร้ายแรงหรือ ? พระคุณเจ้าได้มองเห็นเหตุร้ายอันใดอันหนึ่งซึ่งจะเกิดขึ้นแก่โอรสของข้าพเจ้าหรือ ?"

พระฤษีได้ทูลว่า "หามิได้เลย มหาราชเจ้า พระองค์อย่าได้ทรงตกพระทัยเลย ไม่มีเหตุร้ายอันใดจะมาแผ้วพานพระโอรสของพระองค์ได้เกียรติคุณของพระกุมารจะรุ่งโรจน์ พระกุมารจะเป็นผู้เรืองอำนาจอันสูงสุด"

พระราชาได้ตรัสถามว่า "ถ้าเช่นนั้นทำไมพระคุณเจ้าจึงร้องไห้เล่า ?" พระฤษีได้ทูลว่า "อาตมภาพร้องไห้เพราะเห็นว่าอาตมามีอายุมากจะต้องล่วงลับไปในไม่ช้าจักไม่มีโอกาสอยู่เห็นพระโอรสของพระองค์ได้ตรัสรู้เป็นพระศาสดาอันสูงสุดในวันหน้า ดูกรมหาราชเจ้า พระองค์จักทรงมีพระชนมายุอยู่จนถึงวันอันนำมาซึ่งความสุขอย่างยิ่งนั้นชนเหล่าอื่นเป็นอันมากก็จักได้ประสบเหตุการณ์อันนั้น ส่วนอาตมา ไม่มีโอกาสที่จะได้ประสบโชคอันใหญ่หลวงจึงไม่อาจจะอดกลั้นการร้องไห้ไว้ได้"

เมื่อพระฤษีกล่าวดังนี้แล้ว ได้ลุกขึ้นจากที่นั่งทรุดตัวลงประคองอัญชลีด้วยมือทั้งสอง แล้วน้อมตัวลงถวายนมัสการแด่พระกุมารนั้น พระเจ้าสุทโธทนะได้ทรงตกตะลึงในคำกล่าวและการกระทำของพระฤษีผู้น้อมศีรษะอันขาวโพลน ก้มลงทำความเคารพตรงหน้าของทารกน้อย ๆ แต่ในที่สุดพระองค์ก็ได้ทรงรู้สึกว่า แม้พระองค์เองก็ควรทรงกระทำเช่นเดียวกับที่พระฤษีนั้นได้กระทำ ดังนั้น พระองค์จึงทรงประคองอัญชลีแล้วทรุดพระองค์ลงถวายบังคมแด่พระโอรสของพระองค์เอง ซึ่งยังเป็นเพียงทารกอยู่เช่นเดียวกับพระฤษีนั้น

ในประเทศอินเดียในครั้งนั้น มีธรรมเนียมว่า เมื่อเด็กผู้ชายเกิดมาได้ห้าวันในวันที่ครบห้านั้น จะต้องมีการเชื้อเชิญผู้เป็นปราชญ์มาประชุมกัน เพื่อทำพิธีสระเกล้าแล้วขนานนามแก่กุมาร ตามที่ที่ประชุมแห่งนักปราชญ์เหล่านั้นจะเห็นสมควร พระเจ้าสุทโธทนะก็ได้ทรงประกอบพิธีดังกล่าวนี้ แก่พระโอรสของพระองค์ตามธรรมเนียม

ครั้งนั้น ที่ประชุมแห่งนักปราชญ์ได้เลือกเฟ้น แล้วขนานนามให้แก่พระโอรสของพระองค์ว่า "สิทธัตถะ" ซึ่งแปลว่า "ผู้มีความสำเร็จสมประสงค์ในทุกสิ่งทุกอย่างที่ตนตั้งใจจะทำ" นักปราชญ์เหล่านั้นพากันกล่าวว่า เขาได้มองเห็นว่า พระกุมารนี้จักไม่เป็นไปดังเช่นกุมารทั้งหลายใด ถ้าหากว่าอยู่ครองฆราวาสจักเป็นพระราชาในเวลาอันสมควรแล้วจักเป็นมหาราชผู้จักรพรรดิในที่สุด ถ้าหากว่าไม่อยู่ครองฆราวาสแต่ออกบวชเป็นนักบวชแล้วก็จะเป็นศาสดาชั้นสูงสุดทำนองเดียวกัน

แต่อย่างไรก็ตาม ยังมีนักปราชญ์คนหนึ่ง ในหมู่นักปราชญ์เหล่านั้น ยืนยันผิดแปลกออกไปจากนักปราชญ์ทั้งหลาย ท่านผู้นี้ได้กล่าวว่าตามความเห็นของท่านแล้วท่านแน่ใจว่าเมื่อพระกุมารเติบโตขึ้น จักไม่เจริญรอยตามพระราชบิดาอย่างแน่นอน แต่จักสละราชบัลลังก์ และราชอาณาจักรทุกสิ่งทุกอย่างไว้เบื้องหลังแล้วประพฤติพรหมจรรย์บรรลุธรรมเป็นศาสดาเอกในโลก นักปราชญ์ผู้เดียวนี้ได้กล่าวพยากรณ์อนาคตของพระกุมารตรงเป็นอันเดียวกับคำกล่าวของพระฤษีผู้เฒ่า ดังนี้

เป็นธรรมดาอยู่เอง ที่พระราชาย่อมทรงดีพระทัยเป็นอย่างยิ่งว่าประชาชนและนักปราชญ์ราชบัณฑิตทั้งหลายในอาณาจักรของพระองค์ ได้พากันหวังว่า พระกุมารน้อยนี้ เมื่อทรงเจริญวัยแล้ว จักเป็นมหาบุรุษแต่พระองค์ไม่ทรงสบายพระทัยในข้อที่ว่าพระกุมารนี้จักรไม่เจริญรอยตามพระองค์ในการครองราชสมบัติ แต่จักออกบวชเป็นศาสดาไปเสีย พระองค์มีพระประสงค์ให้พระโอรสของพระองค์ทรงเป็นอยู่อย่างชาวโลกและทรงทำอย่างที่ชาวโลกเขาทำกัน กล่าวคือการสมรสและมีบุตร เมื่อพระองค์เองก็ทรงชราภาพมากแล้ว จักไม่อยู่ครองอาณาจักรไปได้นานจึงทรงปรารถนาที่จะเห็นพระโอรสของพระองค์ขึ้นครองบัลลังก์ ปกครองประชาราษฎรให้อยู่เย็นเป็นสุข ดังที่พระองค์กระทำมา ด้วยความสวัสดี

พระองค์ได้ทรงรำพึงในใจว่า "ต่อไปวันข้างหน้า ใครจะรู้ได้ บางทีลูกของเราจักเป็นมหาราช ครอบครองอาณาจักร ไม่เพียงแต่นครกบิลพัสดุ์น้อย ๆ นี้เท่านั้น แต่จักครอบครองชมพูทวีปทั้งหมดทั้งสิ้นก็ได้" พระเจ้าสุทโธทนะได้ทรงปลอบพระองค์เองดังนี้ ความคิดเช่นนี้เอง ได้ทำให้พระองค์ทรงมีความหวัง และความอิ่มพระทัยเป็นอันมาก พระองค์จึงทรงตกลงพระทัยในการที่จะทรงกระทำทุกสิ่งทุกอย่าง เท่าที่พระองค์จะทรงทำได้ เพื่อให้เป็นที่แน่นอนว่าพระสิทธัตถะจักอยู่ครองฆราวาส และจะไม่คิดถึงสิ่งใดอื่นมากไปกว่านั้น

แต่ในขณะเดียวกันนั้น พระองค์ต้องทรงประสบความหม่นหมองพระทัยด้วยเรื่องอื่นอีกเรื่องหนึ่งจำเดิมแต่พระนางเจ้าสิริมหามายาได้ประสูติพระสิทธัตถะ พระเทวีได้ประชวร และไม่อาจจะกลับมีพระกำลังเข้มแข็งดังเดิมแม้ว่าจะได้รับความประคบประหงมอย่างสูงสุด ตามที่พระราชินีทั้งหลายจะพึงได้รับ มีแพทย์อย่างดี มีผู้รักษาพยาบาลอย่างดีแต่ในที่สุด พระเทวีก็สิ้นพระชนม์ชีพในวันที่สอง นับแต่วันที่ได้มีการขนานนาม หรือนับเป็นวันที่เจ็ด จากวันที่พระนางประสูติพระโอรส คนทุกคนได้พากันเศร้าโศกในการสิ้นพระชนม์ของพระนาง ผู้ที่เศร้าโศกเป็นอย่างยิ่งก็คือ พระราชสวามีของ

พระนาง เพราะเหตุที่นางเป็นกุลสตรีที่ประเสริฐสุด เป็นพระเทวีที่มีคุณธรรมสูงเหนือสตรีและเทวีทั้งหลาย

เมื่อเหตุการณ์เป็นไปดังนี้ พระราชาจำต้องประทานโอรสกำพร้ามารดาองค์นี้ให้อยู่ในความอารักขาของพระเทวีองค์หนึ่งเป็นพระน้านาง และมีพระนามว่า มหาปชาบดี พระเทวีพระองค์นี้ ได้ทรงเอาพระทัยใส่ทะนุถนอม ราวกับว่า เป็นพระโอรสของพระองค์เองก็ปานกัน ด้วยเหตุนี้พระสิทธัตถะกุมาร จึงไม่เคยทรงเห็นพระพักตร์พระมารดาของพระองค์เลย.

ตอนที่ ๒

วัยกุมาร

ตามที่พระฤษีผู้สูงอายุ และนักปราชญ์ทั้งหลายผู้ได้ประชุมกันในวันขนานนามของสิทธัตถะ ได้มีความเห็นพ้องกันว่า พระโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะองค์นี้ มิได้เป็นกุมารตามธรรมดานั้น คำกล่าวข้อนี้ ได้ปรากฏเป็นความจริงยิ่งขึ้นทุกวัน

เมื่อได้รับการทะนุถนอมจาก **พระเจ้าแม่น้า ผู้รักพระกุมารอย่างกะว่าเป็นพระโอรสของพระองค์เอง** มาจนกระทั่งกุมารมีพระชนมายุได้ ๘ พรรษา พระราชาได้ประทานครูบาอาจารย์ เพื่อให้การศึกษาแก่พระกุมารในการอ่านเขียนและวิชาคำนวณ โดยอาศัยการแนะนำของครูอาจารย์เหล่านี้ **พระกุมารได้ศึกษาวิชาความรู้ทุกอย่างที่ควรศึกษานั้นได้อย่างรวดเร็ว**

ว่าโดยที่แท้แล้ว พระกุมารทรงศึกษาได้อย่างรวดเร็วและดียิ่ง จนเป็นที่ฉงนสนเท่ห์ของคนทุกคน รวมทั้งครูอาจารย์ทั้งพระราชบิดาและพระราชมารดาเลี้ยง เรื่องใดที่พระองค์จักต้องทรงศึกษา เรื่องนั้นไม่มีความยากลำบากแก่พระองค์เลยได้รับการบอกการแนะวิชาอย่างใด ๆ เพียงครั้งเดียว ก็จำได้ทันทีไม่มีลืม และลักษณะอย่างนี้มีมากเป็นพิเศษขนาดที่เรียกว่า ผิดธรรมดา ในการเรียนวิชาคำนวณของพระองค์ ทุกคนเห็นชัดได้โดยง่าย ว่าพระองค์ทรงมีอะไร ๆ เหนือคนธรรมดาสามัญมากมายจริง ๆ

แม้พระองค์จะทรงมีอัจฉริยลักษณะอันสูงสุดในการศึกษาถึงเพียงนี้ทั้งยังอยู่ในสถานะมกุฎราชกุมารผู้จะครองบัลลังก์ในอนาคตก็ตาม **พระองค์ไม่ได้ทรงละเลยที่จะแสดงความเคารพนอบน้อมในฐานะเป็นศิษย์ต่อครูบาอาจารย์ทั้งหลาย** เพราะทรงสำนึกอยู่เสมอว่า ด้วยอาศัยบรรดาครูบาอาจารย์ทั้งมวลนี่เอง คนเราจึงได้รับสิ่งซึ่งมีค่าสูงสุด คือวิชาความรู้ พระกุมารมีปรกติสุภาพเรียบร้อยเป็นนิสัย ทรงประพฤติต่อทุก ๆ

คนและโดยเฉพาะต่อครูบาอาจารย์เป็นพิเศษ ในการแสดงความสุภาพอ่อนโยนเคารพนบนอบด้วยประการฉะนี้

ในทางกำลังกายก็เหมือนกัน พระองค์ทรงประกอบไปด้วยคุณสมบัติไม่น้อยกว่าคุณสมบัติในทางจิตและมารยาท ไม่ต้องกล่าวถึงความสุภาพทางกิริยาอาการ ไม่ต้องกล่าวถึงข้อที่พระองค์เป็นสุภาพบุรุษเต็มตามความหมายที่ดีที่สุดของคำ ๆ นี้ พระองค์ยังเป็นผู้ที่กล้าหาญ ไม่ครั่นคร้ามในการแสดงฝีมือกีฬาสำหรับผู้ชายแห่งประเทศของพระองค์ด้วย ในฐานะที่ได้รับการอบรมมาอย่างผู้มีกำเนิดในวรรณะกษัตริย์ คือ นักรบ พระองค์ทรงเป็นนักขี่ม้าที่ใจเย็นและห้าวหาญ ทั้งเป็นนักขับรถที่สามารถและเชี่ยวชาญมาแต่เล็ก ในการกีฬาอย่างหลังนี้ เคยแข่งชนะคู่แข่งที่ดีที่สุดในประเทศของพระองค์ แม้กระนั้นเมื่อถึงคราวเอาจริงเอาจังในการที่จะชนะการแข่งขัน พระองค์ก็ยังมีเมตตากรุณาต่อม้าของพระองค์มีชัยชนะอยู่เสมอ ๆ โดยทรงยอมให้พระองค์เป็นฝ่ายแพ้เสียแทนที่จะขับเคี่ยวม้าให้มากเกินกำลังของมันไปเพื่อเห็นแก่ความชนะถ่ายเดียว

พระองค์มิใช่จะทรงปรานีเฉพาะแต่ม้าของพระองค์เท่านั้นก็หาไม่แม้สัตว์อื่น ๆ ทุกชนิด ก็ได้รับความเอื้อเฟื้อ และความเมตตากรุณาอย่างเดียวกัน พระองค์เป็นโอรสของพระเจ้าแผ่นดิน ไม่เคยทรงประสบความทุกข์ความลำบากอย่างใดเลยก็จริง แต่น้ำพระทัยของพระองค์ก็ยังทรงหยั่งทราบถึงจิตใจของสัตว์เหล่าอื่น ด้วยความเห็นใจ ว่าสัตว์ทั้งหลายย่อมไม่ปรารถนาความเจ็บปวดเช่นเดียวกัน ไม่ว่าสัตว์นั้น ๆ จะเป็นสัตว์มนุษย์หรือสัตว์ดิรัจฉาน แม้เมื่อพระองค์ยังเป็นพระกุมารอยู่ ก็มีลักษณะที่แสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงหลีกเลี่ยงทุกอย่างทุกทางในการที่จะก่อความทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่สัตว์อื่นอย่างมากที่สุด ที่พระองค์จะทรงทำได้ในที่ทุกแห่งและทุกโอกาส และทรงพยายามช่วยปลดเปลื้องความทุกข์ของสัตว์ที่กำลังได้รับอยู่ทุกวิถีทาง

ครั้งหนึ่ง เมื่อพระองค์เสด็จออกไปเที่ยวเล่นนอกเมืองกับพระญาติลูกเรียงพี่เรียงน้องของพระองค์ นามว่า *เทวทัต* ผู้ซึ่งได้เอาคันศรแลลูกศรติดไปด้วย เจ้าชายเทวทัตได้ยิงหงส์ตัวหนึ่งซึ่งกำลังร่อนผ่านมาเหนือศีรษะ ลูกศรถูกปีกหงส์ ทำให้มันต้องถลาตกลงมายังพื้นดิน มีแผลใหญ่เต็มไปด้วยความเจ็บปวด

เจ้าชายทั้งสองต่างวิ่งชิงกันไปเก็บมัน แต่เจ้าชายสิทธัตถะไปถึงหงส์ตัวนั้นก่อน และอุ้มมันขึ้นอย่างระมัดระวัง พระองค์ทรงชักลูกศรออกจากปีกนก ทรงขยี้ใบไม้มีรสเย็นเข้าไปในบาดแผล เพื่อให้โลหิตหยุดไหลแล้วทรงประคองลูบไปมาเบา ๆ เพื่อบรรเทาความเจ็บและความกลัวของนกนั้น เจ้าชายเทวทัตรู้สึกขัดเคืองพระทัยเป็นอันมาก ในการที่พระญาติของพระองค์มาแย่งเอานกไปเสียดังนี้ จึงได้เรียกร้องให้พระสิทธัตถะคืนนกให้แก่พระองค์ ในฐานะที่พระองค์เป็นผู้ยิงมันตกด้วยลูกศรของพระองค์เอง

อย่างไรก็ตาม เจ้าชายสิทธัตถะได้ทรงปฏิเสธที่จะมอบนกเจ็บตัวนั้นให้ โดยตรัสตอบว่า ถ้านกตาย มันจึงจะเป็นของผู้ยิง แต่เมื่อมันยังมีชีวิตอยู่เช่นนี้ มันก็ต้องเป็นของผู้ที่พยายามจะช่วยชีวิตมันไว้ ดังนั้น พระองค์จึงไม่ยอมมอบให้ ฝ่ายเจ้าชายเทวทัตก็ทรงยืนกรานว่า มันต้องเป็นของพระองค์ผู้ยิงมันตกลงมาด้วยน้ำมือเอง ในที่สุด เจ้าชายสิทธัตถะเป็นฝ่ายเสนอขึ้นว่า ข้อพิพาทรายนี้ควรจะนำไปรับการพิพากษาตัดสินชี้ขาดในที่ประชุมนักปราชญ์ เจ้าชายเทวทัตก็ยินยอม

ณ ที่ประชุมวินิจฉัยเรื่องต่าง ๆ ในวันนั้น เมื่อเสนอปัญหาเรื่องหงส์ตัวนี้ขึ้น ได้มีการถกเถียงกันมาก บางท่านมีความเห็นอย่างอื่น บางท่านว่านกควรเป็นของพระสิทธัตถะ บางท่านว่า ควรเป็นของเจ้าชายเทวทัตโดยเหตุผลต่าง ๆ กัน ไม่เป็นที่ยุติลงไปได้ แต่ในที่สุดมีบุรุษผู้หนึ่ง ซึ่งไม่เคยมีใครในที่ประชุมนั้นรู้จักมาก่อนได้ลุกขึ้นยืน และกล่าวว่า "โดยแท้จริงชีวิตจะต้องเป็นของผู้พยายามจะช่วยชีวิตนั้นไว้ ชีวิตต้องไม่เป็นของผู้พยายามแต่จะทำลายมัน นกที่กำลังบาดเจ็บนี้ เมื่อกล่าวโดยสิทธิอันชอบธรรมแล้วต้องตกเป็นของบุคคลที่พยายามช่วยชีวิตมันไว้แต่ฝ่ายเดียว ดังนั้น ขอให้นกตัวนี้ ตกเป็นของผู้ที่พยายามช่วยเหลือ คือ เจ้าชายสิทธัตถะเถิด"

ทุกคนในที่ประชุมเห็นด้วยกับถ้อยคำอันมีเหตุผลเที่ยงธรรมนี้ จึงเป็นอันว่าได้ตัดสิน ให้เจ้าชายสิทธัตถะเป็นผู้รับเอานกตัวที่พระองค์ได้ทรงพยายามช่วยชีวิตนั้นไป พระองค์เอาพระทัยใส่ในนกนั้นอย่างเอื้อเฟื้อที่สุด จนกระทั่งแผลของมันหายสนิท และได้ทรงปล่อยมันสู่ความเป็นอิสระ กลับไปยังฝูงของมัน มีความสุขอยู่ในสระกลางป่าลึกสืบไป.

ตอนที่ ๓

ในวัยรุ่น

ในประเทศอินเดียสมัยโบราณนั้น ถือกันว่า ทุกสิ่งที่เป็นมนุษย์เราต้องการย่อมสำเร็จมาจากพื้นดิน เพราะฉะนั้น ผู้ซึ่งทำหน้าที่ไถหว่านแผ่นดินจนกระทั่งเกิดอาหารอันเป็นของจำเป็นสำหรับมนุษย์ขึ้นมาได้นั้น นับว่าเป็นบุคคลผู้ทำสิ่งซึ่งจำเป็นที่สุด และมีประโยชน์ที่สุดให้แก่ประเทศชาติของตน ด้วยเหตุนี้จึงเกิดมีประเพณีประจำปีในยุคนั้น มีพระราชาในท้องถิ่นแคว้นแดนต่าง ๆ จักต้องเสด็จสู่ท้องนาด้วยพระองค์เอง พร้อมทั้งอำมาตย์ราชบริพารของพระองค์ด้วย พระองค์จะทรงจับคันไถขึ้นไถนาด้วยพระหัตถ์ เพื่อเป็นตัวอย่างแก่ปวงประชาราษฎร์ของพระองค์ ให้เห็นว่างานอันมีเกียรตินี้ไม่ใช่สิ่งที่ควรรังเกียจหรือละอาย

ณ กรุงกบิลพัสดุ์ในครั้งนั้น เป็นปลายฤดูร้อน อันเป็นฤดูเริ่มการทำนา พระเจ้าสุทโธทนะก็ได้เสด็จออกจากนครพร้อมด้วยขบวนหลวง เพื่อทรงประกอบพิธีที่เรียกกันว่า "รัชนังคลมงคล" ประชาชนทั้งนครได้ติดตามพระองค์ไป เพราะเป็นพิธีใหญ่ประจำปี เพื่อดูพระราชาของตนประกอบพิธีอันสำคัญนี้ และมีส่วนในการเลี้ยงอันเอิกเกริกที่สุด ซึ่งเนื่องอยู่ด้วยกัน พระราชาก็ได้ทรงพาพระโอรสน้อยของพระองค์ไปสู่ท้องนาคราวนั้นด้วย แต่ทรงปล่อยให้พักอยู่กับคนเลี้ยงตามลำพัง

พระเจ้าสุทโธทนะ เสด็จไปสู่ที่ประกอบพิธีไถพื้นดิน ทรงจับคันไถซึ่งประดับด้วยทองคำ แล้วทรงเริ่มไถพื้นดินแห่งท้องนา ถัดตามมาข้างหลังมีหมู่อำมาตย์ซึ่งจับไถอันประดับด้วยเงิน แล้วก็ถึงอันดับของหมู่ชาวนาธรรมดาทำการไถตามมา ด้วยไถตามปกติของตน ๆ เป็นคู่ ๆ ล้วนแต่พลิกเนื้อดินดี สีน้ำตาลเหล่านั้นให้ร่วนเหมาะแก่การที่จะปลูกหว่านพืชต่อไป

ครั้นถึงเวลาเลี้ยงดูกัน พวกคนเลี้ยงพระกุมารได้ทยอยกันมาสู่ที่เลี้ยงจนหมดสิ้น พากันลืมพระกุมารเสียโดยสิ้นเชิง และได้ทิ้งพระองค์ไว้ในที่นั้นแต่พระองค์เดียว เมื่อพระกุมารทรงรู้สึกว่าทรงอยู่แต่ลำพังพระองค์เดียว เช่นนั้นก็ทรงรู้สึกสบายพระทัยเป็นอันมาก โดยเหตุที่พระองค์เป็นเด็กฉลาดอย่างยิ่งนั้นเอง พระองค์มีพระประสงค์ที่จะหาเวลาคิดอย่างเงียบ ๆ ของพระองค์ในสิ่งที่ได้ทรงเห็นในวันนี้ ในขณะที่เขากำลังมีการเลี้ยงและรื่นเริงกันอย่างยิ่งนั้น ดังนั้นพระองค์จึงเสด็จดำเนินไปอย่างเงียบ ๆ ตามลำพังจนกระทั่งถึงต้นหว้าใหญ่ มีใบดกร่มเย็นสนิทต้นหนึ่ง แล้วได้นั่งลงสำรวมจิตให้ว่างโปร่งจากอารมณ์ทั้งหลาย

พระองค์ได้เริ่มพิจารณาเป็นข้อแรกว่า ณ ที่นี้ พระราชบิดาของพระองค์พร้อมอำมาตย์และชาวนาทั้งหลายได้ประกอบพิธีการไถนาทุกคนกำลังมีความรื่นเริงสนุกสนานเลี้ยงดูกันอย่างเต็มที่ แต่สำหรับวัวทุกตัวนั้นเล่าดูไม่มีความสุขสบายเสียเลย มันต้องลากไถอันหนัก ให้ไถไปตลอดพื้นดินอันเหนียว มันต้องฉุดลากไถจนหมดแรงเหนื่อยหอบจนต้องหายใจทางปาก ทำให้เห็นได้ชัดทีเดียวว่า ชีวิตนี้ มิใช่เป็นของสนุกสนานของมันเลยแม้ในวันที่พวกมนุษย์พากันเลี้ยงดูสนุกสนานเช่นนี้มันก็ยังจำต้องทำงานหนักและมักจะมีอยู่บ่อย ๆ ที่มันถูกตวาดด้วยถ้อยคำอันหยาบคาย หรือถึงกับถูกตีหนัก ๆ เพราะบังเอิญมันทำไม่ได้ตรงความต้องการของเจ้าของ เจ้าชายสิทธัตถะยังได้พิจารณาเห็นต่อไปว่า แม้ในขณะแห่งความบันเทิงในวันที่ร่าเริงกันอยู่อย่างยิ่งนี้ ก็ยังมีสิ่งอื่นอีกมากที่ไม่ได้รับความผาสุกอย่างใดเลย

ในขณะที่พระองค์ทรงประทับอยู่ภายใต้ต้นหว้านั้นพระองค์ได้ทรงสังเกตความเคลื่อนไหวของนกและของสัตว์ต่าง ๆ ตลอดถึงแมลงนานาชนิดในบริเวณนั้น พระองค์ทรงเห็นกิ้งก่าตัวหนึ่ง วิ่งออกมาจากซอกใกล้ ๆ พระบาทของพระองค์ แล้วใช้ลิ้นอันรวดเร็วของมันแลบตวัดจับกินมดตัวเล็ก ๆ ซึ่งทำงานตามหน้าที่ของมันอยู่อย่างแข็งขันแต่ชั่วขณะเล็กน้อยเท่านั้นงูตัวหนึ่ง ได้เลื้อยออกมางับเอากิ้งก่าตัวนั้นแล้วกลืนกิน และ

ในขณะที่กำลังทรงประหลาดใจอยู่นั้นเอง เหยี่ยวตัวหนึ่ง ได้ถลาลงมาจากท้องฟ้าอย่างรวดเร็ว จับเอางูตัวนั้นไปฉีกกินเป็นอาหาร

เจ้าชายสิทธัตถะทรงพิจารณาอย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้นไปและได้ถามพระองค์เองว่าเมื่อสิ่งต่าง ๆ เป็นดังนี้แล้วความสวยงามทั้งหลายซึ่งปรากฏอยู่ในชีวิตนี้ ย่อมมีความโสมมด้วยประการทั้งปวงแฝงอยู่ ณ เบื้องหลังของมันมิใช่หรือแม้พระองค์ยังทรงเยาว์วัยเช่นนี้ และยังไม่เคยได้รับทุกข์ทรมานแต่อย่างใดเลยก็ตาม เมื่อพระองค์ได้ทรงมองดูโดยรอบ ๆ พระองค์ และทรงพิจารณาในสิ่งนั้น ๆ แล้วก็ทรงมีความรู้สึกว่า ความทุกข์อันใหญ่หลวงกำลังครอบงำคนและสัตว์จำนวนมากอยู่ตลอดเวลา แม้ว่าพระองค์เองจะกำลังทรงพระสำราญดีอยู่

เมื่อพระองค์ทรงรำพึงอยู่เช่นนั้น ทรงที่ยังเยาว์วัยอยู่ ก็ได้มีพระหฤทัยดิ่งลงสู่ห้วงลึกแห่งความคิด จนกระทั่งหมดความรู้สึกต่อสิ่งทั้งปวง ทรงหมดความรู้สึกต่อวันซึ่งเขากำลังสนุกสนานเลี้ยงดูกันอย่างเอิกเกริก หมดความรู้สึกต่อพระบิดาหมดความรู้สึกต่อพิธีไถนา และหมดความรู้สึกต่อทุกสิ่งโดยสิ้นเชิง ในขณะนี้ พระองค์ทรงมีจิตดิ่งแน่วเป็นสมาธิ ถึงชั้นที่เรียกกันทั่วไปในหมู่โยคีทั้งหลายว่า "ปฐมฌาน"

พิธีไถนาและการเลี้ยงได้สิ้นสุดไปแล้ว พวกที่มีหน้าที่ทำการอารักขาเจ้าชายระลึกถึงพระองค์ขึ้นได้ ก็รีบกลับมาสู่ที่ที่เขาได้ละทิ้งพระองค์ไว้ ครั้นไม่พบพระองค์ก็ทรงพากันตกใจ แยกย้ายกันออกเสาะหาทุกหนทุกแห่งโดยเกรงว่าในไม่ช้าพระราชาก็จะทรงเรียกหาพระโอรสเพื่อพากลับคืนวัง ในที่สุดเขาก็พบพระองค์ประทับนั่งนิ่งเงียบราวกะรูปหินสลักอยู่ภายใต้ต้นหว้านั้นเอง

เจ้าชายกำลังมีพระทัยดิ่งลึกอยู่ในห้วงแห่งความคิดของพระองค์ จนถึงกับไม่ได้ยินคำร้องเรียกของคนเหล่านั้นในชั้นแรก แต่เมื่อคนเหล่านั้นได้พยายามอยู่ครู่หนึ่งก็สามารถปลุกให้ทรงตื่นจากสมาธิได้สำเร็จ และรีบกราบทูลให้พระองค์ทรงทราบว่าพระราชบิดากำลังรับสั่งให้หาเพราะเป็นเวลาสมควรที่จะกลับไปสู่วังแล้ว ดังนั้น พระองค์จึงได้ทรงลุกและเสด็จไปกับคนเหล่านั้นเพื่อไปเฝ้าพระบิดาของพระองค์ ตลอดทางที่

เสด็จกลับวังนั้นพระหฤทัยของพระองค์เต็มไปด้วยความสงสารต่อสรรพสัตว์ซึ่งมีชีวิตอยู่แต่ละตัว ๆ ล้วนแต่รักชีวิตของตน ๆ เหลือประมาณ และกำลังต่อสู้อยู่ด้วยความลำบากยากเข็ญ เพื่อประโยชน์แก่ชีวิตนั้นเอง

พระเจ้าสุทโธทนะทรงวุ่นวายพระทัยในการที่ได้ทราบว่า พระโอรสของพระองค์ทรงเริ่มมีความคิดนึกจริงจังในปัญหาชีวิต และความหมายอันแท้จริงของชีวิตก่อนเวลาที่ควรจะเป็น พระองค์ทรงหวั่นพระทัยเป็นอย่างยิ่งว่าสิ่งซึ่งพระฤษีสูงอายุได้เคยกล่าวไว้เมื่อแรกประสูตินั้น บัดนี้ จะเริ่มเป็นความจริงขึ้นมาแล้ว กล่าวคือ ความคิดของพระโอรสของพระองค์ได้เริ่มหมุนไปในทางธรรมเสียแล้วหากความคิดเหล่านี้ไม่ระงับไปสิ่งที่พระองค์เคยทรงหวั่นวิตกเป็นอย่างยิ่งจักเกิดขึ้นโดยแน่นอน คือเจ้าชายสิทธัตถะจักละทิ้งบ้านเรือนไป และพระองค์จะไม่มีพระโอรสเป็นผู้สืบบัลลังก์แห่งประเทศของพระองค์

ในขณะนั้น พระองค์ได้ทรงตกลงพระทัยที่จะทำอะไรบางอย่างเพื่อโน้มน้าวดวงจิตแห่งพระโอรสให้ออกห่างมาเสียจากความคิดอันรุนแรงลึกซึ้งเช่นนั้น พระองค์ทรงตั้งพระทัยในอันที่จะกระทำทุกวิถีทางเท่าที่จะทำได้เพื่อให้ชีวิตในราชสำนัก เป็นสิ่งที่น่ายินดีและเพลิดเพลินแก่พระโอรสของพระองค์ จนถึงกับพระโอรสจะทรงเลิกละความคิดที่คนทั้งหลายเขาไม่คิดกันเสียได้ ด้วยอำนาจแห่งความเพลิดเพลินนั้น

พระองค์รับสั่งแก่พวกช่าง ให้สร้างปราสาทอันสวยงามขึ้นถึง ๓ ปราสาทสำหรับพระโอรส ปราสาทหลังที่หนึ่ง สร้างขึ้นด้วยไม้แก่นอย่างดี ภายในบุด้วยไม้สีดาอันมีกลิ่นหอม ภายในปราสาทอันอบอุ่นสบายหลังนี้ พระองค์มีพระประสงค์จะให้พระโอรสประทับอยู่ตลอดฤดูหนาว ปราสาทหลังที่สอง สร้างขึ้นด้วยหินอ่อนขัดมันเย็นเฉียบ เพื่อให้เหมาะสมและมีความสบายที่จะอาศัยอยู่ตลอดฤดูร้อน อันเป็นฤดูที่ทุก ๆ สิ่งภายนอกปราสาทนั้นกำลังร้อนระอุอยู่ด้วยแสงแดดอันแผดกล้า ปราสาทหลังที่สามสร้างด้วยอิฐอย่างดี หลังคามุงด้วยกระเบื้องสีเขียว เพื่อกันฝนอันตกหนักในฤดูมรสุม

ในปราสาทหลังสุดท้ายนี้ พระราชาทรงมุ่งหมายให้พระโอรสประทับอยู่ตลอดฤดูฝน ให้เป็นสุขปราศจากความรบกวนของความชื้นและความเยือกเย็นแห่งละอองฝน

รอบบริเวณแห่งปราสาทเหล่านี้ พระองค์ได้ทรงสั่งให้จัดเป็นสวนอันรื่นรมย์ ประดับด้วยไม้ร่มเงาและไม้ดอกนานาชนิด พร้อมทั้งสระ อันมีน้ำถ่ายเทเข้าออกได้ ปลูกบัวทุก ๆ สีในสระเหล่านั้น เพื่อว่าพระโอรสจะได้ออกดำเนินเที่ยว หรือขี่ม้าเล่นได้ทุกคราว ที่ทรงพระประสงค์และจะได้รับอากาศเย็นอันบริสุทธิ์ รับความร่มรื่น และทั้งความงามของดอกไม้ทุกทิศทาง ที่พระโอรสจะทอดสายพระเนตร.

ตอนที่ ๔

ในวัยหนุ่ม

กาลเวลาผ่านไป เจ้าชายก็ทรงผ่านวัยรุ่นขึ้นมาเป็นหนุ่ม แต่สิ่งอันน่ารื่นรมย์เหล่านั้น กล่าวคือปราสาทก็ตาม สวนก็ตาม สระน้ำก็ตาม ที่เดินที่เล่นที่ขี่ม้าก็ตาม ข้าบริพารอันงามที่พระราชาจัดประทานให้เป็นอย่างดีก็ตาม ก็ยังคงเป็นสิ่งที่ไม่มีคุณค่าอะไร ในการที่จะหยุดความคิดอันลึกซึ้งของเจ้าชายได้เลย

พระราชาได้ทรงสังเกตเห็นความจริงข้อนี้ พระองค์ทรงเห็นทุกสิ่งทุกอย่างที่พระองค์จัดขึ้นเพื่อยึดหน่วงจิตใจที่เจ้าชายให้ติดอยู่ในความเพลิดเพลินนั้น ได้เป็นสิ่งที่ล้มเหลว ไร้ผลโดยสิ้นเชิง พระองทรงเรียกประชุมอำมาตย์ทั้งหลายของพระองค์ แล้วรับสั่งถามคนเหล่านั้นว่ายังมีอะไร วิธีใดอีกบ้าง ที่พระองค์จักทรงสามารถจัดทำเพื่อมิให้คำพยากรณ์ของพระฤษีผู้สูงอายุนั้น เป็นความจริงขึ้นมาได้

อำมาตย์ทั้งหลายได้กราบทูลความคิดเห็นของตน ๆ ว่า ทางที่ดีที่สุดในการที่จะยึดหน่วงจิตใจของเจ้าชายอย่าให้ไปคิดในทำนองสละโลกนั้น คือการจัดให้เจ้าชายได้สมรสกับสตรีที่สวยที่สุดเสีย พร้อมกับทูลอธิบายว่าด้วยการทำอย่างนี้ เจ้าชายจักพัวพันอยู่กับพระชายา จนไม่มีเวลาจะหวนคิดถึงสิ่งอื่นใด จนเวลาล่วงไป ๆ จนกระทั่งอยู่ในภาวะเหมาะสมที่จะขึ้นครองบัลลังก์ตามพระประสงค์ของพระราชบิดา ตามแบบอย่างที่เขากระทำกัน

พระราชาทรงเห็นชอบว่า คำแนะนำอันนี้ เป็นคำแนะนำที่ดีที่สุดแต่พระองค์ยังไม่ทรงวางพระทัยในข้อที่จะเสาะหาสตรีสาวสวยมาได้อย่างไร ที่จะให้น่ารักน่าเสน่หาจนถึงกับเมื่อสมรสแล้ว จะทำให้เจ้าชายหลงใหลโดยสิ้นเชิง และมีชีวิตอยู่โดยไม่ต้องนึกคิดถึงเรื่องอื่นใด นอกไปจากความคิดที่จะทำให้สตรีอันเป็นที่รักของตนนั้นมีความสุขอย่างยิ่งแต่เพียงอย่างเดียว

เมื่อได้ทรงพินิจพิจารณาอยู่ครู่หนึ่งแล้ว พระองค์ก็ทรงพบความคิดอันแยบคาย พระองค์ได้ทรงบัญชาให้บรรดาหญิงที่มีรูปร่างงามที่สุดทั้งหมดในประเทศของพระองค์ มาสู่นครกบิลพัสดุ์ ในวันที่ได้กำหนดไว้ เพื่อให้เดินผ่านพระพักตร์เจ้าชายสิทธัตถะ ให้เจ้าชายมีโอกาสระบุว่าสตรีใดเป็นผู้ที่สวยที่สุดในบรรดาสตรีทั้งหลาย และให้เจ้าชายประทานรางวัลเพื่อความงามของสตรีผู้นั้นเป็นพิเศษ แม้สตรีอื่นทุกคนที่ได้มาแสดงตัวในที่นั้นก็จักได้รับรางวัลอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยสมควรแก่ความงามของตนจากพระหัตถ์ของเจ้าชายเอง เช่นเดียวกัน

เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะทรงมีพระราชบัญชาออกไปดังนั้นแล้ว พระองค์ยังได้ทรงจัดเตรียมให้อำมาตย์ผู้มากด้วยปัญญาของพระองค์จำนวนหนึ่งไปคอยเฝ้าอยู่ ณ ที่ที่สตรีทั้งหลายเดินผ่านพระพักตร์เจ้าชาย เพื่อจะได้สังเกตว่าเจ้าชายจักพอพระทัยในสตรีคนไหนอย่างที่สุด แล้วให้กำหนดตัวไว้ว่า เป็นผู้ใด มาจากไหน จักได้กลับไปกราบทูลให้พระองค์ทรงทราบในภายหลัง

ในที่สุด วันแห่งการประกวดความสวยงามก็มาถึง บรรดาหญิงสาวที่งดงามที่สุดในประเทศ ได้เดินผ่านพระพักตร์เจ้าชายโดยลำดับทีละคน เป็นขบวนแห่งความงามอย่างแพรวพราวพอตาเป็นที่สุด แต่ละคนได้รับพระราชทานรางวัลจากพระหัตถ์ของเจ้าชาย ตามที่เจ้าชายจะทรงเห็นว่าผู้ใดควรจะได้รับเพียงไร

สตรีเหล่านั้น แทนที่จะร่าเริงยินดีในการที่ได้มีเกียรติเข้ารับของรางวัลจากพระหัตถ์เจ้าชาย กลับมีแต่ความกลัวจนสะทกสะท้าน จะกลับมีใจร่าเริงได้ก็ต่อเมื่อได้ผ่านพ้นไปสู่หมู่เพื่อนสาวของตน เป็นอยู่อย่างนี้ คนแล้วคนเล่า มันเป็นการชอบด้วยเหตุผลแล้ว ที่พวกสตรีเหล่านั้นจะรู้สึกดังนั้น เพราะว่าเจ้าชายของพวกเขาพระองค์ไม่เหมือนกับบรรดาชายหนุ่มอื่น ๆ ที่พวกเขาเคยพบปะมา เจ้าชายไม่ได้ตั้งพระทัยตรวจมองความงามของหญิงเหล่านั้นเลย หรือหากจะกล่าวให้ตรงตามความจริงยิ่งไปกว่านั้นก็คือว่า พระองค์ไม่ได้ทรงมีความรู้สึกนึกคิดใด ๆ ในบรรดาสาวงามเหล่านั้นเลย

พระหัตถ์ของเจ้าชายสิทธัตถะ ได้ยื่นประทานของรางวัลให้แก่สตรีเหล่านั้นก็จริง แต่พระทัยนั้นกำลังครุ่นคิดอยู่ถึงสิ่งอื่นบางสิ่งโดยสิ้นเชิง มันเป็นสิ่งซึ่งใหญ่หลวงกว่า เป็นจริงกว่าดวงหน้าอันอิ่มแย้มและท่าทางรูปร่างอันเย้ายวนของสาว ๆ เหล่านั้น สตรีบางคน ได้พูดว่า ขณะที่พระองค์กำลังประทับบนบัลลังก์เพื่อประทานรางวัลอยู่นั้น เธอรู้สึกราวกะว่าพระองค์เป็นเพียงเทวรูปองค์ใดองค์หนึ่ง มากกว่าที่จะเป็นมนุษย์ธรรมดาสามัญ

บรรดาอำมาตย์ที่พากันเฝ้าสังเกตการณ์อยู่ตามพระราชโองการนั้น ได้เกิดความรู้สึกหวั่นใจว่า พวกเขาทั้งหลายจะต้องกลับไปกราบทูลพระราชาในการไร้ผลโดยสิ้นเชิงแห่งแผนการณ์ของพระองค์ เพราะว่าเจ้าชายไม่ได้ทรงแสดงความพอพระทัยใด ๆ ให้ปรากฏในบรรดาสตรีงามที่ผ่านไป ๆ นั้นแม้เพียงคนเดียว สตรีทั้งหลายก็ได้เดินผ่านไปๆ เกือบจะถึงคนสุดท้ายอยู่แล้ว สิ่งของอันได้จัดเป็นรางวัลก็เกือบจะหมดอยู่แล้ว เจ้าชายก็ยังคงประทับนิ่งไม่ไหวติง มีพระทัยเลื่อนลอยไปในทางอื่นอย่างเห็นได้ชัดว่าไม่ทรงสนพระทัยในความงามอย่างยิ่งของหมู่สตรีสาว ซึ่งแต่ละคน ๆ มีความงามอย่างจับตาจับใจคนธรรมดาสามัญทุก ๆ คนเหล่านั้นเลย

แต่ในที่สุด ขณะที่สตรีซึ่งทุกคนคิดว่าเป็นคนสุดท้ายได้เข้ารับรางวัลชิ้นสุดท้ายและเดินผ่านไปแล้ว กลับมีสตรีสาวอีกคนหนึ่งเดินเข้ามาช้ากว่ากำหนดด้วยอาการค่อนข้างรีบร้อน ทุกคนที่เฝ้าดูอยู่นั้น ได้สังเกตเห็นว่าเจ้าชายมีอาการสะดุ้งนิดหนึ่ง ในเมื่อสตรีผู้นี้เดินมาตรงพระพักตร์ แม้สตรีผู้นั้นก็เหมือนกัน แทนที่จะก้มหน้าอย่างเอียงอายเดินผ่านเจ้าชายไป อย่างสตรีทั้งหลาย กลับมองพระพักตร์เจ้าชายอย่างตรง ๆ ยิ้ม แล้วถามว่า "ยังมีรางวัลอะไรเหลืออยู่สำหรับหม่อมฉันบ้าง ?" เจ้าชายทรงยิ้มตอบและตรัสว่า "ฉันเสียใจที่รางวัลได้หมดไปแล้ว แต่เธอจงรับเอาสิ่งนี้ไปเถิด" พร้อมกับตรัสดังนั้นได้ทรงปลดสังวาลอันงดงามเป็นพิเศษจากพระศอของพระองค์ แล้วทรงพันให้รอบข้อพระหัตถ์แห่งสตรีนั้น

อำมาตย์ทั้งหลาย เมื่อได้เห็นดังนั้น ก็พากันปลาบปลื้มเป็นอย่างยิ่ง ครั้นได้สืบจนทราบว่ากุลสตรีคนสุดท้ายนี้มีนามว่า "*ยโสธรา*" เป็นเจ้าหญิงธิดาของเจ้าสุปปะ-พุทธะ ดังนั้นแล้ว ก็พากันรีบกลับไปเฝ้าพระราชา กราบทูลให้ทรงทราบทุกประการ ในวันต่อมา พระเจ้าสุทโธทนะได้ทรงจัดส่งคนของพระองค์ไปยังสำนักเจ้าสุปปะพุทธะ เพื่อทูลขอพระธิดา อันมีนามว่า ยโสธรานั้นเพื่อการสมรสกับเจ้าชายสิทธัตถะ

มีธรรมเนียมประเพณีอยู่อย่างหนึ่ง ในบรรดาเจ้าศากยะ ซึ่งเป็นเชื้อชาติที่มีความเข้มแข็งกล้าหาญแห่งเชิงเขาหิมาลัย ว่าเมื่อชายหนุ่มคนใดประสงค์จะสมรส ข้อแรกเขาต้องแสดงตนเองให้คนทั้งหลายเห็นว่าตนเป็นผู้ฉลาด และเชี่ยวชาญในการขี่ม้า การใช้คันศรและลูกศร และการใช้ดาบเช่นเดียวกับชายหนุ่มอื่น ๆ ดังนั้น เจ้าชายสิทธัตถะแม้ทรงเป็นรัชทายาทแห่งราชบัลลังก์ ก็ยังต้องทรงอนุวัติตามธรรมเนียมประเพณีอันนี้ ดังเช่นชายหนุ่มทั้งหลาย ครั้นถึงวันนัด ชายหนุ่มผู้ฉลาดและเข้มแข็งแห่งแคว้นศากยะทั้งหมด ก็ได้มาชุมนุมพร้อมกัน ณ สนามอันเป็นที่ประลองฝีมือในกรุงกบิลพัสดุ์ ล้วนแต่เป็นนักขี่ม้านักยิงศรและนักฟันดาบที่เจนจัดด้วยกันทุกคน ทุก ๆ คนได้แสดงฝีมือในการขี่ม้า การใช้ศร และการฟันดาบตามที่ตนสามารถ ต่อหน้าที่ประชุมของอำมาตย์และประชาชน

เจ้าชายสิทธัตถะทรงขี่ม้าขาว ชื่อ กัณฐกะ แสดงความสามารถอาจหาญในการขับขี่ประกวดกับคนอื่น ๆ จนเป็นที่ปรากฏว่าพระองค์ทรงมีความสามารถเท่าหรือยิ่งกว่าคนที่สามารถที่สุดในประเทศของพระองค์ ในการยิงศร พระองค์ทรงสามารถส่งลูกศรไปได้ไกลกว่าคนหนุ่ม ที่ถือกันในเวลานั้นว่ายิงศรได้เก่งที่สุดในประเทศนั้น คือเจ้าชายเทวทัต ซึ่งเป็นลูกเรียงพี่เรียงน้องของพระองค์นั่นเอง

ในการประลองฝีมือทางการฟันดาบนั้นเล่า พระองค์ทรงฟันต้นไม้รุ่น ๆ ต้นหนึ่ง ขาดออกด้วยการฟันเพียงครั้งเดียว ด้วยฝีพระหัตถ์อันประณีตและเที่ยง จนถึงกับเมื่อดาบผ่านไปแล้ว ต้นไม้ก็ยังคงยืนต้นอยู่ทำให้ผู้ที่คอยดูอยู่นั้นคิดไปว่า ต้นไม้นั้น

ยังไม่ถูกตัด จนกระทั่งมีลมโชยมาจึงได้ค่อย ๆ ล้มลงสู่พื้นดิน ทำให้คนทั้งหลายเห็นว่าแผลตัดนั้น เกลี้ยงอย่างกะรอยมีดตัดเนย ในการประกวดฟันดาบคราวนี้พระองค์ทรงเป็นผู้กำชัยชนะเลิศไว้ได้ กล่าวคือ ทรงชนะพระอนุชาต่างมารดาของพระองค์เอง ซึ่งมีพระนามว่า นันทะ อันเป็นผู้ซึ่งใคร ๆ คาดกันว่า ไม่มีผู้ใดในประเทศนี้จะเอาชนะเจ้าชายพระองค์นี้ในทางฟันดาบได้

อันดับต่อไป เป็นการประลองฝีมือทางการแข่งม้า โดยอาศัยม้ากัณฐกะสีขาวฝีเท้าเร็วของพระองค์ เจ้าชายสิทธัตถะทรงสามารถขับขี่ทิ้งผู้อื่นทุกคนไว้เบื้องหลังได้โดยง่าย นักแข่งด้วยกันพากันไม่พอใจ บางคนพูดแก้เก้อว่า "ที่พระองค์ทรงชนะได้อย่างง่ายดายเช่นนี้ น่าจะเป็นเพราะม้าต่างหาก ถ้าเราได้ม้าฝีเท้าเร็วเช่นม้ากัณฐกะมาขี่ เราก็ต้องชนะเหมือนกัน มันดีอยู่ที่ม้าต่างหาก หาใช่ดีที่คนขี่ไม่ อย่างไร ๆ ลองเอาม้าเปรียวสีดำตัวที่ไม่เคยยอมให้ใคร ๆ ขึ้นหลังได้เลยนั้น มาพิสูจน์ดูกันทีว่าใครจะขึ้นขี่ม้าได้ หรือนั่งบนหลังมันได้นานที่สุด"

ดังนั้นบรรดาเจ้าชายหนุ่มทั้งหลาย จึงได้พยายามเต็มความสามารถของตนผลัดกันทีละคน ๆ ที่จะพยายามจับม้าตัวนั้น เผ่นขึ้นนั่งบนหลังของมันให้ได้ ผลปรากฏว่าทุกพระองค์ได้ถูกม้าตัวลำพองและดุร้ายตัวนั้นสะบัดตกลงมายังพื้นดินทุกคราวไป กระทั่งเวียนมาถึงรอบของเจ้าอรชุน ซึ่งถือกันว่าเป็นนักขี่ม้าที่เยี่ยมที่สุดในประเทศมาแล้ว เจ้าชายองค์นี้ใช้ความพยายามเพียงเล็กน้อย ก็ทรงสามารถขึ้นนั่งบนหลังมันได้ และหวดด้วยแส้เพื่อให้มันวิ่งไปรอบ ๆ สนาม แต่ในอึดใจต่อมา โดยที่ใคร ๆ คาดไม่ถึงว่ามันจะมีฤทธิ์ร้ายเดชเพียงนั้น ม้าร้ายตัวนี้ได้แว้งศีรษะของมันมาโดยเร็ว งับเอาขาของเจ้าชายอรชุนด้วยฟันอันใหญ่คมและแข็งกร้าวของมัน ดึงกระชากเจ้าชายให้หลุดจากหลังแล้วเหวี่ยงลงยังพื้นดิน หากว่าพนักงานที่คอยเฝ้าระวังเหตุการณ์อยู่นั้นพวกหนึ่ง ไม่ช่วยกันรั้งแยกออกไว้ทัน และพนักงานอีกพวกหนึ่งไม่พากันมารุมตีทางข้างหลังของมันแล้ว ไม่ต้องสงสัยเลย ที่เจ้าสัตว์ดุร้ายตัวนี้จะไม่ทำอันตรายแก่เจ้าชายอรชุนจนกระทั่งเสียชีวิต

แม้ม้าเปรียวตัวนั้น จะอาละวาดถึงเพียงนั้นมาแล้วก็ตาม รอบถัดไป ก็จำต้องเป็นรอบของเจ้าชายสิทธัตถะจะต้องขึ้นขี่ ตามที่ตกลงกันทุกคนพากันคิดว่าพระองค์จะต้องเสียชีวิต เพราะแม้แต่เจ้าชายอรชุน ที่ถือกันว่าเชี่ยวชาญการขี่ม้าของประเทศ ก็ยังรอดตายไปได้อย่างหวุดหวิด

แต่เจ้าชายสิทธัตถะ ได้ทรงดำเนินอย่างแช่มช้าเป็นปรกติ ตรงแน่วไปยังม้าตัวนั้น ทรงวางพระหัตถ์ข้างหนึ่งบนคอของมัน และพระหัตถ์อีกข้างหนึ่งลูบที่จมูกของมันพร้อมกันกล่าวคำหวานที่หูของมันสองสามคำ และพระองค์ได้ทรงตบเบา ๆ ที่สีข้างของมัน การกระทำได้ ในชั้นต้นนี้ก็ทำความประหลาดใจให้แก่ทุก ๆ คน ในการที่ม้าร้ายตัวนั้นยอมนิ่งให้ไม่กระดุกกระดิก และซ้ำยังยอมให้เจ้าชายขึ้นบนหลัง ขี่ขับไปข้างหน้า ถอยมาข้างหลังได้ ตามที่พระองค์จะทรงปรารถนาอีกด้วย จึงเป็นที่ประจักษ์ด้วยกันทุกคนในที่นั้นว่า มันยินยอมทำตามความประสงค์ของเจ้าชายทุก ๆ อย่างโดยสิ้นเชิง นับว่าเป็นครั้งแรก ที่มีคนเข้าไปใกล้มันได้อย่างนี้โดยไม่เกรงกลัวมัน หังสามารถบังคับขี่ขับมัน โดยไม่ต้องมีการเฆี่ยนตีอีกด้วย แม้ม้าตัวนั้นก็จักต้องรู้สึกประหลาดใจเป็นอย่างยิ่ง ในการกระทำเช่นนั้นของเจ้าชาย ซึ่งมันไม่เคยได้รับการกระทำอย่างนี้จากใครที่ไหนมาก่อนเลย มันจึงยอมให้เจ้าชายผู้ซึ่งไม่ทรงหวาดกลัว และทั้งไม่ทรงแสดงความทารุณต่อมัน ทรงขึ้นขี่มันได้ตามความประสงค์

ในที่สุดทุกคนได้ยอมรับว่า เจ้าชายสิทธัตถะได้ทรงเป็นนักขี่ม้าที่เชี่ยวชาญที่สุดของประเทศด้วยอีกประการหนึ่ง และเป็นผู้ที่สมควรที่สุดที่จะเป็นพระสวามีของเจ้าหญิงยโสธราผู้งามเลิศด้วย ทางฝ่ายเจ้าสุปปะพุทธะ พระบิดาแห่งเจ้าหญิงยโสธรา ก็ได้ทรงเห็นพ้องในข้อนี้ ทรงยินยอมยกพระธิดาของพระองค์ให้เป็นพระชายาของเจ้าชายหนุ่มผู้ซึ่งมีรูปร่างงดงามและแกว่นกล้าพระองค์นี้ ด้วยความเต็มพระทัย

เจ้าชายสิทธัตถะได้ทรงสมรสกับพระนางยโสธรา ผู้เลอโฉมในท่ามกลางความชื่นชมอันใหญ่หลวงของคนทุกหมู่เหล่า และได้เสด็จพร้อมด้วยพระนางไปประทับ ณ ปราสาทอันสร้างใหม่และงดงาม ซึ่งพระบิดารับสั่งให้สร้างขึ้น เพื่อคนทั้งคู่ จะได้

แวดล้อมอยู่ด้วยความบันเทิง ทุกอย่างทุกประการ เต็มตามที่คนหนุ่มสาวจะพึงบันเทิงได้

ในบัดนี้ พระเจ้าสุทโธทนะเริ่มทรงดีพระทัยว่า พระโอรสของพระองค์จักไม่ทรงใฝ่ฝันถึงการสละบัลลังก์ ออกไปผนวชเป็นนักบวชอีกต่อไป แต่เพื่อให้เป็นที่แน่นอนยิ่งขึ้นว่าความนึกคิดของเจ้าชายจักไม่น้อมไปในทางนั้น โดยเด็ดขาด พระราชาจึงรับสั่งไม่ให้ผู้ใดผู้หนึ่งในที่นั้นเอ่ยถึงสิ่งที่นำมาซึ่งความเศร้าสลด เช่น ความแก่ ความเจ็บ หรือความตาย เป็นต้น แม้แต่คำเดียว คนที่ห้อมล้อมใกล้ชิดอยู่อย่างนั้น จะต้องพยายามกระทำทุกอย่างทุกทาง ให้เป็นราวกับว่าสิ่งอันไม่พึงปรารถนาเหล่านั้นมิได้มีอยู่ในโลกนี้เลย

ยิ่งไปกว่านั้น พระราชาได้ให้คนรับใช้ทั้งภายในและภายนอกที่รูปร่างหน้าตามีลักษณะส่อไปในทางชราหรืออ่อนเพลีย หรือเจ็บไข้ได้ป่วยปรากฏออกมาแม้เพียงเล็กน้อย ให้ออกไปเสียให้พ้นจากเขตวังของพระราชโอรส พระองค์ได้ทรงจัดจนถึงกับว่า ในเขตปราสาทและบริเวณอุทยานรอบปราสาทของเจ้าชายนั้น จักไม่มีผู้อื่นใดเยี่ยมกรายเข้าไปเลย นอกจากคนหนุ่มสาว ซึ่งมีใบหน้าแสดงแววแห่งความสุขร่าเริง และความยิ้มแย้มแจ่มใสเท่านั้น หากเผอิญมีใครล้มเจ็บลงในนั้น จักต้องช่วยกันรีบนำออกไปนอกบริเวณโดยทันที และจะไม่ยอมให้กลับเข้ามาอีกจนกว่าจะหายและสมบูรณ์ดังเดิม

พระราชามีพระราชโองการอันเฉียบขาดมิให้ใครคนใดคนหนึ่งในที่นั้น แสดงอาการหรือนิมิตแห่งความอ่อนเพลียหรือเศร้าใจออกมาต่อพระพักตร์ของเจ้าชายทุกๆ คนที่แวดล้อมเจ้าชายอยู่ ต้องแสดงอาการรื่นเริงบันเทิงสดชื่นแจ่มใสตลอดทั้งวันทั้งคืน และในยามที่เป็นเวลาปรนนิบัติเต้นรำขับกล่อม จะต้องไม่แสดงอาการเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าออกมาให้ปรากฏ โดยสรุปแล้วพระเจ้าสุทโธทนะได้ทรงพยายามจัดทำทุกสิ่งทุกอย่างไปในทำนองที่ว่า เจ้าชายจักไม่สามารถทราบ หรือแม้แต่เพียงคาดคะเนได้ว่าในโลกนี้ จักมีสิ่งอื่นใดอีกนอกไปเสียจากการยิ้ม การหัวเราะ และเกลื่อนไปด้วยความเป็นหนุ่มเป็นสาว เต็มไปด้วยความชื่นชมและเป็นสุข เท่านั้น

เพื่อให้ความมุ่งหวังของพระองค์เป็นไปโดยสมบูรณ์ตามนั้น พระราชารับสั่งให้สร้างกำแพงสูง ๆ ล้อมปราสาทและอุทยานของเจ้าชายเอาไว้ และทรงบังคับอย่างเฉียบขาดแก่ผู้เฝ้าประตูทั้งหลายว่า เขาจักต้องไม่ยอมให้เจ้าชายเสด็จออกไปนอกกำแพงนี้ไม่ว่ากรณีใด ๆ พระเจ้าสุทโธทนะทรงคิดว่าโดยวิธีนี้จักเป็นที่นอนใจได้ว่า เจ้าชายจักไม่ได้พบเห็นสิ่งใด นอกจากสภาพอันน่ารื่นรมย์ของความเป็นหนุ่มเป็นสาว และความสวยความงาม จักไม่ได้ยินเสียงใด ๆ นอกจากเสียงแห่งความบันเทิงเริงรื่นของบทเพลงของการหัวเราะ และจักทรงพอพระทัยในการที่จะเป็นอยู่ ตามที่พระบิดาได้จัดสรรประทานให้ จักไม่ทรงปรารถนาในการออกบวช หรือทรงเสาะแสวงหาสิ่งอื่นใดมากไปกว่าการเป็นอยู่อย่างเจ้าชายผู้เป็นราชโอรสหัวแหวนของพระบิดาเท่านั้น

ตอนที่ ๕
ความเบื่อหน่าย

แม้พระราชาจักได้ทรงจัดสรรให้มีการบำรุงบำเรอแวดล้อมพระโอรสของพระองค์สักเพียงใด และแม้ว่าความทุกข์ยากนานาประการ จะได้ถูกเขากีดกันออกไปจนไม่มีทางที่เจ้าชายจะรู้สึกเป็นทุกข์ใจ แม้แต่นิดหนึ่งก็ตาม เจ้าชายสิทธัตถะก็ยังทรงไม่รู้สึกเป็นสุข ดังที่พระบิดาทรงปรารถนาเอาไว้ แม้แต่หน่อยเดียว พระองค์อยากจะทราบว่ามีอะไรอยู่นอกกำแพง ซึ่งเขาไม่ยอมให้พระองค์เสด็จผ่านออกไปเลย

เพื่อป้องกันมิให้พระโอรสมีความสนพระทัยต่อสิ่งซึ่งอยู่นอกกำแพง พระราชาได้ทรงจัดงานเลี้ยงดูและงานรื่นเริงต่าง ๆ ขึ้นทุกชนิด แต่ก็เป็นการไร้ผลเช่นเคยเจ้าชายยิ่งทรงไม่พอพระทัยในการเป็นอยู่อย่างถูกปิดตายเช่นนั้นมากขึ้นทุกที พระองค์ทรงประสงค์ใคร่จะเห็นโลกมากกว่าที่มันมีอยู่ภายในกำแพงของพระองค์ ทั้ง ๆ ที่การเป็นอยู่ภายในพระราชวังนั้น ก็เต็มไปด้วยความรื่นเริงเป็นที่สุดแล้ว พระองค์ทรงปรารถนาที่จะทราบว่า คนที่มิใช่ลูกเจ้าลูกนายนั้น เขาเป็นอยู่อย่างไร พระองค์ได้กราบทูลพระบิดาซ้ำแล้วซ้ำอีก ว่าพระองค์จักไม่มีความสุขใจได้เลย ถ้าหากว่ามิได้ออกไปเห็นสิ่งเหล่านั้น

กาลล่วงมาจนกระทั่งวันหนึ่ง อันเป็นวันที่พระราชาไม่สามารถจะทรงทนความรบเร้าของพระโอรสในการที่จะออกไปดูสิ่งต่าง ๆ ภายนอกกำแพงได้อีกต่อไปแล้ว พระองค์ได้ตรัสว่า "ดีแล้วลูกเอ๋ย! เจ้าควรจะออกไปเที่ยวภายนอกวัง และดูประชาชนทั้งหลาย ว่าเขาเป็นอยู่กันอย่างไร แต่ต้องให้พ่อได้เตรียมสิ่งต่าง ๆ ให้พอเหมาะสมแก่การที่ลูกรักคนเดียวของพ่อ จะไปดูเสียก่อน"

พระราชาได้รับสั่งให้แจ้งข่าวแก่ประชาชนทั้งปวงทราบว่า พระโอรสของพระองค์จักเสด็จประพาสนครในวันที่กำหนดให้ และให้ทุกบ้านทุกเรือนประดับธงทิว

และเครื่องห้อยอันสวยงาม ตามประตูและหน้าต่างเป็นต้น จักต้องทำความสะอาดบ้านเรือนเช็ดถู ทาสีใหม่ ประดับดอกไม้เหนือประตูและหน้าต่าง และทำทุก ๆ อย่างให้ดูงดงาม สดใส สุดสามารถที่จะพึงกระทำได้ พระองค์ทรงมีพระราชโองการเด็ดขาด มิให้ผู้หนึ่งผู้ใดกระทำธุรกิจส่วนตัวของตนแม้เพียงเล็กน้อยกลางถนน คนตาบอด คนง่อยเปลี้ย คนเจ็บป่วย ชนิดใด ๆ ก็ตาม คนแก่ คนโรคเรื้อน เหล่านี้ต้องไม่ออกมาสู่ถนนทุกสายในวันนั้น แต่จะต้องเก็บตัวปิดประตูอยู่ในเรือนตลอดเวลาที่เจ้าชายเสด็จผ่านมา คนหนุ่มแน่น คนแข็งแรง คนมีสุขภาพอนามัยดี คนที่มีแววร่าเริงเป็นสุขเท่านั้นที่จะออกมาทำการเฝ้าแหนต้อนรับเจ้าชาย ในการเสด็จประพาสนคร ใช่แต่เท่านั้นพระราชโองการยังมีอีกว่า ในวันนั้นต้องไม่มีการหามศพไปสู่ป่าช้าเลยเป็นอันขาด ไม่ว่าในกรณีใด ให้เก็บศพรอไว้ จนกว่าจะถึงวันรุ่งขึ้น

ประชาชนได้พากันกระทำตามที่พระราชามีพระราชโองการทุกประการ ได้พากันกวาดถนนทุกสาย และรดน้ำเพื่อระงับฝุ่น ได้ทาบ้านเรือนด้วยสีขาว ประดับประดาให้สวยงามด้วยพวงดอกไม้และระย้าดอกไม้แขวนหน้าประตูบ้านช่องของตนๆเขาได้แขวนแถบผ้าสีต่าง ๆ ตามต้นไม้สองข้างถนนที่เจ้าชายจะเสด็จผ่านไป โดยสรุปแล้ว เขาได้พยายามทำทุกอย่างตามที่เขาเห็นว่า จะทำให้นครนี้ปรากฏแก่สายพระเนตรเจ้าชาย ราว-กะว่าเป็นนครแห่งเทพยดาในแดนสวรรค์ แทนที่จะเป็นโลกมนุษย์

เมื่อทุกสิ่งทุกอย่างพร้อมแล้ว เจ้าชายสิทธัตถะได้เสด็จออกจากวัง ประทับบนราชรถคันงามของพระองค์ เสด็จประพาสตามถนนสายต่าง ๆ ทอดพระเนตรทุกสิ่งทุกอย่างในที่ทุกแห่ง ซึ่งล้วนแต่มีใบหน้าอันยิ้มแย้มแจ่มใสของประชาชนคอยต้อนรับอยู่โดยทั่วไป ประชาราษฎร์ทั้งปวงต่างก็ดีอกดีใจ ที่ได้เห็นเจ้าชายเสด็จมาในท่ามกลางพวกเขา บางพวกได้ยืนขึ้นและเปล่งเสียงพร้อม ๆ กันว่า "ไชโย! ความชนะ จงมีแด่เจ้าชาย!" บางพวกก็ได้วิ่งนำไปข้างหน้า โรยดอกไม้บนหนทาง ที่ม้าของพระองค์จะลากราชรถผ่านไป

ฝ่ายพระราชาเมื่อทรงเห็นว่า ประชาชนได้ทำตามพระประสงค์ของพระองค์อย่างเคร่งครัดเช่นนั้น ก็ทรงเบิกบานพระทัยเป็นอย่างยิ่ง และทรงดำริว่า การที่เจ้าชายได้เที่ยวดูนคร และได้เห็นแต่สิ่งสวยงามรื่นเริงบันเทิงเสียบ้างเช่นนี้ จักรู้สึกพอพระทัย และจักระงับความคิดอันวิตถารนั้นเสียได้โดยเด็ดขาดเป็นแน่

แต่ในที่สุด แผนการณ์ที่พระราชาได้ทรงวางไว้เป็นอย่างดีนั้น ได้เกิดความล้มเหลวขึ้นอย่างไม่น่าจะเป็นได้ ได้มีชายชราคนหนึ่ง มีผมขาวเต็มทั้งศีรษะ มีแต่ผ้าขี้ริ้วพันกายอย่างกระท่อนกระแท่น เดินโขยกเขยกออกมาจากบ้านหลังหนึ่งข้างถนนโดยไม่ทันที่จะมีผู้ใดเห็นและห้ามเสีย ใบหน้าของแกเต็มไปด้วยจุดกระและรอยย่น นัยน์ตาแฉะและฝ้าฟาง ในปากไม่มีฟันแม้แต่ซี่เดียว เรือนร่างค้อมงอ จนต้องใช้มือทั้งสองอันมีแต่หนังหุ้มกระดูกยันไม้เท้าไว้เพื่อไม่ให้ล้ม แกสู้พยายามพยุงกายเดินไปตามถนนอย่างไม่เอาใจใส่ต่อฝูงชนอื่นใด เท้าก็เดินปัดเป๋เปะปะไปพร้อมกับเสียงพึมพำอย่างอิดโรยขาดเป็นห้วง ๆ ออกมาจากปากอันซีดของแก แกกำลังเที่ยวร้องวอนขออาหารกินจากประชาชนที่ผ่านไป ด้วยความหิวโหยถึงขนาดที่ว่าหากไม่ได้รับประทานอาหารสิ่งใดในวันนี้แล้ว แกจักต้องถึงแก่ชีวิต

ทุก ๆ คนในที่นั้นมีความขึ้งเคียดตาแก่คนนี้เป็นอันมากในการบังอาจออกมาสู่ท้องถนนในวันที่เจ้าชายเสด็จประพาสนครเป็นครั้งแรกเช่นนี้ ทั้งพระราชาก็ได้มีพระราชโองการห้ามคนเช่นนี้ มิให้แสดงตัวในท่ามกลางถนนในวันนั้นไว้แล้วด้วย ผู้คนเหล่านั้นได้พยายามรีบรุมขับต้อนตาแก่คนนี้ให้กลับเข้าไปยังบ้านของแกเสีย ก่อนที่เจ้าชายจะทอดพระเนตรเห็น

แต่การกระทำของคนเหล่านี้ เป็นไปไม่ทันท่วงที เจ้าชายสิทธัตถะได้ทอดพระเนตรเห็นคนแก่คนนั้นเสียก่อนแล้ว พระองค์ทรงสะดุ้งในการเห็นภาพคนแก่คนนั้นซึ่งทรงรู้สึกว่าเป็นการยากที่จะกล่าวได้ว่าเหมือนกับภาพของอะไร พระองค์ได้รับสั่งถามนายฉันนะ สารถีคนโปรดของพระองค์ ซึ่งนั่งอยู่ข้าง ๆ ว่า "นั่นอะไรกันฉันนะ ! มัน

ต้องไม่ใช่คนแน่ ๆ ทำไมมันถึงโค้งงอมากเช่นนั้นเล่า ? ทำไมไม่เหยียดหลังให้ตรง ๆ เหมือนแกและฉันนี้ ? ทำไมต้องสั่นเทิ้มอย่างนั้น ? ทำไมผมของเขาจึงขาวโพลนอย่างประหลาด ไม่เหมือนของเรา ๆ ? ตาของเขาเป็นอะไรไป ? ฟันของเขาอยู่ที่ไหน ? คนบางคนเกิดมาเป็นอย่างนี้เลยหรือ ? บอกฉันทีเถอะ ฉันนะ ! ว่ามันหมายความว่าอย่างไรกัน ?"

นายฉันนะ ได้กราบทูลแก่เจ้านายของตนว่า "ทูลกระหม่อม บุคคลที่เป็นเช่นนี้ เรียกว่าคนแก่หง่อมเขาไม่ได้เป็นเช่นนี้มาแต่กำเนิด เขาเกิดมาสู่โลกนี้เช่นเดียวกับคนทั้งหลายอื่น ในครั้งแรก เขาก็เป็นหนุ่มร่างกายตรงผึ่งผายและแข็งแรง มีผมดำสนิท และดวงตาอันแจ่มใส แต่เมื่อเขามีชีวิตอยู่ในโลกนี้นานเข้า เขาก็เป็นดังนี้ ทูลกระหม่อมอย่าไปเอาพระทัยใส่กับเขาเลย นั่นมันเรื่องคนแก่ชราต่างหาก"

"หมายความว่าอะไรกัน ฉันนะ !" เจ้าชายได้ตรัสถามต่อไป "หมายความว่านี่เป็นคนธรรมดาอย่างนั้นหรือ ? เธอยืนยันถึงกับว่าทุกคนที่อยู่ในโลกนี้มานานเข้าแล้วจักต้องเป็นเช่นนั้นหรือ ? ต้องไม่ใช่แน่ ๆ ฉันไม่เคยเห็นอย่างนี้มาก่อนเลย ความแก่หง่อม นั่นอะไรกัน ?"

"ทูลกระหม่อม ทุก ๆ คนในโลก เมื่อมีชีวิตนานเข้าจักต้องเป็นเหมือนบุคคลนี้ โดยไม่มีทางหลีกเลี่ยงเลย"

"ทุกคนเชียวหรือ ฉันนะ ! เธอด้วย ? ฉันด้วย ? พ่อของฉันด้วย ? ชายาของฉันด้วย ? เราทุกคน จักต้องเหมือนคน ๆ นี้ ! จักไม่มีฟัน จักมีผมสีขาว เหมือนนายคนนี้ ! จะต้องโค้งงอและสั่นเทิ้ม จักต้องใช้ไม้ยันกายเอาไว้เมื่อต้องการจะเคลื่อนไหว แทนที่จะยืนได้ตรง ๆ เหมือนนายคนนี้ ดังนั้นหรือ ?

"เป็นดังนั้นแน่ ทูลกระหม่อม ทุก ๆ คนในโลกเมื่อมีชีวิตอยู่นานเข้าแล้ว จักต้องเป็นเหมือนบุคคลคนนี้มันเป็นสิ่งที่ป้องกันหลีกหนีเสียไม่ได้ นี่คือความชรา"

เจ้าชายสิทธัตถะรับสั่งให้นายฉันนะขับรถกลับวังทันที พระองค์ไม่มีแก่ใจที่จะประพาสนครอีกต่อไป ในวันนั้น พระองค์หมดความสามารถที่จะบันเทิงเริงรื่นในการได้เห็นภาพแห่งความหัวเราะร่าเริงบันเทิงอันมากมายของประชาชน ในท่ามกลางสิ่งที่ตบแต่งไว้อย่างงดงามทั่ว ๆ เมืองทรงประสงค์แต่จะอยู่เดี่ยว ลำพังแต่พระองค์เดียวเพื่อคิดตีปัญหาอันเนื่องกับสิ่งที่น่าหวาดเสียวที่พระองค์ได้ทรงประสบเป็นครั้งแรกนี้ บัดนี้พระองค์ผู้ซึ่งเป็นเจ้าชายและเป็นทายาทแห่งราชบัลลังก์ พร้อมทั้งทุก ๆ คนที่พระองค์ทรงรักใคร่นั้น ในวันหนึ่ง จักต้องหมดกำลัง จะสูญสิ้นความร่าเริงแห่งชีวิตโดยประการทั้งปวง เพราะจักต้องเข้าถึงความชรา และทั้งไม่มีทางจะปลดเปลื้องป้องกันได้ ไม่มียกเว้น ว่าจะเป็นใครผู้ใดมาแต่ไหน ไม่ว่าคนมั่งมีหรือคนยากจน ไม่ว่าคนเรืองอำนาจหรือคนไร้วาสนา ล้วนแต่จะต้องเป็นอย่างเดียวกัน

เมื่อพระองค์เสด็จกลับมาถึงพระราชวังแล้ว แม้ว่าคนปรนนิบัติจะได้จัดสรรอาหารเครื่องต้นอย่างดีมาถวาย พระองค์ก็ไม่อาจจะเสวย เพราะความคิดต่าง ๆ ได้กลุ้มรุมอยู่ในพระทัยอย่างไม่รู้สร่าง ว่าวันหนึ่งจักต้องเข้าถึงความชรา แม้เมื่ออาหารเหล่านั้นได้ถูกนำกลับไปแล้ว และสตรีนักฟ้อนนักขับ จะได้เข้ามาถวายความบันเทิงแก่พระองค์ด้วยการฟ้อนและขับกล่อมก็ตาม พระองค์ไม่สามารถที่จะทอดพระเนตร หรือฟังเสียงเพลงแห่งการขับร้องเหล่านั้น เพราะความคิดได้กลุ้มรุมอยู่ในพระหฤทัยตลอดเวลา ว่าในวันหนึ่งพวกหญิงทั้งหมดนี้ก็จักต้องเข้าถึงความชรา ทุก ๆ คนจักต้องเป็นดังนั้นไม่มีทางยกเว้น แม้แต่คนที่สวยที่สุด และร้องเพลงไพเราะที่สุด !

ต่อมาอีกเล็กน้อย พระองค์รับสั่งให้คนเหล่านั้นกลับออกไป แล้วทระเอนกายลงพักผ่อน แต่ไม่ทรงสามารถจะหลับลงได้ ทรงตื่นพระเนตรแจ่วอยู่ตลอดราตรี ทรงครุ่นคิดแต่เรื่องที่พระองค์และพระชายาอันเป็นที่รักยิ่งของพระองค์ จักต้องเป็นไปในอนาคตว่า วันหนึ่งจักเข้าถึงความชราด้วยกันทั้งคู่ จักมีผมหงอกขาวเต็มศีรษะ จักมีหน้าเหี่ยวย่น น่าขยะแขยง จักไร้ฟันในปาก และจักน่าสะอิดสะเอียน เหมือนบุคคลที่

พระองค์ได้ทรงเห็นมา ในตอนกลางวันวันนี้ แล้วทั้งสองคนก็จักไม่สามารถทำความบันเทิงเริงรื่นอะไร ๆ ให้แก่กันและกันได้อีกสืบไป

เมื่อทรงคิดมาถึงตอนนี้ พระองค์เริ่มทรงฉงนพระทัยว่า จักไม่มีใครสักคนหนึ่ง ในบรรดาคนจำนวนมากมายในโลกนี้ได้เคยตั้งใจค้นให้พบวิธีที่จะหนีออกไปให้พ้นเสียจากสิ่งอันร้ายกาจ กล่าวคือความชรานี้บ้างเลยเชียวหรือ ? ยิ่งกว่านั้น พระองค์เริ่มทรงสงสัยว่า หากพระองค์จักทรงพยายามแล้วพยายามอีกให้เต็มความสามารถ หยุดการกระทำอย่างอื่นเสียทั้งสิ้น ใช้ความคิดและกำลังทั้งหมด คิดและกระทำแต่สิ่ง ๆ เดียวนี้แล้ว จักไม่สามารถพบวิธีที่จะก่อให้เกิดคุณประโยชน์แก่พระองค์เอง แก่พระนางยโสธรา แก่พระบิดา และแก่คนทุกคนในโลกบ้างเลยเชียวหรือ ?

ได้มีผู้กราบทูลให้พระราชาทรงทราบ ถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้นในท้องถนนนั้นทุกประการ และพระองค์ทรงเสียพระทัยเป็นอย่างยิ่ง แม้พระราชาก็ไม่สามารถบรรทมหลับได้ตลอดราตรีนั้น ได้ทรงเริ่มคิดหาวิธีอื่น ๆ ในการที่จะโน้มน้าวพระหฤทัยของเจ้าชายมาเสียจากความคิดชนิดที่ถ้าไม่หยุดคิดแล้วจักต้องทำให้เจ้าชายสละโลกออกผนวชเป็นฤษี หรือนักบวชผู้เร่ร่อนโดยไม่ต้องสงสัยเลย

พระราชาได้ทรงแสวงหาที่เพลิดเพลินสนุกสนานอย่างอื่น มาบำรุงบำเรอแก่พระโอรสของพระองค์อีกมากอย่าง แต่ทุก ๆ อย่างก็ไร้ผลดังที่เคยเป็นมา เจ้าชายหนุ่มไม่ทรงแยแสไยดีในสิ่งเหล่านั้น กลับทรงวิงวอนพระบิดาขอให้ทรงอนุญาตให้พระองค์เสด็จประพาสนครอีกครั้งหนึ่งตามลำพัง โดยไม่ต้องให้มีใครทราบ เพื่อพระองค์จะได้ทรงเห็นสิ่งต่าง ๆ ดังเช่นที่เป็นอยู่ทุก ๆ วัน อย่างที่ใครเขาเห็นกันอยู่ตามปกติ

ทีแรกพระราชาไม่ทรงปรารถนาที่จะประทานอนุญาต เพราะพระองค์ทรงหวั่นกลัวยิ่งขึ้น ว่าเจ้าชายสิทธัตถะออกไปอีกครั้งนี้ ได้เห็นความเป็นอยู่ตามปกติของผู้คนซึ่งไม่มีโอกาสกำเนิดเป็นลูกเศรษฐีลูกกษัตริย์ต้องทำมาหากินอย่างที่เหงื่อไหลตกลง

จากคิ้วตลอดเวลาเข้าแล้ว คำทำนายของพระฤษีผู้สูงอายุนั้น จักต้องเป็นความจริงขึ้นโดยแน่นอน เจ้าชายสิทธัตถะก็จะไม่มีโอกาสครองราชบัลลังก์แทนพระองค์สืบต่อไป

แต่อย่างไรก็ตาม พระองค์ทรงทราบดีอีกว่าพระโอรสของพระองค์จักไม่ทรงมีความสุขได้เลย หากว่าไม่ได้ออกไปทอดพระเนตรสิ่งต่าง ๆ ที่ทรงพระประสงค์ ด้วยความรักและสงสารแห่งน้ำพระทัยของพระราชาผู้เป็นบิดาอันมีต่อบุตร แม้จะเกิดผลขึ้นประการใดก็ตามที ทั้ง ๆ ที่พระองค์ไม่ปรารถนาก็จำต้องทรงอนุญาตให้เจ้าชายเสด็จประพาสนครได้ตามประสงค์ ดังนั้น เจ้าชายสิทธัตถะจึงได้มีโอกาสเสด็จออกจากกำแพง ซึ่งเขามุ่งหมายจะกีดกันมิให้พระองค์ทรงประสบสิ่งอันไม่พึงปรารถนานั้น ได้อีกครั้งหนึ่ง

ในครั้งนี้ พระองค์ได้เสด็จดำเนินด้วยพระบาทแทนการเสด็จด้วยราชรถ ทรงแต่งพระองค์ด้วยเครื่องแต่งกายอย่างคนหนุ่มที่มีเชื้อสกุลดี และไม่มีใครตามเสด็จนอกจากนายฉันนะ ซึ่งก็ได้แต่งกายให้ผิดแปลกไปจากที่เคยแต่งเพื่อคนอื่นจักไม่ทราบได้ว่านายฉันนะนั้นคือใคร และเป็นทางให้ไม่รู้จักพระองค์ต่อไปอีกด้วย

ครั้งนี้ ไม่มีกลุ่มชนที่ชุมนุมกันอยู่เพื่อคอยเฝ้าถวายพระพร ไม่มีการประดับที่งามระย้าไปด้วยพวงดอกไม้ ไม่มีธงทิวหลากสีทอพระเนตรเจ้าชายดั่งในกาลครั้งก่อน แต่เป็นเพียงภาพของสิ่งต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ตามธรรมดาแห่งนครอันเต็มไปด้วยพลเมือง ซึ่งสาละวนอยู่กับกิจการงานนานาชนิดอันเกี่ยวกับอาชีพเพื่อให้ได้มาซึ่งอาหาร

ตามทางที่ผ่านไป มีช่างเหล็ก กำลังตีเหล็กที่วางอยู่บนทั่ง ด้วยฆ้อนใหญ่เพื่อทำเป็นเครื่องไถ เคียวหรือล้อเกวียน และสิ่งอื่น ๆ ข้างถนนอันเป็นที่ตั้งบ้านเรือนของคนมั่งมี มีช่างเพชรพลอย และช่างทอง กำลังทำและจำหน่ายเครื่องเพชรพลอยทองเงินรูปพรรณนานาชนิด ถนนบางสายเต็มไปด้วยร้านรวงของคนย้อมผ้า ซึ่งกำลังตากผ้าสีสดต่าง ๆ กัน บางแห่งเต็มไปด้วยร้านทำขนม มีช่างทำขนมกำลังปรุง และบ้างก็กำลังขายให้ผู้คนที่มายืนคอยซื้อ เพื่อต้องการบริโภคทันที ที่ปรุงเสร็จใหม่ ๆ

ในขณะนั้น พระหฤทัยของพระองค์ทรงสนุกสนานเพลิดเพลินไปด้วยภาพแห่งคนทั้งหลาย ซึ่งกำลังประกอบกิจของตน ๆ อยู่อย่างขยันขันแข็ง ไม่มีวี่แววแห่งความอ่อนเพลีย เป็นที่เบิกบานพระทัยอยู่ แต่ในที่สุดก็ยังมีสิ่งบางสิ่งซึ่งเกิดขึ้นอย่างกะทันหันมาทำลายความบันเทิงเริงรื่น ที่เกิดจากการได้พบเห็นสิ่งน่าสนใจต่าง ๆ ในวันนั้นเสียจนหมดสิ้น ถึงกับทำให้พระองค์ต้องรีบเสด็จกลับสู่วังเป็นครั้งที่สองด้วยพระทัยอันหดหู่เต็มไปด้วยความเศร้าสลดเป็นอย่างยิ่ง

ขณะที่พระองค์เสด็จไปตามถนนสายต่าง ๆ อยู่นั้น พระองค์ทรงได้ยินเสียงร่ำร้อง เหมือนกับเสียงขอความช่วยเหลือของใครบางคนอยู่ทางเบื้องหลังในระยะอันไม่สู้จะห่างนัก พระองค์ทรงส่ายพระเนตรเพื่อดูให้เห็นว่า เป็นเรื่องอะไรกัน ได้ทรงเห็นชายคนหนึ่ง กำลังนอนบิดตัวไปมาอยู่กลางฝุ่น ด้วยท่าทางอันประมลาด ตามหน้าตามตาและตามเนื้อตัว เต็มไปด้วยจุดสีม่วงอันน่าขยะแขยง นัยน์ตากลอกไปกลอกมา เมื่อพยายามจะลุกยืน ต้องอัดใจเบ่งกำลังทั้งหมด เพื่อพยุงตัวขึ้น และทุกคราวที่เขาลุกขึ้นมาพอสักว่าจะยืนตรง ก็กลับล้มฟาดอย่างทิ้งตัวลงไปอีกโดยแรง

ด้วยความเมตตากรุณาอันเป็นพระนิสัยของเจ้าชาย พระองค์ได้ทรงวิ่งตรงไปยังชายคนนั้นในทันที และพยุงให้เขาลุกขึ้นนั่ง ให้ศีรษะพาดอยู่กับเข่าของพระองค์ และเมื่อทรงกระทำให้เขารู้สึกค่อยสบายขึ้นบ้างแล้ว ก็ตรัสถามเขาว่า กำลังเจ็บปวดที่ตรงไหนและทำไมจึงยืนไม่ได้ ชายคนนั้นพยายามจะพูด แต่ไม่สามารถจะพูดออกมาได้ เขาไม่มีกำลังลมมากพอที่จะพูดให้เป็นเสียงได้ จึงได้แต่ถอนใจอยู่ไปมา

เมื่อนายฉันนะได้สาวเท้าตามเข้ามาถึงพระองค์ เจ้าชายรีบตรัสถามว่า "ฉันนะบอกฉันทีว่า ทำไมชายคนนี้จึงเป็นอย่างนี้ ? การหายใจของเขาเป็นอย่างไรไป ? ทำไมเขาจึงไม่ตอบคำถามของฉัน ?"

นายฉันนะได้ร้องขึ้นอย่างตกใจว่า "ทูลกระหม่อม อย่าไปจับต้องบุคคลเช่นนี้ เขาเป็นคนป่วย โลหิตของเขาเป็นพิษ เขากำลังเป็นกาฬโรค มันกำลังเผาผลาญเขาอยู่

ภายใน จนกระทั่งแม้จะหายใจก็ทำได้ด้วยความยากลำบาก และในที่สุด ลมหายใจของเขาก็จะต้องเหือดหายไป"

เจ้าชายได้ตรัสถามต่อไปว่า "คนอื่น ๆ ก็เป็นอย่างนี้กันด้วยหรือ? ฉันเองก็อาจเป็นเช่นนี้ด้วยหรือ?"

"ทูลกระหม่อมก็อาจเป็นได้เหมือนกัน ถ้าหากไปแตะต้องคนเช่นนั้นอย่างใกล้ชิด ขอพระองค์จงวางเขาเสียเถิด อย่าไปจับต้องเขาเลย เพราะกาฬโรคของเขาอาจจะติดต่อมายังพระองค์ได้ และแล้วพระองค์จักต้องเป็นเหมือนเขา"

"ยังมีสิ่งร้าย ๆ อันอื่นเหมือนเช่นนี้อีกไหม นอกจากกาฬโรคนี้ ฉันนะ?"

"ยังมีสิ่งอื่นอีกพะยะค่ะ! ยังมีอีกมากมายหลายชนิด ล้วนแต่ทำความทุกข์ทรมานให้อย่างเดียวกัน"

"แล้วไม่มีใครแก้ไขมันได้หรือ? ความเจ็บไข้เช่นนี้มาสู่มนุษย์ โดยที่มนุษย์ไม่อาจเอาชนะมันได้เลยหรือ? ประหลาดเสียแล้วละ?"

"มันเป็นอย่างนั้นเอง ทูลกระหม่อม ไม่มีใครทราบได้ว่า วันไหนเขาอาจเจ็บไข้ขึ้น มันอาจจะเกิดขึ้นได้แก่คนทุกคนและทุกเวลา"

"ทุกคนเทียวหรือ ฉันนะ? แก่พวกเจ้านายทั้งหลายด้วยหรือ? แก่ฉันด้วยหรือ?"

"เป็นดังนั้น พะยะค่ะ มันเกิดขึ้นได้ แม้แต่ทูลกระหม่อมเอง"

"ถ้าดังนั้น คนทุกคนในโลก ก็ต้องมีแต่ความหวาดกลัวกันอยู่ตลอดเวลาละซิ เพราะไม่มีใครรู้ว่าตนเอง คืนนี้เข้านอนแล้ว รุ่งขึ้นอาจจะเป็นคนเจ็บคนป่วยเหมือนคน ๆ นี้ ดังนั้นหรือ ฉันนะ?

"มันเป็นดังนั้นจริง ๆ ทูลกระหม่อม ไม่มีใครในโลกที่จะรู้ได้ว่าวันไหน เขาจะล้มเจ็บลง แล้วเมื่อทรมานถึงที่สุดแล้วก็ ตาย"

"**ตาย**? คำอะไรกัน? แปลกเหลือเกิน ฉันนะ! *ตาย!* คืออะไร?"

"ทูลกระหม่อมทอดพระเนตรไปดูนั่นซี พะยะค่ะ"

เจ้าชายทรงทอดพระเนตรไปทางที่นายฉันนะชี้ และได้ทรงเห็นหมู่คนไม่กี่คนกลุ่มหนึ่ง กำลังเดินร้องไห้มาตามถนน และเบื้องหลังคนเหล่านั้น มีคนสี่คนหามบุคคลซึ่งนอนนิ่งแข็งทื่อคนหนึ่ง มาบนแผ่นไม้กระดาน คนที่นอนบนนั้นแก้มยุบ ปากอ้าอย่างน่าเกลียด ไม่พูดไม่จาว่ากระไรแม้คนหามจะเขย่าอย่างแรง หรือคนหามสดุดพลาดแพลงไปก็ไม่ออกปากบ่นว่าแต่อย่างใด

เจ้าชายทรงหยุดประทับดูคนหมู่นั้น ขณะที่เขากำลังผ่านพระองค์ไป ทรงฉงนพระทัยว่า ทำไมต้องพากันร้องไห้ และทำไมคนที่นอนอยู่บนแผ่นไม้กระดานจึงไม่ขอร้องให้คนหามมีความระมัดระวังขึ้นสักหน่อย และพระองค์ทรงประหลาดพระทัยยิ่งขึ้น ในเมื่อคนกลุ่มนั้นเดินไปได้อีกหน่อยเดียว เขาก็พากันวางคนนั้นลงบนกองฟืนที่กองไว้แล้วจุดไฟขึ้น จนกระทั่งลุกโพลงเป็นกองไฟกองใหญ่น่าสยดสยอง แต่กระนั้น คนที่ถูกเผาก็ยังคงนอนนิ่งเงียบอยู่ แม้ไฟจะได้ไหม้ลามถึงศีรษะและเท้าของเขาแล้วก็ตาม

เจ้าชายได้ตรัสถามนายฉันนะด้วยเสียงอันสั่นเครือว่า "นี่มันอย่างไรกันฉันนะ! ทำไมคนนั้นจึงนอนนิ่งให้เขาเผาอย่างนั้นเล่า?"

"ทูลกระหม่อม คนๆ นั้นเป็นคนตายแล้ว เขามีเท้าแต่ไม่อาจวิ่งได้อีกแล้ว เขามีตา แต่ไม่อาจดูอะไรได้อีกแล้ว เขามีหู แต่ไม่อาจได้ยินเสียงอะไรได้อีกแล้ว เขาไม่อาจมีความรู้สึกในสิ่งใดสิ่งหนึ่งอีกต่อไป ไม่ว่าจะเป็นความร้อนความหนาว ไม่ว่าไฟหรือหิมะ เขาหมดความรู้สึกทุกอย่างแล้ว"

"ตาย หรือ? ฉันนะ! ความตายหมายถึงสิ่งนี้หรือ? และฉันซึ่งเป็นลูกพระเจ้าแผ่นดินก็จะต้องตายเหมือนชายคนนี้ด้วยหรือ? พ่อของฉันยโสธรา และทุกๆ คนที่ฉันรู้จัก พวกเราเหล่านี้ทุกคน ในวันหนึ่งจักนอนตายเหมือนคนยากจน ที่กำลังนอนอยู่บนกองฟืนนี้ด้วยหรือ?"

"พะยะค่ะ ทูลกระหม่อม ทุกคนที่มีชีวิต จักต้องตายลงในวันหนึ่ง โดยไม่มีทางใดจะป้องกันได้ ไม่มีสิ่งใดที่จะอยู่ได้อย่างเที่ยงแท้คงทน ไม่มีใครสามารถต้านทานปิดป้องการมาของความตาย"

เจ้าชายทรงตกตะลึงนิ่งอึ้ง มิได้ตรัสอะไรออกมาอีกต่อไป พระองค์ทรงรู้สึกว่าการที่ไม่มีหนทางรอดพ้นไปจากความตายอันร้ายกาจ ซึ่งครอบงำคนทุกคนอยู่นี้ เป็นสิ่งที่น่าสยดสยอง แม้พระราชา แม้พระโอรสของพระราชาก็ยังไม่พ้นจากอำนาจของความตาย พระองค์เสด็จกลับวังอย่างเงียบกริบ ตรงไปสู่ห้องที่ประทับของพระองค์บนปราสาท ประทับนั่งรำพึงอยู่พระองค์เดียวชั่วโมงแล้วชั่วโมงอีก ในสิ่งซึ่งพระองค์ได้ทรงไปพบเห็นมา

ในที่สุด พระองค์ได้ตรัสแก่พระองค์เองว่า "มันเป็นสิ่งน่าหวาดเสียวที่ทุกคนในโลกต้องตายลง ไม่วันใดก็วันหนึ่ง ทั้งไม่มีทางป้องกันมันได้เลย ฉันนะเขาว่าอย่างนั้น! แต่โอ! **มันต้องมีหนทางรอดอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่สำหรับสิ่งนี้! ฉันต้องค้นหาหนทางรอดนั้นให้จนได้!** ฉันจะค้นหาทางรอดสำหรับฉันเองด้วย สำหรับบิดาของฉัน สำหรับยโสธราและสำหรับคนอื่น ๆ ทุกคนด้วย! หนทางซึ่งฉันจะไม่ต้องตกอยู่ใต้อำนาจของสิ่งน่าเกลียดน่ากลัว คือความแก่ ความเจ็บไข้ และความตายเหล่านี้ ฉันจะต้องหาให้พบให้จนได้!"

ในโอกาสต่อมา เมื่อเจ้าชายกำลังทรงม้าเล่นในอุทยาน พระองค์ได้ทรงพบบุรุษผู้หนึ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์สีเหลืองของบรรพชิต พระองค์ได้ทรงจ้องสังเกตนักบวชผู้นั้นอย่างลึกซึ้ง จนทรงหยั่งทราบถึงภายในใจของบุคคลผู้นี้ว่ากำลังเต็มไปด้วยความสงบสุข อย่างเย็นเยือก พระองค์จึงได้ตรัสถามนายฉันนะถึงความประพฤติเป็นไปในชีวิตของบุคคลประเภทนี้

นายฉันนะได้กราบทูลแก่พระองค์ว่า บุคคลผู้นี้ เป็นบุคคลประเภทที่เรียกกันว่า "ผู้สละโลก" เพื่อแสวงหาสิ่งดับทุกข์ทรมานของโลก เจ้าชายมีความปลาบปลื้มใน

คำ ๆ นี้เป็นอันมาก เลยประทับนั่งนิ่ง ๆ อยู่ ณ ที่แห่งหนึ่งในอุทยานนั้น ด้วยความสุขใจ จนตลอดวัน ตลอดเวลานั้นทรงน้อมจิตของค์พระองไปสู่การออกจากบ้านเรือนขึ้นมาได้เอง

ขณะที่พระองค์ประทับนั่งรำพึงแก่พระองค์เองผู้เดียวอยู่เช่นนั้น ได้มีผู้มากราบทูลว่า พระชายาของพระองค์ได้ประสูติพระโอรสพระองค์หนึ่ง งดงามมาก แต่พระองค์มิได้แสดงอาการดีพระทัยแต่อย่างใด กลับทรงพลั้งพระโอษฐ์ออกไปเบา ๆ ด้วยพระทัยอันเหม่อลอยว่า "**บ่วงเกิดขึ้นแก่ฉันแล้ว ! บ่วงเกิดขึ้นแก่ฉันแล้ว !**" ดังนี้ ด้วยเหตุที่พระองค์ได้ตรัสดังนี้ในวันนั้น จึงในวันที่ขนานพระนาม คนทั้งหลายได้ขนานพระนามพระโอรสของพระองค์ว่า "**บ่วง**" (ราหุละ)

ตอนที่ ๖
การสละโลก

นับตั้งแต่วันที่เจ้าชายราหุลประสูติแล้วเป็นต้นมา พระเจ้าสุทธโธทนะทรงรู้สึกว่า ไม่มีความจำเป็นอย่างใดอีกต่อไป ในการที่จะกักขังเจ้าชายสิทธัตถะไว้ในความบันเทิงเริงรื่น พระองค์จึงทรงอนุญาตให้เสด็จออกประพาสที่ต่าง ๆ ในพระนครได้ตามความปรารถนา เจ้าชายจึงเสด็จประพาสทั่ว ๆ ไปในพระนครอยู่เนือง ๆ ได้ทรงทอดพระเนตรเห็นสิ่งต่าง ๆ และทรงใคร่ครวญทุก ๆ สิ่งที่พระองค์ทรงประสบ และทรงพยายามตั้งพระทัยในอันที่จะต้องจัดต้องทำต่อสิ่งนั้น ๆ ตามที่พระองค์ทรงเล็งเห็น

วันหนึ่ง เมื่อพระสิทธัตถะเสด็จกลับจากการประพาสนคร ก่อนที่จะถึงที่ประทับของพระองค์ พระองค์ได้เสด็จผ่านหน้าตำหนักอันเป็นที่ประทับของบรรดาเจ้าหญิงทั้งหลาย เจ้าหญิงองค์หนึ่ง พระนามว่า กีสาโคตมี บังเอิญประทับอยู่ที่หน้าบัญชร ความสง่างามและความสุภาพละเอียดอ่อนของเจ้าชาย ได้เป็นที่จับพระทัยเจ้าหญิงองค์นี้จนถึงกับพลั้งพระโอษฐ์ออกมาว่า "เย็นเหลือเกิน! สุขเหลือเกิน! อิ่มใจเหลือเกิน! ถ้าหากใครจะได้เป็นแม่เจ้าชายหนุ่มรูปงามพระองค์นี้ก็ดี ได้เป็นพ่อก็ดี ได้เป็นเมียก็ดี"

เสียงพลั้งพระโอษฐ์โดยไม่รู้สึกตัวของเจ้าหญิงกีสาโคตมี ดังจนกระทั่งได้ยินไปถึงโสตของเจ้าชายทุก ๆ คำ แต่ขณะนั้น พระองค์เฝ้าพะวงขบคิดแต่เรื่องเพศบรรพชิตและการออกบวช จึงเมื่อทรงได้ยินดังนั้นเข้าก็กลับจับเอาความไปเสียอีกทางหนึ่ง ทรงรำพึงต่อพระองค์เองต่อไปว่า "แน่แล้ว แม่ก็ตาม พ่อก็ตาม เมียก็ตาม ถ้าได้ลูกหรือผัวเช่นว่านั้น จักต้องมีความเย็น ความสุข และความอิ่มใจแน่แท้ แต่ว่าอะไรกันเล่าที่เป็นความเย็น ความสุข และความอิ่มใจอันจริงแท้?" พระหฤทัยของเจ้าชายในขณะ

นี้สูงพ้นไปจากความยินดีอย่างวิสัยโลกเสียแล้ว ด้วยเหตุที่สิ่งต่าง ๆ ที่พระองค์ได้ทรงประสบมาก่อนหน้านี้ ได้เต็มแน่นอยู่ในพระหฤทัยของพระองค์ตลอดเวลา ไม่มีช่องทางที่จะให้คิดไปในทำนองอื่นได้อีก

พระองค์ตรัสแก่พระองค์เองว่า "ความสุขที่จริงแท้จะมีมาได้ก็ต่อเมื่อความไข้แห่งราคะ โทสะ และโมหะ ได้ถูกเยียวยารักษาให้หายแล้วโดยสิ้นเชิง เมื่อไฟแห่งมานะทิฐิและกิเลสทั้งหลายดับไปหมดแล้ว เมื่อนั้นแหละ ความเย็น ความสุข และความอิ่มใจอันแท้จริงจักมีมา นั่นแหละคือสิ่งที่ฉันและคนอื่นทุกคนอยากจะได้ นั่นแหละคือสิ่งที่ฉันต้องออกไปแสวงหาในบัดนี้, ฉันไม่อาจทนอยู่ด้วยความเพลิดเพลินในวังนี้อีกต่อไป ฉันจะต้องออกไปบัดนี้แล้ว ฉันจะต้องแสวงและแสวงเรื่อยไป จนกว่าจะพบสิ่งซึ่งเป็นความสุขอันจริงแท้ อันจักทำให้ฉันและคนทุกคนได้ขึ้นอยู่เหนืออำนาจของความแก่ ความเจ็บ และความตาย เจ้าหญิงผู้นี้ได้บอกบทเรียนอย่างดีให้แก่ฉันแล้ว เธอเป็นครูที่ดีที่สุดแก่ฉันอย่างไม่มีปัญหา ฉันต้องส่งค่าบูชาครูไปถวายเธอ"

ตรัสดังนั้นแล้ว พระองค์ได้ทรงปลดสร้อยไข่มุกซึ่งพระองค์กำลังทรงสวมอยู่ขณะนั้นจากพระศอ ส่งไปถวายเจ้าหญิงกีสาโคตมี เป็นธรรมบรรณาการ เจ้าหญิงองค์นั้นทรงรับสร้อยจากบุรุษเดินข่าวของเจ้าชาย แล้วตรัสคำขอบคุณอย่างยิ่งฝากไปยังเจ้าชาย และทรงเข้าใจเองว่าการประทานสร้อยนั้น เป็นการแสดงความรักของเจ้าชายอันใคร่จะได้นางเป็นพระชายา

แต่พระหฤทัยของเจ้าชายอยู่ในสภาพที่ห่างไกลจากเรื่องชนิดนั้น พระบิดาและพระชายาของพระองค์ก็ได้ทรงทราบอยู่เป็นอย่างดี ทุก ๆ คนที่เกี่ยวข้องอยู่กับเจ้าชายได้ทรงสังเกตเห็นชัดว่า ในระยะหลังนี้ เจ้าชายได้เปลี่ยนแปลงไปโดยสิ้นเชิง นับแต่วันเสด็จกลับจากการประพาสนคร พระองค์ทรงเคร่งขรึม และคิดหนักยิ่งกว่าที่เคยเป็นมาแล้ว แต่พระบิดาของพระองค์ก็ไม่ทรงสามารถปล่อยให้เป็นไปตามเหตุการณ์ โดย

ได้ทรงพยายามเป็นครั้งสุดท้าย ดังนั้น พระองค์จึงรับสั่งให้หาหญิงระบำและนักขับร้องที่ฉลาดที่สุด งามหยดย้อยที่สุดในประเทศของพระองค์มาประจำ ณ ปราสาทของเจ้าชาย สตรีเหล่านั้นได้ร้องรำถวายเจ้าชายสิทธัตถะตามพระราชโองการของพระราชาอย่างไพเราะ และงดงามที่สุด และด้วยท่าทางที่ยั่วเย้าที่สุด ด้วยความหวังที่จะให้เจ้าชายเกิดความพอใจและเพลิดเพลินให้จนได้

ในชั้นแรก ๆ เจ้าชายก็ทรงทอดพระเนตร และยอมฟัง พอให้เป็นที่ไม่ขัดเคืองพระทัยของพระบิดา แต่พระเนตรของพระองค์ทรงเผยอขึ้นดูสิ่งสวยงามยั่วยวนเหล่านั้นได้เพียงครึ่งเดียว เพราะพระหฤทัยของพระองค์ไปหมกมุ่นอยู่เสียกับสิ่งอื่นบางสิ่งบางอย่างไม่มีเวลาสร่าง พระองค์ทรงคิดถึงสิ่งนั้น ราวกะว่ามันเป็นเพียงสิ่งเดียวที่คุ้มค่าในการคิดคือปัญหาที่ว่า ทำอย่างไรพระองค์และคนทั้งหลายจักพ้นจากความแก่ความเจ็บไข้และความตายโดยสิ้นเชิง

ในที่สุด พระองค์ทรงอ่อนเพลีย เนื่องจากการคิดมากและไม่มีเวลาหยุด จึงทั้ง ๆ ที่อยู่ในท่ามกลางความครื้นเครง แห่งดนตรีและระบำยั่วยวน พระองค์ก็ได้ทรงหลับไป เพราะมันไม่มีกำลังพอที่จะครอบงำ ทำพระหฤทัยของพระองค์ให้รู้สึกเพลิดเพลินได้แต่อย่างใด หญิงนักร้องและนางระบำเหล่านั้น ก็สังเกตได้ว่าผู้ซึ่งเขาทั้งหลายพากันร้องรำถวายนั้นมีความสนพระทัยน้อยเกินไป จนถึงกับหลับไปเสียเช่นนี้ จึงพากันหยุดการร้องรำ ชวนกันนอนพักที่ตรงนั้น เพื่อเป็นการพักผ่อน รอคอยจนกว่าเจ้าชายจะทรงตื่นขึ้นมาใหม่ จะได้ร้องรำถวายต่อไป แต่หญิงเหล่านั้นก็เช่นเดียวกับเจ้าชายคือพอได้เอนกายลง ก็ม่อยหลับไปเพราะความอ่อนเพลีย โดยไม่ทันรู้สึกตัว ทั้งที่ดวงไฟยังลุกสว่างไสวอยู่ทั่วห้อง

สักครู่ต่อมา เจ้าชายได้ทรงตื่นบรรทม ซึ่งมีเพียงงีบเดียว แล้วทรงเหลียวไปรอบ ๆ ด้วยความประหลาดพระทัย ทั้งขยะแขยงในสิ่งซึ่งพระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นในขณะนั้น หญิงทุกคน ที่ถือกันว่างามที่สุดในประเทศนั้น บัดนี้ได้นอนระเกะ

ระกะอยู่ทั่วไปตามพื้นห้อง ด้วยอากัปกิริยาอันน่าขยะแขยงด้วยท่าทางอันไม่คิดว่าจะเป็นไปได้ถึงเพียงนั้น ลางนางนอนกรนเช่นเดียวกับหมู ลางนางนอนปากอ้า ลางนางนอนน้ำลายไหลจากมุมปากเลอะเครื่องแต่งตัว ลางนางกำลังกัดเขี้ยวทั้งกำลังหลับดูราวกับปีศาจกำลังโกรธ แต่ละคน ๆ น่าสะอิดสะเอียนจนถึงกับเจ้าชายทรงประหลาดพระทัยว่า ก่อนหน้านี้ พระองค์ทรงรู้สึกพอพระทัยคนทั้งหลายนี้ได้อย่างไรกัน

ภาพสตรีทั้งหลายเหล่านี้ซึ่งครั้งหนึ่งพระองค์เคยทรงรู้สึกว่าน่ารักนั้น บัดนี้ได้เปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งที่น่าเกลียดน่ากลัวไปจนหมดสิ้น และเป็นสิ่งสุดท้ายของสิ่งที่น่าขยะแขยงที่สุด ที่เข้าไปมีอยู่ในพระหฤทัยของพระองค์นับแต่เวลาที่ได้ทรงมีพระชนม์ชีพมา

บัดนี้ พระหฤทัยของพระองค์ทรงปักแน่ว ที่จะทรงสลัดสิ่งรบกวนใจเหล่านี้ไว้เบื้องหลัง แล้วเสด็จออกแสวงหาสิ่งอันเป็นความสุขแท้จริง ซึ่งสามารถระงับสิ่งร้ายทั้งหลายเหล่านี้ได้โดยทันที พระองค์ทรงลุกขึ้นอย่างเงียบกริบ โดยไม่ทำให้หญิงคนใดตื่นขึ้น ลอบเสด็จออกมานอกห้องนั้นแล้ว รับสั่งให้นายฉันนะเตรียมผูกม้ากัณฐกะสีขาวตัวโปรดของพระองค์ในบัดนั้น เพื่อพระองค์จะเสด็จทางไกล

ขณะที่นายฉันนะออกไปเตรียมผูกม้าอยู่นั้น เจ้าชายสิทธัตถะทรงดำริว่า พระองค์ควรเสด็จไปดูพระโอรสเพิ่งประสูติของพระองค์เสียสักครั้งหนึ่งก่อนแต่ที่จะออกไป ดังนั้นพระองค์จึงได้เสด็จไปยังห้องอันเป็นที่บรรทมของพระชายาและพระโอรส เมื่อเสด็จไปถึง ก็ได้ทรงเห็นว่าพระชายากำลังบรรทมหลับ วางพระหัตถ์กกพระโอรสของพระองค์ไว้อย่างแนบสนิท พระองค์ทรงรำพึงว่า "ถ้าเรายกพระหัตถ์ของพระเทวีขึ้นพระนางก็จะตื่นบรรทม ก็จักทรงขัดขวางการออกไปของเรา เราต้องไปบัดนี้แล้ว เมื่อใดเราได้พบสิ่งซึ่งเราแสวงหาแล้ว จึงค่อยกลับมาเยี่ยมลูกน้อยและแม่ของเขา" ดังนี้

เจ้าชายได้เสด็จออกจากพระตำหนักอย่างเงียบกริบจนไม่มีผู้ใดตื่นขึ้นเห็นเหตุการณ์ในท่ามกลางความสงัดเงียบแห่งเที่ยงคืนนั้น พระองค์เสด็จขึ้นประทับบนหลังม้ากัณฐกะซึ่งเป็นม้าแสนรู้ รู้จักระมัดระวังไม่ส่งเสียงดังอย่างเดียวกัน พระองค์มีนายฉันนะจับ

หางม้ากัณฐกะได้เสด็จไปสู่ประตูนคร และทรงผ่านออกไปได้โดยไม่มีใครขัดขวาง พลางขับม้าหนีห่างไปจากบุคคลทั้งหลาย ซึ่งทุกคนก็ยังพากันมีความจงรักภักดีในพระองค์อยู่

เมื่อพระองค์เสด็จไปได้หน่อยหนึ่ง ก็ทรงชักม้าให้เหลียวกลับประทับนิ่ง ทอดพระเนตรย้อนมาสู่นครกบิลพัสดุ์ในท่ามกลางแห่งแสงจันทร์เป็นครั้งสุดท้าย ซึ่งบัดนี้ผู้คนกำลังพากันหลับสนิท สงบเงียบ ในขณะที่เจ้าชายแห่งนครนั้นเองกำลังเสด็จจากไปอย่างที่ไม่อาจจะทราบได้ว่าเมื่อไรจะได้กลับมาเห็นอีก

นครนี้ เป็นนครของพระบิดาของพระองค์เอง ทั้งยังเป็นนครซึ่งมีพระชายาอันสุดที่รัก และพระโอรสหัวแก้วหัวแหวนของพระองค์ประทับอยู่ในนั้นด้วย แม้กระนั้นก็ยังไม่สามารถหน่วงให้พระองค์ทรงท้อแท้พระทัย ในการแน่วแน่แห่งการเสด็จออกแม้แต่หน่อยเดียว ความคิดที่จะเสด็จกลับเข้านครมิได้เกิดขึ้นในพระองค์เลย พระหฤทัยนั้นยังแน่วแน่ปักดิ่งอยู่ในการเสด็จออกทุกประการ พลางทรงชักม้ากลับ และทรงควบไปตามที่พระองค์ทรงประสงค์ กระทั่งลุถึงฝั่งแม่น้ำอันมีนามว่า อโนมา ณ ที่นั้นเองพระองค์ได้เสด็จลงจากหลังม้า ประทับยืนบนหาดทราย ใช้พระหัตถ์ทั้งสองเปลื้องเครื่องประดับทั้งหมดออกจากพระองค์ ยื่นให้นายฉันนะพร้อมกับตรัสว่า "นี่ฉันนะ จงเอาเครื่องประดับของเราเหล่านี้ พร้อมทั้งม้ากัณฐกะกลับไปบ้านเมือง บัดนี้เป็นเวลาที่เราสละโลกแล้ว"

นายฉันนะได้ร้องว่า "ทูลกระหม่อมสุดที่รัก อย่าได้เสด็จไปแต่พระองค์เดียวดังนี้เลย จงโปรดให้ข้าพระองค์ได้ไปด้วยอีกคนหนึ่งเถิด" แม้นายฉันนะจะได้วิงวอนครั้งแล้วครั้งเล่า เพื่อจะขอตามเสด็จไปทุกแห่งที่พระองค์จะเสด็จไปก็ตาม เจ้าชายก็ยังทรงยืนยัน ปฏิเสธไม่ยอมให้ไปกับพระองค์อยู่นั่นเอง

พระองค์ได้ตรัสแก่นายฉันนะว่า "มันยังไม่ใช่เวลาที่จะสละโลกสำหรับเธอฉันนะ! เธอจงกลับไปบ้านเมืองเสียเดี๋ยวนี้ จงทูลพระบิดาพระมารดาด้วยว่า ฉันยังปลอดภัยอยู่" พระองค์ได้ทรงบังคับให้นายฉันนะนำเครื่องประดับและม้ากลับไปด้วยอาการอันเฉียบขาดดังนี้

นายฉันนะไม่สามารถจะฝ่าฝืนพระบัญชาของแห่งเจ้านายของตนได้ ดังนั้นทั้งๆ ที่มีหัวใจเหี่ยวแห้ง และร่ำไห้อยู่ตลอดเวลา เขาจำต้องเดินกลับสู่นคร เขาจูงม้ากัณฐกะ พร้อมทั้งนำเครื่องประดับของเจ้าชาย กลับไปถึงนครแจ้งข่าวแก่คนทั้งหลายว่า เจ้าชาย ซึ่งเป็นเจ้านายสุดที่รัก อันพวกเราได้พากันทะนุถนอมมาจนถึงที่สุดนั้น บัดนี้ ได้สละ พระชนกชนนีและพระชายาและพระโอรส รวมทั้งอาณาจักรไว้เบื้องหลัง เสด็จไปเป็น นักบวชผู้ไร้บ้านเรือนโดยประการทั้งปวงแล้ว

เจ้าชายสิทธัตถะโคตมะ แห่งศากยวงศ์ ผู้ทรงมีพระชนมายุ ๒๙ ปี ยัง ทรงอยู่ในวัยหนุ่มมีผมอันดำสนิท ประกอบไปด้วยพละกำลังของคนหนุ่ม ได้เสด็จ ออกจากเรือน สู่ความเป็นผู้ไม่มีเรือน เพื่อเสาะแสวงหาหนทางที่จะทำให้พระองค์ และคนทั้งปวง ประสบชัยชนะอยู่เหนือความเจ็บไข้ความทุกข์โศกและความยากเข็ญ ทั้งปวงด้วยอาการอย่างนี้

ตอนที่ ๗

พระมหากรุณาคุณ

เมื่อได้ประทับอยู่ ณ ป่าริมแม่น้ำ ที่พระองค์ได้เสด็จจากนายฉันนะนั้นชั่วขณะหนึ่งแล้ว เจ้าชายสิทธัตถะ ซึ่งบัดนี้ อยู่ในสภาพแห่งนักบวชผู้กระทำภิกขาจาร ได้เสด็จมุ่งหน้าสู่ทิศใต้ ตรงไปยังประเทศมคธ พระองค์เสด็จถึงราชธานีชื่อ **นครราชคฤห์** อันเป็นที่ประทับของ **พระเจ้าพิมพิสาร** ราชาแห่งประเทศนั้น

ในพระนครนั้น พระสิทธัตถะทรงถือภาชนะขออาหาร เสด็จไปตามท้องถนน เพื่อการภิกขาจารเยี่ยงนักบวชทั้งหลาย แต่อย่างไรก็ตาม พระองค์ปรากฏแก่สายตาของประชาชน ว่ามิได้เป็นนักบวชตามธรรมดาเลย ประชาชนต่างสังเกตเห็นว่า พระองค์มีลักษณะผิดจากนักบวชธรรมดาหลายประการ ดังนั้นก็พากันหาอาหารที่ดีที่สุดอันจะพึงมีมาถวาย และใส่ลงในบาตรของพระองค์

เมื่อพระองค์ทรงรับอาหารไว้พอสมควรแล้ว ก็เสด็จออกจากนครไปสู่ที่อันสมควรแห่งหนึ่ง ประทับนั่ง เพื่อเตรียมฉันอาหารตามที่ได้รับมา แต่ท่านทั้งหลายจงคิดดูเถิด ว่าอาหารที่ได้มาในวันนั้นจะปรากฏในความรู้สึกของพระองค์อย่างไร พระองค์มีกำเนิดเป็นเจ้าชายทรงประสบแต่พระกระยาหารอันประณีตที่สุด มีผู้ปรนนิบัติให้เสวยด้วยอาการประเล้าประโลมให้เป็นที่พึงพอใจที่สุด **ไม่เคยประสบอาหารชั้นเลวทั้งได้ระคนกันในภาชนะอันเดียวเช่นนี้มาก่อนเลย** ลำไส้ของพระองค์เริ่มกระอักกระอ่วนราวจะทะลักออกมาจากพระโอษฐ์ ในเมื่อได้ทรงก้มลงดูในบาตร อันเต็มไปด้วยอาหารนานาชนิดนานาพรรณคละปนกันไม่ทราบว่าอะไรเป็นอะไร พระองค์ไม่ทรงสามารถบังคับพระองค์เองให้เสวยอาหารเช่นนี้ได้ ทั้งทรงนึกใคร่จะขว้างทิ้งไปเสียโดยไม่เสวยอะไรเสียเลยจะดีกว่า

แต่ในที่สุด พระองค์ทรงยับยั้งความคิดเช่นนั้นไว้ได้ พระองค์ได้ทรงรำพึงกับพระองค์เองดังต่อไปนี้:—

"สิทธัตถะ เธอกำเนิดในราชสำนักแห่งขัตติยวงศ์อันใหญ่ยิ่ง มีอาหารทุก ๆ ชนิด ล้วนแต่เป็นอย่างดี สำหรับกินได้ตามปรารถนา ข้าวก็อย่างดี แกงกับก็อย่างดี และเหลือเฟือ แต่แทนที่เธอจะอยู่กินอาหารเช่นนั้นในวัง เธอกลับตั้งใจอย่างเด็ดเดี่ยว เพื่อออกมาเป็นนักบวช ไร้บ้านเรือน มีชีวิตอยู่ด้วยอาหารของคนขอทาน ตามที่คนใจบุญเขาจะบริจาคให้ แม้ในบัดนี้เธอก็ยังยืนยันความเป็นอย่างนั้นอยู่ ว่าเธอเป็นนักบวชที่ไร้บ้านเรือน แล้วบัดนี้เล่าเธอกำลังจะขว้างทิ้งอาหารนี้ เช่นนั้นหรือ ? เธอกำลังไม่ไม่ประสงค์จะกินอาหารชนิดที่เป็นของนักบวชผู้ไร้บ้านเรือนตามที่เขาให้มาอย่างไร เธอคิดว่าการทำเช่นนั้น เป็นการสมควรแล้วหรือ?

พระสิทธัตถะทรงให้โอวาทแก่พระองค์เอง พร้อมทั้งเหตุผลนานาประการ เพื่อปรับปรุงพระหฤทัยให้เหมาะสมแก่การที่จะต้องเป็นอยู่ด้วยอาหารของคนขอทาน ตามธรรมเนียมของนักบวชทั้งหลาย ในที่สุดแห่งการต่อสู้กันภายในจิตใจในครั้งนี้ พระองค์เป็นฝ่ายชนะความกระด้างถือตัว ทรงหมดความรังเกียจในอาหารอันวางอยู่เฉพาะพระพักตร์ แล้วทรงเริ่มเสวยอาหารนั้น โดยปราศจากอาการอันกระสับกระส่ายแต่ประการใด และไม่ต้องทรงลำบากพระทัยในการที่จะต้องฉันอาหารเช่นนั้นอีกสืบไป

ในครั้งนั้น ประชาชนชาวเมืองราชคฤห์ ได้พากันโจษจันถึงนักบวชแปลกหน้าซึ่งเข้ามาบิณฑบาตในนครเมื่อเช้านี้ ว่ามีลักษณะผิดแปลกจากนักบวชตามปกติอย่างไม่อาจจะเทียบกันได้ ในความสง่างามและความมีลักษณะสูงส่ง ข่าวอันนี้ได้แพร่สะพัดไปจนกระทั่งถึงวังหลวง ทราบถึงพระเจ้าพิมพิสาร จนถึงกับพระองค์ได้ทรงส่งราชบุรุษออกติดตาม เพื่อให้ทราบว่านักบวชผู้แปลกประหลาดนี้คือใครกัน

ในเวลาไม่นานนัก ราชบุรุษผู้สื่อข่าวเหล่านั้น ก็สามารถทราบเรื่องราวอันเกี่ยวกับพระสิทธัตถะได้ครบถ้วน และพากันกลับมากราบทูลให้พระราชาของตนทราบว่า

นักบวชผู้นั้น คือพระโอรสองค์ใหญ่ของพระราชาแห่งชนชาวศากยะ ทั้งเป็นทายาทผู้จะต้องสืบราชบัลลังก์อีกด้วย แต่พระองค์ทรงสละสิ่งทั้งปวง ออกบวชเป็นภิกษุเพื่อเสาะแสวงหาหนทางอันจะทำให้คนเราพ้นจากความครอบงำของความแก่ชรา ความเจ็บไข้และความตาย

เมื่อราชบุรุษกราบทูลดังนั้น พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงสดับด้วยความตื่นเต้นอย่างใหญ่หลวง พระองค์ไม่เคยทรงทราบมาแต่ก่อนว่า มีนักบวชผู้ใดเคยออกบวชเพื่อเสาะแสวงหาสิ่งอันแปลกประหลาดเหนือกฎธรรมดาเช่นนั้น แต่เมื่อฟังดูก็รู้สึกว่า เป็นการกระทำที่น่าเคารพบูชาอย่างยิ่งเป็นการเหมาะสมแก่เจ้าชายชาติชาตรีแท้จริง และทั้งเป็นสิ่งที่อาจจะเป็นไปได้ว่า จักนำมาซึ่งความสำเร็จ

พระองค์ได้เสด็จไป ทูลขอร้องให้พระสิทธัตถะประทับอยู่ในเขตนครของพระองค์ โดยพระองค์จักเป็นผู้ถวายอาหารบิณฑบาต และสิ่งอื่น ๆ อันจักเป็นเครื่องอำนวยความสะดวก และนำมาในความสำเร็จในสิ่งที่พระองค์ทรงประสงค์ได้โดยง่าย แต่พระสิทธัตถะทรงปฏิเสธ โดยตรัสว่าพระองค์ไม่อาจประทับอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่งแต่แห่งเดียวตลอดเวลาที่ยังไม่ทรงประสบสิ่งที่พระองค์ทรงประสงค์ เมื่อเป็นดังนั้น พระราชาได้ทรงขอร้องให้พระองค์ทรงรับคำว่า เมื่อทรงลุถึงสิ่งซึ่งทรงประสงค์แล้วจักเสด็จมาสู่นครของพระองค์ก่อน เพื่อโปรดให้พระองค์และประชาชนได้ทราบถึงสิ่งนั้นด้วยเป็นพวกแรก

พระสิทธัตถะได้เสด็จจากนครราชคฤห์ ตรงไปยังชนบทอันเต็มไปด้วยทิวเขาเป็นที่อยู่แห่งฤษีแลมุนี นักบวชนานาชนิด ซึ่งพระองค์ทรงหวังว่าบุคคลเหล่านี้ จักสามารถช่วยให้พระองค์ได้ทรงศึกษา และทราบถึงความจริงเรื่องชีวิต ความจริงเรื่องความตาย ตลอดถึงสิ่งชั่วร้าย กล่าวคือ ความทุกข์ทรมาน อันเนื่องกันอยู่กับชีวิตนั้น เพื่อหาหนทางกำจัดโดยสิ้นเชิง

ขณะที่พระองค์เสด็จไปตามหนทาง ได้ทรงเห็นฝุ่นฟุ้งตลบฟ้าลงมาจากภูเขาพร้อมทั้งเสียงกีบสัตว์จำนวนมากกระทบกับพื้นดิน ครั้นเสด็จใกล้เข้าไป ก็ทอดพระเนตรเห็นแพะและแกะฝูงใหญ่ ออกมาจากกลุ่มฝุ่นอันฟุ้งขึ้นดุจเมฆนั้น ฝูงสัตว์ที่น่าสงสารนั้น

กำลังถูกขับต้อนไปทางในเมือง ตอนท้าย ๆ ปลายฝูงอันยาวยืดนั้น มีลูกแกะอ่อนตัวหนึ่ง ขาเจ็บเป็นแผล มีเลือดไหลโทรม ต้องพยายามโขยกเขยกเดินตามฝูงไปด้วยความเจ็บปวดอันทรมาน

เมื่อพระสิทธัตถะทอดพระเนตรเห็นลูกแกะตัวนี้ และทั้งทรงสังเกตเห็นแกะที่เป็นแม่ของมันกำลังเดินวกวนพะวงหน้าพะวงหลัง เพราะมีลูกเล็กที่จะต้องห่วงหลายตัว พระหฤทัยของพระองค์ก็เต็มอัดอยู่ด้วยความกรุณา พระองค์ทรงอุ้มลูกแกะ แล้วเดินตามฝูงแกะไปข้างหลัง พลางตรัสว่า "สัตว์ที่น่าสงสารเอ๋ย ฉันกำลังจะไปหาพวกฤษีบนภูเขา แต่มันก็เป็นความดีเท่ากัน ในการที่ฉันจะมาช่วยบรรเทาความทุกข์ของแก หรือในการที่ฉันจะไปนั่งสวดมนต์ภาวนากับบรรดาฤษีเหล่านั้นบนภูเขา

เมื่อพระองค์ทรงทอดพระเนตรเห็นหมู่คนเลี้ยงแกะซึ่งเดินตามมาข้างหลังก็ตรัสถามว่า เขาจะต้อนฝูงแกะเหล่านี้ไปทางไหนและทำไมเขาจึงต้อนแกะเหล่านี้ในเวลาเที่ยงวันเช่นนี้ แทนที่จะต้อนมันกลับจากที่เลี้ยงในเวลาเย็น คนเหล่านั้นได้กราบทูลพระองค์ว่า เขาต้องทำตามคำสั่งที่ให้นำแพะและแกะอย่างละร้อยตัว ไปสู่ภายในนครตอนกลางวันเสียแต่เนิ่น เพื่อให้เป็นการพรักพร้อม ที่จะประกอบการบูชามหายัญของพระราชาในตอนค่ำ พระองค์ตรัสว่า "ฉันจะไปกับพวกท่านด้วย" แล้วพระองค์ก็เสด็จตามฝูงแกะนั้นไป ทรงอุ้มลูกแกะตัวน้อยนั้นไว้ในอ้อมพระหัตถ์ตลอดทาง(๑)

เมื่อพระองค์เสด็จมาถึงริมท่าน้ำแห่งหนึ่ง มีหญิงคนหนึ่งเดินตรงมาหาพระองค์ ทำความเคารพอย่างนอบน้อมแล้วได้กล่าวกะพระองค์ว่า "ข้าแต่พระเป็นเจ้าผู้สูงสุด พระองค์โปรดเมตตาแก่ดิฉัน จงโปรดบอกให้ทราบเถิดว่า เมล็ดพันธุ์ผักกาดที่สามารถแก้ความตายได้ นั้น ดิฉันจักหาได้จากที่ไหน ?" เมื่อสตรีผู้นั้นได้เห็นอาการสนเท่ห์ของพระองค์ จึงได้กล่าวต่อไปอีกว่า "พระเป็นเจ้าได้ลืมเสียแล้วหรือเมื่อวานนี้ ดิฉันได้นำลูกชายเล็ก ๆ ซึ่งเจ็บหนักจวนจะตายมาให้พระเป็นเจ้าดูที่ในเมือง และได้ถามถึงยาที่จะป้องกันไม่ให้ตาย เพราะดิฉันมีลูกคนเดียว พระเป็นเจ้าได้ตอบว่า มียาซึ่งอาจช่วย

---

๑. เรื่องฝูงแกะนี้ ไม่มีในพุทธประวัติอย่างไทย

ชีวิตเขาไว้ได้ ถ้าดิฉันอาจหาเมล็ดผักกาดดำ มาหนึ่งโกละจากเรือนซึ่งไม่เคยมีใครตายเลย !"

พระสิทธัตถะได้ตรัสถามด้วยน้ำเสียงอันอ่อนโยน และพระพักตร์อันยิ้มแย้มว่า "ก็เธอหาเมล็ดผักกาดนั้นได้มาแล้วหรือยังเล่า น้องหญิง ?" หญิงนั้นได้กราบทูลด้วยน้ำเสียงอันเศร้าที่สุดว่า "หาไม่ได้เลย พระเป็นเจ้า ดิฉันเที่ยวหาเมล็ดพันธุ์ผักกาดอย่างที่ว่านั้นไม่ได้ แม้ดิฉันจะเที่ยวเสาะหาไปทุกบ้านทุกเรือนแล้ว และทุก ๆ คนเขาก็พากันเต็มใจจะให้ แต่พอดิฉันบอกเขาว่าฉันต้องการแต่เมล็ดผักกาดที่มีอยู่ในเรือนซึ่งยังไม่เคยมีคนตายมาก่อน เขาก็พากันกล่าวว่า ดิฉันพูดเรื่องที่พิลึกกึกกือเกินไป เพราะบ้านเรือนของคนเหล่านั้นล้วนแต่มีคนเคยตายในเรือนทั้งนั้น บางเรือนยังเคยตายกันมากกว่าคนหนึ่ง บางคนบอกว่า เคยมีทาสตาย บางคนว่าบิดาตาย บางคนว่าแม่ตาย บางคนว่าลูกชายตาย บางคนว่าลูกหญิงตาย ทุก ๆ บ้านทุก ๆ เรือนไม่ใครก็ใครได้ตายไปแล้วทั้งนั้น ดิฉันจึงไม่สามารถแสวงหาเมล็ดพันธุ์ผักกาดดังกล่าวนั้นได้จากที่ใดเลย ดิฉันจะหาเมล็ดผักกาดชนิดนั้นมาแต่ไหน แต่ก่อนที่ลูกชายเพียงคนเดียวของดิฉันนี้จักตายไปจักไม่มีบ้านใดบ้างเจียวหรือที่ไม่เคยมีใครตายเลย ?"

พระสิทธัตถะได้ตรัสตอบแก่หญิงนั้น ซึ่งบัดนี้ได้เริ่มร้องไห้สะอึกสะอื้นว่า "เธอได้กล่าวเองแล้วมิใช่หรือ ว่าไม่มีบ้านเรือนหลังใด ที่ไม่เคยมีใครตายเลย เธอได้พบความจริงอันนี้แล้วด้วยตนเอง บัดนี้ เธอได้ทราบแล้วว่าความทุกข์เช่นนี้ มิใช่เป็นความทุกข์ที่เกิดขึ้นเฉพาะแต่เธอผู้เดียวในโลกนี้ บัดนี้เธอได้ทราบด้วยตนเองแล้วว่า คนทั้งโลกก็ร้องไห้เพราะเหตุอย่างเดียวกันกับเธอเต็มไปหมด จงกลับไปเถิด แล้วจัดการผึ่งศพลูกของเธอที่ตายแล้วเสีย น้องหญิงเอ๋ย ส่วนฉันนี้ จะไปเสาะแสวงหาสิ่งซึ่งจะระงับความโศกของเธอและของคนทั้งหลาย หากพบแล้วฉันจะกลับมาอีก และจะมาบอกเล่าสิ่งนั้นให้เธอทราบ"

พระสิทธัตถะได้เสด็จตามฝูงแกะ ซึ่งกำลังก้าวเข้าไปใกล้ความตายเข้าทุกทีนั้นกระทั่งถึงนคร แล้วเสด็จต่อไปจนกระทั่งถึงวังหลวง อันเป็นที่ซึ่งจะมีการบูชายัญ ณ ที่นั้น พระราชาประทับยืนอยู่กับหมู่นักบวช ซึ่งกำลังสวดบทมนต์สรรเสริญคุณเทพ

พระเจ้าทั้งหลายอยู่ ในขณะนั้น ไฟบนแท่นบูชายัญได้ติดขึ้นแล้ว นักบวชเหล่านั้น ก็พร้อมที่จะทำการบูชายัญด้วยฝูงสัตว์ที่เพิ่งมาถึง ขณะที่หัวหน้านักบวชกำลังยกมีดเงื้อขึ้นเพื่อจะตัดศีรษะแพะที่ถูกนำเข้ามาเป็นตัวแรก พระสิทธัตถะได้ก้าวเข้าไปตรงหน้า และหยุดยั้งการกระทำของเขาไว้

พระสิทธัตถะได้ตรัสแก่พระเจ้าพิมพิสารว่า "อย่าเลยมหาราช อย่าให้ผู้บูชายัญเหล่านี้พล่าชีวิตสัตว์ที่น่าสงสารเหล่านั้นเลย" พอตรัสเช่นนั้นแล้ว ก่อนที่ใคร ๆ จะทราบว่าพระองค์จะทำอะไรต่อไป พระองค์ได้ทรงรีบแก้เชือกหญ้าที่เขาใช้ผูกแพะตัวนั้นออก และปล่อยให้มันกลับไปหาฝูงของมัน ไม่มีใครในที่นั้น แม้แต่พระราชาเอง หรือแม้แต่หัวหน้านักบวชผู้ทำพิธีบูชายัญนั้น ได้เกิดความรู้สึกที่จะขัดขวางพระองค์ ในขณะที่พระองค์ทรงปล่อยสัตว์ตัวนั้นให้เป็นอิสระ ทั้งนี้ เป็นเพราะพระองค์ทรงมีท่าสง่างามและสูงส่งครอบงำความรู้สึกของคนทั้งหลายในขณะนั้นเสียสิ้น

พระองค์ได้ตรัสแก่พระราชาและนักบวชผู้ประกอบพิธีบูชายัญตลอดถึงประชาชนที่พากันมาดูการบูชายัญนั้น ให้ทราบถึงข้อที่ ชีวิตนี้เป็นของน่าอัศจรรย์เพียงไร คือการที่ใคร ๆ ทำลายมันได้ แต่เมื่อทำลายลงไปแล้ว ใครก็ไม่อาจสร้างมันให้กลับขึ้นมาได้ พระองค์ได้ตรัสแก่คนที่ล้อมรอบอยู่ในที่นั้นว่า ทุกตัวสัตว์ซึ่งมีชีวิต ย่อมรักชีวิต ย่อมกลัวต่อความตายเช่นเดียวกับมนุษย์ แล้วทำไม มนุษย์จะมาใช้กำลังที่ตนมีเหนือสัตว์ผู้เป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันนั้นให้เป็นไปในทางปล้นเอาชีวิตซึ่งเป็นที่รักของมัน ซึ่งน่าอัศจรรย์ดังกล่าวแล้วนั้น ไปเสียเล่า ?

พระองค์ตรัสต่อไปว่า ถ้ามนุษย์ปรารถนาจะได้รับความเมตตากรุณาแล้ว ก็ควรแสดงความเมตตากรุณาออกไป ถ้ามนุษย์เป็นผู้ล้างผลาญชีวิตเราก็จะถูกล้างผลาญชีวิต เป็นการตอบแทน ตามกฎความจริงซึ่งครองโลก พระองค์ได้ตรัสถามเขาเหล่านั้นว่า พระเป็นเจ้าพวกไหนกันที่เพลิดเพลินในโลหิต และแสวงหาความยินดีจากโลหิต ? ต้องเป็นพระเจ้าชนิดที่ไม่ดีเป็นแน่แท้ ? ผู้ที่แสวงหาความเพลิดเพลินจากความทุกข์ยากและชีวิตของผู้อื่นนั้น ควรจะเป็นปีศาจร้าย มากกว่าพระผู้เป็นเจ้ามิใช่หรือ ?

พระองค์ได้ทรงสรุปว่า ถ้าคนเราปรารถนาจะได้รับความสุขด้วยตนเองในอนาคตแล้ว ก็ต้องไม่ทำความทุกข์ให้แก่สัตว์อื่น แม้ที่ต่ำต้อยเพียงไร ผู้ที่หว่านพืชพันธุ์แห่งความทุกข์ยากเศร้าโศกทรมานลงไปแล้ว ไม่ต้องสงสัยเลยจักต้องได้เก็บเกี่ยวผลอันเกิดขึ้นในทำนองเดียวกัน

พระสิทธัตถะได้ตรัสแก่พระราชาและนักบวช ผู้ประกอบการบูชายัญตลอดถึงประชาชนชาวนครราชคฤห์เหล่านั้นด้วยถ้อยคำเหล่านี้ และด้วยลักษณาการอันสุภาพอ่อนโยนเต็มไปด้วยความกรุณาอย่างแท้จริง แต่ก็ทรงไว้ซึ่งอำนาจ และกำลังอันเข้มแข็งถึงกับเปลี่ยนจิตใจของพระราชาและนักบวชเหล่านั้นได้โดยสิ้นเชิง

จำเดิมแต่นั้น พระราชาได้ทรงประกาศพระราชโองการตลอดราชอาณาจักรของพระองค์ ห้ามมิให้ผู้ใดประกอบการบูชายัญด้วยสัตว์ที่มีชีวิตอีกต่อไป ให้ประกอบแต่การบูชายัญ ด้วยสิ่งที่ไม่ต้องมีการล้างผลาญสัตว์ที่มีชีวิต เช่น ดอกไม้ ผลไม้ ขนมหวาน และสิ่งอื่น ๆ ซึ่งไม่ต้องมีการฆ่าฟันทำลายชีวิตเลย

พระเจ้าพิมพิสาร ได้ทรงขอร้องพระสิทธัตถะอีกครั้งหนึ่ง เพื่อให้ประทับอยู่ในอาณาจักรของพระองค์ และสั่งสอนชนทั้งหลาย ให้มีความเมตตาปรานีต่อสัตว์มีชีวิตสืบไป พระสิทธัตถะได้ทรงตอบขอบพระทัยในความหวังดีของพระราชา แต่เนื่องจากพระองค์ยังไม่ได้ทรงประสบสิ่งซึ่งพระองค์กำลังทรงแสวงหา พระองค์ไม่สามารถจะหยุดอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่ง จักท่องเที่ยวต่อไปในที่ทุกหนทุกแห่งในบรรดาชนผู้มีวิชาความรู้เป็นนักปราชญ์

ตอนที่ ๘

ความพยายามก่อนการตรัสรู้

ในประเทศอินเดียสมัยนั้น ก็มีศาสดาผู้สอนลัทธิต่าง ๆ ในทางศาสนาให้แก่ศิษย์ของตน ๆ มากมายหลายลัทธิหลายสำนัก เช่นเดียวกับในสมัยนี้ ในบรรดาเจ้าลัทธิเหล่านั้นมีศาสดาคนหนึ่งมีนามว่า อาฬาระ กาลามะ พระสิทธัตถะได้เสด็จไปสำนักของศาสดาผู้นี้ เพื่อศึกษาในลัทธิของท่าน พระองค์ได้ทรงศึกษาอยู่กับท่านอาฬาระ กาลามะ ด้วยความพากเพียรพยายาม จนสามารถเรียนรู้และกระทำได้ทุก ๆ อย่างเหมือนดังที่อาจารย์รู้และกระทำได้

ท่านอาฬาระ กาลามะ มีความพอใจพระองค์และในความสามารถของพระองค์ จนถึงกับวันหนึ่งได้กล่าวแก่พระองค์ว่า "บัดนี้ท่านรู้ทุก ๆ สิ่งที่ข้าพเจ้ารู้ ท่านสามารถสั่งสอนลัทธินี้ได้เช่นเดียวกับข้าพเจ้าสอน ข้าพเจ้าเห็นอย่างใด ท่านเห็นอย่างนั้น ท่านเห็นอย่างใด ข้าพเจ้าเห็นอย่างนั้น ในระหว่างเราทั้งสอง ไม่มีความแตกต่างกันเลย จงอยู่ที่นี่ด้วยกัน ช่วยกันสั่งสอนศิษย์สืบไปเถิด"

พระองค์ได้ตรัสถามว่า "ท่านอาจารย์ไม่มีสิ่งใดที่อาจสอนข้าพเจ้าได้อีกแล้วหรือ ? ท่านอาจารย์ไม่สามารถสอนวิธีที่จะทำให้มีอำนาจเหนือความเป็นอยู่ ความเจ็บไข้ และความตายเสียแล้วหรือ ?" ท่านอาจารย์อาฬาระ กาลามะ ได้ตอบว่า "ไม่มีเลย ข้าพเจ้าไม่ทราบวิธีการทำให้อยู่เหนืออำนาจของความเป็นอยู่ และความตาย แล้วจะสามารถสอนท่านได้อย่างไรกัน ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่ามีผู้ใดในโลกนี้ มีความรู้ในข้อนั้น"

ท่านอาฬาระ กาลามะ มีความรู้เท่าที่ท่านได้สอนพระสิทธัตถะไปจนสิ้นเชิงแล้ว คือ วิธีกระทำจิตให้ขึ้นถึงขั้นที่สงบเงียบ จนไม่มีความรู้สึกว่า มีสิ่งใด ๆ อยู่ในโลกนี้หรือโลกไหน แล้วมีความพอใจอยู่ในความสงบอันนั้น แต่นี่ หาใช่วิธีที่จะช่วยมนุษย์ให้พ้นไปจากการที่ต้องวนเวียนอยู่ในความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตายได้ไม่ ยังจะต้องวนเวียนอยู่ในความทุกข์เหล่านี้ต่อไป ไม่มีสิ้นสุด

ดังนั้น พระสิทธัตถะ จึงไม่ทรงพอพระทัยในลัทธินี้ ได้เสด็จท่องเที่ยวไปตามที่ต่าง ๆ เพื่อทรงเสาะแสวงหาบุคคลที่สามารถสอนให้พระองค์ได้ทราบสิ่งที่สูงยิ่งไปกว่าที่ท่านอาฬาระ กาลามะ ได้สอนให้สืบไป

ในลำดับต่อมา พระองค์ได้ทราบข่าวเจ้าลัทธิ ชื่อ อุทกะ รามบุตร ว่าเป็นผู้มีความรู้และคุณวิเศษในทางจิตอันสูงยิ่ง พระองค์ได้เสด็จไปสู่สำนักของท่านอุทกะ รามบุตรผู้นี้ และได้เข้าเป็นศิษย์ศึกษาและปฏิบัติด้วยความพากเพียรอย่างแรงกล้า จนกระทั่งมีความรู้และความสามารถในการกระทำ เช่นเดียวกับอาจารย์ของพระองค์ในที่สุด ท่านอุทกะ รามบุตร ก็เช่นเดียวกับท่าน อาฬาระ กาลามะ คือมีความพอใจในความเฉลียวฉลาด และความสามารถของพระสิทธัตถะอย่างแรง จนถึงกับออกปากชักชวนให้อยู่สั่งสอนศิษย์ร่วมกันสืบไป

พระสิทธัตถะได้ทรงย้อนถามท่านอุทกะ รามบุตร เช่นเดียวกับที่ได้ทรงถามท่านอาฬาระ กาลามะ และก็ได้รับคำตอบอย่างเดียวกัน พระสิทธัตถะไม่ทรงพอพระทัยในลัทธิ ซึ่งสอนให้ได้ผลอย่างสูงสุด เพียงแต่ทำจิตให้มีความสงบ ถึงขนาดที่ไม่มีความรู้สึกต่อสิ่งทั้งปวง จนถึงกับจะเรียกว่ามีชีวิตอยู่ก็ไม่ใช่ ตายแล้วก็ไม่ใช่ของท่านอาจารย์ผู้นี้ จึงได้ทรงลาจากสำนักนั้นไป และทรงตั้งพระทัยว่า จักเลิกการเสาะแสวงหาวิชาความรู้จากสำนักเจ้าลัทธิต่าง ๆ แต่จักทรงหาเอาตามลำพังสติปัญญาและความเพียรของพระองค์เอง

ประเทศอินเดียในสมัยนั้น ก็เหมือนกับประเทศอินเดียในสมัยนี้ ในการที่มีนักบวชจำนวนมาก สละบ้านเรือนออกไปบวช โดยพากันคิดว่า การอดอาหารและการทรมานกายโดยวิธี ๆ นั้นจะทำให้ตนได้รับความสุขในเทวโลกตลอดกาลนาน เขาเหล่านั้นเชื่อว่า เมื่อได้รับความทุกข์ในโลกนี้มากเพียงใด ก็ยิ่งมีความสุขในโลกหน้ามากขึ้นเพียงนั้น เขาเหล่านั้นมีความเชื่อเช่นนี้ และปฏิบัติสืบ ๆ ตามกันมาอย่างเคร่งครัด จนกระทั่งถึงทุกวันนี้

ผู้บำเพ็ญพรตเหล่านั้น บางพวกได้ลดจำนวนอาหารที่ตนบริโภคลงวันละเล็กละน้อยทุกวัน จนกระทั่งแทบไม่บริโภคอะไรเลย มีร่างกายเหลือแต่หนังหุ้มกระดูก บาง

พวกปฏิบัติวิธีการยืนด้วยขาข้างเดียว จนขาข้างหนึ่งตีบตายไป บางพวกยืนยกมือข้างหนึ่งขึ้น ชี้ขึ้นไปบนอากาศตลอดเวลา จนกระทั่งแขนลีบตายไป เพราะไม่มีโลหิตขึ้นไปหล่อเลี้ยงอย่างเพียงพอ บางพวกกำมือแน่นตลอดเวลา ไม่ยอมคลายจนกระทั่งเล็บมืองอกทะลุฝ่ามือไปโผล่ทางหลังมือ บางพวกนอนบนหนาม หรือบนแผ่นกระดานซึ่งเต็มไปด้วยเหล็กแหลม ที่ปลายตั้งชันขึ้นข้างบน ดั่งนี้เป็นต้น

พระสิทธัตถะก็ได้ทรงกระทำการทรมานพระองค์โดยวิธีต่าง ๆ โดยทรงหวังว่าจักได้พบสิ่งซึ่งพระองค์ทรงประสงค์โดยไม่ทรงคำนึงถึงความเจ็บปวดอันจะเกิดขึ้นแม้จะมากมายเพียงใด เมื่อพระองค์ไม่ได้ทรงประสบผลดีไปกว่าคนเหล่านั้น พระองค์ทรงดำริสืบไปว่า หากได้ประพฤติตบะทรมานร่างกายให้มากขึ้นจนเพียงพอแล้ว คงจะประสบความรู้ ที่พระองค์ทรงประสงค์ โดยแน่นอน

ข้อความต่อไปนี้ เป็นการกล่าวถึงการกระทำของพระองค์ในครั้งนั้นซึ่งพระองค์ได้ทรงนำมาตรัสเล่าแก่พระมหาเถระ ชื่อ สารีบุตร ผู้เป็นอัครสาวกของพระองค์ในภายหลัง:—

"ดูก่อน สารีบุตร เราได้ประพฤติการกลั้นลมหายใจ จนกระทั่งเกิดเสียงบันลือลั่นขึ้นในหูของเรา และมีความเจ็บปวดขึ้นในศีรษะ ราวกะว่าถูกแทงด้วยดาบหรือถูกหวดบนศีรษะด้วยแส้หนัง ตามเนื้อตัวนั้นรู้สึกเจ็บเหมือนคนเอามีดคมมาแล่เนื้อเถือหนังเราทั่วทั้งตัว หรือเหมือนกับถูกจับโยนลงไปในกลุ่มถ่านเพลิง"

"ดูก่อน สารีบุตร ต่อมาเราได้ประพฤติในความเป็นผู้โดดเดี่ยวกลางคืนระหว่างวันดับและวันเพ็ญ เราได้เที่ยวไปผู้เดียวในที่เปลี่ยว อันเป็นที่ฝังศพ ตามระหว่างต้นไม้ใหญ่ ๆ เราอยู่ที่นั่นตลอดคืน มีขนลุกชันไปทั้งตัว ทุกคราวที่ใบไม้หล่นลงมา เพราะลมพัดหรือนกบินมาจับต้นไม้หรือเมื่อกวางหรือสัตว์อื่นวิ่งผ่านมา เราก็กลัวจนตัวสั่น เพราะไม่รู้ว่าในความมืดนั้นมีอะไร แต่เราไม่วิ่งหนี เราได้บังคับตัวเราให้ทนอยู่ที่นั้น ให้ผจญกับความกลัวและความสะดุ้งที่เราได้รับ จนกระทั่งเราชนะความกลัวนั้น"

"ดูก่อน สารีบุตร เราได้ประพฤติการอดอาหารเป็นลำดับ ๆ ไป เราบริโภคอาหารวันหนึ่งเพียงครั้งเดียว แล้วบริโภคสองวันต่อครั้ง แล้วสามวันต่อครั้งหนึ่ง ดังนี้เป็นลำดับไป จนกระทั่ง ๑๕ วัน จึงบริโภคอาหารครั้งหนึ่ง บางคราวเราบริโภคแต่หญ้า บางคราวบริโภคแต่รากหญ้าแห้ง บางคราวบริโภคแต่ผลไม้ป่า รากไม้ ผักป่า เห็ด เมล็ดหญ้าป่า และบางคราวบริโภคแต่สิ่งต่าง ๆ เท่าที่จะคว้ามาได้จากพื้นดินรอบ ๆ ตัว ตรงที่เรานั่งนั้นเราปกปิดร่างกายของเราด้วยเศษผ้า ที่เขาทิ้งตามป่าช้าหรือกองขยะมูลฝอย บางคราวเราปกปิดร่างกายด้วยหนังสัตว์ที่ตายอยู่ตามทุ่งนา บางคราวก็ปิดด้วยแผ่นหญ้าถักด้วยพวงขนนก ซึ่งเราพบเรี่ยราดอยู่ในที่นั้น ๆ"

"ดูก่อน สารีบุตร เราอยู่ผู้เดียวในป่าเปลี่ยว ไม่พบเห็นมนุษย์เป็นเดือน ๆ ในฤดูหนาว เวลาดึกหนาวจัดเราออกมาอยู่เสียกลางแจ้ง ไม่ผิงไฟ ถึงเวลากลางวันมีแสงแดด เราหมกตัวอยู่ในป่าไม้ที่เย็นเยือก ครั้นถึงฤดูร้อน ในเวลากลางวันที่ร้อนเปรี้ยง เรานั่งอยู่กลางแดดตลอดวัน ครั้นถึงเวลากลางคืน เราอยู่ในพุ่มไม้ที่รกทึบ"

"ดูก่อน สารีบุตร เราได้ประพฤติวิธีที่เรียกกันว่า "ทำความบริสุทธิ์ด้วยอาหาร" เราไม่บริโภคอาหารอะไรเลยนอกจากถั่ว ครั้นถึงสมัยอื่น เราไม่บริโภคอะไรเลยนอกจากเมล็ดพันธุ์ผักกาด ครั้นถึงสมัยอื่นอีกไม่บริโภคอะไรเลยนอกจากข้าว และเราลดปริมาณลงทุกวัน จนกระทั่งเหลือวันหนึ่ง บริโภคถั่วเพียงเม็ดหนึ่ง หรือเมล็ดพันธุ์ผักกาดเม็ดหนึ่งหรือข้าวเมล็ดหนึ่ง ต่อวัน"

"ดูก่อน สารีบุตร เมื่อเราบริโภคอาหารเช่นนี้ ร่างกายของเราก็ผอม และอ่อนระทวยอย่างน่ากลัว ขาของเรามีลักษณะอย่างต้นอ้อตะโพกที่นั่งทับของเรา มีสัณฐานดังเท้าอูฐ กระดูกสันหลังของเราโปนขึ้นเหมือนเส้นเชือก สีข้างของเรามีซี่โครงโผล่ขึ้นเป็นซี่ ๆ เหมือนกลอนเรือนที่ทิ้งร้าง ตาของเราลึกอยู่ในเบ้าตา เหมือนดวงตาที่ปรากฏอยู่ในก้นบ่ออันลึก หนังศีรษะของเราเหี่ยวย่น เหมือนน้ำเต้าอ่อน ตัดทิ้งไว้กลางแดด เมื่อเราลูบแขนหรือลูบขาของเราด้วยฝ่ามือเพื่อให้เกิดความสบายบ้าง ขนก็หลุดขึ้นทั้งราก ติดไปกับฝ่ามือที่ลูบนั้น"

"ดูก่อน สารีบุตร แม้เราได้รับทุกข์อันแสบเผ็ดเห็นปานนี้เราก็ยังไม่ได้รับความรู้ที่เราปรารถนา เพราะความรู้แจ้งเห็นจริงนั้นไม่อาจจะเกิดขึ้นได้จากการประพฤติเช่นนั้น ตรงกันข้าม อาจจะเกิดจากการพินิจพิจารณาในภายใน และจากการสละเสียซึ่งการประพฤติอย่างชาวโลกทั้งปวง" ดังนี้

พระสิทธัตถะ ทรงทรมานกายโดยทำนองนี้เกือบตลอดเวลาประมาณ ๖ ปี เท่าที่ทรงท่องเที่ยวไปตามที่ต่าง ๆ โดยทรงดำริว่า เมื่อทรงกระทำอย่างพอเพียงแล้วจักได้ตรัสรู้ ในตอนสุดท้าย พระองค์ได้เวียนมาประทับอยู่ในดินแดนแคว้นมคธอีก ณ สถานที่อันเงียบสงัดในดงไม้ไผ่แห่งหนึ่งใกล้ ๆ แม่น้ำ ซึ่งมีน้ำใสเย็นสนิทไหลอยู่เสมอ มีท่าขึ้นลงโดยสะดวก มีหมู่บ้านสำหรับภิกขาจารได้โดยง่ายและไม่ไกลนักพระองค์ทรงพอพระทัยว่า "สถานที่นี้ เป็นที่เหมาะสมอย่างยิ่งแล้วสำหรับนักบวชเช่นเราอยู่อาศัยเพื่อการทำความเพียร เราจะอยู่อาศัยในสถานที่นี้ละ" ดังนี้

พระสิทธัตถะ ได้ทรงถือเอาสถานที่ซึ่งเรียกว่า ตำบลอุรุเวลา เป็นที่อยู่ประจำของพระองค์ ทรงบำเพ็ญภาวนาและตบะกรรมอื่น ๆ อย่างเคร่งครัดใต้ต้นไม้ในถิ่นนั้น โดยทรงแน่พระทัยว่า การกระทำเช่นนั้นจักรู้สิ่งซึ่งเป็นความจริงอันพระองค์ต้องประสงค์

ในครั้งนั้น มีผู้เลื่อมใสในการกระทำอย่างเคร่งครัดของพระองค์จำนวนหนึ่งได้พากันมาเฝ้าปรนนิบัติพระองค์ คนเหล่านี้มีจำนวนห้าคนด้วยกัน เรียกว่า คณะปัญจวัคคีย์ได้คอยเฝ้ารับใช้พระองค์ ในบางประการ โดยเขาเหล่านั้นเชื่อว่า ผู้ที่บำเพ็ญตบะกรรมอย่างแก่กล้าเช่นพระสิทธัตถะนี้ต้องไม่ใช่คนธรรมดา เขาเชื่ออย่างแน่นอนว่านักบวชผู้มีความอดทนและความเสียสละเช่นนี้ ต้องประสบผลสำเร็จในสิ่งที่ตนประสงค์โดยแน่นอน และเมื่อประสบความสำเร็จแล้ว จักสั่งสอนสิ่งซึ่งได้รู้นั้นแก่ผู้ที่เป็นศิษย์ทั้งหลาย

วันหนึ่ง เหตุการณ์ได้บังเอิญเป็น จนถึงกับว่าเมื่อพระสิทธัตถะประทับนั่งอยู่แต่ผู้เดียว ใต้ต้นไม้แห่งหนึ่งมีร่างกายอ่อนเพลีย เพราะการอดอาหารและการทรมาน

นั่งบำเพ็ญภาวนานานเกินไป พระองค์ได้ล้มลงนอนสลบแน่นิ่งอยู่ ณ พื้นดิน ไม่ไหวติง หมดกำลังจนถึงกับไม่สามารถจะฟื้นคืนชีวิตได้ โดยลำพังพระองค์เอง

แต่เป็นโชคดี ที่เด็กเลี้ยงแพะในถิ่นนั้นคนหนึ่งได้บังเอิญเดินมาพบพระองค์บรรทมสลบอยู่ในที่นั้น และเดาเอาว่า พระองค์กำลังจะสิ้นชีวิตเพราะการอดอาหาร โดยที่คนทั้งหลายในถิ่นนั้นรู้กันทั่วไปว่า พระอริยเจ้าผู้นี้ได้เว้นจากอาหารมาหลายวันแล้ว ดังนั้น เด็กเลี้ยงแพะคนนั้นได้วิ่งไปที่ฝูงแพะของตน นำแพะนมตัวหนึ่งมาสู่ที่ที่พระองค์ล้มสลบอยู่ได้รีดนมแพะให้ตกจากเต้านมโดยตรงหยดลงให้ตรงพระโอษฐ์ของพระองค์ซึ่งเผยออยู่เล็กน้อย เพราะเขาไม่กล้าแตะต้องเนื้อตัวของผู้ที่ใคร ๆ ถือกันว่าเป็นพระอริยเจ้า โดยเหตุที่เขาเป็นเพียงเด็กเลี้ยงแพะ

ในเวลาไม่นานนัก น้ำนมนั้นก็ได้แสดงผลตามหน้าที่ของมันแก่พระสิทธัตถะซึ่งอยู่ในลักษณะที่มีชีวิตเหลืออยู่เพียงนิดเดียวในขณะนั้นต่อมาอีกครู่หนึ่ง พระองค์ก็ทรงสามารถลุกขึ้นนั่ง และรู้สึกมีความสบายขึ้นกว่าเวลาที่แล้วมา พระองค์เริ่มระลึกว่าเพราะเหตุใดจึงได้ทรงสลบไปและเพราะเหตุใดในบัดนี้ จึงมีข้อความรู้สึกสดชื่นทั้งกายและใจขึ้นมาได้พระองค์ทรงระลึกได้เป็นลำดับ ๆ ดังต่อไปนี้ :—

"โธ่เอ๋ย, เราโง่มาเสียแล้วอย่างมากมาย เราได้สละภรรยาและครอบครัวสละเหย้าเรือนและทุก ๆ สิ่ง เราออกบวช เป็นนักบวชไร้บ้านเรือน เพราะประสงค์จะรู้สัจจธรรมอันเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์เรา และให้รู้วิธีที่จะต้องปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงผลอันเกี่ยวกับชีวิตให้ดีที่สุด แต่ในการที่จะให้ได้รับความรู้อันลึกซึ้งยากที่จะรู้ได้เช่นนี้ เราควรจะมีสมองและจิตใจที่เข้มแข็งให้มากที่สุดที่จะมากได้ เพื่อเราจะสามารถคิด และเจริญภาวนาอย่างแน่วแน่และเข้มแข็ง แต่ในที่สุด เรากลับไปทำให้ร่างกายนี้อ่อนเพลียทุพพลภาพไปด้วยการอดอาหาร และด้วยการปฏิบัติอย่างตึงเครียดอื่น ๆ ดังที่เราได้ปฏิบัติมาแล้ว ก็คนเรามีจิตใจอันเข้มแข็งสดชื่นในร่างกายที่อ่อนเพลียระส่ำระสายไร้สุขภาพได้อย่างไรกัน !"

"พุทโธ่เอ๋ย, เราโง่อย่างเหลือเกิน ที่ได้ไปทรมานตัวเองให้อ่อนเพลีย ในขณะที่ต้องการกำลัง ที่เราอาจจะมีได้ในเมื่อการปฏิบัติกิจอันสูงสุดซึ่งเราได้เสียสละทุกสิ่งทุกอย่างออกมาเพื่อปฏิบัติ! ต่อไปนี้ เราจักบริโภคอาหารทุกชนิดตามที่ร่างกายนี้ต้องการ เพื่อกลับคืนไปสู่ปรกติภาพ เราจักไม่บริโภคมากเกินควร เพราะจะทำให้มึนชาและง่วงซึมซึ่งทำให้เราไม่สามารถบำเพ็ญภาวนาได้พอเหมาะ เราจักบริโภคแต่พอให้เกิดกำลังกายที่เหมาะสม เพื่อว่าเราจักมีจิตอันใสกระจ่าง ซึ่งในที่สุด เราอาจจะได้รู้สัจจธรรมตามที่เราประสงค์" ดั่งนี้

เมื่อทรงดำริเช่นนี้ พระองค์ได้ทรงเหลียวไปทางเด็กเลี้ยงแพะซึ่งบัดนี้กำลังคุกเข่าอยู่ข้าง ๆ พระองค์ และตรัสขอให้เขานำนมแพะมาให้แก่พระองค์อีกชามหนึ่ง เพราะปรากฏว่าการบริโภคนมนั้น เป็นผลดีแก่พระองค์มาก เด็กเลี้ยงแพะได้ตอบว่า "ข้าแต่พระเป็นเจ้า ข้าพเจ้าไม่สามารถทำเช่นนั้นได้ ข้าพเจ้าเป็นเพียงเด็กเลี้ยงแพะตระกูลต่ำ พระองค์เป็นพระอริยเจ้า เป็นผู้ประเสริฐ หากข้าพเจ้าสัมผัสพระองค์ ด้วยสิ่งใดที่ข้าพเจ้าเคยจับต้องมาแล้ว มันจะเกิดเป็นบาปแก่ข้าพเจ้าอย่างใหญ่หลวง"

พระสิทธัตถะได้ตรัสว่า "พ่อหนูเอ๋ย เราไม่ได้ขอสิ่งที่เกี่ยวกับชาติหรือตระกูล เราขอแต่นม มันไม่มีความแตกต่างอย่างแท้จริงอะไรกันเลยในระหว่างเราทั้งสอง แม้ว่าเธอเป็นเด็กเลี้ยงแพะ และเราเป็นฤษี ในเส้นเลือดของเราทั้งสองต่างก็มีเลือดไหลอยู่อย่างเดียวกัน ถ้ามีโจรเอาดาบมาตัดร่างกายเราทั้งสองเลือดก็จะไหลออกมาเป็นสีแดงอย่างเดียวกันและหากเลือดไหลอย่างไม่รู้หยุด เราก็จะต้องตายอย่างเดียวกัน คนเรานี้ถ้าทำดี ก็เป็นคนดี และประเสริฐ ถ้าทำเลว ก็เป็นคนเลว และไม่ประเสริฐ นั่นแหละคือชาติและตระกูลอันแท้จริง เธอได้ทำสิ่งที่ดีโดยการให้นมแก่ฉัน ในขณะที่กำลังร่อแร่ จวนจะขาดใจเพราะอดอาหาร เพราะฉะนั้นเธอจึงเป็นผู้มีชาติและตระกูลดีพอแล้ว สำหรับจะให้นมแก่ฉันสักชามหนึ่ง"

เด็กเลี้ยงแพะคนนั้นดีใจจนบอกไม่ถูก ในถ้อยคำอันแปลกประหลาดและน่าชุ่มชื่นใจ ของพระมหาฤษีชั้นพิเศษ ซึ่งแทนที่จะโบกมือบอกให้เขาหลีกห่างออกไป เพราะเขาเป็นเด็กเลี้ยงแพะตระกูลต่ำ แต่กลับต้องการจะได้นมจากเขาและทั้งยินดีที่จะดื่มจากชามอันเป็นภาชนะใช้สอยประจำตัวของเขาด้วย เขาจึงได้วิ่งออกไปนำนมแพะเต็มชาม กลับมาถวายแก่พระองค์ด้วยความร่าเริงยินดี ในข้อที่ว่าพระองค์ได้ตรัสว่าเขาเป็นผู้ที่มีชาติและตระกูลดีอย่างเพียงพอสำหรับการที่ถวายนมแก่พระองค์ เขาได้รับชามเปล่ากลับและได้ก้มศีรษะนมัสการขอพร แล้วก็วิ่งไปสู่ฝูงแพะของตนด้วยความสุขใจหาที่เปรียบมิได้[๑]

เมื่อพระสิทธัตถะกลับมีพละกำลังอย่างเดิมโดยการเสวยนมเช่นนี้ แล้วได้ประทับที่โคนต้นไม้ เจริญภาวนาต่อไปเป็นผลดีกว่าที่แล้วมา เมื่อพระองค์ได้ประทับนั่งอยู่ ณ ที่นั้นพอตะวันลับขอบฟ้าไป ได้ทรงสดับเสียงเพลงของหญิงนักร้องหมู่หนึ่ง ซึ่งเป็นนักร้องนักระบำอาชีพ เดินผ่านมาทางนั้น เพื่อเข้าไปประกอบอาชีพในเมือง และเมื่อหญิงเหล่านั้นผ่านมาใกล้พระองค์ ก็พอดีกับที่หญิงเหล่านั้นได้ร้องเพลงขึ้น อันมีเนื้อความว่า:—

"เมื่อสายพิณของเราหย่อนเกินไป ย่อมส่งเสียงไม่น่าฟังและเมื่อตึงเกินไปก็ขาด และไม่อาจดังได้อีก เพราะฉะนั้นเพื่อผลอันดีที่สุดใคร ๆ ไม่ควรขึงสายพิณให้หย่อนหรือตึงเกินไป แต่ควรขึงให้พอเหมาะ มันจะส่งเสียงอันไพเราะโดยแท้จริง" ดังนี้[๑]

เมื่อพระองค์ได้สดับบทเพลงของหญิงเหล่านั้น ก็ทรงรู้สึกขึ้นในพระทัยว่า

---

๑. เรื่องเด็กเลี้ยงแพะถวายนมอย่างนี้ไม่มีในพุทธประวัติอย่างไทย มีแต่พระพุทธประวัติอย่างต่างประเทศ ส่วนพุทธประวัติอย่างไทยมีข้อความกล่าวว่าเทวดาบางองค์ได้นำอาหารอันเป็นทิพย์มาแทรกเข้าตามขุมขนของพระองค์ จนทรงกลับมีพระกำลังดังเดิม

๑. พุทธประวัติอย่างไทย มีกล่าวว่า พระอินทร์ลงมาดีดพิณให้ฟัง แทนที่จะเป็นหญิงร้องเพลงเช่นนี้

"บทเพลงของหญิงเหล่านี้ ช่างถูกแท้ หญิงเหล่านี้สอนอะไร ๆ ให้แก่เรามากทีเดียว ที่แล้วมาเราขึงสายพิณแห่งชีวิตของเราตึงเกินไปอย่างน่าสังเวช มันตึงเกิน จนจวนจะขาดลงอย่างไม่มีเหลือ ถ้าวันนี้ไม่ได้รับความช่วยเหลือจากเด็กเลี้ยงแพะนั้นแล้ว เราก็คงตายไปแล้ว แล้วอะไรเล่าที่เป็นผลการออกแสวงหาสัจจธรรมของเราทั้งที! เรื่องก็จะจบลงที่นี่และบัดนี้ แล้วสิ่งซึ่งเราและมนุษย์ทั้งหลาย จะพึงได้เราจากการเสาะแสวงของเราก็จะมาพลอยล้มเหลวอย่างเศร้า เพราะความเข้าใจผิดในเรื่องอาหารนี้นิดเดียว วิธีปฏิบัติอย่างทารุณต่อร่างกายเช่นนี้ มิใช่วิธีอันถูกต้องสำหรับการค้นหาสัจจธรรมเลย จำเดิมแต่นี้ไปเราจักเลิกการปฏิบัติต่อร่างกายอย่างทารุณเหล่านั้นเสียโดยเด็ดขาด แต่จะปฏิบัติอย่างเอาใจใส่ระมัดระวังให้เหมาะสมที่สุด ที่จะพึงกระทำได้"

ต่อจากนั้นมา พระสิทธัตถะได้ทรงออกบิณฑบาตทุกเวลาเช้า ทรงบริโภคอาหารตามแต่จะได้มาทุก ๆ วัน พระองค์กลับทรงมีพระกำลังอย่างเดิม มีพระฉวีวรรณผุดผ่องเป็นสีทอง ดุจเดียวกับเมื่อยังประทับอยู่ในพระราชวังของพระองค์ในกาลก่อน แม้พระองค์จะได้ทรงมองเห็นอย่างชัดแจ้งว่าการทรมานอย่างเคร่งเครียดของพระองค์นั้น มีผลทำนองเดียวกับพยายามผูกอากาศให้เป็นปม หรือเช่นเดียวกับการนำทรายมาฟั่นให้เป็นเชือกไม่มีผิดกันเลย ดังนี้ก็ตาม ส่วนบุรุษห้าคนมิได้มีความคิดหรือรู้สึกเช่นเดียวกับพระองค์แต่อย่างใด คนทั้งห้านั้นยังมีความยึดถือเช่นเดียวกับคนอื่น ๆ อยู่นั่นเองว่า วิธีที่จะตรัสรู้สัจจธรรมในศาสนานั้นต้องสำเร็จมาแต่การทรมานร่างกายแต่วิธีเดียวเท่านั้น

เมื่อคนทั้งห้านั้นเห็นว่า บุคคลซึ่งตนเคยยกย่องเป็นอาจารย์ ได้เลิกละการอดอาหารและการทรมานกายโดยวิธีต่าง ๆ มาบริโภคอาหารบำรุงร่างกายตามปรกติธรรมดาเช่นนั้น ก็พากันกล่าวแก่กันและกันว่า "อา! พระสมณะโคตมะศากยะบุตรนี้กลายเป็นคนมักมากไปเสียแล้ว เลิกละการต่อสู้ และความพากเพียรกลับไปสู่ชีวิตแห่งความบันเทิงเริงรื่นเสียแล้ว" ดังนี้ คนทั้งห้าได้พากันละทิ้งพระองค์ เพราะแน่ใจ

เสียว่า ไม่มีประโยชน์อันใดในการที่จะอาศัยอยู่กับอาจารย์ผู้เลิกละความเพียรโดยประการต่าง ๆ คือ การทรมานกายเสียเช่นนี้

คนทั้งห้าเชื่ออย่างแน่นแฟ้นว่า นักบวชที่ไม่ทรมานกายนั้น ย่อมไม่มีทางที่ตรัสรู้ธรรมอันสูงสุดในทางศาสนาเลย คนทั้งห้านี้ได้มีความหลงผิดเพียงใด ? ได้ปฏิบัติไปอย่างเขลาที่สุดเพียงไร ? ได้ปรากฏเป็นความจริงออกมาในเวลาไม่นานเลย บัดนี้อาจารย์ของเขา ซึ่งที่แท้หาได้หมุนไปจากทางแห่งสัจจธรรมแต่ประการใดไม่นั้น ได้เป็นผู้ซึ่งกำลังก้าวมาถึงจุดแห่งความสำเร็จในการที่จะบรรลุสิ่งซึ่งพระองค์ทรงประสงค์อย่างแน่นอนแล้ว

ตอนที่ ๙
ทรงประสบความสำเร็จ

ในวันหนึ่งต่อมา มีสตรีผู้หนึ่งนามว่า สุชาดา ผู้อาศัยอยู่ในถิ่นนั้น ได้นำข้าวอย่างดี ซึ่งหุงขึ้นด้วยนมที่ได้คัดเลือกเป็นอย่างดีที่สุด มาถวายพระองค์ถึงที่ที่พระองค์ประทับอยู่ เมื่อได้ถวายอาหารนี้แก่พระองค์แล้ว กุลสตรีผู้นั้นได้กล่าวแก่พระองค์ว่า "ขอให้พระองค์จะทรงประสบความสำเร็จในสิ่งซึ่งพระองค์ทรงประสงค์ เช่นเดียวกับที่ดิฉันได้ประสบความสำเร็จในสิ่งซึ่งดิฉันประสงค์แล้วเถิดเจ้าข้า"(๑) ดังนี้ พระองค์ไม่ทรงปฏิเสธการถวายทานของสตรีผู้นี้ ทรงรับ และฉันในขณะนั้นเอง ด้วยความพอพระทัย และด้วยความรู้สึกในคุณประโยชน์ที่ให้เกิดกำลังกายกำลังใจแก่พระองค์เป็นอย่างยิ่ง

ต่อจากนั้น พระองค์ได้เสด็จไปสู่ต้นไม้ต้นหนึ่ง ซึ่งเป็นอนุสาวรีย์แห่งการตรัสรู้ของพระองค์มาจนกระทั่งทุกวันนี้ อันเราเรียกกันว่า **ต้นโพธิ์** หรือ **ไม้แห่งการตรัสรู้** คำกล่าวของกุลสตรีชื่อสุชาดา ยังคงก้องอยู่ในพระโสตของพระองค์ว่า "ขอพระเป็นเจ้าจงประสบความสำเร็จดังที่ดิฉันได้ประสบความสำเร็จเถิดเจ้าข้า" ดังนี้ จนกระทั่งพระองค์ได้เสด็จเข้าไปสู่โคนไม้นั้น

ณ บัดนี้ พระองค์ได้ประทับนั่งลงที่โคนต้นไม้ต้นนั้นทางทิศตะวันออก อันเกลี่ยด้วยหญ้าคา ๘ ฟ่อนที่คนตัดหญ้าชื่อ *โสตถิยะ* ถวายแก่พระองค์ และได้ทรง อธิษฐานจิต กำหนดพระทัยต่อพระองค์เองว่า แม้เลือดในกายจะแห้งไป แม้เนื้อจะหมดไป ไม่มีอะไรเหลืออยู่ นอกจากหนัง เอ็น และกระดูก ก็ตามที จักไม่ยอมลุกจากจากที่นั่งนี้ จนกว่าจะได้พบสิ่งซึ่งทรงแสวงลุถึงจุดปลายทางที่ทรงประสงค์ กล่าวคือ

(๑) สตรีผู้นี้ ได้ประสบความสำเร็จในการมีบุตรตามปรารถนา โดยการบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์และได้ถวายทานแก่พระองค์ เป็นการแก้บนอีกส่วนหนึ่งด้วย

ทรงพบวิธีที่จะทำให้พระองค์เองและมนุษย์ทั้งปวง หลุดพ้นจากความทุกข์ เป็นผู้ไม่ต้องเกิดและตาย อย่างซ้ำแล้วซ้ำอีก ในลักษณะที่น่าเบื่อหน่ายอีกต่อไป กล่าวโดยสรุปแล้วก็คือ พระองค์ประทับนั่ง ณ โคนต้นโพธิ์โดยตั้งพระทัยแน่วแน่ว่า ถ้าไม่ลุถึงสภาพที่เรียกว่า "นิพพาน" แล้วจักไม่ยอมลุกจากที่นั้น โดยไม่ทรงคำนึงถึงว่า จักมีเหตุการณ์อันใดเกิดขึ้น

การอธิษฐานจิตเช่นนี้เป็นสิ่งที่กระทำได้แสนยาก ยังไม่เคยมีใครในโลกของเราแห่งสมัยนี้ เคยทำการอธิษฐานเช่นนั้น ในประเทศอินเดียในสมัยนั้น มีนักบวชจำนวนมากซึ่งได้พยายามบำเพ็ญตบะทรมานร่างกาย และทำความเพียรทางจิตอย่างแข็งกล้า ตลอดเวลาเป็นปี ๆ เพื่อให้บรรลุถึงสิ่งซึ่งเขาเหล่านั้นเห็นว่า เป็นสิ่งซึ่งดีที่สุดหรือสูงที่สุด แต่สิ่งซึ่งเขาได้รับเหล่านั้นเป็นความสุขชนิดชั่วคราว ไม่ยั่งยืนตลอดกาล ยังไม่เป็นความสุขที่สามารถทนทานต่อความเปลี่ยนแปลงของกาลเวลาได้ เมื่อกำลังแห่งความเพียรที่กระทำให้เขาเหล่านั้นได้ประสบสุขในสวรรค์เสื่อมสิ้นลง เขาเหล่านั้นก็ต้องละจากโลกอันเป็นที่พอใจนั้นกลับมาสู่โลกชั้นต่ำ อันเต็มไปด้วยสิ่งซึ่งไม่ตรงตามความประสงค์อีกต่อไป

ถ้าจะเปรียบความข้อนี้ ก็เหมือนกับบุคคลหนึ่ง เริ่มสะสมเงินทองไว้ในหีบเป็นอันมาก แล้วก็เริ่มใช้สอย ไม่นานนักก็จักหมดสิ้นไป เหลือแต่หีบเปล่า ซึ่งจะทำให้เขาต้องทำการสะสมใหม่อีกต่อไป ข้อนี้เป็นฉันใด นักบวชที่ได้ประสบความสุขอันไม่ถาวร เมื่อความสุขนั้นสิ้นไปแล้ว เขาก็จักต้องทนความยากลำบากบำเพ็ญตบะกรรมใหม่สืบต่อไปอีกอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ฉันเดียวกัน

การเป็นอย่างนี้ ทำให้เขาต้องวนเวียนไปมาอยู่ในระหว่างการเกิดในโลกสวรรค์กับการเกิดในโลกแผ่นดินนี้อย่างไม่มีที่สิ้นสุดลงได้เลย การกระทำในทำนองนี้มีความยากลำบากดุจดังการกลิ้งครกอย่างหนักขึ้นภูเขา ซึ่งมันมีแต่จะกลิ้งกลับลงมาสู่ตีนเขาเสียร่ำไป ซึ่งทำให้เขาต้องระดมกำลังกลิ้งขึ้นไปใหม่ซ้ำแล้วซ้ำอีก โดยไม่มีที่สิ้นสุด

ส่วนสิ่งที่พระสิทธัตถะทรงประสงค์ในที่นี้นั้น คือวิชชาที่จะทำให้พระองค์และมนุษย์ทั้งหลาย ไม่จำต้องทนทรมานในทำนองกลิ้งครกขึ้นเขาเช่นนั้น พระองค์ทรงแสวงหาสิ่งซึ่งมีความเที่ยงแท้ถาวร อันจักไม่กลับเสื่อมสิ้นหรือตกต่ำอีก ซึ่งเมื่อมีใครได้ประสบแล้วเพียงครั้งเดียว ก็ไม่ต้องพยายามทำเพื่อให้ได้ให้มีอีกต่อไป ณ โคนต้นโพธิ์แห่งตำบลอุรุเวลานั้นพระองค์ทรงตั้งพระทัยอธิษฐานจิต ทำความเพียรเพื่อให้ประสบสิ่งซึ่งเที่ยงแท้ถาวร สิ่งนี้เอง หากไม่ประสบก็จักยอมให้ร่างกายพินาศทำลายไปในที่ตรงนั้น ไม่ยอมเขยื้อนแม้แต่นิดเดียว

ณ บัดนี้ พระสิทธัตถะได้ทรงตั้งพระทัย ระดมกำลังจิตของพระองค์ต่อสู้กับธรรมชาติฝ่ายต่ำ และยกจิตของพระองค์ให้ขึ้นสูงเหนือสิ่งซึ่งเป็นเพียงความสุขชั่วคราว ไม่เที่ยงแท้ถาวร ซึ่งพระองค์ทรงเคยผ่านมาแล้วแต่หนหลังอย่างมากมาย พระองค์ทรงประสงค์ที่จะสลัดความคิดอย่างโลก ๆ เสียให้สิ้นเชิง เพื่อปักใจค้นหาความจริงในข้อที่ว่าความทุกข์ทั้งปวงเกิดขึ้นมาได้อย่างไร

แต่แทนที่จิตของพระองค์จักคิดไปในทำนองนั้นอย่างเดียว มันได้หวนคิดกลับไปกลับมาถึงความสุขสบายในหนหลัง มันได้นำภาพแห่งความเพลิดเพลินบันเทิงเริงรื่นอยู่ในท่ามกลางการบำรุงบำเรอ ที่พระองค์ทรงเคยได้รับในพระราชวังแห่งพระบิดาของพระองค์ มาปรากฏ ณ ที่ดวงตาในภายในของพระองค์อย่างเด่นชัดอยู่บ่อย ๆ

ความจำหมายได้ปรากฏขึ้นเป็นภาพอันชัดแจ้งภายในใจของพระองค์ เป็นภาพห้องบรรทมอันสวยงาม ซึ่งพระองค์เคยประทับ เป็นภาพแห่งลานในอุทยานอันสดชื่นเป็นภาพแห่งสระบัวซึ่งงามจับใจ เป็นภาพแห่งคนผู้ปรนนิบัติรับใช้พระองค์ทุกวิถีทางโดยไม่มีขัดข้อง และได้ทรงมองเห็นภาพแห่งพระชายาผู้งามเลิศ ภาพแห่งพระโอรสองค์น้อย ๆ องค์เดียวของพระองค์ ซึ่งมีรูปโฉมงดงามและมีลักษณะอันแสดงว่า จักเป็นโอรสที่นำมาซึ่งความภาคภูมิใจอย่างใหญ่หลวงแก่บุคคลผู้เป็นบิดาในกาลข้างหน้า และพระองค์ยังได้เห็นภาพแห่งพระบิดาของพระองค์อีกด้วยว่า บัดนี้เข้าสู่วัยชรามีพระเกศา

หงอก เพราะเข้าถึงปัจฉิมวัยและกำลังทรงระทมทุกข์อยู่ เพราะพระโอรสองค์ใหญ่มิได้ทรงอยู่เคียงข้างพระองค์ ในการช่วยกันปกครองบ้านเมืองและรับช่วงการครองราชสมบัติในเมื่อพระองค์ทรงชรามากเกินกว่าที่จะทรงทำการปกครองได้อีกสืบไป

พระสิทธัตถะโคตมะ ได้ทรงเห็นภาพแห่งสิ่งทั้งหลายดังกล่าวนี้ด้วยพระเนตรในภายใน ในท่ามกลางความสงัดเงียบ และได้ทำให้เกิดความคิดชนิดหนึ่งซึ่งพระองค์ไม่ทรงประสงค์เป็นอย่างยิ่ง แต่มันก็เกิดจนได้ ว่า:—

"สิทธัตถะ ! ถ้าท่านจักอยู่ครองเหย้าเรือนเหมือนคนทั้งหลายอื่น ท่านก็จักเป็นพระราชาผู้สูงศักดิ์ มีอำนาจมาก มีเกียรติคุณอันใหญ่หลวง แต่ท่านได้หลีกหนีออกมาโดยสละประชาชนและสิ่งมีค่าสูงสุดทุกอย่างไว้เบื้องหลัง ออกมาแสวงหาสิ่งซึ่งไม่มีใครเคยคิดถึงมันเลยนอกจากท่านผู้เดียว และทั้งเป็นสิ่งซึ่งบางทีไม่สามารถจะหาพบได้ และยิ่งไปกว่านั้น บางทีจักเป็นสิ่งซึ่งมิได้มีอยู่เลย! ท่านรู้ได้อย่างไรว่าท่านมิได้เป็นคนโง่หรือคนบ้า ในการที่สละสิ่งต่าง ๆ ซึ่งเป็นของที่มีหัวตนจริง ๆ และท่านก็เคยได้รู้รสเป็นความสุขแน่แก่ใจตนเองมาแล้วจริง ๆ ไปหลงแสวงหา สิ่งบางสิ่งซึ่งท่าน เองก็ยังไม่สามารถรู้ได้ว่า มันเป็นสิ่งที่มีอยู่จริงหรือหาไม่"

"สิทธัตถะเอ๋ย ถ้าท่านต้องการที่จะละทิ้งของประเสริฐในโลก ไปแสวงหาสิ่งซึ่งท่านคิดว่าเป็นสิ่งที่ดีกว่านั้นไปอีกจริง ๆ แล้ว ทำไมท่านจึงไม่พยายามแสวงหาโดยวิธีที่นักบวชอื่น ๆ เขาแสวงหากันด้วยการอดอาหารและการทรมานกาย หรือด้วยวิธีที่ประกอบการบูชายัญ ดังเช่นที่คนใจบุญสุนทานทั้งหลายเขากระทำกันอยู่ทั่วไปเล่า ? ท่านเห็นว่าวิธีของคนอื่นผิดหมด ถูกอยู่แต่วิธีของท่านคนเดียวเท่านั้นหรือ ? และอย่างไรก็ตาม ทำไมท่านจึงไม่สามารถพอใจในความสุขเท่าที่ท่านควรจะพอใจ แม้จะไม่ถาวรเหมือนที่ท่านต้องการก็ตาม ?"

"สิทธัตถะเอ๋ย ชีวิตนี้เป็นของสั้นนิดเดียว ทุกคนต้องตายในไม่ช้า ถึงท่านเองก็จักต้องตายในไม่ช้านี้แล้วเหมือนกัน ทำไมท่านจึงไม่ใช้เวลาที่เหลือเพียงเล็กน้อยนี้

เสวยความสุขเท่าที่ท่านอาจจะมีได้เสีย ก่อนแต่ที่ความตายจะมาถึง ซึ่งท่านจะไม่อาจเสวยความสุขอย่างใดได้อีกต่อไปแล้ว? ความรักก็มี ชื่อเสียงก็มี ความสูงศักดิ์ก็มี การบูชาสรรเสริญก็มี ทุก ๆ อย่างพอสักว่าท่านต้องการมันก็มีทุก ๆ อย่าง เป็นชิ้นเป็นอันเป็นตัวเป็นตน ซึ่งท่านสามารถลูบคลำสัมผัสบริโภคมันได้ ไม่ใช่เป็นเพียงความฝันหรือภาพมายาอย่างวิมานในอากาศเลย ทำไมท่านจึงมากระทำการทรมานตัวเองให้ตกระกำลำบากอยู่ในป่าเปลี่ยวเพื่อเสาะหาสิ่งซึ่งไม่เคยมีใครหาเช่นนี้เล่า"

ความรู้สึกดังกล่าวนี้ ได้เกิดขึ้นในภายในพระหฤทัยของพระสิทธัตถะในคืนวันที่พระองค์ประทับนั่งภายใต้ต้นโพธิ์ เพื่อแสวงหาวิธีข้ามออกไปให้พ้นจากความเกิด ตาย มันได้ล่อหลอกพระองค์ด้วยการกระทำให้ระลึกถึงความเพลิดเพลินนานาชนิด ซึ่งพระ-องค์ทรงสละไว้เบื้องหลังด้วยการกระทำความลังเลว่า พระองค์จักทรงมีความสามารถในการแสวงหาให้พบสิ่งซึ่งพระองค์ทรงประสงค์นี้หรือหาไม่ และด้วยความไม่แน่พระทัยว่าการเสาะแสวงทั้งนี้เป็นไปอย่างถูกทางหรือยัง แต่พระองค์ไม่ทรงยอมให้พระองค์หมุนกลับจากสิ่งซึ่งทรงมุ่งหมาย ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อสิ่งเหล่านี้มาล่อหลอกพระองค์มากยิ่งขึ้นเพียงใด พระองค์ก็ยิ่งทรงบังคับพระทัยของพระองค์ให้มุ่งไปตามจุดหมายเดิมเพียงนั้น

พระองค์ทรงร้องขึ้นว่า "มารเอยกลับไปเถิด! เรารู้แล้วละว่าเจ้าคือใคร เจ้าคือปีศาจ ซึ่งลวงคนให้เลิกละจากทุก ๆ สิ่ง ซึ่งเป็นความดี ความงาม ความใหญ่ยิ่ง และความประเสริฐ เจ้าอย่าพยายามหมุนเราให้กลับจากสิ่งซึ่งเราได้ออกมาแสวงหาให้ลำบากอีกต่อไปเลย! มารเอ๋ย จิตของเราปักแน่นเสียแล้ว เราต้องนั่งที่นี่ จนกว่าจะได้รับสิ่งที่เราประสงค์ แม้ว่าเราจักต้องนั่งจนกระทั่งเลือดและเนื้อเหือดแห้งไป ไม่มีอะไรเหลืออยู่นอกจากหนังกับกระดูกก็ตามที"

ณ ที่นั้น พระสิทธัตถะได้ประทับนั่งและทรงดำเนินการต่อสู้และพยายามบากบั่นทำการปลุกปล้ำด้วยกำลังพระหฤทัยทั้งหมด เพื่อให้ทรงพบสิ่งซึ่งสามารถขจัดความทุกข์โศกของสรรพสัตว์และทรงพยายามแสวงสิ่งซึ่งสามารถตัดรากเง่าของสิ่งชั่วร้ายทั้งปวงใน

โลกนี้ ให้สูญสิ้นเด็ดขาดไป แล้วนำมาซึ่งสิ่งที่ดีงามเป็นความสงบสุขอันไม่รู้จักสิ้นสูญ หรือเปลี่ยนแปลงเป็นอนันตกาล ตั้งอยู่เหนือความแปรปรวนโดยสิ้นเชิง

พระองค์ทรงประสบความสำเร็จ เมื่อพระองค์ทรงแน่วแน่อยู่ในสมาธิจิต ทรงปัดเป่าความคิด อันชั่วร้ายทั้งหลาย ที่เข้ามารบกวน พระทัยและล่อหลอก พระองค์ ให้ไหลหลงออกไปโดยสิ้นเชิงแล้ว พระหฤทัยของพระองค์สงบรำงับเหมือนน้ำในสระในเวลาที่คลื่นลมสงบ ท่ามกลางความเงียบสงัด ความชั่วร้ายที่รบกวนพระองค์ด้วยการระลึกถึงความสุขในหนหลังได้สูญสิ้นไปโดยสิ้นเชิง ความสงสัยลังเล ในสิ่งซึ่งพระองค์ทรงแสวงและวิธีซึ่งพระองค์ทรงกระทำการแสวง ก็มิได้เกิดขึ้นต่อไป

ในท่ามกลางความเป็นสมาธิ อันแน่วแน่สงบเงียบแห่งพระหฤทัยของพระองค์ ซึ่งบัดนี้ได้รวมกำลังพุ่งไปสู่สิ่งที่มุ่งหมายเพียงจุดเดียว และมีอานุภาพแห่งจิต ซึ่งประกอบด้วยกำลังอันมหาศาล ซึ่งบัดนี้ได้รวมกำลังพุ่งไปเพื่อทำลายอวิชชาอย่างเดียวแล้ว ณ ที่นั้น ซึ่งพระองค์ได้ประทับนั่ง ณ โคนต้นโพธิ์ต้นนั้นเอง พระสิทธัตถะโคตมะ ผู้สมณะศากยะบุตร ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า พระโคตมะพุทธะ ผู้ซึ่งได้นำแสงสว่างแห่งสัจจธรรมมาสู่ชาวโลกทั้งปวงแห่งยุคนี้ ซึ่งมีกำลัง มีชีวิตอยู่ในโลกนี้ ณ บัดนี้ทุกถ้วนหน้า

ณ บัดนี้ พระองค์ทรงมีความสว่างไสวแจ่มแจ้ง ตรงกันข้ามจากชนทั้งหลายอื่น ซึ่งความแจ่มแจ้งของเขา ก็คือความงมอยู่ในที่มืดชนิดใดชนิดหนึ่ง บัดนี้พระองค์ทรงตื่นจากหลับ ตรงกันข้ามกับความตื่นของคนเหล่าอื่น ซึ่งความตื่นของเขา เป็นเพียงอาการของการละเมอเพ้อฝัน บัดนี้พระองค์ทรงประกอบไปด้วยความรู้อันต่างจากความรู้ของชนเหล่าอื่น ซึ่งที่แท้ความรู้ของชนเหล่านั้น เป็นเพียงความงมงายชนิดใดชนิดหนึ่งเท่านั้น

นับแต่กาลนี้ พระองค์ได้ทรงรู้แจ้งแทงตลอด ในความหมายอันแท้จริงของชีวิตอย่างทั่วถึง ตั้งแต่มูลรากขึ้นไปทีเดียว บัดนี้ พระองค์ได้ทรงทราบว่าทำไมมนุษย์

เราจึงต้องเกิดแล้วเกิดเล่า ตายแล้วตายเล่าอยู่ร่ำไป และทรงทราบว่า ทำอย่างไรมนุษย์เหล่านั้นจักทำความทนทรมานเพราะการเกิดและการตายนี้ ให้สิ้นสุดลงได้

สิ่งแรกที่สุด ซึ่งพระองค์ได้ทรงเห็นอย่างชัดแจ้งด้วยญาณอันคมกล้าของพระ-องค์ ณ ที่ประทับภายใต้ต้นโพธิ์ในคืนวันนี้นั้นก็คือ ลำดับอันยาวยืดแห่งการเกิดและการตายของพระองค์ ตลอดกัปป์ตลอดกัลปเป็นอันมาก ว่าได้เคยทรงเกิดเป็นสัตว์มีรูปกายต่าง ๆ กันมาแล้วทุกชนิด ได้เคยมีชีวิตต่าง ๆ กันมาแล้ว ครบทุกแบบ ทั้งอย่างต่ำและอย่างสูง ทั้งอย่างเลวและอย่างประเสริฐ ทั้งอย่างหยาบและอย่างประณีต จนกระทั่งการเกิดครั้งสุดท้าย ได้ทรงมีกำเนิดเป็นพระโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายานี้

พระองค์ได้ทรงเพ่งพิจารณาด้วยญาณอันแรงกล้าต่อไปอีก ก็ได้ทรงทราบถึงข้อที่สัตว์ทั้งหลาย ได้เกิดมาแล้วตายไป และไปกำเนิดในที่อื่นอีกตามแต่กรรมที่ตนได้กระทำไว้ โดยลักษณะอย่างไร พระองค์ได้ทรงเห็นชัดซึ่งคนบางจำพวก ได้เกิดเป็นคนมีความสุข เพราะกรรมที่ตนทำไว้นั้น เป็นกรรมดี และคนบางพวก เกิดมามีความทุกข์เพราะกรรมที่ตนทำไว้นั้น เป็นกรรมชั่ว พระองค์ได้ทรงเห็นชัดว่า ทั้งหมดนี้เป็นเพราะกรรมของสัตว์นั้น ๆ เอง หาใช่สิ่งอื่นใดไม่ ที่ทำให้เกิดสุขหรือเป็นทุกข์ ในโลกนี้และโลกอื่นทุก ๆ โลก

และในที่สุด สิ่งสุดท้ายและใหญ่ยิ่ง ที่พระองค์ได้ทรงประสบในคืนอันสำคัญนั้น คือ พระองค์ได้ทรงทราบและได้ทรงเห็นอย่างชัดแจ้ง ปราศจากความสงสัยอย่างสิ้นเชิงว่ามันไม่เป็นการถูกต้องปลอดภัยแต่อย่างใด ในการที่มนุษย์เราจักปล่อยชีวิตนี้ให้เป็นไปตามความเปลี่ยนแปลงของโลกอย่างไม่มีที่สิ้นสุด และว่าไม่เป็นความดีแต่อย่างใดในการที่มนุษย์เราจำต้องเป็นผู้ซึ่งประเดี๋ยวสุขประเดี๋ยวทุกข์ ขึ้น ๆ ลง ๆ เหมือนเรือลำน้อย ๆ ลอยไปในทะเลอันมีคลื่นลม

พระองค์ได้ทรงทราบว่า เหตุที่ทำให้คนเราเกิดมาเพื่อกระโจนขึ้น กระโจนลงไปตามคลื่นแห่งความเปลี่ยนแปลงในโลกนี้นั้น เป็นเพราะคนเหล่านั้นหลงรักและหลง

ติดในความสุข อันเป็นมายา ซึ่งเกิดขึ้นเล็ก ๆ น้อย ๆ เป็นครั้งเป็นคราวในโลกนี้ พระองค์ได้ทรงเห็นว่า สรรพสัตว์ติดอยู่ในบ่วงของการเวียนเกิดในโลกนี้ เหมือนเนื้อติดบ่วงเพราะมันละโมบในเหยื่อเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่เขาวางล่อไว้

และพระองค์ได้ทรงทราบอีกว่า ถ้าคนเราไม่ประสงค์จะติดอยู่ในบ่วงของการเกิดเช่นนี้แล้ว ก็มีหนทางทางเดียวเท่านั้น กล่าวคือ การดับเสียซึ่งความตะกลามต่อความเพลิดเพลินทุก ๆ อย่าง ที่เขาได้พบได้เห็น และไม่ปล่อยตัวให้ตกลงไปในสิ่งซึ่งยั่วยวน และไม่ปล่อยใจให้ทะเยอทะยานไปตามสิ่งที่โลกนี้มีไว้ยั่วมนุษย์

และต่อจากนั้น พระองค์ได้ทรงทราบถึงหนทางซึ่งเมื่อบุคคลใดได้ปฏิบัติตามถึงที่สุดแล้ว จะสามารถทำตนให้หลีกห่างจากความทะเยอทะยาน และความหมกจมอยู่ในอารมณ์แห่งความยั่วยวนเหล่านั้นได้ เพราะเขาจะได้พบและพอใจในสิ่งซึ่งดีกว่าและสูงกว่า ซึ่งหลังจากนั้นแล้วเขาจักไม่หมุนกลับมาพอใจในโลกที่มีเพียงสิ่งยั่วยวนและเป็นโลกแห่งความเปลี่ยนแปลง ความทุกข์ทรมาน และความสุขที่เป็นมายาเช่นนั้นอีก แต่จะสามารถลุถึงความสุขอันแท้และถาวร กล่าวคือ **พระนิพพาน** มรรคหรือหนทางอันนี้พระองค์ทรงเรียกว่า "**ทางอันประเสริฐประกอบด้วยองค์แปด**" เพราะเป็นหนทางที่ดำเนินโดยบุคคลผู้มีความมุ่งหมายและความปรารถนาต่อสิ่งที่ประเสริฐ และเป็นหนทางที่ประกอบอยู่ด้วยส่วนประกอบแปดประการ

ส่วนประกอบประการที่หนึ่ง ของหนทางที่จักดำเนินไปให้พ้นจากสิ่งชั่วร้ายทุกชนิด ตามที่พระองค์ทรงสอนนั้นเรียกว่า "**สัมมาทิฐิ**" คือ **ความเห็นหรือความเข้าใจอันถูกต้อง** ความเห็นอันถูกต้องนี้ หมายถึงเห็นทุก ๆ สิ่งในโลกนี้ แม้กระทั่งความเป็นอยู่ของผู้นั้นเอง ว่าเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่มีความเป็นแก่นสารและความถาวรที่แท้จริง และมีแต่จะนำไปสู่ความทุกข์ทรมานอย่างเดียว ถ้าหากเราไปหลงติดพันมันอย่างใกล้ชิด ความเห็นอันถูกต้องนี้ ยังหมายความไปถึงการเห็นว่า การทำความดีย่อมนำไปสู่ความสุข และการทำความชั่ว ย่อมนำไปสู่ความทุกข์เสมอไป ทั้งในโลกนี้และโลกอื่น

ส่วนประกอบประการที่สอง ของหนทางอันประกอบด้วยองค์แปดประการนั้น เรียกว่า **"สัมมาสังกัปปะ"** คือ **ความมุ่งหมายอันถูกต้อง** ความมุ่งหมายอันถูกต้องนี้ หมายถึงเมื่อได้เห็นสิ่งต่าง ๆ ทุกสิ่งในโลกนี้ ว่าเป็นอย่างไรโดยแท้จริงแล้ว ก็ถอยห่างออกมาเสียจากการเข้าไปมัวเมาคลุกคลีอย่างหลงใหลในสิ่งเหล่านั้น ความมุ่งหมายอันถูกต้องนี้ ยังหมายถึงความไม่มุ่งจะทำร้ายเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งล้วนแต่กำลังหลงใหลอยู่ในโลกนี้จนได้รับความทุกข์อยู่ทั้งทางกายและทางใจ แต่มุ่งหมายในอันที่จะรักใคร่และสงสาร และช่วยเหลือเพื่อนสัตว์เหล่านั้นให้พ้นจากทุกข์ซึ่งเขากำลังได้รับอยู่ ให้สุดความสามารถที่จะช่วยได้

ส่วนประกอบประการที่สาม ของหนทางอันประกอบด้วยองค์แปดประการ คือ **"สัมมาวาจา"** ได้แก่ **การพูดจาที่ถูกต้อง** หมายถึงการพูดจริง พูดไพเราะ พูดให้เกิดความรักใคร่สามัคคี และพูดแต่สิ่งที่มีประโยชน์ กล่าวอีกอย่างหนึ่ง ก็หมายถึงการเว้นจากการพูดเท็จ พูดหยาบคาย พูดยุยงให้แตกร้าว และพูดอย่างเขลา ๆ ไร้สาระ

ส่วนประกอบประการที่สี่ ของหนทางอันประกอบด้วยองค์แปดประการนั้น เรียกว่า **"สัมมากัมมันตะ"** หรือ **การกระทำที่ถูกต้อง** หมายถึงการเว้นเสียจากการฆ่า การลักขโมย การล่วงเกินของรักของผู้อื่น และการดื่มน้ำเมา ซึ่งทำให้ผู้ดื่มไร้สติ จนถึงกับทำสิ่งต่าง ๆ ซึ่งใคร ๆ ก็ไม่ปรารถนาให้ทำ

ส่วนประกอบประการที่ห้า ของหนทางอันประกอบด้วยองค์แปดประการนั้น คือ **การเลี้ยงชีวิตด้วยวิธีที่ถูกต้อง** อันเรียกว่า **"สัมมาอาชีวะ"** หมายถึงการประกอบอาชีพเลี้ยงชีวิต โดยวิธีที่ไม่ทำอันตรายให้เกิดขึ้นแก่บุคคลใด ๆ หรือสัตว์ใด ๆ

ส่วนประกอบประการที่หก ของหนทางอันประกอบด้วยองค์แปดประการนั้น คือ **ความพากเพียรอย่างถูกต้อง** อันเรียกว่า **"สัมมาวายามะ"** หมายถึงการพยายามบังคับความนึกคิด และความรู้สึกไม่ให้เกิดความคิดชั่วทำชั่วขึ้นในตน การพากเพียรทำความคิดชั่วและทำชั่วที่เกิดขึ้นแล้วให้สิ้นไป และยังหมายถึงการพากเพียรทำให้เกิดความคิดที่ดีและการกระทำที่ดีขึ้นในตน และการพากเพียรรักษาความดีเหล่านั้น ให้ยังคงมีอยู่หรือให้แน่นแฟ้นมั่นคงยิ่งขึ้น

ส่วนประกอบประการที่เจ็ด ของหนทางอันประกอบด้วยองค์แปดประการนั้น ได้แก่ ความระลึกอย่างถูกต้อง อันเรียกว่า "สัมมาสติ" หมายถึงการระลึก หรือสำนึกไว้อย่างไม่มีลืม ว่าร่างกายของเรานี้ โดยแท้จริงแล้วคืออะไร เป็นอย่างไร และเพียงเท่าใด เพื่อไม่หลงสำคัญผิดให้ดีกว่า หรือเกินความเป็นจริงของมัน และหมายถึงความระลึกไว้อย่างถูกต้องว่า การเคลื่อนไหว และการกระทำหรือหน้าที่ต่าง ๆ ของร่างกายนี้ ก็เป็นการเคลื่อนไหว การกระทำ และหน้าที่ของมัน ซึ่งจะต้องเป็นไปตามธรรมชาติอย่างนั้น เมื่อเกิดผลอันใดขึ้น อย่าไปหลงสำคัญผิด หลงรักหลงชังให้มากไปกว่านั้น ความระลึกอย่างถูกต้องนี้ ยังหมายถึงความระลึกว่าจิตของเรานั้นเป็นสิ่งซึ่งเปลี่ยนแปลง ทั้งในทางความคิดและความรู้สึกรุดหน้าเรื่อยไป ไม่มีหยุด หรือไม่ซ้ำกันแม้เพียงอย่างเดียว และในขั้นสุดท้าย ยังหมายถึงการระลึกไว้โดยไม่มีการหลงลืมในข้อปฏิบัติมีอันดับต่าง ๆ กัน ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้แก่เรา เพื่อปฏิบัติและกระทำจิต ให้หลุดพ้นจากสิ่งที่ผูกมัดห่อหุ้ม จนกระทั่งลุถึงความเอาตัวรอดได้อย่างสมบูรณ์ อันเรียกว่า "พระนิพพาน"

ส่วนประกอบประการที่แปด อันเป็นประการสุดท้ายของมรรคมีองค์แปดนั้น หมายถึง ความดำรงจิตไว้อย่างถูกต้อง อันเรียกว่า "สัมมาสมาธิ" ได้แก่การไม่ปล่อยใจของเราให้ฟุ้งไปตามที่มันอยากจะฟุ้ง แต่จักควบคุมมันไว้ให้มั่นคง ในสิ่งที่เราเห็นว่ามันจะดำรงอยู่ในสิ่งนั้นจนกระทั่งเกิดผลเป็นความรู้ หรือความเข้าใจอันถูกต้องในสิ่งซึ่งเราประสงค์จะรู้หรือจะเข้าใจ หรือเพื่อกระทำให้เป็นผลสำเร็จ ในสิ่งที่เราประสงค์จะทำ

ทั้งหมดนี้ คือ ส่วนประกอบแปดประการ ของหนทางอันประเสริฐ อันประกอบด้วยองค์แปด ซึ่งเจ้าชายสิทธัตถะโคตมะ ผู้ซึ่งบัดนี้ได้กลายเป็นพระพุทธเจ้าไปแล้วนั้น ได้ทรงค้นพบที่โคนแห่งต้นโพธิ์ ในตำบลอุรุเวลา เมื่อ ๒๕๐๐ ปีกว่ามาแล้ว

ส่วนประกอบ ๓ ประการในเบื้องปลาย คือความพากเพียรอย่างถูกต้อง ความระลึกอย่างถูกต้อง และความดำรงจิตไว้อย่างถูกต้องนั้น มีความหมายกว้างไปถึงกับว่า

ผู้ที่ปฏิบัติตามพระพุทธเจ้าอย่างใกล้ชิด จักต้องกระทำจนสุดกำลังความสามารถของตน จนถึงกับสละเหย้าเรือนออกบวชเป็นภิกษุ จึงจะมีโอกาสกระทำได้อย่างสมบูรณ์ แต่อย่างไรก็ตาม คนทุกคนไม่ว่าจะเป็นภิกษุหรือไม่ ล้วนแต่สามารถประพฤติในหลักธรรม ๓ ข้อนี้ ในอัตราที่พอเหมาะแก่ความเป็นอยู่ของตนได้ ทุก ๆ คน ตามมากตามน้อย ตามความหมายแห่งข้อธรรมนั้น ๆ ดังที่กล่าวแล้ว

สำหรับหลักธรรม ๒ ข้อข้างต้นคือ ความเห็นอันถูกต้องและวามมุ่งหมายอันถูกต้องนั้นก็เหมือนกัน จะทำให้ดีถึงที่สุดได้ ก็เฉพาะบุคคลผู้ซึ่งได้พยายามเป็นปี ๆ ในการฝึกและการเจริญสมาธิภาวนา จนกระทั่งเข้าใจและเห็นแจ้งในความจริงของสิ่งทั้งปวง โดยทำนองเดียวกับที่พระพุทธเจ้าได้ทรงเห็น ถึงกระนั้นทุกคนไม่ว่าจักเป็นใคร ล้วนแต่ควรพยายามประพฤติในหลักธรรม ๒ ข้อนี้ตามมากตามน้อย เท่าที่ตนจะพึงกระทำได้เช่นเดียวกัน ในบางครั้งเขาจะเห็นว่าสิ่งทุกสิ่งรอบตัวเขา มิได้สวยงาม น่ารักดังที่มันปรากฏแก่เขา และในบางคราว เขาจักเกิดความแน่ใจว่าวันหนึ่ง เขาจะละทิ้งสิ่งซึ่งเป็นมายาต่าง ๆ ในโลกนี้ และหันไปสนใจกับสิ่งซึ่งดีกว่า จริงกว่าและถาวรกว่า นั้นได้เป็นแน่แท้

แต่สำหรับหลักธรรม ๓ ประการ ในตอนกลางของมรรคมีองค์แปดประการนั้น เป็นหลักธรรมซึ่งบุคคลทุกประเภทสามารถประพฤติปฏิบัติได้เต็มตามคความสามาถของตน ทุกคนควรพยายามประกอบอาชีพที่ไม่เป็นอันตรายต่อบุคคลผู้ใด ทั้งโดยทางกายแลทางวาจา ทุก ๆ คนควรพยายาม และสามารถที่จะพยายาม เพื่อจะหลีกเลี่ยงเสียจากการพูดชั่วแลทำชั่ว และแล้วเขาจะได้รับผลตอบแทนอย่างเพียงพอ เพราะเท่ากับเป็นการแผ้วถาง หนทางของตนเอง เพื่อในวันหนึ่งเขาจะสามารถควบคุมความคิดและฝึกจิตของตนจนกระทั่งลุถึงวิชชา และความเห็นแจ้งอันแท้จริง อันเป็นวิชชาและความเห็นแจ้ง ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงค้นพบและทรงสั่งสอนไว้ และทรงเรียกว่า "ปัญญา" (ญาณ)

เมื่อเขาได้ลุถึงปัญญาอันแท้จริงเช่นนี้แล้ว จิตก็จะไม่ยึดถือพัวพันหลงใหลในสิ่งใด ๆ ในโลกไหน ๆ อีกต่อไป และเพราะไม่ยึดถือเช่นนี้ จิตก็จักไม่ก่อให้เกิดนามและ

รูป (ใจและกาย) ขึ้นในโลกไหน ๆ ข้อนี้หมายความว่า เมื่อไม่มีการเกิดมาในโลกแล้ว ก็ไม่มีความทุกข์ทรมานใด ๆ ชนิดที่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้เกิดมาในโลก ปรากฏขึ้นอีกต่อไป และความทุกข์ทั้งปวง ก็ถึงที่สุด และดับหมดไปไม่มีเหลือ

สิ่งนี้แหละ พระพุทธองค์ทรงค้นพบที่โคนแห่งต้นโพธิ์ คือพระองค์ทรงค้นพบหนทางอันประเสริฐอันประกอบด้วยองค์แปดประการ ได้แก่ความเห็นอันถูกต้อง ความมุ่งหมายอันถูกต้อง การพูดจาอันถูกต้อง การกระทำอันถูกต้อง การเลี้ยงชีวิตอันถูกต้อง ความพากเพียรอันถูกต้อง ความระลึกอันถูกต้อง และความดำรงจิตอันถูกต้อง ซึ่งทั้งหมดยังสรุปเรียกโดยชื่ออื่นได้อีกว่า **"แนวทางปฏิบัติ ๓ ประการ"** คือการประพฤติดีทางกาย วาจา และการอบรมจิตจนเกิดความรู้แจ้ง หรือเรียกโดยภาษาบาลีว่า **'ศีล สมาธิ ปัญญา'** ดังนี้

ตอนที่ ๑๐

ทรงประกาศพระธรรม

ในขณะนี้ พระองค์ทรงมีพระอาการเปรียบเหมือนบุคคลที่ได้พยายามว่ายน้ำผ่ากระแสคลื่นลมมาเป็นเวลานาน จนกระทั่งได้ถึงฝั่ง ด้วยความปลอดภัยแล้วลงนอนชั่วครู่หนึ่งเพื่อบรรเทาความเมื่อยล้า ของแขนแลขา แล้วยืนมองดูกระแสน้ำ ซึ่งเต็มไปด้วยภัยอันตรายอันพระองค์ได้ว่ายพ้นผ่ามาด้วยความยากลำบาก จนกระทั่งถึงฝั่งด้วยความสวัสดี หรือมิฉะนั้นเปรียบเหมือนบุคคล ซึ่งได้ไต่ขึ้นไปด้วยความยากลำบาก จนถึงยอดภูเขาสูง มีอากาศเย็นสบาย นั่งลงพักเหนื่อย มองดูโดยรอบข้าง มีความสบายกายสบายใจเหลียวลงมองดูแผ่นดินเบื้องหลัง อันเต็มไปด้วยลมร้อนและฝุ่นร้อนที่ตนได้ผ่านมาแล้วแต่หนหลัง ก็รู้สึกเป็นสุขใจคือบัดนี้ ความพยายามพ้นผ่าอย่างกล้าหาญเด็ดเดี่ยวของพระองค์ได้ประสบผลสำเร็จโดยครบถ้วน ในท่ามกลางความเงียบสงัดของป่าตำบลอุรุเวลา นั่นเอง

พระองค์ผู้ทรงประสบชัยชนะในสงครามอันโหดร้ายนี้แล้ว ได้เสด็จประทับพักผ่อน เสวยวิมุตติสุข คือความสุขอันเกิดจากความรอดพ้นจากการทนทรมาน นานาประการ ในการต่อสู้กับกิเลส และได้ทรงลิ้มรสของศานติธรรมอันพระองค์ทรงชนะแล้ว และเป็นผลของความรู้หรือความจริง ซึ่งพระองค์ได้ประสบในบัดนี้ เมื่อพระองค์เสด็จประทับอยู่ภายใต้ต้นไม้แห่งความชนะ กล่าวคือ ต้นโพธิ์นั้น จนเป็นที่พอพระทัยแล้วก็ได้เสด็จไปยังต้นไทรในบริเวณใกล้เคียงกันอีกต้นหนึ่ง ซึ่งพวกเด็กเลี้ยงแพะในถิ่นนั้นใช้เป็นที่นั่งพักร้อนเฝ้าฝูงแพะในเวลากลางวัน

ขณะที่พระองค์กำลังประทับอยู่ ณ ที่นั้น เผอิญมีพราหมณ์คนหนึ่งผ่านมาทางนั้นได้ทักทายพระองค์ตามธรรมเนียมแล้ว ได้ตั้งคำถามขึ้นถามพระองค์ว่า "ท่านโคดม!

อะไรที่ทำให้เป็นพราหมณ์ที่แท้จริง ? คุณสมบัติอะไรบ้างที่เขาจะต้องแสวงหามาใส่ตน เพื่อทำให้เขาเป็นบุคคลแห่งวรรณะสูงอย่างแท้จริงได้ ?"

พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงรู้สึก หรือไม่ทรงสนพระทัย ในความเย่อหยิ่งของพราหมณ์ผู้นั้น ที่จะกล่าวแก่พระองค์ด้วยการบอกชื่อสกุลตรง ๆ อันเป็นความไม่เคารพ แทนที่จะกล่าวด้วยถ้อยคำเป็นต้นว่า "ข้าแต่พระคุณเจ้า" หรือ "ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า" ดังนี้เป็นต้น พระองค์ได้ตรัสตอบอย่างตรงไปตรงมาด้วยคำซึ่งผูกขึ้นเป็นกาพย์มีใจความว่า:—

> "พราหมณ์ที่แท้จริง คือผู้ที่ลอยบาปเสียได้ทั้งหมด ละความเย่อหยิ่งได้ สำรวมตนได้ ไร้มลทิน รอบรู้และประพฤติพรหมจรรย์ คนเช่นนี้เท่านั้นที่ควรเรียกว่าเป็นพราหมณ์ได้ เขาเป็นผู้ที่ไม่ประพฤติอย่างชาวโลกอีกสืบไป"

พราหมณ์ผู้นั้นได้เดินหลีกไป พร้อมกับบ่นพึมพำกับตัวเองว่า "พระสมณโคดมผู้นี้ รู้เรื่องในใจของเรา พระสมณโคดมนี้ รู้เรื่องในใจของเรา" ดังนี้

สองสามวันต่อมา ขณะที่พระผู้มีพระภาคเจ้ายังคงประทับอยู่ที่โคนต้นไม้ของเด็กเลี้ยงแพะนั้น มีพ่อค้า ๒ คน ซึ่งนำสินค้ามาขายยังประเทศนี้ ได้เดินผ่านมา เขาได้เห็นพระองค์ประทับนั่งอยู่ใต้ต้นไม้นั้น ด้วยอาการอันสงบและอิ่มเอิบเหมือนบุคคลที่ได้ประสบชัยชนะในการต่อสู้อย่างใหญ่หลวง แล้วกำลังพอใจในผลแห่งชัยชนะนั้นอยู่ เขาได้น้อมนำอาหารอย่างดีเข้าไปถวาย และจับอกจับใจในถ้อยคำและความงามสง่าของพระองค์ ได้ทูลขอร้องพระองค์ให้ทรงรับเขาเป็นสาวกผู้นับถือพระองค์ ด้วยเหตุนี้เอง พ่อค้าสองคนนี้ ซึ่งมีนามว่า "ตปุสสะ" และ "ภัลลิกะ" จึงได้เป็นบุคคลแรกในโลก ซึ่งได้เป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นี้

เมื่อพระองค์ทรงพักผ่อนเป็นเวลานานพอแก่พระประสงค์แล้ว ก็ทรงเริ่มพระดำริถึงสิ่งที่พระองค์ควรกระทำต่อไป พระองค์ได้ทรงพบสิ่งซึ่งพระองค์ทรงแสวง

แล้ว และทรงรู้สึกว่าไม่ควรจะเก็บความรู้สึกอันประเสริฐนี้ไว้เงียบ ๆ ควรจะเผยแผ่ให้รู้กันทั่ว ๆ ไป เพื่อให้คนเหล่าอื่นมีส่วนได้รับประโยชน์จากความรู้สึกอันประเสริฐนี้ด้วย

พระองค์ทรงดำริเช่นนี้ขึ้นในพระทัยเป็นข้อแรก แต่แล้วความคิดอีกอันหนึ่งได้เกิดขึ้นขัดขวาง โดยทรงรำพึงแก่พระองค์เองว่า "สิ่งที่เราได้รู้แล้วนี้เป็นสิ่งที่เข้าใจได้ยาก มันเป็นของลึกซึ้งและละเอียดสุขุม คนที่มีความคิดจริง ๆ เท่านั้น จึงจะสามารถจับฉวยเอาใจความได้อย่างถูกต้องจนได้รับผล แต่คนที่มีความคิดและปัญญาอันแจ่มใสนั้นมีอยู่ที่ไหน คนส่วนมากไม่ประสงค์จะทนความยากลำบากในการคิดและพินิจพิจารณาอย่างลึกซึ้ง เขาชอบกันแต่สิ่งง่าย ๆ ชอบกันแต่สิ่งที่ทำความสนุกสนานเพลิดเพลินให้แก่ตน หัวใจของเขาเอียงไปแต่ในสิ่งซึ่งเขาเห็นว่าจะนำความสนุกสนานบันเทิงเริงรื่นมาให้แก่เขาเท่านั้น เขาทั้งหมดพากันปล่อยตัวไปในเรื่องความเพลิดเพลินทางกามารมณ์ หากเราจะสั่งสอนธรรมะนี้แก่เขา เขาก็ไม่เข้าใจว่า เราได้พูดเรื่องอะไรกะเขา เขาจักไม่สนใจ แล้วเราก็จักเหนื่อยเปล่า"

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริในพระหฤทัยเช่นนี้ จนมีพระทัยน้อมไปในทางที่จะไม่ทรงสั่งสอนสิ่งซึ่งพระองค์ได้ตรัสรู้แก่ผู้ใด แต่จะทรงเก็บไว้เพื่อประโยชน์แก่พระองค์แต่ผู้เดียว เพราะไม่ทรงเห็นว่า จะมีผู้ใดในโลกที่ต้องการจะทราบหรือจะพอใจในเมื่อพระองค์จะบอกเล่าสิ่งนี้ให้แก่เขา แต่อย่างไรก็ตาม ความดำริของพระองค์หาได้หยุดเสียเพียงเท่านี้ไม่ เพราะถ้าเป็นดังนั้นแล้ว ใคร ๆ ก็จะมิได้รู้ธรรมะของพระองค์ดังเช่นทุกวันพระองค์ได้ทรงพยายามตีปัญหาเรื่องนี้ต่อไปจนกระทั่งเกิดมีความคิดอันใหม่ขึ้นแก่พระองค์ ดังต่อไปนี้ :—

"ถูกแล้ว มันเป็นความจริงในข้อที่ว่า คนแทบทั้งหมดในโลกนี้ไม่ปรารถนาจะฟังธรรมะซึ่งเราได้ค้นพบ และจะไม่เข้าใจ แม้ว่าจะได้พยายามบอกกล่าวแก่คนประเภทนี้ เขารักแต่สิ่งที่ง่าย ๆ สนุกสนานและไม่ทำให้เขายุ่งยากในการคิด แม้ทุกคนในโลกไม่เหมือนกัน มีคนบางพวกแม้จะมีจำนวนไม่มากนัก ซึ่งกำลังไม่ประสบ

ความพอใจด้วยวิถีแห่งการดำเนินชีวิตชนิดที่เขากำลังกระทำอยู่ เขากำลังต้องการจะรู้ให้มากไปกว่าที่เขารู้อยู่ในบัดนี้ เขาไม่พอใจที่จะดำเนินตนไปในทางที่เอาแต่ความสนุกสนานเพลิดเพลิน มันจะเป็นที่น่าสมเพชสักเพียงใด ถ้าเรารู้ธรรมะซึ่งสามารถนำความสุขกาย สุขใจมาให้แก่คนประเภทนี้ได้ แต่แล้วกลับเก็บเงียบไว้ ไม่บอกกล่าวให้เขาได้ยินได้ฟังเลย"

"ไม่ได้! เราจักไม่ทำเช่นนั้น เราจักออกไปเดี๋ยวนี้แล้ว และจะทำคนจำพวกนั้นทุกคนที่เราพบ ให้ได้รู้ได้เข้าใจถึงความจริงอันประเสริฐสี่ประการ ซึ่งเราได้ค้นพบแล้ว คือความจริงเรื่องทุกข์ และต้นเหตุของมันเรื่องความไม่มีทุกข์เลย และวิธีที่จะให้ได้รับความไม่มีทุกข์นั้น คนที่ฟังแล้วพอจะเข้าใจได้ก็ยังมีอยู่ แม้จะมีเพียงจำนวนน้อยก็ตาม"

"มันเหมือนกับในสระบัว ซึ่งมีบัวหลาย ๆ ชนิดเกิดอยู่ เป็นสีชมพูบ้าง น้ำเงินบ้าง ขาวบ้าง บัวส่วนมากมีดอกอ่อนโผล่ขึ้นจากกอ ซึ่งยังจมอยู่ใต้ดินได้หน่อยหนึ่ง พอพ้นจากโคลนบ้าง ขึ้นมาได้ครึ่งทางระหว่างพื้นดินกับผิวน้ำบ้าง ขึ้นโผล่มาถึงผิวน้ำบ้าง ถูกสัตว์กัดกินเสียก่อนแต่ที่จะบานบ้าง ส่วนที่โผล่ขึ้นพ้นน้ำรับแสงแดดเบิกบานอยู่ในอากาศนั้น มีเป็นจำนวนน้อยกว่า แต่ก็ยังมีอยู่! ข้อนี้ฉันใด สัตว์ทั้งหลายก็เป็นฉันนั้น บางพวกใจของเขาเอาแต่จะจมอยู่ในโคลนแห่งกิเลสและตัณหา แต่บางพวกมิได้จมอยู่ในโคลนมากเหมือนอย่างนั้น มีกิเลสตัณหาครอบงำแต่เพียงเล็กน้อย คนจำพวกหลังนี้เอง จะสามารถเข้าใจคำสั่งสอนของเรา เมื่อเขาได้ยินได้ฟัง เราจะออกไปเดี๋ยวนี้ จะต้องให้เขาได้ยินได้ฟังและสอนคนทุกคนที่ควรสอน"

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเริ่มระลึกว่าพระองค์ควรจะสอนบุคคลใดเป็นคนแรก ซึ่งจะพอใจฟังและเข้าใจได้โดยเร็ว ลำดับนั้นพระองค์ทรงระลึกถึงอาจารย์เก่าของพระองค์เอง คือดาบสชื่อ อาฬาระ กาลามะ ซึ่งมีความรู้ความคิด ความเฉลียวฉลาด

และความบริสุทธิ์อยู่เป็นอันมาก แล้วพระองค์ทรงรำพึงแก่พระองค์เองว่า เราจะไปสอนดาบส อาฬาระ กาลามะ ก่อนใครอื่น ท่านผู้นี้จักเข้าใจได้โดยรวดเร็ว

เมื่อพระองค์ทรงเตรียมพร้อมที่จะเสด็จไปสู่สำนักดาบส อาฬาระ กาลามะ ก็มีใครบางคนได้มาแจ้งข่าวแก่พระองค์ว่า อาฬาระดาบสนั้นได้ถึงแก่กรรมเสียแล้ว พระองค์จึงทรงนึกถึงบุคคลอื่นสืบไป ก็ระลึกได้ถึงดาบส อุทกะ รามบุตร ผู้ซึ่งมีสติปัญญาพอที่จะรู้ธรรมะนี้ได้โดยเร็วอย่างเดียวกัน แต่ในที่สุด ก็ทรงทราบว่าดาบสผู้นี้ก็ถึงแก่กรรมเสียแล้ว เมื่อคืนที่แล้วมา

พระองค์ทรงระลึกหาบุคคลที่เหมาะสม ที่จะรับคำสั่งสอนเป็นคนแรกที่สุดต่อไปอีก ในที่สุดก็ทรงระลึกได้ถึงภิกษุห้ารูป ที่เคยเฝ้าพระองค์ในคราวเมื่อทรงบำเพ็ญตบะทรมานกาย ณ ตำบลอุรุเวลา เมื่อได้ทรงทราบว่าบัดนี้ภิกษุเหล่านั้นอาศัยอยู่ที่ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี ก็เสด็จจากตำบลอุรุเวลา ตรงไปเมืองพาราณสี (ซึ่งมีระยะทางประมาณ ๑๕๐ ไมล์) เพื่อพบกับภิกษุเหล่านั้น[๑] พระองค์ได้เสด็จไปโดยลำดับ ๆ จนกระทั่งเย็นวันหนึ่ง ก็เสด็จไปถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน อันเป็นที่ซึ่งนักบวชห้าคนนั้นกำลังพักอาศัยอยู่

เมื่อนักบวชทั้งห้ารูปนั้นเห็นพระองค์เสด็จดำเนินมาแต่ไกล ก็ได้กล่าวแก่กันและกันว่า "ดูโน่น ! พระสมณโคตมะกำลังตรงมาที่นี่ พระสมณโคตมะผู้มักมาก ซึ่งได้สละความเพียรเวียนกลับไปสู่ความเป็นอยู่อย่างสะดวกสบาย พวกเราอย่าพูดกะท่าน พวกเราอย่าออกไปต้อนรับและแสดงความเคารพใด ๆ อย่าออกไปรับบาตรรับจีวร เราเพียงแต่ตั้งอาสนะไว้ผืนหนึ่งที่นี่ ถ้าท่านอยากนั่ง จะได้นั่ง ถ้าท่านไม่นั่งก็ให้ท่านยืน ใครที่ไหนจะไปต้อนรับคนที่ไม่มีอะไรแน่วแน่เช่นท่านผู้นี้ ?"

---

๑. ในระหว่างทางตอนนี้ พระองค์ได้พบอาชีวกชื่อ อุปกะ และได้สนทนาโต้ตอบกันขณะหนึ่ง เขาไม่เชื่อว่าพระองค์เป็นพระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้ธรรม และไม่ได้รับประโยชน์อะไรจากการได้พบกับพระองค์

แต่ในที่สุดเมื่อพระองค์ได้เสด็จดำเนินใกล้เข้ามา นักบวชทั้งห้านั้นได้สังเกตเห็นอะไรบางอย่างอันแสดงว่าพระองค์มิได้ทรงเป็นเช่นที่เขาเคยนึกมาแต่ก่อน ในบัดนี้มีอะไรบางอย่างปรากฏอยู่ที่พระองค์เป็นความสง่างามและสูงส่ง มีแววแห่งความประเสริฐอย่างที่เขาเหล่านั้นไม่เคยเห็นมาก่อน นักบวชทั้งห้านั้นได้มีความตื่นเต้นในใจ จนกระทั่งลืมตัวเอง และลืมข้อนัดหมายที่ได้ตกลงกันไว้ ได้พากันกระทำทุกสิ่งทุกอย่างตามที่ตนอยากจะทำในบัดนั้น บางคนได้รีบเดินไปต้อนรับพระองค์ ถวายความเคารพและรับบาตร รับจีวรจากพระองค์ด้วยความนอบน้อม บางคนรีบเร่งตระเตรียมอาสนะเสียใหม่เป็นพิเศษสำหรับพระองค์ แลาบางคนรีบหาน้ำมาชำระพระบาทของพระองค์

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนอาสนะ ซึ่งนักบวชทั้งห้านั้นจัดถวายแล้ว ได้ตรัสแก่เขาเหล่านั้นว่า "ฟังก่อนภิกษุทั้งหลาย! เราได้พบหนทางแห่งอมตธรรมแล้ว เราจะบอกท่าน เราจะแนะให้ท่าน ถ้าท่านทั้งหลายฟังและศึกษาและปฏิบัติตามที่เราบอก ไม่นานเลย ท่านทั้งหลายจักรู้ได้ด้วยตนเอง โดยไม่ต้องรอถึงชาติหน้า แต่จักรู้ได้ที่นี่ในบัดนี้ว่า ถ้อยคำที่เรากล่าวนั้น มีความจริงเพียงใด และท่านทั้งหลายจักเข้าถึงสิ่งซึ่งอยู่เหนือความเกิดและความตายได้ด้วยตนเอง"

เป็นธรรมดาอยู่เอง ที่นักบวชทั้งห้าจะต้องมีความฉงนเป็นอันมาก ในการที่ได้ฟังพระองค์ตรัสเช่นนี้ เขาเหล่านั้นได้เห็นพระองค์บำเพ็ญตบะ อดอาหารและทรมานกายแล้วมาเลิกเสีย เพื่อให้บรรลุธรรม และบัดนี้ยังมาบอกแก่เขาว่าพระองค์ได้บรรลุธรรมนั้นแล้วด้วย นักบวชเหล่านั้นไม่ยอมเชื่อง่าย ๆ และได้กล่าวโต้พระองค์นานาประการ

เขาได้กล่าวแก่พระองค์ว่า "เพื่อนโคตมะ! ทำไมเล่า เมื่อพวกเราอยู่กับท่าน ท่านปฏิบัติอย่างเคร่งครัดในการบำเพ็ญตบะทรมานกายทุกชนิด ดังเช่นนักบวชทั้งหลายประพฤติกันอยู่ทั่วชมพูทวีป พวกเราจึงได้นับถือท่านเป็นอาจารย์สั่งสอน ท่านบำเพ็ญ

ตบะอย่างเคร่งครัดเช่นนั้นแล้ว ก็ยังไม่บรรลุธรรมที่ท่านต้องการ มาบัดนี้ ท่านจะบรรลุธรรมนั้นได้อย่างไร ในเมื่อท่านกลับมาเป็นคนอยู่อย่างมักมาก ละทิ้งความเพียรเสียแล้ว หมุนไปหาความสะดวกสบายตามพอใจเช่นนี้ ?”

พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบว่า “ท่านทั้งหลาย! พวกท่านเข้าใจผิด เราไม่ได้ละความเพียรแต่อย่างใดเลย เราไม่ได้เป็นอยู่อย่างหลงใหลตามใจตัวเองเอาแต่สนุก จงฟังเราก่อน เราได้บรรลุวิชา และญาณอันสูงสุดแล้วจริง ๆ เราสามารถสอนท่านทั้งหลายให้ท่านบรรลุธรรมนั้นได้โดยตัวท่านเองด้วย”

นักบวชทั้งห้าเหล่านั้นไม่สามารถจะปลงใจเชื่อในถ้อยคำของพระองค์ มันปรากฏแก่เขาในทำนองที่เป็นไปไม่ได้ แม้พระองค์จะได้ทรงขอร้องให้คนเหล่านั้นฟังและเชื่ออีกครั้งหนึ่ง เขาก็ยังไม่อาจจะเชื่อ เมื่อพระองค์ทรงเห็นว่าคนเหล่านั้นไม่ยอมเชื่อว่าพระองค์ทรงบรรลุธรรมที่อยู่เหนือความตายจริง ๆ แล้ว พระองค์ได้ทรงมองดูที่ใบหน้าของคนเหล่านั้นอย่างเพ่งจ้องและเอาจริงเอาจัง พร้อมทั้งตรัสว่า “ท่านทั้งหลาย! จงฟังก่อน จงนึกดูให้ดี ๆ ว่า ตลอดเวลาที่ท่านทั้งหลายอยู่กับเราในครั้งกระโน้น เราได้เคยพูดเช่นนี้กับท่านทั้งหลายบ้างหรือเปล่า ? เราได้เคยบอกท่านทั้งหลายว่าเราได้บรรลุวิชา และญาณอันสูงสุด อันทำให้อยู่เหนือความเกิดแลความตายเช่นนี้หรือเปล่า ? จงคิดดู !”

นักบวชทั้งห้านั้น ต้องตอบแก่พระองค์ว่าเป็นความจริง ที่พระองค์ไม่เคยตรัสคำเช่นนี้แก่พวกเขามาก่อนเลย พระองค์ได้ตรัสต่อไปว่า “บัดนี้จงฟังเราก่อน ในเมื่อเราได้ยืนยันว่าเราได้ลุถึงหนทางแห่งอมตธรรมแล้วจริง ๆ ก็จงฟังให้รู้ ว่าเราได้พบอะไรและอย่างไรเสียก่อนจะดีกว่า”

พระองค์ได้ตรัสถ้อยคำเหล่านี้อย่างองอาจและตรึงใจ ขณะตรัส พระองค์ได้ทรงเพ่งจ้องมองดูเขาด้วยลักษณะของบุคคลผู้มีเมตตา และซื่อตรงอย่างบริสุทธิ์ จนนักบวชเหล่านั้นหมดความสงสัย ไม่ปฏิเสธในการที่จะตั้งใจฟังพระองค์อย่างแท้จริง นัก

บวชทั้งห้าได้ขอร้องให้พระองค์ทรงยับยั้งอยู่เพื่อสอนเขาเหล่านั้น ด้วยสิ่งซึ่งพระองค์ทรงค้นพบ คำสอนเรื่องแรกที่พระองค์ได้สอนเขานั้น เรียกว่า "ปฐมเทศนา" หรือ "ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร" ว่าด้วยอริยสัจ ๔ อย่าง และมรรคมีองค์ ๘ ประการ

พระองค์ได้ทรงสอนนักบวชทั้งห้า ซึ่งเคยเป็นศิษย์เก่าของพระองค์เหล่านั้น ด้วยธรรมที่พระองค์เพิ่งตรัสรู้ใหม่ ๆ ทุกวัน ๆ จนครบถ้วน เป็นเวลาสองสามเดือน ประทับอยู่กับนักบวชเหล่านั้น โดยทรงสอนนักบวชสามคน อีกสองคนไปบิณฑบาตเพื่อนำอาหารมาเลี้ยงกัน และทรงสอนนักบวชอีกสองคน ในเมื่อนักบวชสามคนนั้นไปบิณฑบาต ผลัดเปลี่ยนกันทำนองนี้ตลอดเวลาอย่างผาสุก

เพราะได้อาจารย์อันประเสริฐที่สุดในโลก นักบวชทั้งห้านั้นก็ได้ลุถึงธรรมดั่งเช่นที่พระองค์ได้บรรลุ เขาได้ประสบผลแห่งการปฏิบัติชั้นสูงสุด คือนิพพาน ได้ในภพทันตาเห็นนี้เอง ในบรรดานักบวชห้าคนนั้นผู้ที่เข้าใจอย่างแจ่มแจ้งในคำสอนของพระองค์เป็นคนแรก มีนามว่า โกณฑัญญะ อีกสี่คนนอกนั้นมีนามว่า ภัททิยะ อัสสชิ วัปปะ และ มหานามะ นักบวชทั้งห้านี้ ได้เป็นอรหันต์จำนวนห้าองค์แรกในโลก คำว่า "อรหันต์" นี้ ได้เป็นชื่อสำหรับบุคลผู้บรรลุนิพพาน ได้ด้วยตนเองในชีวิตทันตาเห็น นับว่าพระอรหันต์ทั้งห้าองค์เป็นชุดแรกของหมู่สงฆ์สาวกประเภทที่มีพระพุทธองค์เป็นผู้สั่งสอนและแนะนำด้วยพระองค์เองโดยตรง คำสอนที่ทำให้ท่านเหล่านั้นได้เป็นอรหันต์พร้อมกันทั้ง ๕ องค์นั้น เรียกว่า อนัตตลักขณสูตร

เมื่อพระองค์ทรงประทับอยู่ที่ป่าอิสิปตนะนั้น มีชายหนุ่มลูกเศรษฐีแห่งเมืองพาราณสีคนหนึ่งชื่อ ยสะ ได้มาพบพระองค์เข้าโดยบังเอิญในโอกาสวันหนึ่ง เมื่อเขาได้ฟังธรรมะของพระองค์และทราบถึงผลการปฏิบัติธรรมะนั้นแล้ว ก็มีความพอใจจนถึงกับขอบวช และอยู่อาศัยกับพระองค์เพื่อศึกษาและปฏิบัติให้ยิ่งขึ้นไปอีก

ในเย็นวันนั้นเอง ได้มีชายสูงอายุคนหนึ่งมาเฝ้าพระองค์ และทูลว่าลูกของเขาหายมาจากบ้านตั้งแต่เมื่อเช้านี้ เข้าใจว่ามาทางนี้ มารดาของเขากำลังร้องไห้คร่ำครวญโดยคิดว่าเขาอาจจะถูกคนร้ายฆ่าเสียในถิ่นนี้แล้ว

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสบอกให้เศรษฐีผู้นั้นทราบว่าลูกของเขาปลอดภัยไม่ต้องเป็นห่วง และพระองค์ได้ตรัสธรรมะอันเหมาะสมให้เศรษฐีผู้นั้นฟัง เพื่อให้เศรษฐีผู้นั้นฟัง เพื่อให้เศรษฐีผู้นั้นทราบว่าธรรมะนั้นเป็นอย่างไร จึงได้เป็นที่พอใจแก่ลูกชายของเขา จนถึงกับขอบวช ในที่สุดแห่งการตรัส เศรษฐีผู้นั้นก็ได้พอใจและเลื่อมใสในธรรม ประกาศตนเป็นอุบาสกรับถือธรรมของพระองค์เป็นสรณะตลอดชีวิตสืบไป เขาได้ทูลนิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งพระยสะด้วยไปฉันอาหารบิณฑบาตที่เรือนของตนในวันรุ่งขึ้น

ต่อจากนั้นมา เพื่อนสนิทของพระยสะบุตรเศรษฐีสี่คนได้ออกบวชตามพระยสะเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา และได้มีคนหนุ่มอีกจำนวนมาก พากันบวชตาม โดยทำนองนี้ ที่ป่าอิสิปตนะนั้น จนกระทั่งรวมด้วยกันทั้งหมดประมาณ ๖๐ รูป ผู้บวชใหม่เหล่านี้ทุกคนล้วนแต่มีเชื้อชาติสกุลดี มีความพากเพียรในการศึกษาและการปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ภายใต้การควบคุมสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าเอง ในเวลาไม่นานเลย ทุกคนได้รู้และได้ลุถึงวิชา และญาณอันสูงสุดด้วยตนเอง และเป็นพระอรหันต์ด้วยกันทุกคน

พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงยอมให้พระสาวกเหล่านั้นอาศัยอยู่ในที่แห่งเดียวกัน เพราะว่าบัดนี้ทุก ๆ รูปได้เรียนรู้และปฏิบัติได้ผลครบถ้วนตามที่พระองค์ทรงสอนแล้ว พระองค์ทรงรับสั่งแก่พระสาวกเหล่านั้นว่า ท่านเหล่านั้นต้องออกเดินทางไปเพื่อทำการสั่งสอนคนเหล่าอื่น เพื่อว่าคนที่พร้อมจะรับคำสั่งสอนเหล่านั้น จะได้มีโอกาสได้ยินได้ฟังคำสั่งสอน ครั้นได้ศึกษาและปฏิบัติแล้วเขารู้จักเป็นผู้พ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้เช่นเดียวกัน

พระองค์ตรัสแก่พระสาวกทั้งหลายเหล่านั้นว่า "ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย, เธอทั้งหลายจงเที่ยวจาริกไป จงแสดงธรรม ซึ่งมีความงามในเบื้องต้น มีความงามใน

ท่ามกลาง และมีความงามในเบื้องปลาย จงประกาศแบบแห่งการครองชีวิตอันสมบูรณ์ อันประเสริฐและบริสุทธิ์ ในโลกนี้ยังมีคนบางพวกซึ่งมีธุลีคือกิเลสและตัณหา แต่เพียงเบาบาง หากไม่ได้ฟังธรรมแล้ว จักเสียประโยชน์อันใหญ่หลวง คนพวกนี้แหละ จักฟังธรรมและจักเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง"

พระพุทธองค์ได้ทรงส่งพระสาวกชุดแรกจำนวน ๖๐ รูป ออกไปประกาศพระศาสนา ทรงระบุไม่ให้ไปเป็นคู่หรือเป็นหมู่ แต่ให้ไปเพียงสายละรูป ๆ โดยทิศทางต่าง ๆ กัน เพื่อให้ธรรมนี้แพร่หลายไกลออกไปโดยเร็วที่สุดที่จะทำได้ พระสาวกเหล่านี้ได้สนองพระพุทธบัญชาตามพุทธประสงค์ และออกไปเผยแผ่พระธรรมวินัยของพระองค์ทุกทิศทาง ทั้งทางเหนือและทางใต้ ทางตะวันออกและทางตะวันตก

พระสาวกเหล่านี้ เป็นบุคคลพวกแรกที่สุดในโลก ที่ได้ออกทำการเผยแผ่คำสอนทางศาสนาของตน ๆ ตามถิ่นต่าง ๆ ว่าโดยที่แท้แล้วท่านเหล่านี้เป็นคณะเผยแผ่ศาสนา ที่ได้รับการแต่งตั้งอย่างฉับพลันทันทีที่ตนได้บรรลุธรรม นับเป็นพวกแรกที่สุดที่โลกได้เคยเห็น ทุกองค์มีความกล้าหาญ ทำการเผยแผ่พุทธศาสนาเป็นพวกแรกที่สุดในโลก โดยลักษณะดังกล่าวนี้

ตอนที่ ๑๑

สิงคาลมาณพ

หลังจากที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงส่งพระอรหันต์สาวก ๖๐ รูป ออกไปเพื่อเผยแผ่พระศาสนาตามทิศทางต่าง ๆ แล้ว พระองค์เองก็ได้เสด็จออกจากป่าอิสิปตนะตรงไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้สู่ประเทศมคธ และในที่สุดก็ได้เสด็จมาถึงตำบลอุรุเวลา ณ ที่นั้น พระองค์ได้เสด็จไปพำนักอยู่กับพวกชฎิลจำนวนหนึ่งประมาณพันรูป ซึ่งมีชฎิลชื่อว่า กัสสปะ สามคนพี่น้อง เป็นหัวหน้า พระองค์ได้ทรงทำลายทิฐิมานะของชฎิลเหล่านั้นสิ้นเชิงแล้ว ทรงอธิบายหลักธรรมที่ทรงค้นพบได้ใหม่ให้หัวหน้าชฎิลเหล่านั้นฟัง จนมีความพอใจรับเอาคำสอนของพระองค์ และขอบวชเป็นภิกษุในศาสนาของพระองค์ และได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ในเวลาต่อมาด้วยกันทุกรูป ทั้งหัวหน้าและบริวาร

พระพุทธองค์ได้เสด็จจากอุรุเวลาไปสู่นครราชคฤห์ ตามที่ได้เคยสัญญาไว้กับพระเจ้าพิมพิสารว่า เมื่อพระองค์บรรลุธรรมแล้ว จักเสด็จกลับมาสั่งสอนพระราชาและประชาชนแห่งนครนั้นให้รู้ตามด้วย พระเจ้าพิมพิสารและชาวนครราชคฤห์ได้ทำการต้อนรับพระองค์ด้วยความยินดีอย่างสูงสุด ในข้อที่ว่า พระองค์ได้ตรัสรู้ธรรมเป็นสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วเสด็จมาโปรดเขาเหล่านั้น

ณ สวนตาลหนุ่มแห่งหนึ่ง พระองค์ได้ทรงสั่งสอนชี้แจงด้วยพระหฤทัยอันเต็มไปด้วยพระกรุณาโดยวิธีต่าง ๆ จนกระทั่งพระราชาและประชาชนเหล่านั้น มีความเข้าใจในธรรม ประกาศตนเป็นสาวกของพระองค์ พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงแสดงความเคารพนับถือในพระพุทธพระธรรมและพระสงฆ์ให้ปรากฏออกมา โดยการทรงถวายอุทยานเวฬุวัน ให้เป็นที่อยู่อาศัยของภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข

เช้าวันหนึ่ง พระองค์ได้เสด็จออกจากอุทยานเวฬุวันเพื่อไปบิณฑบาตในนครราชคฤห์ ในระหว่างทางพระองค์ได้ทรงพบชายหนุ่มคนหนึ่ง เนื้อตัวเปียกชุ่มไปหมด

ราวกะเพิ่งขึ้นมาจากน้ำ ยืนอยู่กลางถนน ทำอาการโค้งตัว นบไหว้ทิศทั้งสี่ คือทิศตะวันออก ทิศใต้ ทิศตะวันตก ทิศเหนือ แล้วไหว้แหงนขึ้นไปบนฟ้า และไหว้ลงไปทางพื้นดินแทบเท้าของตนในที่สุด และได้โปรยเมล็ดข้าวไปทุกทิศ ในขณะที่ตนกำลังทำการนบไหว้

พระองค์ได้ทอดพระเนตรดูชายหนุ่มคนนั้น ซึ่งกระทำพิธีอันแปลกประหลาดอยู่บนทางสาธารณะ จนเสร็จแล้วได้ตรัสถามเขาว่า เขาทำเช่นนั้นตามคำสั่งของบิดาซึ่งได้สั่งให้เขากระทำทุก ๆ เวลาเช้า เพื่อเป็นการป้องกันสิ่งชั่วร้ายทุกประการมิให้มาสู่ตัวเขา จากทิศทั้งสี่ และจากเทวดาในเบื้องบนและจากปีศาจในเบื้องต่ำ บิดาของเขาได้ขอร้องเขาเป็นครั้งสุดท้าย เมื่อกำลังจะสิ้นชีพ ให้เขาทำเช่นนั้น ดังนั้น เขาจึงไม่อาจฝ่าฝืนความประสงค์ของบิดา นับตั้งแต่วันที่บิดาของเขาสิ้นชีพเป็นต้นมา เขาได้ปฏิบัติตามคำสั่งนี้อย่างเคร่งครัด โดยไม่มีขาดสักวันเดียว

พระพุทธองค์ได้ทรงฟังคำตอบของเขาดังนั้นแล้ว ได้ตรัสว่า "เป็นการถูกต้องอย่างยิ่ง สำหรับท่านที่รักษาคำมั่นสัญญาอันได้ให้ไว้กะบิดาขณะที่จะสิ้นชีพอย่างซื่อสัตย์ แต่ว่าสิ่งที่ท่านกระทำนั้น ยังไม่ตรงตามที่บิดาของท่านมุ่งหมาย"

"ข้อที่บิดาของท่านสั่งให้ท่านทำการนบไหว้ และโปรยอาหารไปทางทิศตะวันออกนั้น บิดาของท่านหมายความว่า ท่านจะต้องแสดงความเคารพสักการะต่อบุคคลซึ่งให้กำเนิดชีวิตแก่ท่าน โดยเฉพาะก็คือมารดา บิดานั่นเอง การนบไหว้ทางทิศใต้นั้นบิดาของท่านหมายถึงการเคารพสักการะครูบาอาจารย์ ซึ่งสั่งสอนวิชาความรู้ให้แก่ท่าน การนบไหว้ทางทิศตะวันตกนั้น หมายถึงการทะนุถนอมเลี้ยงดูบุตรและภรรยา การนบไหว้ทางทิศเหนือ หมายถึงการเคารพนับถือสงเคราะห์วงศ์ญาติและมิตรสหาย การนบไหว้ทางทิศเบื้องบน หมายถึงการสักการบูชาบุคคลผู้มีความดีความงาม ความประเสริฐ เช่น สมณะ และพราหมณ์ เป็นต้น สำหรับการไหว้ลงเบื้องต่ำทางพื้นดินนั้น หมายถึงการยอมรับนับถือสิทธิในการแสวงสุข และการมีชีวิตของสัตว์ต่ำทุก ๆ ประเภท แม้แต่สัตว์ที่ถือกันว่าเล็กและเลวที่สุด ซึ่งอาศัยอยู่ในแผ่นดิน บิดาของท่านมุ่งหมายอย่างนี้จึงได้สั่งให้ท่านนบไหว้เช่นนั้น และเป็นการป้องกันอันตรายทุกอย่างอันจะมาถึงท่านจากทุกทิศทุกทางได้จริง"

พระองค์ได้ทรงอธิบายให้ชายหนุ่มคนนี้ ซึ่งมีนามว่า สิงคาละ เข้าใจโดยละเอียด ในสิ่งที่เขาจะต้องประพฤติต่อตนเองและต่อบุคคลอื่น เพื่อให้ทุกคนมีความสุขความเจริญทั้งในปัจจุบันและอนาคต พระองค์ได้ทรงแนะให้สิงคาละเว้นจากการฆ่า เว้นจากการลักขโมย เว้นจากการล่วงเกินของรักของบุคคลอื่น เว้นจากการพูดเท็จ และการดื่มน้ำเมาทุกชนิด พระองค์ทรงแนะนำให้เขาทำงานด้วยความขยันหมั่นเพียร เพื่อการสะสมทรัพย์ และในการรักษาทรัพย์ ซึ่งหามาได้แล้ว แต่ก็อย่าได้หลงละโมบหรือบริโภคใช้สอยทรัพย์นั้น เพื่อประโยชน์แก่ตนแต่ผู้เดียว และไม่ใช้ทรัพย์ไปในทางสุรุ่ยสุร่ายอย่างโง่เขลา ทรงแนะนำให้ใช้ทรัพย์จำนวนหนึ่งในสี่ เพื่อการเลี้ยงดูตัวเองและครอบครัว หนึ่งในสี่ในการขยายการงานอาชีพของตนให้กว้างขวางออกไป หนึ่งในสี่ในการช่วยเหลือคนที่กำลังต้องการความช่วยเหลือ และอีกหนึ่งในสี่เก็บไว้เป็นทุนสำรอง เมื่อคราวภัยพิบัติเกิดขึ้นจักได้ใช้สอยทันท่วงที

สิงคาละได้ตั้งใจฟังคำแนะนำของพระองค์ด้วยความเคารพ และได้กราบทูลแก่พระองค์ว่า เมื่อบิดาของเขายังมีชีวิตอยู่นั้น เขาเองได้กล่าวกะบิดาของเขาอยู่บ่อย ๆ ถึงข่าวเล่าลืออันเกี่ยวกับพระองค์ว่าทรงเป็นศาสดาเอก และได้พยายามขอร้องให้บิดาของเขาไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อรับคำสั่งสอน แต่บิดาของเขาได้ปฏิเสธเสียทุกคราวไป โดยพูดว่าลำบากเกินไปบ้าง เหนื่อยเปล่าบ้าง ไม่มีเวลาบ้าง ไม่มีเงินที่จะใช้จ่ายในการเดินทางบ้าง กล่าวดังนี้แล้ว ชายหนุ่มชื่อสิงคาละนั้น ได้ทูลขอร้องให้พระพุทธองค์ทรงยกโทษให้แก่บิดาของเขา และตัวเขาเองขอสมัครเป็นสาวกของพระองค์ ยืนยันในการที่จะทำการไหว้ทิศทั้งหกตามวิธีที่พระองค์แนะนำโดยครบถ้วนจนตลอดชีวิต ข้อความที่พระพุทธองค์ได้ตรัสแก่สิงคาลมาณพอย่างไรโดยละเอียดนั้นอาจจะอ่านดูได้จากสิงคาโลวาทสูตรในคัมภีร์ทีฆนิกาย

ตอนที่ ๑๒
พระสารีบุตร และ พระโมคคัลลานะ

ในระยะเวลาที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ใกล้นครราชคฤห์นี้ มีเจ้าลัทธิผู้หนึ่งชื่อ "*สญชัย*" ตั้งสำนักอยู่ใกล้ๆนครราชคฤห์ มีสาวกประมาณ ๒๐๐ คนเศษ ในบรรดาสาวกเหล่านั้นมีสาวกสองคนชื่อ **อุปติสสะ** และ **โกลิตะ** มีสติปัญญามากทั้งสองคน ไม่พอใจในคำสั่งสอนเท่าที่อาจารย์ของตนได้สอนให้ แต่มีความประสงค์จะรู้สิ่งที่ดีและลึกซึ้งไปกว่านั้นอันเรียกว่า "*อมฤตธรรม*" คนทั้งสองนี้รักกันมาก คนหนึ่งจะต้องมีส่วนได้ในสิ่งที่อีกคนหนึ่งได้เสมอไป จึงได้ทำสัญญาต่อกันอย่างลับ ๆ ว่า ต่างคนต่างจะพยายามศึกษาและคิดค้นให้สุดสติปัญญาของตน ๆ เพื่อให้พบอมฤตธรรม ถ้าคนใดได้พบก่อนก็จักบอกให้อีกคนหนึ่งได้รู้ด้วย

วันหนึ่ง ในเวลาเช้า เมื่ออุปติสสะเดินไปตามถนนในนครราชคฤห์ เขาได้เห็นบรรพชิตรูปหนึ่ง กำลังเที่ยวบิณฑบาตอยู่ มีอาการแปลกประหลาดจับตาจับใจของเขาเป็นอันมาก บรรพชิตรูปนั้น มีลักษณะอาการที่สุภาพเรียบร้อยสงบเสงี่ยม งดงามทั้งในการเดินและการยืน ตลอดจนการบิณฑบาตชนิดที่เขาไม่เคยพบเห็นมาแต่ก่อน ยิ่งเดินเข้าไปใกล้ ก็ยิ่งมีความฉงนและเต็มไปด้วยความเคารพยิ่งขึ้น เพราะว่าใบหน้าของบรรพชิตรูปนั้น เป็นใบหน้าชนิดที่เขาไม่เคยเห็นนักบวชรูปใดมีใบหน้าซึ่งประกอบด้วยลักษณะเช่นนั้นเลย คือเป็นใบหน้าที่แสดงถึงความสุขอย่างเต็มเปี่ยม และแสดงถึงความสงบ ไม่มีความหวั่นไหวเปรียบประดุจดั่งผิวน้ำ ในเวลาที่เงียบสงัด ปราศจากลมรบกวนในเวลากลางคืน อุปติสสะได้รำพึงอยู่ในใจว่า บรรพชิตรูปนี้เป็นอย่างไรหนอ บรรพชิตรูปนี้ต้องเป็นบุคคลที่ได้บรรลุถึงธรรมที่เรากำลังแสวงหาแล้วอย่างแน่นอน หรืออย่างน้อยที่สุด ก็ต้องเป็นสาวกของผู้ที่ได้บรรลุธรรมนั้นแล้ว เราอยากรู้เหลือเกินว่า ใคร

เป็นอาจารย์ของท่านผู้นี้ คำสอนของอาจารย์ท่านผู้นี้จักเป็นอย่างไรหนอ เราจะต้องติดตามเอาความจริงให้ได้

อย่างไรก็ตาม อุปติสสะรู้สึกว่ายังไม่เหมาะที่จะเข้าไปไต่ถามบรรพชิตผู้นั้น ในขณะที่ท่านกำลังบิณฑบาตอยู่ จึงได้เดินตามไปห่าง ๆ จนกระทั่งบรรพชิตรูปนั้นได้อาหารบิณฑบาตเพียงพอแล้ว กำลังจะเดินออกประตูเมืองไป อุปติสสะได้เข้าไปทำความเคารพทักทายปราศรัย พอให้เกิดความคุ้นเคยแล้วไต่ถามในข้อที่ว่า ท่านผู้ใดเป็นครูอาจารย์ที่บรรพชิตรูปนี้มีความเคารพและรับปฏิบัติตามโอวาท อุปติสสะได้กล่าวถาม "ท่านผู้เจริญ" อากัปกิริยาของท่านสงบเสงี่ยมยิ่งนัก ใบหน้าของท่านเปล่งปลั่ง สุกใสดียิ่งนัก ข้าพเจ้าใคร่ที่จะทราบอย่างแท้จริงว่า ผู้ใดเป็นครูอาจารย์ของท่าน คำสอนของใครที่ท่านสละเหย้าเรือนและญาติมิตรมาอยู่ประพฤติพรหมจรรย์นี้ อาจารย์ของท่านชื่ออะไร ? และคำสอนของท่านเป็นอย่างไร ?"

บรรพชิตรูปนั้นได้ตอบอย่างยิ้มแย้มว่า "ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าอาจจะบอกท่านได้เดี๋ยวนี้ มีพระมหาสมณะแห่งวงศ์ศากยะผู้หนึ่ง ซึ่งได้สละฆราวาสวิสัยออกมาบวชประพฤติพรหมจรรย์ ข้าพเจ้าสละเหย้าเรือนบวชเพื่อประพฤติตามมหาสมณะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเองเป็นครูของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าประพฤติปฏิบัติตามคำสอนของท่านผู้นั้น"

อุปติสสะได้คิดว่า บางทีเขาอาจจะได้ทราบจากบรรพชิตผู้นี้ถึงเรื่อง "*อมฤตธรรม*" ซึ่งเขาและ *โกลิตะ* เพื่อนของเขา ได้เสาะแสวงหามาเป็นเวลานานแล้ว จึงได้ถามขึ้นอย่างรีบร้อนว่า "ข้าแต่ท่านที่เคารพ คำสั่งสอนที่ท่านกล่าวถึงนั้น เป็นอย่างไร ? ครูของท่านได้สอนอะไร ? ข้าพเจ้าอยากทราบในข้อนั้นเป็นอย่างยิ่ง"

บรรพชิตผู้นั้นได้ตอบอย่างสุภาพว่า "ข้าพเจ้าเป็นแต่คนเพิ่งมาบวชแรกศึกษายังเป็นเวลาน้อยมาก นับแต่ข้าพเจ้าเริ่มศึกษาต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า และประพฤติพรหมจรรย์ในธรรมวินัยของพระองค์ ดังนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่ทราบอะไรในคำสอนของ

พระองค์มากนัก ข้าพเจ้าไม่สามารถอธิบายแก่ท่านได้โดยละเอียด ถ้าท่านต้องการทราบแต่โดยย่อแล้ว ข้าพเจ้าก็อาจจะบอกให้ท่านทราบได้บ้างสักสองสามคำ"

อุปติสสะได้กล่าวขึ้นโดยเร็วว่า "ท่านผู้เจริญ นั้นแหละ ที่ข้าพเจ้าต้องการทราบ จงบอกแต่ใจความให้แก่ข้าพเจ้าเถิด ใจความนั้นแหละสำคัญ ไม่จำเป็นที่จะต้องกล่าวด้วยถ้อยคำอันยืดยาวดอก"

บรรพชิตผู้นั้นได้กล่าวว่า "ถ้าอย่างนั้นก็ดีแล้ว ท่านจงฟังเถิด"

"สิ่งใด มีเหตุเป็นเครื่องบันดาลให้เกิดขึ้น พระตถาคตได้ตรัสบอกถึงเหตุแห่งสิ่งทั้งหลายเหล่านั้น พร้อมทั้งความดับสนิทของสิ่งเหล่านั้น พระมหาสมณะพระองค์นั้น มีปกติ กล่าวด้วยอาการอย่างนี้"

นักบวชนั้นได้กล่าวเพียงเท่านี้ แต่ขณะที่อุปติสสะได้ยืนฟังข้อความนี้อยู่ที่ประตูเมืองนั้นเอง ความแจ่มแจ้งได้โพลงขึ้นในใจของเขาอย่างรุ่งโรจน์ ในธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสอน เป็นธรรมที่แสดงให้ทราบว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่ได้เกิดขึ้นแล้วหรือกำลังจะเกิดขึ้นก็ตาม จะต้องดับลงไปอีกอย่างไม่มีทางยกเว้น อย่างไม่มีทางที่จะหลีกเลี่ยงได้ อย่างไม่เคยผิดพลาดเลย อุปติสสะได้เห็นอย่างแจ่มแจ้งในขณะนั้นเองว่า "สิ่งที่ไม่มีการเกิด" เท่านั้นเอง ที่จะเป็นอิสระเหนือกฎที่ว่า "มันจะต้องดับ" หรือ "ต้องตาย" และสิ่งนั้นแหละคือ "อมฤตธรรม"

อุปติสสะได้กล่าวแก่บรรพชิตรูปนั้นว่า "ถ้าความข้อนี้เป็นสิ่งที่ท่านได้เรียนรู้มาจากอาจารย์ของท่านแล้ว ก็เป็นที่แน่นอนว่าท่านได้ลุถึงสิ่งที่ไม่มีทุกข์อยู่เหนือความตายซึ่งไม่เคยปรากฏแก่มนุษย์เรามาเป็นยุค ๆ" เมื่ออุปติสสะกล่าวดังนี้แล้ว ก็ได้กล่าวขอบคุณแก่บรรพชิตรูปนั้น และได้ไต่ถามถึงที่ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ แล้วลาจากไปเพื่อไปบอกกล่าวแก่โกลิตะเพื่อนของตนให้ทราบถึงข่าวดีที่ว่า บัดนี้ ตนได้พบอมฤตธรรมนั้นแล้ว !

บัดนี้อุปติสสะมีใบหน้าแจ่มใสอิ่มเอิบสงบเสงี่ยม เช่นเดียวกับใบหน้าของบรรพชิตผู้ที่ได้บอกกล่าวอมฤตธรรมแก่เขา เมื่อโกลิตะได้เห็นอุปติสสะมีใบหน้าเช่นนั้นกำลังเดินใกล้เข้ามา ก็ทราบว่าความเปลี่ยนแปลงอันใหญ่หลวงได้เกิดขึ้นแก่สหายของเขา

แล้ว จึงได้ถามว่า "เพื่อนเอ๋ย ทำไมหน้าตาของท่านจึงดูแจ่มใสรุ่งเรืองยิ่งนัก ท่านได้พบอมฤตธรรมซึ่งเราทั้งสองได้แสวงกันมาเป็นเวลานานนักแล้วอย่างนั้นหรือ ?"

อุปติสสะได้ตอบด้วยความร่าเริงว่า "อย่างนั้น อย่างนั้นเพื่อนเอ๋ย เราได้พบอมฤตธรรมนั้นแล้ว" โกลิตะได้ถามอย่างรีบร้อนว่า "เป็นอย่างไรกันเพื่อน ? เป็นอย่างไรกัน ?" อุปติสสะได้บอกแก่โกลิตะเพื่อนร่วมใจของเขาด้วยเรื่องบรรพชิตแปลกหน้าที่เขาได้พบเที่ยวบิณฑบาตอยู่ตามถนนในเวลาเช้านุ่งห่มจีวรสีเหลือง มีท่าทางสงบและสำรวม ชนิดที่เขาไม่เคยเห็นนักบวชรูปใดเป็นอย่างนั้นมาก่อนเลย และบอกให้ทราบถึงการที่เขาได้ติดตามไปจนถึงประตูเมืองและไต่ถามถึงมูลเหตุที่ทำให้ท่านมีผิวพรรณผ่องใสสงบเสงี่ยมเช่นนั้น ในที่สุดอุปติสสะได้กล่าวคาถามีจำนวนสี่บาท ซึ่งบรรพชิตรูปนั้นได้กล่าวแล้ว ให้โกลิตะฟัง และในขณะนั้นเอง โกลิตะ ก็ได้เห็นธรรม รู้แจ้งว่าอมฤตธรรมนั้น มิได้เกิดอยู่ในโลกนี้ในลักษณะที่เป็นรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและความคิดนึกต่าง ๆ และเพราะเหตุที่อมฤตธรรมนั้น มิได้เป็นสิ่งที่มีความเกิดขึ้นเช่นนั้นเอง จึงเป็นสิ่งที่ไม่ดับคือไม่ตาย

ในที่สุด สหายคู่นั้น ได้ตรงไปสู่สำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า และถือเอาพระพุทธองค์เป็นครู แทนครูสญชัยสืบไป พระองค์ทรงรับเขาทั้งสองเข้าเป็นภิกษุ และต่อมาได้เป็นพระอัครสาวกของพระองค์ เนื่องจากมีความรู้ สติปัญญา และความสามารถมาก และมีนามซึ่งรู้จักกันในโลกนี้ว่า "พระสารีบุตร" และ "พระโมคคัลลานะ" บรรพชิตผู้ได้บอกอมฤตธรรมแก่ท่านทั้งสอง โดยคาถาเพียงสี่บาทนั้น มีนามว่า "อัสสชิ" เพราะฉะนั้น คาถานั้นจึงได้นามว่า "คาถาของพระอัสสชิ" สืบมา

มิใช่แต่เพียงอุปติสสะกับโกลิตะเท่านั้น ที่เข้ามาบวชเป็นภิกษุกับพระพุทธองค์ขณะที่ประทับอยู่ใกล้นครราชคฤห์ในคราวนี้ แต่ยังมีคนหนุ่มตระกูลสูงเป็นจำนวนมากได้สละบ้านเรือน มารดาบิดา ญาติใหญ่น้อยแล้วมาบวชเป็นภิกษุสาวกของพระองค์ผู้มีนามที่เรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า "พระศากยมหามุนี" ทั้งนี้เพราะเหตุที่พระองค์ทรงเป็นใหญ่กว่าศาสดาอื่นๆ ในประเทศนั้นในข้อที่ทรงมีพระชาติกำเนิดอันสูงศักดิ์และประเสริฐ

และทรงถึงการบรรลุธรรมอันสูงสุด ซึ่งเมื่อใครปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระองค์จนถึงที่สุดแล้ว จักได้พ้นความทุกข์ทั้งปวงโดยสิ้นเชิง

ความจริงมีว่า ในครั้งนั้นคนหนุ่ม ๆ ได้พากันออกบวชเป็นจำนวนมากจนถึงกับประชาชนแห่งประเทศนั้นพากันรู้สึกตกใจ ไม่สบายใจ และบางพวกถึงกับโกรธแค้น คนบางพวกได้ไปร้องทุกข์กับพระองค์ว่า ถ้ายังออกบวชกันเป็นจำนวนมากอยู่เช่นนี้ ในไม่ช้าก็จะไม่มีคนหนุ่มที่จะประกอบกิจการงานตามบ้านเรือนอีกต่อไป เขาพากันกล่าวว่าในไม่ช้าจักไม่มีครอบครัวเพิ่มขึ้น จักไม่มีเด็กเกิดมา บ้านเมืองก็จักรกร้างว่างเปล่า เพราะออกบวชเป็นภิกษุกันเสียหมด

ตอนที่ ๑๓
เสด็จกบิลพัสดุ์

เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะซึ่งเป็นพระพุทธบิดาได้ทรงทราบข่าวว่า บัดนี้พระโอรสของพระองค์ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว และกำลังประทับที่นครราชคฤห์ จึงได้ส่งผู้เดินข่าวไปกราบทูลเพื่อให้พระพุทธองค์ทรงทราบว่า บัดนี้พระพุทธบิดาทรงชรามากแล้ว และได้ทรงขอร้องให้พระองค์เสด็จไปเพื่อจะได้มีโอกาสเห็นพระองค์สักครั้งหนึ่งก่อนที่จะสิ้นพระชนม์ แต่บังเอิญคนเดินข่าวซึ่งพระเจ้าสุทโธทนะทรงส่งไปนั้นได้ไปถึงนครราชคฤห์ ในขณะที่พระพุทธองค์กำลังแสดงธรรมแก่ประชาชนอยู่ เขาจึงได้นั่งฟังธรรมจนจบ โดยยังไม่ได้ทูลแจ้งข่าวที่ตนรับเอามา แต่พระธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงนั้น ปรากฏแก่เขาว่ามีความไพเราะและมีความจริงแท้อย่างน่าอัศจรรย์ จนเมื่อการแสดงธรรมจบลงแล้ว เขามีความพอใจและปลาบปลื้มในธรรมนั้น จนลืมเรื่องราวที่เขารับ ๆ สั่งมา จนกระทั่งลืมว่าตนเองเป็นคนเดินข่าว ดังนั้น แทนที่จะทูลแจ้งข่าวเขาก็ได้ขอบวชเป็นภิกษุและอยู่อาศัยฟังธรรมของพระองค์สืบไป

พระเจ้าสุทโธทนะได้ทรงคอยอยู่เป็นเวลานานมิได้เห็นคนเดินข่าวของพระองค์กลับมา จึงได้ทรงส่งผู้เดินข่าวพวกอื่นอีก ให้ไปทูลแจ้งข่าวแก่พระพุทธองค์และเพื่อติดตามข่าวอันเกี่ยวกับคนเดินข่าวชุดแรกด้วย แต่คนเดินข่าวพวกที่สองนี้ก็อย่างเดียวกัน ได้ไปถึงในตอนเย็น ในขณะที่ได้มีการแสดงพระธรรมเทศนา เขาได้ฟัง ได้พอใจ จนลืมการส่งข่าวและได้บวชเป็นภิกษุทำนองเดียวกันอีก พระเจ้าสุทโธทนะได้ทรงส่งไปใหม่ เป็นครั้งที่สามที่สี่ จนถึงครั้งที่เก้า เหตุการณ์ก็ได้เป็นไปโดยทำนองเดียวกันทั้งสิ้น คือคนเหล่านั้นได้หลงใหลในพระธรรมเทศนาจนลืมตัว ลืมการแจ้งข่าว และได้บวชเป็นภิกษุ เพื่ออยู่ฟังพระธรรมเทศนาต่อไป ด้วยความกระหาย

พระเจ้าสุทโธทนะทรงประหลาดพระทัยเป็นอย่างยิ่งในการที่คนเดินข่าวมิได้—กลับมาเลยแม้แต่คนเดียว และเมื่อทรงหมดความสามารถในการที่จะได้รับข่าวแต่อย่างใดแล้ว จึงได้ทรงขอร้องต่อพระนางยโสธรา ซึ่งเป็นพระสุณิสา (ลูกสะใภ้) ของพระองค์ ให้ทรงส่งข่าวเป็นของพระนางเองไปดูบ้าง ผลก็เป็นอย่างเดียวกัน ส่งไปกี่คน ๆ ก็มิได้รับข่าวอย่างใดกลับมา จนกระทั่งพระนางยโสธรา ก็ทรงหมดความสามารถเช่นเดียวกัน

พระเจ้าสุทโธทนะทรงระลึกขึ้นได้ว่า มีคนหนุ่มในราชสำนักอยู่คนหนึ่งชื่อว่า "อุทายิ" เคยเป็นเพื่อนเล่นคนโปรดของเจ้าชายสิทธัตถะสมัยยังเป็นเด็กอยู่ด้วยกัน พระองค์ทรงพระราชดำริว่า ถ้าหากส่งอุทายินี้ไปแล้ว บางทีจะทำให้พระพุทธองค์เสด็จมาสู่นครกบิลพัสดุ์ได้ ดังนั้นพระองค์จึงส่งอุทายิไปทูลอาราธนาให้พระพุทธองค์เสด็จมาสู่นครกบิลพัสดุ์ เพื่อเป็นโอกาสให้ทุก ๆ คนในที่นั้น ได้เห็นพระพักตร์ของพระองค์สักครั้งหนึ่ง โดยที่คนเหล่านั้นคือพระบิดาของพระองค์ พระโอรสของพระองค์ และประชาชนพลเมือง จะต้องเป็นของพระองค์ ถ้าหากว่ามิได้ทรงสละราชสมบัติออกไปผนวชเสียนั่นเอง

เมื่ออุทายิได้มาถึงนครราชคฤห์แล้ว เขาก็ได้ทราบถึงสาเหตุที่ว่าทำไมคนเดินข่าวเหล่านั้นจึงไม่กลับไปสู่นครกบิลพัสดุ์เลยสักคนเดียว ในขณะที่เขาเข้าไป พอสักว่าได้ยินเสียงที่พระพุทธองค์ทรงแสดงพระธรรมเทศนาเท่านั้น เขาได้พยายามที่จะไม่ฟังพระธรรมเทศนานั้นต่อไปอีก โดยที่กลัวว่าเขาจะต้องกลายเป็นอย่างเดียวกับคนก่อน ๆ เมื่อจบการแสดงพระธรรมเทศนาเขาได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ ถวายความเคารพอย่างสูงสุดแล้วได้กราบทูลพระองค์ว่า พระบิดา และพระชายา พระโอรสพร้อมทั้งชาวนครกบิลพัสดุ์ทั้งปวง มีความกระหายถึงกับร้อนใจ ในการที่จะได้เห็นพระองค์ และหวังในความกรุณาของพระองค์ว่า จะโปรดเสด็จไปเยี่ยมเขาโดยด่วน พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบด้วยความเมตตาเป็นอย่างยิ่งว่า พระองค์ไม่ปฏิเสธในความประสงค์ของคนเหล่านั้น

และจะเสด็จไปสู่นครกบิลพัสดุ์ เพื่อเยี่ยมเยียนเขาโดยเร็ว ดังนั้นอุทายิจึงได้รีบกลับไปกราบทูลพระเจ้าสุทโธทนะให้ทรงทราบว่า พระสิทธัตถะในกาลก่อนนั้น บัดนี้ ได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของชาวโลกแล้ว จักเสด็จมาสู่นครกบิลพัสดุ์ เพื่อกระทำหน้าที่ที่บุตรจักต้องทำตอบแทนแก่บิดาในไม่ช้า

ทุกคนในนครกบิลพัสดุ์ นับตั้งแต่พระราชาลงไปมีความยินดีอย่างยิ่งที่ได้ทราบว่า พระราชกุมารซึ่งได้ละทิ้งพวกเขาเป็นเวลา ๖ ปีมาแล้วไปบวชเป็นนักบวชอาศัยอาหารของผู้อื่นเลี้ยงชีวิตเพื่อการบรรลุธรรมอันสูงสุดนั้น บัดนี้ได้ประสบความสำเร็จตามประสงค์ ได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นศาสดาของคนทั้งหลาย ไม่เพียงแต่ของมนุษย์เท่านั้น แต่ยังเป็นศาสดาของเทวดาทั้งหลายด้วย ทั้งจะเสด็จมาเยี่ยมเยียนพวกเขา และบอกธรรมะที่ได้ตรัสรู้นั้นให้แก่เขา

ประชาชนเหล่านั้น ได้พากันทำความสะอาดถนนหนทางทุกหนทุกแห่งในนครกบิลพัสดุ์ และประดับประดาบ้านเรือนด้วยดอกไม้ ด้วยธงด้วยแถบผ้าสีต่าง ๆ กันเตรียมรับพระราชกุมาร ในฐานะที่เป็นทั้งพระโอรสแห่งพระราชาของตน และเป็นทั้งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วย

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้เสด็จถึงนครกบิลพัสดุ์ในเวลาเย็นวันหนึ่ง ได้ประทับอยู่ในอุทยานนอกนครหลวงตามธรรมเนียมของนักบวชทั้งหลาย ในวันรุ่งเช้าได้เสด็จเข้าไปบิณฑบาตตามถนนต่าง ๆ ภายในเมือง ตามที่พระองค์เคยทรงกระทำเป็นปกติ ผู้ใดที่ได้เห็นพระองค์เสด็จดำเนินบิณฑบาตแล้ว บางคนได้เข้าไปกราบทูลพระเจ้าสุทโธทนะให้ทรงทราบ พระเจ้าสุทโธธนะทรงสลดพระทัย พร้อมทั้งทรงพิโรธ ในการที่ได้ทรงสดับข่าวเช่นนั้น พระองค์รับสั่งให้รีบขับรถพาพระองค์ตรงไปยังถนนซึ่งมีผู้แจ้งข่าวว่าพระพุทองค์กำลังทรงเที่ยวขออาหารอยู่อย่างคนขอทาน

เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะได้เสด็จมาถึงถนนสายนั้น ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นพระพุทธองค์กำลังทรงดำเนินอยู่บนท้องถนน มีบาตรอันเต็มไปด้วยอาหารอยู่ในพระหัตถ์

กำลังบ่ายพระพักตร์มาตามทางที่ตรงไปสู่พระราชวัง มีประชาชนห้อมล้อมถวายความเคารพอยู่โดยรอบ แต่ความน้อยพระทัยและความพิโรธของพระเจ้าสุทโธทนะ ในข้อที่พระโอรสของพระองค์ทรงกระทำภิกขาจาร ในถิ่นแคว้นที่อะไร ๆ ก็เป็นของพระองค์ ซึ่งพระองค์อาจจะถือเอาได้โดยไม่ต้องมีการอนุญาตเช่นนี้ ยังคงต้องมีการกลัดกลุ้มอยู่ในพระหฤทัยของพระองค์อย่างใหญ่หลวง พระองค์ได้เสด็จตรงไปยังพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสตัดพ้อด้วยพระสำเนียงอันแสดงความขัดแค้นเจือด้วยความน้อยพระทัย

"ลูกเอ๋ย นี่หรือเป็นข่าวดี ที่พ่อได้รับ? เพื่อทำอย่างนี้เท่านั้นแหละหรือ ที่ลูกทิ้งบ้านทิ้งเมืองของพ่อไปแล้วเพื่อกลับมาเป็นคนขอทานเลี้ยงชีวิตวัน ๆ หนึ่งอย่างคนขอทานทั่วไป ในประเทศของพ่อ? ลูกเป็นลูกของพระราชา เป็นรัชทายาทของบัลลังก์แน่แล้วหรือ? โอ! ลูกเอ๋ย ในวันนี้ลูกได้ทำความเสื่อมเสียแก่พ่อ และแก่ราชวงศ์ของเจ้าอย่างที่สุดแล้ว เคยมีครั้งไหนบ้างที่วงศ์ตระกูลของเจ้าเคยทำอย่างนี้? เคยมีครั้งไหนบ้างที่พวกเราเคยเที่ยวขออาหารอย่างคนขอทานเช่นนี้?"

พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบแก่พระบิดา ซึ่งทรงกริ้วเพราะความเข้าพระทัยผิด อย่างเรียบ ๆ ว่า "ดูก่อนมหาราช นี่แล **เป็นการกระทำของวงศ์ตระกูลของอาตมาได้เคยปฏิบัติกันมาแล้วอย่างแท้จริง**" พระเจ้าสุทโธทนะได้ตวาดขึ้นว่า "เท่าที่มนุษย์เขาจำกันนั้น วงศ์ตระกูลของเจ้าเป็นเจ้าแผ่นดินกันทุกคน ไม่มีใครสักคนเดียวเคยทำสิ่งที่น่าอดสูเช่นนี้"

พระองค์ได้ตรัสตอบอย่างเรียบ ๆ สืบไปว่า "ดูก่อนมหาราช ข้อนั้นก็เป็นความจริงเหมือนกัน แต่ในที่นี้อาตมาไม่ได้หมายถึงการสืบตระกูลอย่างชาวโลกเช่นนั้น **บัดนี้ อาตมาเป็นผู้ถูกนับเนื่องเข้าในตระกูลของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายที่ล่วงมาแล้ว** อาตมาหมายถึงพระพุทธเจ้าเหล่านั้นเอง เมื่อกล่าวว่าอาตมาได้ทำตรงตามที่วงศ์ตระกูลของอาตมาได้เคยทำกันแล้ว พระพุทธเจ้าทั้งหลายในกาลก่อน ได้ทรงกระทำดังนี้มาด้วยกันทั้งนั้น และการกระทำอย่างนี้เท่านั้น ที่ถูกต้องและเหมาะสมแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย อาตมาจึงได้กระทำอย่างเดียวกัน"

เมื่อพระพุทธองค์ทรงดำเนินไปตามท้องถนนพร้อมทั้งพระพุทธบิดา ตรงไปยังพระราชวังนั้น พระองค์ได้ตรัสแก่พระบิดาว่า พระองค์มิได้เสด็จกลับสู่บ้านเกิดของพระองค์อย่างคนสิ้นเนื้อประดาตัวกลับมามือเปล่า พระองค์ได้ตรัสยืนยันว่า พระองค์ได้นำเพชรพลอยอันมีค่าสูงเกินกว่าที่จะตีค่าตัวได้ติดตัวมาด้วยเป็นอันมาก เป็นเพชรพลอยที่มีค่าสูงสุดในโลก เป็นเพชรพลอยแห่งสัจจธรรมที่สามารถนำคนไปสู่ความสุขอันไม่เปลี่ยนแปลงของพระนฤพาน

เมื่อพระองค์ได้เสด็จมาถึงพระราชวังแล้ว พระองค์ได้ทรงแสดงธรรมอันเป็นทางแห่งความดับทุกข์โดยสิ้นเชิงที่พระองค์ทรงค้นพบแก่พุทธบิดาและคนอื่น ๆ อย่าง–ละเอียดตลอด ชัดเจนแจ่มแจ้งจนเป็นที่เข้าใจกันแก่คนทั้งหลายในที่นั้น และพากันยอมรับธรรมะนั้นนั้น ไปประพฤติปฏิบัติในฐานะที่เป็นสาวกของพระองค์สืบไป และในเวลาภายหลังต่อมา พระโอรสของพระพุทธองค์ซึ่งมีพระนามว่าราหุลนั้น ก็ได้ออกบวชเหมือนกัน

ตอนที่ ๑๔

พุทธกิจประจำวัน

พระองค์ได้ทรงทำการเทศนาสั่งสอนมหาชนรวมทั้งสิ้นเป็นเวลา ๔๕ ปี ตลอดเวลาเหล่านี้ พระองค์ได้เสด็จท่องเที่ยวไปในดินแดนแห่งประเทศอินเดียภาคเหนือ ซึ่งบัดนี้เป็นมณฑลอูธ และเบ็งกอลเหนือ เป็นส่วนใหญ่ นอกจากในฤดูฝนแล้ว พระองค์ไม่ค่อยทรงพักค้างคืนที่ใดเกินกว่า ๒--๓ คืน ในฤดูฝนอันเป็นเวลาจำพรรษานั้นส่วนมากพระองค์ประทับอยู่ที่สวนเวฬุวัน ซึ่งพระเจ้าพิมพิสารน้อมถวาย ใกล้นครราชคฤห์ หรือที่เชตวันซึ่งอนาถบิณฑิกเศรษฐีสร้างถวาย ใกล้นครสาวัตถี

ตลอดเวลาเหล่านี้ พระองค์ทรงบำเพ็ญพุทธกิจประจำวัน ดั่งนี้คือ พระองค์ทรงตื่นจากบรรทมก่อนรุ่งสาง ทรงชำระพระสรีรกายแล้ว ทรงกระทำสมาธิสอดส่องอุปนิสัยสัตว์ทั้งหลายว่า ผู้ใดมีอุปนิสัยแก่กล้าสมควรได้รับธรรมเทศนาในวันนี้ ก็จักเสด็จไปโปรดเขาในวันนั้น

ครั้นเวลารุ่งสว่างแล้ว พระองค์ทรงจีวรถือบาตรในพระหัตถ์เสด็จไปบิณฑบาตตามหมู่บ้านซึ่งอยู่ใกล้ที่พระองค์ประทับ ทอดพระเนตรจับอยู่ที่พื้นจากบ้านโน้นสู่บ้านนี้ ทรงรับอาหารตามแต่ผู้มีใจบุญจะถวายสิ่งใด โดยใส่ลงในบาตรของพระองค์ บางคราวเสด็จไปแต่พระองค์เดียว บางคราวเสด็จไปพร้อมกับภิกษุสงฆ์ เดินเป็นแถวเดี่ยวเรียงองค์ไม่ลักลั่น ทุกองค์ถือบาตรอยู่ในมือ มีกิริยาอาการสงบเงียบ และแช่มชื่นเหมือนกันหมด ในบางคราวมีคนบางคนอาราธนาพระองค์ให้ฉันอาหารบิณฑบาตตามบ้านเรือนของเขา ในกรณีเช่นนี้ ที่เป็นการสมควร พระองค์ได้ทรงรับอาราธนาประทับนั่งเหนืออาสนะที่เขาจัดถวาย ทรงฉันอาหารจากบาตรที่เขารับไปจากพระองค์เพื่อบรรจุอาหารที่ดีที่สุด แล้วนำกลับมาถวายแด่พระองค์ เมื่อเสร็จจากการฉันและล้าง

พระหัตถ์แล้ว พระองค์จักตรัสเทศนากับบุคคลที่อยู่ในนั้น โดยทรงนำชี้แจงให้เขารู้จักสิ่งที่ดีและชั่วที่เป็นไปเพื่อสุขและทุกข์ทั้งในโลกนี้และโลกอื่น ทรงชี้ชวนให้บุคคลเหล่านั้นมีความกล้าหาญในการที่ปฏิบัติ หลังจากนั้น พระองค์จักเสด็จกลับไปสู่ที่ประทับ ณ พระอาราม

ณ ที่นั้น พระองค์จะประทับนั่งเงียบ ๆ อยู่ในเรือนพักหรือตามโคนต้นไม้ในบริเวณใกล้เคียง ทรงรอคอยจนกระทั่งภิกษุทั้งหลายซึ่งอาศัยกับพระองค์เสร็จจากการฉันอาหารบิณฑบาตด้วยกันทุกองค์ แล้วพระองค์จักเสด็จไปทรงพักผ่อนในที่ประทับส่วนพระองค์ ทรงล้างพระบาทแล้วเข้าสู่ห้องที่ประทับชั่วขณะหนึ่ง เมื่อภิกษุประชุมพร้อมกันในโรงที่ประชุมเพื่อการสนทนาแล้ว พระองค์จักเสด็จไปตรัสข้อความเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ซึ่งเหมาะสมแก่ที่ประชุมนั้น หรือภิกษุเหล่านั้นกำลังพูดค้างอยู่ พระองค์จักทรงเร้าใจให้ภิกษุเหล่านั้นมีความพากเพียรในการศึกษาและการปฏิบัติพระธรรมวินัย ด้วยความมุ่งหมายที่จะให้ลุถึงจุดหมายปลายทาง คือนิพพานเสียแต่ในชาติอันเป็นปัจจุบันนี้ทุกคราวไป

เมื่อพระองค์ตรัสข้อความเหล่านั้นจบลงแล้ว มักจะมีภิกษุบางรูปทูลขอให้พระองค์บอกข้อธรรม สำหรับบำเพ็ญภาวนาของตนเองโดยเฉพาะ ในข้อใดข้อหนึ่งซึ่งเหมาะแก่อุปนิสัยของตน พระองค์ก็จะทรงพินิจพิจารณาและประธานธรรมบทที่เหมาะสมที่สุดสำหรับภิกษุรูปนั้น จะเป็นบทที่ยากหรือง่าย ย่อมแล้วแต่พระองค์จะเห็นสมควรว่าภิกษุรูปนั้นเป็นผู้มีความสามารถเพียงใด และได้บำเพ็ญมาแล้วอย่างไร ภิกษุทั้งหลายจักเลือกประชุมเมื่อถึงเวลาสมควร ต่างรูปจักไปสู่ที่สงัด มีโคนไม้หรือป่าไม้ หรือเรือนร้างเป็นต้น เมื่อบำเพ็ญภาวนาตามบทธรรมที่ได้รับมาจากพระพุทธองค์ ส่วนพระพุทธองค์ก็เสด็จกลับไปสู่ที่ประทับอันเป็นส่วนพระองค์

หากเป็นฤดูร้อน พระองค์จักทรงพักผ่อนอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่งจนกระทั่งเพียงพอแก่พระอัธยาศัย ในขณะนี้เป็นโอกาสที่ประชาชนตามหมู่บ้านหรือจังหวัดใกล้เคียงจัก

มาเฝ้าพระองค์ในตอนเย็น บางพวกก็นำสิ่งของมาถวาย บางพวกมาเพื่อฟังธรรม พระองค์จะทรงแสดงธรรมด้วยพระกิริยาวาจาที่น่าเลื่อมใส โดยวิธีการที่จะให้คนทุกคนในที่นั้นได้ความรู้ความเข้าใจ ไม่ว่าจะเป็นคนยากจนหรือคนมั่งมี คนเรียนมากหรือคนเรียนน้อย ทุกคนในที่นั้นจะรู้สึกราวกะว่าพระองค์ได้ตรัสข้อความเหล่านั้นเพื่อเขาเองโดยเฉพาะจนตลอดเวลา ไม่มีความรู้สึกว่ามีเรื่องอื่นที่ตรัสสำหรับบุคคลอื่นแม้แต่หน่อยเดียว เมื่อจบพระธรรมเทศนาแล้วทุกคนมีความพอใจ และปลาบปลื้มสรรเสริญพระธรรมเทศนาประกาศตนเป็นผู้รับนับถือพระธรรมและปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด จนตลอดชีวิต ต่อพระพักตร์ของพระองค์ ทุกคนกลับไปบ้านด้วยใจที่เต็มเปี่ยมไปด้วยธรรมะ ที่ตนได้ยินได้ฟังทั้งหมดในวันนั้น

เมื่อคนเหล่านั้นกลับไปแล้ว พระองค์จักเสด็จไปสู่ที่สรงน้ำแห่งใดแห่งหนึ่งในพระอาราม ถ้ามีสระหรือบึงที่เหมาะสมแก่การสรงในบริเวณใกล้เคียง พระองค์จักเสด็จไปสรง ณ ที่นั้น เป็นการชำระกายในเวลาเย็นหลังจากนั้นแล้ว จักทรงพักผ่อนระงับพระทัย ด้วยสมาธิอย่างหนึ่งเป็นเวลาพอสมควร

ตอนนี้เป็นเวลาเย็นมากแล้ว เป็นโอกาสของภิกษุบางพวก ซึ่งไม่ได้อยู่อาศัยกับพระองค์ ได้เดินทางมาจากที่อื่น เพื่อเฝ้าพระองค์ เพื่อการเยี่ยมเยียนหรือเพื่อขอรับพระพุทธโอวาท อย่างใดอย่างหนึ่ง ตามความปรารถนา พระองค์ทรงต้อนรับปราศรัยแก่ภิกษุเหล่านั้น และประทานคำสั่งสอนชี้แจงตลอดจนถึงทรงอธิบายธรรมะที่ยาก ๆ ให้เป็นที่เข้าใจแก่ภิกษุเหล่านั้น จนกระทั่งทูลลาพระองค์กลับไปด้วยความพอใจและร่าเริง

พระองค์ได้ทรงพยายามกระทำกิจเหล่านี้ ด้วยความกรุณาและความอดกลั้นอดทน และเต็มพระทัยอย่างยิ่งตลอดเวลา ๔๕ ปี ที่พระองค์ทรงปฏิบัติต่อพระภิกษุทั้งหลายเป็นประจำวันทุก ๆ วัน มิได้ขาด ในการตอบปัญหา และอธิบายข้อยุ่งยากต่าง ๆ ไม่เคยมีสักครั้งเดียว ที่พระองค์ทรงขัดพระทัยในการถามของผู้ใดที่มาทูลถาม

ไม่ว่าเขาจะมาถามอย่างมิตรหรือศัตรู และไม่มีปัญหาใด ๆ ที่มีผู้ถามแล้วพระองค์จะทรงตอบไม่ได้

พระองค์ทรงพร้อมอยู่เสมอ ที่จะตรัสแก่บุคคลนานาชนิดที่มาเฝ้าพระองค์ด้วยคำอันเหมาะสม ไม่ว่าเขาจะมาถามเพราะอยากรู้อยากเข้าใจหรือว่าจะมาล่อถามให้พระ-องค์ทรงติดกับจนมุมในถ้อยคำของพระองค์เอง สำหรับผู้ที่มาถามด้วยความอยากรู้ในข้อธรรมที่ลึกซึ้งต่าง ๆ นั้น พระองค์ได้ประทานคำตอบที่สำเร็จประโยชน์แก่คนเหล่านั้นและเป็นที่พอใจอย่างยิ่งสำหรับบางคนที่มาท้าทายหรือลองดีกับพระองค์นั้น ก็มีอยู่บ่อยๆที่ได้พ่ายแพ้แก่พระปรีชาของพระองค์ จนถึงกับยอมรับนับถือถ้อยคำของพระองค์หรือยอมบวชเป็นพระสาวกผู้จงรักภักดีต่อพระองค์จนตลอดชีวิต

ในตอนพลบ เมื่อทรงเหน็ดเหนื่อย ด้วยการนั่งตลอดวัน พระองค์จักทรงดำเนินไปมาในที่ใดที่หนึ่ง ในพระอารามนั้น เพื่อเป็นการบำบัดความเมื่อยขัดที่เกิดขึ้นแก่ร่างกายของพระองค์ จนกระทั่งมีความสดชื่นและคล่องแคล่วดังเดิม เมื่อได้ทรงจงกรมดังกล่าวนี้ จนพอแก่อัธยาศัยแล้วพระองค์ก็พร้อมที่จะทรงสนทนากับพระภิกษุสงฆ์อีกระยะหนึ่งในตอนค่ำทุก ๆ คืน

ในเวลาจวนดึกเป็นโอกาสที่บุคคลชั้นสูง มีพระราชาแห่งนครนั้น ๆ เป็นต้นจะได้พากันไปเฝ้าเพื่อทรงสนทนาและไต่ถามปัญหาบางประการ ตามที่อยากจะทราบพระองค์จะตรัสตอบแก้ไขปัญหาของอิสรชนเหล่านั้นจะเป็นที่พอใจและพากันกลับไป ในเวลาอันสมควร

หลังจากนั้นแล้วพระองค์จักทรงพักผ่อนบรรทมหลับด้วยอาการ ที่เรียกกันว่าประทับสีหเสยยา คือ การนอนตะแคงทางเบื้องขวา มีเท้าซ้อนเหลื่อมกัน มีพระ-หัตถ์วางพาดไปตามยาวแห่งลำตัว พระหัตถ์ข้างหนึ่งงอพับเข้ามาวางแนบอยู่ข้างพระเศียร ดังจะเห็นได้จากแบบพระพุทธรูปบรรทมทั่ว ๆไป ทรงกำหนดสติในการ

ลุกเมื่อถึงเวลาจะต้องลุกแล้วก็บรรทม พระองค์ทรงตื่นบรรทมในเวลาประมาณ ๒ ชั่วนาฬิกาก่อนเวลาย่ำรุ่ง แล้วทรงบำเพ็ญพุทธกิจด้วยการเข้าสมาธิภาวนา ตรวจส่องอุปนิสัยของสัตว์ผู้ควรรับธรรมเทศนาในวันรุ่งขึ้นสืบไปอีก

ตลอดเวลา ๔๕ พรรษา แห่งการเทศนาสั่งสอนของพระองค์นั้นพระองค์ได้ทรงบำเพ็ญพุทธกิจอย่างครบถ้วนดังกล่าวนี้ ทุก ๆ วัน เว้นแต่คราวเดินทางพระองค์ได้ทรงใช้เวลาของพระองค์ให้หมดไปในการสั่งสอน มิใช่เพียงแต่ทางธรรมะในพระ-ศาสนาเท่านั้น แต่ยังได้ทรงตอบปัญหาและชี้แจงข้อความอันเกี่ยวกับการครองชีพอย่างชาวโลก แก่ผู้ที่ประสงค์จะทราบพร้อมกันไปด้วย ในหมู่ประชาชนซึ่งพระองค์ได้เสด็จผ่านไป อย่างเหมาะสมแก่เหตุการณ์และบุคคลที่นั้น ๆ ด้วยพระปัญญาอันรอบรู้และเฉียบแหลมของพระองค์

ตัวอย่างในเรื่องนี้คือ ครั้งหนึ่งเมื่อพระองค์ประทับอยู่ที่พระอารามเชตวันใกล้เมืองสาวัตถี ประชาชนชาวนครกบิลพัสดุ์และชาวนครโกลิยะกำลังวิวาทกันด้วยเรื่องการทดน้ำเพื่อทำนา เวลานั้นเป็นคราวที่ฝนแล้งไม่ตกเป็นเวลานานเกินไป ลำธารที่มีอยู่ในระหว่างเนื้อนาของชนชาวเมืองกบิลพัสดุ์และชาวโกลิยะได้แห้งขอด จนมีน้ำเหลืออยู่เพียงเล็กน้อย คนเหล่านั้นต่างฝ่ายต่างต้องการจะได้น้ำทั้งหมดนั้นมาเป็นของตัวโดยไม่แบ่งให้อีกฝ่ายหนึ่งเลย จึงเกิดทะเลาะวิวาทกัน เตรียมที่จะรบกันและฆ่ากัน เพื่อให้ได้น้ำตามความต้องการของตน

ชาวกบิลพัสดุ์ล้วนแต่เป็นพระญาติวงศ์ และเป็นบุคคลในประเทศของพระ-องค์โดยตรง เมื่อพระองค์ทรงทราบว่า คนเหล่านี้จะทำการรบพุ่งล้างผลาญพวกโกลิยะก็ทรงสังเวชพระทัย ในการที่พระญาติวงศ์ของพระองค์เองจักทำการล้างผลาญผู้อื่น หรือถึงกับล้างผลาญตัวเองด้วย เพื่อประโยชน์แต่น้ำหน่อยเดียว ดังนั้น พระองค์จึงได้เสด็จไปสู่สถานที่ซึ่งคนทั้งสองฝ่ายกำลังถืออาวุธเตรียมพร้อม จะประหัตประหารกันอยู่

แล้ว เมื่อพระองค์ได้เสด็จไปถึงที่นั้นได้ตรัสแก่คนเหล่านั้น และทรงโต้ตอบกัน ดังต่อไปนี้.—

"ดูก่อน เจ้าศากยะ และนักรบทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงฟังเราพูดก่อน ท่านทั้งหลายจงตอบเราที่เป็นจริง ท่านทั้งหลายเตรียมพร้อมที่จะฆ่าฟันกันและกัน ด้วยเรื่องอะไร ?"

"เราจะรบกันเพื่อน้ำในลำธารนี้ ซึ่งเราแต่ละฝ่ายต้องการจะได้ไปหล่อเลี้ยงนาอันแห้งแล้งของเรา" เสียงตอบจากทั้งสองฝั่งของลำธาร

"ถูกแล้ว แต่จงบอกเราตามที่เป็นจริงก่อนว่า สิ่งไหนเป็นสิ่งที่มีค่ามากกว่ากัน ในระหว่างสิ่งสองสิ่ง คือ *น้ำ*นิดหนึ่งในลำธารนี้ กับ *โลหิต* ในเส้นเลือดของคนจำนวนมาก โดยเฉพาะก็คือโลหิตในกายของบรรดาเจ้าชาย และนักรบผู้กล้าหาญทั้งหลายเหล่านี้ ?"

"เลือดในกายของบรรดาของเจ้าชายและนักรบทั้งหลาย เป็นสิ่งที่มีค่ามากกว่าน้ำในลำธารนี้มากนัก"

"เมื่อเป็นดังนั้นแล้ว เป็นการถูกต้องและสมควรหรือ ในการที่จะนำเอาโลหิตอันมีค่ามากนั้น มาพล่าเสียเพื่อประโยชน์แก่น้ำ อันมีค่าเพียงนิดเดียว?"

"ข้าแต่พระองค์ เป็นการไม่สมควรจริง ๆ มันเป็นการไม่ถูกต้องไม่สมควรในการที่จะเอาของมีค่ามาก มาพล่าเสีย เพื่อของมีค่านิดหน่อยเท่านี้"

"ถ้าเป็นจริงเช่นนั้น ท่านทั้งหลายจงรบความโกรธของท่านทั้งหลายให้ชนะเถิด ! จงวางอาวุธสำหรับฆ่าฟันกันนั้นเสีย แล้วทำความตกลงกันด้วยความสงบ ในระหว่างพวกท่านผู้ฆ่าความโกรธได้แล้วทุกคน"

พวกกบิลพัสดุ์และพวกโกลิยะทั้งสองฝ่าย ได้รู้สึกละอายในความโง่เขลา ขาดความรู้สึกผิดชอบชั่วดีของตนดังที่พระพุทธองค์ได้ทรงชี้ให้เห็นจึงได้พากันทำตามคำแนะนำของพระองค์ ทำความตกลงแบ่งน้ำให้แก่กันและกันโดยเสมอภาค และอยู่กันอย่างเป็นสุขสืบมา

ตอนที่ ๑๕

พระนางมหาประชาบดี

ครั้งหนึ่งพระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดาได้ประชวรหนัก พระพุทธองค์ได้ทรงพาพระนันทะน้องต่างมารดาของพระองค์ และพระอานนท์ลูกเรียงพี่เรียงน้องของพระองค์ซึ่งบัดนี้ได้ผนวชเป็นภิกษุแล้วพร้อมทั้งพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ เสด็จไปสู่นครกบิลพัสดุ์ เพื่อการเยี่ยมเยียน ในตอนแรก ด้วยการได้เห็นพระพุทธองค์ซึ่งเป็นโอรสสุดที่รักอีกครั้งหนึ่ง พระเจ้าสุทโธทนะได้ค่อยทรงทุเลาขึ้น และทุก ๆ คนคิดว่าพระองค์จะต้องทรงหายประชวร แต่อาการทุเลานี้ ได้เป็นไปชั่วขณะหนึ่งเท่านั้น พระองค์ทรงมีความชรามากเกินไปกว่าที่จะมีกำลังต้านทานความเจ็บไข้ ในสองสามวันต่อมา ได้กลับประชวรหนักยิ่งขึ้นต่อไปอีก และได้สิ้นพระชนม์ลง ในท่ามกลางความโศกเศร้าของคนทั้งหลาย

เมื่อพระราชสวามีสิ้นพระชนม์ลงดังนี้ พระนางมหาปชาบดี ผู้เป็นพระมารดาเลี้ยงของพระพุทธองค์ ซึ่งได้เลี้ยงพระองค์มาราวกะว่าเป็นโอรสของพระนางเองนั้นไม่ทรงประสงค์อยู่เป็นฆราวาสอีกต่อไป พระนางทรงมีความโศกเศร้าในการสิ้นพระชนม์ของพระสวามี ประกอบกับความพอพระทัยในการประพฤติพรหมจรรย์ จึงมีความประสงค์จะออกบวชเป็นบรรพชิตในสำนักของพระพุทธองค์ เพื่อรับคำแนะนำสั่งสอนโดยใกล้ชิด พระนางได้ทรงพาสุภาพสตรีจำนวนหนึ่ง ซึ่งไม่ยอมอยู่โดยปราศจากพระนางโดยจะติดตามไปในที่ทุกหนทุกแห่งด้วยกัน ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าและทูลขอร้องให้ทรงเมตตากรุณายินยอมรับสตรีบวชเป็นบรรพชิต อยู่ภายใต้การแนะนำสั่งสอนของพระองค์โดยใกล้ชิด เช่นเดียวกับภิกษุทั้งหลายแต่แม้พระนางจะทรงวิงวอนถึง ๓ ครั้ง ๓ หน ให้พระองค์ทรงรับพระนางและสุภาพสตรีเหล่านั้นเข้าบวชเป็นนักบวชสตรี

อยู่กับพระองค์ พระองค์ก็ได้ ทรงปฏิเสธโดยทรงขอร้องอย่าให้พระนางทูลขออนุญาตเช่นนั้นกับพระองค์เลย พระนางมหาปชาบดีทรงโศกเศร้าเป็นอันมากในการที่พระพุทธองค์ทรงปฏิเสธพระนางและสุภาพสตรีเหล่านั้น ได้พากันร้องไห้เพราะเหตุนั้น

เมื่อการปลงพระศพพระเจ้าสุทโธทนะสิ้นสุดลงแล้ว พระพุทธองค์ได้เสด็จจากนครกบิลพัสดุ์ ทรงจาริกไปตามที่ต่าง ๆ จนกระทั่งสมัยหนึ่ง ได้เสด็จถึงเมืองเวสาลีและประทับอยู่ ณ ป่ามหาวัน พระนางมหาปชาบดีได้ตัดพระเกศาของพระนางออกทรงครองผ้าอย่างนักบวช พร้อมด้วยสุภาพสตรีจำนวนหนึ่งดังที่กล่าวแล้ว ได้เสด็จไปตามหนทางที่จะไปสู่เมืองเวสาลี ทรงดำเนินด้วยพระบาททีละเล็กทีละน้อย ล่วงเวลาเป็นอันมาก จนกระทั่งถึงป่ามหาวัน อันเป็นที่ซึ่งพระพุทธองค์กำลังประทับอยู่

เมื่อเสด็จถึงที่นั้นแล้ว มีพระบาทบวมพองเพราะการเดินทางไกลมีฝุ่นจับทั่วองค์ ซูบเศร้า และอ่อนเพลีย พระนางได้ประทับกันแสงอยู่ข้างนอกวิหาร พระอานนท์ได้มาพบพระนางซึ่งกำลังยืนอยู่ในพระอาการที่น่าสมเพชอย่างยิ่งเช่นนั้น ได้ทูลถามต้นเหตุเพื่อทราบว่า ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น และพระนางกันแสงเพราะเหตุใด

พระนางได้ตรัสตอบว่า "ท่านอานนท์ พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ทรงอนุญาตให้สตรีละจากเรือน บวชเป็นบรรพชิตอยู่ประพฤติธรรมวินัยกับพระองค์ ดิฉันไม่ปรารถนาจะเป็นอย่างอื่น ปรารถนาจะบวชแต่อย่างเดียวจึงต้องร้องไห้"

พระอานนท์ได้ตอบว่า "พระบุตรีแห่งราชวงศ์โคตมะจงรอก่อน ถ้าเรื่องเป็นดังนี้ อาตมาจักวิงวอนขอร้องให้พระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดประทานพระอนุญาตให้สตรีได้บวชประพฤติธรรมวินัยในสำนักพระองค์ เช่นเดียวกับภิกษุทั้งหลาย" พระอานนท์ได้พยายามกระทำตามที่ได้ให้สัญญาแก่พระนางมหาปชาบดี เมื่อได้ไปถึงที่ประทับของพระองค์แล้ว ได้ทำการวิงวอนด้วยความเคารพนอบน้อมอย่างสูง เพื่อให้ทรงเมตตาแก่สตรีทั้งหลายโดยโปรดประทานอนุญาตให้บวชได้โดยทำนองเดียวกับบุรุษ

พระดำรัสตอบของพระพุทธองค์ต่อพระอานนท์ในขณะนั้น มีว่า "อย่าเลย อานนท์ อย่าเลย อย่าขอสิ่งนี้กับเราเลย" แต่พระอานนท์ก็มิได้หมดความพยายาม หรือท้อถอย ได้ทูลวิงวอนแล้ววิงวอนอีก เป็นครั้งที่สองและที่สาม ด้วยคำวิงวอน อย่างเดียวกัน และทุกครั้งพระองค์ก็ได้ทรงปฏิเสธด้วยคำปฏิเสธอย่างเดียวกัน

พระอานนท์ได้รำพึงอยู่ในใจว่า "พระพุทธองค์ไม่ประทานอนุญาตเมื่อถูก ทูลขอตรง ๆ แต่บางทีพระองค์อาจจักทรงอนุญาต ถ้าเราจักใช้วิธีอื่น" ดังนั้นท่านจึง ได้กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ถ้าหากสตรีได้สละ เหย้าเรือนแล้ว ออกบวชประพฤติพรหมจรรย์ในธรรมวินัยของตถาคตอย่างเคร่งครัด แล้ว เธอเหล่านั้นจะสามารถบรรลุธรรมพิเศษทั้งสี่ชั้นตามลำดับแห่งอัฏฐังคิกมรรค เพื่อถึงนิพพานได้หรือไม่พระเจ้าข้า ?"

พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบว่า **"อานนท์ ถ้าสตรีสละเหย้าเรือนออกบวชใน ธรรมวินัยนี้ ก็อาจเป็นพระอรหันต์ ลุถึงนิพพานได้ในชาติอันเป็นปัจจุบันนี้เหมือนกัน"**

พระอานนท์ได้กราบทูลว่า "ถ้าเช่นนั้นแล้ว ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าได้โปรด พิจารณาดูเถิด พระนางมหาปชาบดีแห่งราชวงศ์โคตมะ ได้เป็นผู้มีพระคุณต่อพระผู้มี พระภาคเจ้าอย่างสูงสุด พระนางเป็นพระกนิษฐภคินีแห่งพระมารดาของพระผู้มีพระ-ภาคเจ้าเอง และทรงเป็นพระมารดาบุญธรรมเป็นผู้ฟูมฟักทะนุถนอมและถวายนมแทน พระมารดาแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนางทรงเลี้ยงดูและอบรมสั่งสอนพระผู้มีพระภาคเจ้า มาตั้งแต่พระมารดาสิ้นพระชนม์ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์ได้โปรด ประทานพระอนุญาต เพื่อเห็นแก่พระนาง ให้สตรีทั้งหลายที่สละเหย้าเรือนได้บวชเป็น บรรพชิต ประพฤติพรหมจรรย์ในธรรมวินัยของพระผู้มีพระภาคเจ้า อย่างเดียวกับบุรุษ เพื่อบรรลุถึงธรรมอันประเสริฐที่พระองค์มี ไว้โปรดแก่ชาวโลกในชั้นสูงสุดนั้นเถิด พระเจ้าข้า"

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า "เอาละ อานนท์ ถ้าพระนางมหาปชาบดีแห่งราชตระกูลโคตมะ เต็มพระทัยจะถือกฎอันเฉียบขาด ๘ ประการ ต่อไปนี้อย่างเคร่งครัดแล้ว ก็ให้ถือว่านั่นแหละ เป็นการบวชบรรพชาอุปสมบทของพระนางเถิด" ต่อจากนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสแก่พระอานนท์ถึงกฎ ๘ ประการนั้นว่า:—

"สตรีผู้บวชแล้ว แม้นานเท่าใด ก็ต้องทำความเคารพแก่ภิกษุผู้บวชแล้วแม้วันเดียว

ต้องไม่อยู่อาศัยในถิ่นที่ซึ่งไม่มีภิกษุอยู่ด้วย

ต้องรับคำสั่งสอนจากภิกษุ ซึ่งสงฆ์ได้มอบหมายหน้าที่ให้เป็นผู้สั่งสอนทุก ๆ กึ่งเดือน

ต้องปวารณาเปิดโอกาสให้สงฆ์ทั้งฝ่ายภิกษุ และภิกษุณีว่ากล่าวตักเตือนและชี้โทษได้ ในวันปวารณา

ถ้ามีอาบัติโทษอันชั่วหยาบ จักต้องได้รับการพิจารณาโทษและออกจากอาบัติในสงฆ์ทั้งสองฝ่าย คือ ทั้งฝ่ายภิกษุและภิกษุณี

ก่อนบวชเป็นพระภิกษุณี จะต้องอยู่ในประพฤติวัตรเป็นสิกขมานาเพื่อการทดลองเป็นเวลาไม่น้อยกว่า ๒ ปี แล้วจึงบวชได้ในสำนักแห่งสงฆ์ทั้งสองฝ่าย

ต้องไม่พูดคำหยาบคายอย่างใดอย่างหนึ่งแก่ภิกษุ และ

ต้องไม่ทำตนเป็นผู้ว่ากล่าวตักเตือนภิกษุ แต่จะต้องเป็นผู้รับคำกล่าวตักเตือนจากภิกษุ"

"อานนท์ ถ้าหากว่าพระนางมหาปชาบดีแห่งราชวงศ์โคตมะ ทรงเต็มพระทัยที่จะรับถือกฎอันเฉียบขาด ๘ ประการอย่างเคร่งครัดจนตลอดพระชนมายุ ก็ให้ถือว่าพระนางเป็นภิกษุณีแล้วโดยสมบูรณ์เถิด" พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงยืนยันในที่สุด

พระอานนท์ได้รับเอาพระพุทธานุญาตนั้นแล้ว กลับออกมาทูลแก่พระนางมหาปชาบดี ตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสทุกประการ พระนางมหาปชาบดีทรงรู้สึกปลาบปลื้มและดีพระทัย ตรัสแก่พระอานนท์ว่า "ท่านอานนท์เปรียบเหมือนคน

หนุ่มคนสาวรักการแต่งตัว อาบน้ำชำระกายและศีรษะของตนแล้ว ยกพวงมาลัยอันประกอบด้วยดอกไม้สีสวยสด และกลิ่นหอมขึ้นด้วยมือทั้งสองแล้ววางลงบนศีรษะของตน อันเป็นอวัยวะสูงสุดกว่าอวัยวะทั้งหลาย ด้วยความระมัดระวังฉันใด แม้ดิฉันก็จักเทิดทูนกฎ ๘ ประการนั้นไว้เหนือศีรษะ ไม่ประพฤติล่วงละเมิดจนตลอดชีวิตของดิฉันด้วยความระมัดระวังอย่างเดียวกัน"

พระอานนท์ได้กลับเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายความเคารพแล้วกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระนางมหาปชาบดีแห่งราชตระกูลโคตมะทรงยอมรับสมาทานกฎ ๘ ประการ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติให้แก่พระนางอย่างเคร่งครัด พระน้านางของพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้เป็นภิกษุณีสมตามพระประสงค์แล้ว พระเจ้าข้า"

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า "อานนท์เอ๋ย ธรรมวินัยซึ่งมีสตรีรับเอาไปประพฤติร่วมอยู่ด้วย จักไม่ตั้งมั่นยืนนาน เปรียบเหมือนตระกูลที่มีผู้หญิงมาก มีผู้ชายน้อย ไม่สามารถผจญต่อโจรผู้ร้ายเบียดเบียน นี้ฉันใด ธรรมวินัยของเราที่สตรีรับเอาไปประพฤติ ย่อมไม่ตั้งอยู่นาน ฉันนั้น มันเหมือนกับนาข้าวสาลีหรือสวนอ้อย ซึ่งถูกเพลี้ยลงจับ ย่อมไม่เจริญงอกงามไปได้นาน ฉันใดก็ฉันนั้น" เหตุการณ์ได้เป็นไปตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงพยากรณ์ไว้ทุกประการ: การบวชของภิกษุณีซึ่งมีพระนางมหาปชาบดีเป็นองค์แรกนั้น มีอายุยืนยาวประมาณ ๕๐๐ ปีแล้วก็สาบสูญไป

ตอนที่ ๑๖
ปาฏิหาริย์

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปตามชนบทต่าง ๆ พร้อมกับภิกษุสงฆ์นั้น ทุกแห่งที่พระองค์เสด็จไป มีประชาชนพากันจับกลุ่มเพื่อเฝ้าพระองค์ และฟังพระองค์ตรัสและแสดงธรรม มีคนจำนวนมากเลื่อมใสในพระองค์และคำสั่งสอนของพระองค์ จนถึงกับยอมเป็นสาวกของพระองค์ แต่พร้อมกันนั้นก็ยังมีศาสดาสอนศาสนาคนอื่น ๆ ซึ่งได้สั่งสอนประชาชนให้เลื่อมใสอยู่ด้วยวิธีการต่าง ๆ กันอีกมิใช่น้อย และยังมีเจ้าลัทธิบางคนในจำนวนเจ้าลัทธิเหล่านั้น ได้แสดงสิ่งซึ่งประหลาดผิดธรรมดา อันเรียกว่าปาฏิหาริย์ บางสิ่งบางอย่างในบางครั้ง ได้ทำให้มหาชนแตกตื่นกันไปดู และมีเป็นอันมากที่ได้เลื่อมใสและออกปากสรรเสริญการกระทำเช่นนั้น ได้อยู่เฝ้าคอยฟังคำสั่งสอนของเจ้าลัทธิเหล่านั้น จนกระทั่งกลายเป็นสาวกของเจ้าลัทธินั้นก็มีอยู่เป็นส่วนมาก

ภิกษุทั้งหลายได้สังเกตเห็นเหตุการณ์ดังนั้น ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลขอร้องให้พระองค์ทรงกระทำสิ่งประหลาดมหัศจรรย์ หรือที่เรียกกันว่าปาฏิหาริย์นั้นให้ปรากฏแก่ประชาชนบ้าง เพื่อประชาชนจักได้เลื่อมใสพอใจและเข้ามาเป็นสาวก โดยทำนองเดียวกับที่เจ้าลัทธิเหล่านั้นได้กระทำกันอยู่ พระองค์ได้ตรัสตอบภิกษุซึ่งได้มาทูลขอเช่นนั้นว่า พระองค์ทรงรู้สึกละอายในการที่จะล่อประชาชนให้มีความเชื่อถือด้วยการกระทำที่แปลกประหลาดหรือปาฏิหาริย์ทำนองนั้น แต่พระองค์ทรงสามารถทำให้คนเกิดความประหลาดถึงขนาดรู้สึกมหัศจรรย์ในปาฏิหาริย์ที่แท้จริงอย่างอื่น

พระองค์ได้ตรัสแก่ภิกษุเหล่านั้นว่า "ตถาคตเจ้าทั้งหลายย่อมกระทำปาฏิหาริย์แต่อย่างเดียวเท่านี้เท่านั้น คือ เมื่อพระตถาคตทั้งหลายเห็นมนุษย์ประกอบไปด้วยกามกิเลสและตัณหาก็ทรงเปลื้องประชาชนเหล่านั้นออกมาเสียจากกามกิเลสและตัณหา เมื่อทรงเห็นว่ามหาชนทั้งหลายตกเป็นทาสของโทสะและการผูกเวร ก็ทรงเปลื้องประ-

ชาชนเหล่านั้นเสียจากการตกเป็นทาสของโทสะและการผูกเวร เมื่อทรงทราบว่าประชาชนบอดเพราะความเขลาและอวิชชา ก็ทรงเปิดตาของคนเหล่านั้น ช่วยให้เขาพ้นจากความเขลาและอวิชชา ซึ่งเป็นความบอดมืดเสียยิ่งกว่าความมืดแห่งราตรี ภิกษุทั้งหลาย! ปาฏิหาริย์อย่างเดียวดังกล่าวนี้เท่านั้น ที่พระตถาคตทั้งหลายพากันกระทำ ส่วนปาฏิหาริย์อย่างอื่น ๆ นั้น ท่านเกลียดชังและประณามไม่ยอมกระทำปาฏิหาริย์เหล่านั้น"

ครั้งหนึ่ง มีคนบางคนได้มากราบทูลพระพุทธองค์ว่า ท่านพระปิณโฑละ-ภารทวาชะ มีท่านพระโมคคัลลานะไปเป็นเพื่อน ได้กระทำปาฏิหาริย์ด้วยอำนาจฤทธิ์ซึ่งท่านมีมากกว่าพระอรหันต์องค์อื่น ๆ โดยเหาะขึ้นไปในที่สูง ปลดเอาบาตรใบหนึ่ง ซึ่งมีผู้ให้นำขึ้นไปติดไว้ เพื่อเป็นการทดลองฤทธิ์ของบุคคลผู้มีฤทธิ์ ลงมาได้ พระองค์ไม่ทรงเห็นดีด้วย ในการกระทำเช่นนั้นของพระปิณโฑละภารทวาชะเป็นอันมาก ได้รับสั่งให้ไปตามพระปิณโฑละภารทวาชะพร้อมทั้งบาตรใบนั้นด้วย เมื่อพระปิณโฑละภารทวาชะนำบาตรใบนั้นมาถึงแล้ว พระองค์รับสั่งให้ทำลายบาตรนั้นเสียต่อหน้าพระปิณโฑละ-ภารทวาชะ และภิกษุสงฆ์ทั้งหลายจนเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย และรับสั่งห้ามมิให้กระทำเช่นนั้นอีกต่อไป พร้อมทั้งทรงบัญญัติว่าภิกษุทั้งหลายต้องไม่ทำการล่อลวงคนเขลาทั่ว ๆ ไปให้นับถือบูชา ด้วยการกระทำปาฏิหาริย์ชนิดนั้น ถ้าขืนทำเพื่อให้เขาเลื่อมใสเช่นนั้นจักต้องไม่อยู่ร่วมกับพระองค์หรือภิกษุสงฆ์ทั้งหลายอีกต่อไป ข้อบังคับอันนี้ ได้มีอยู่สืบมาเป็นวินัยข้อสำคัญข้อหนึ่งของภิกษุในพระพุทธศาสนา **ห้ามไม่ให้ภิกษุใดแสดงปาฏิหาริย์เพื่อให้คนเลื่อมใส เพื่อลาภสักการะอย่างใดอย่างหนึ่งโดยเด็ดขาด**

พระพุทธองค์ไม่ทรงปรารถนาที่จะกระทำให้คนทั้งหลายหลงใหล เลื่อมใสในพระองค์ เพราะการกระทำปาฏิหาริย์ชนิดซึ่งเป็นที่หลงใหลของคนสามัญทั่วไป แต่ถึงกระนั้นประชาชนได้พากันรู้สึกแลเห็นชัดแจ้งขึ้นว่า พระองค์เป็นศาสดาที่แท้จริง และได้พากันแสดงความเคารพนับถือพระองค์ยิ่งขึ้น และได้พากันบำรุงด้วยสมณบริขารอย่างมากมายทั่วไปทุกหนทุกแห่ง ยิ่งขึ้นไปกว่าเดิม สาวกของเจ้าลัทธิอื่น ๆ เกิดความไม่พอใจที่ได้เห็นเช่นนั้น

ครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์และภิกษุสงฆ์ได้เสด็จมาถึงนครโกสัมพี ซึ่งมีเจ้าลัทธิผู้มีชื่อเสียงคนหนึ่งอาศัยอยู่ พร้อมด้วยสาวกจำนวนมาก คนเหล่านี้ได้พากันด่าทอพระภิกษุสงฆ์และบุคคลที่เลื่อมใสในพระพุทธองค์ด้วยถ้อยคำหยาบคายชั่วร้ายต่างๆนานา พระอานนท์ได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์และกราบทูลให้ทรงทราบถึงการที่คนเหล่านั้นได้พากันคอยด่าทอภิกษุสงฆ์ด้วยถ้อยคำหยาบคายร้ายกาจไปเสียทุกแห่ง และโดยเฉพาะเมื่อเวลาออกบิณฑบาต และได้กราบทูลพระพุทธองค์ในนามของภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย ขอให้ทรงพาภิกษุสงฆ์ทั้งหลายเดินทางออกไปเสียจากนครโกสัมพี เพื่อภิกษุสงฆ์ทั้งหลายจักได้ไม่ถูกด่าทอในเวลาบิณฑบาตทุก ๆ วันเช่นนั้นอีก

พระพุทธองค์ได้ทรงนิ่งฟังท่านพระอานนท์กล่าวจนตลอด และในที่สุดได้ทรงโต้ตอบกับพระอานนท์ ดังต่อไปนี้:—

"อานนท์ ถ้าหากว่าเราไปสู่ที่อื่นแล้ว ถูกคนในที่นั้นกระทำทารุณด่าทอต่อเราเข้าอีก จะทำอย่างไรเล่า?"

"ถ้าเป็นเช่นนั้น พวกเราก็ควรจักไปสู่ที่อื่นต่อไปอีก"

"ถ้าในที่แห่งใหม่นี้ เราก็ยังถูกด่าทอสบประมาทอยู่นั่นเองเล่า เราจะทำอย่างไรต่อไป?"

"เราก็จะไปสู่ที่อื่นต่อไปอีก พระเจ้าข้า"

พระพุทธองค์ได้ทรงนิ่งอยู่ขณะหนึ่งแล้วได้ทรงเหลียวมองดูพระอานนท์ด้วยสายพระเนตรที่อ่อนโยนอย่างยิ่ง และได้ตรัสว่า "ดูก่อนอานนท์ อดทนให้เหมาะ ๆ เสียสักหน่อยเท่านั้น ก็จะตัดความยุ่งยากลำบากทั้งหมดในการที่ต้องเที่ยวโยกย้ายไปมาเสียโดยสิ้นเชิง มันไม่เป็นที่แน่นอนว่าเราจะหาพบที่แห่งใหม่ซึ่งไม่มีใครด่าทอในโอกาสข้างหน้า แต่มันเป็นที่แน่นอนว่า **เราจะหาพบที่เช่นนี้ได้ในตรงนี้เอง ถ้าหากเราเพียงแต่ประพฤติตนอดกลั้นอดทนกันเสียบ้าง** โดยการอดกลั้นอดทนนี่เอง ที่นักปราชญ์ทั้งหลายพากันเอาชนะศัตรูได้โดยสิ้นเชิง"

"อานนท์เอ๋ย จงดูช้างซึ่งบุคคลพาเข้าไปสู่สนามรบ มันพุ่งตัวเข้าไปในท่ามกลางการต่อสู้อันชุลมุนวุ่นวาย มันไม่เอาใจใส่ต่อลูกศรหรือแหลนหลาว ซึ่งบุคคล

พุ่งซัดเข้ามาโดยรอบตัวมัน มันตั้งหน้ากระโจนเข้าใส่ข้าศึกทำลายสิ่งต่าง ๆ ซึ่งเข้ามาเผชิญหน้ามันให้ราบเรียบไปหมด อานนท์เอ๋ย ฉันจักเอาอย่างช้างตัวนั้น ฉันจักอยู่ที่นี่ในเมืองนี้ และจะพยายามเผยแผ่คำสอนที่ถูกต้องด้วยกำลังกายกำลังใจทั้งหมด และจะทนทำโดยไม่หยุดยั้ง ในการที่จะปลดเปลื้องคนชั่วช้าเหล่านั้นออกมาเสียจากข่ายแห่งกิเลสซึ่งเขากำลังพากันติดแน่นอยู่ ฉันจะไม่เอาใจใส่แม้แต่หน่อยเดียวในคำกล่าวร้ายของฝ่ายปฏิปักษ์ ซึ่งแกล้งกล่าวแก่ฉันและแก่สาวกของฉัน มันเหมือนกับคนที่ถ่มน้ำลายขึ้นไปบนฟ้า โดยไม่คิดจะให้ฟ้าเปื้อน เขาจะพบความจริงว่าน้ำลายจะขึ้นไปเปื้อนฟ้าไม่ได้ แต่จะกลับตกลงมารดหน้าของผู้ถ่มเองต่อภายหลังนี้ฉันใด พวกคนที่น่าสมเพชซึ่งแกล้งด่าทอเรา ก็จักได้ประสบภายหลังว่า คำด่าทอนั้นจักกลับไปสู่พวกเขา เพราะเราไม่เอาใจใส่ต่อคำด่าทอเช่นนั้น"

พระพุทธองค์ไม่ทรงกระทำตามคำขอร้องของท่านพระอานนท์ และภิกษุทั้งหลาย ยังคงประทับอยู่ ณ เมืองโกสัมพี และผลแห่งความอดกลั้น อดทนของพระองค์ก็ได้ปรากฏออกมาอย่างแท้จริง ในเวลาอันไม่นานเลย ประชาชนชาวนครโกสัมพีทั้งหลายได้พากันเห็นว่า พระองค์และภิกษุสงฆ์มีความอดทนอย่างน่าสรรเสริญต่อถ้อยคำของสาวกแห่งเจ้าลัทธิอื่น ๆ โดยไม่ปริปากกล่าวร้ายตอบแม้แต่คำเดียวเช่นนั้น ก็พากันเกลียดชังนักบวชและสาวกของเจ้าลัทธิอื่นเป็นอันมาก ที่ทำการกล่าวร้ายต่อบุคคลผู้ไม่เคยกล่าวร้ายแก่ใคร ๆ คนหนุ่มตระกูลสูงแห่งนครโกสัมพีเป็นอันมาก พากันนิยมชมชื่นในการกระทำของพระพุทธองค์และของภิกษุสงฆ์ทั้งหลายที่ได้กระทำเช่นนั้น ได้พากันรับนับถือคำสอนของพระองค์ถึงกับออกบวชเป็นภิกษุก็มีอยู่ไม่น้อย

แต่อย่างไรก็ตาม นักบวชชาวโกสัมพีเหล่านี้ แม้บวชเป็นภิกษุแล้ว บางพวกก็ยังไม่อาจจะละทิ้งนิสัยการทะเลาะเบาะแว้ง ชั่วเวลาไม่นาน ได้มีการทะเลาะวิวาทกันเองด้วยเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ เกี่ยวกับข้อประพฤติปฏิบัติว่าใครจะปฏิบัติถูกกว่า หรือดีกว่าในเรื่องกระจุกกระจิกหยุม ๆ หยิม ๆ พวกหนึ่งถืออย่างหนึ่ง อีกพวกหนึ่งถืออีกอย่างหนึ่งไม่ตกลงกันจนวิวาทกัน แม้พระพุทธองค์จะได้ทรงขอร้องซ้ำแล้วซ้ำอีก ให้ระงับการ

วิวาทเหล่านั้นเสีย เพื่ออยู่กันด้วยความสงบ โดยไม่ต้องวินิจฉัยให้แตกหักว่าใครเป็นฝ่ายผิดและใครเป็นฝ่ายถูก ก็ยังพากันดื้อดึงวิวาทกันเรื่อยไปไม่ยอมหยุด ภิกษุเหล่านี้ไม่เอาใจใส่ในข้อที่พระองค์ได้ตรัสบอกให้ทราบ ว่าการทะเลาะวิวาทมาดร้ายนั้น เป็นความผิดความเลวยิ่งไปกว่าความคิดเห็นที่แตกต่างกันเพียงเล็ก ๆ น้อย ๆ อันเป็นมูลเหตุแห่งการทะเลาะวิวาทกันนั้นเสียอีก

เมื่อพระพุทธองค์ทรงเห็นว่า ภิกษุเหล่านั้นไม่เชื่อฟังพระองค์ จนไม่ยอมรับคำแนะนำ พระองค์ก็ได้เสด็จไปเสียจากนครโกสัมพี ทิ้งภิกษุเหล่านั้นไว้เบื้องหลัง เมื่อประชาชนชาวเมืองโกสัมพีได้ทราบว่า พระพุทธองค์ได้เสด็จไปแต่พระองค์เดียว และภิกษุเหล่านั้นประพฤติตนเป็นคนขี้ทะเลาะเบาะแว้งเหมือนชาวบ้าน ไม่แตกต่างกับชาวบ้าน ก็ได้พากันงดการถวายอาหารบิณฑบาต และการบำรุงอย่างอื่น ๆ โดยสิ้นเชิง การทำอย่างนี้ได้ทำให้ภิกษุเหล่านั้นสำนึกตัวได้ในระยะเวลาอันสั้น ภิกษุเหล่านั้นจึงได้หยุดการวิวาททำความปรองดองซึ่งกันและกัน เชื่อฟังและปฏิบัติตามคำแนะนำของพระองค์อย่างเคร่งครัด จนกระทั่งพระองค์ได้ทรงยินยอมให้ภิกษุเหล่านั้นอยู่ร่วมและร่วมการเดินทางกับพระองค์สืบไป

ตอนที่ ๑๗

พระพุทธดำรัส

ในฐานะที่พระพุทธองค์ เป็นโอรสแห่งกษัตริย์ย่อมทรงคุ้นเคยกับมรรยาทอย่างราชสำนักทุกประเภท พระองค์จึงทรงสามารถทำการโต้ตอบสนทนาในท่ามกลางที่ประชุมแห่งกษัตริย์หรือมหาราชา ตลอดจนถึงนักบวชนักศึกษาผู้คงแก่เรียนชั้นสูง ได้โดยสะดวกดาย และยังทรงทำให้อิสรชนเหล่านั้นจากพระองค์ไปด้วยความพอใจและมีความรู้อย่างแจ่มแจ้งในธรรมอันลึกซึ้งติดไปด้วย มิใช่แต่เท่านั้น แม้ในการสมาคมหรือโต้ตอบสนทนากับสามัญชนทั่วไป พระองค์ก็ยังทรงสามารถทำได้เป็นอย่างดีเช่นเดียวกันและเท่ากันกับที่จะสมาคมโต้ตอบกันชนชั้นที่มีความเข้าใจและพอใจในธรรมอันลึกซึ้งนั้น เมื่อพระองค์เสด็จดำเนินด้วยพระบาทไปตามชนบทต่าง ๆ พระองค์พร้อมที่จะตรัสโต้ตอบและทำความยินดีปรีดาให้แก่คนทุกคนที่ทรงพบ ไม่ว่าเขาจะเป็นชาวนาชาวสวน หรือเป็นช่างเหล็ก ช่างทำเกวียน หรือแม้แต่ช่างตัดผมเป็นต้น ถ้าหากว่าเขาพอใจที่จะสนทนาด้วยพระองค์

ตัวอย่างในเรื่องนี้ คือวันหนึ่ง พระองค์เสด็จไปตามหมู่บ้าน ซึ่งกำลังประกอบการทำนากันอยู่ทั่วไป ได้ทรงพบชาวนาคนหนึ่งกำลังทำงานอยู่ในนา ได้ทรงหยุดและทรงไต่ถามเกี่ยวกับการทำนาของเขา ตอนหนึ่งพระองค์ได้ตรัสแก่เขาว่า “ท่านจงรู้เถิดเราก็เป็นชาวนาด้วยเหมือนกัน เราได้เตรียมพร้อมทุก ๆ อย่างที่จะทำนา กระทั่งเมล็ด-พันธุ์ข้าวที่จะใช้เป็นพืช” ชาวนาคนนั้นได้ร้องขึ้นด้วยความประหลาดใจว่า “ท่านเป็นชาวนาอะไรกัน! ถ้าท่านเป็นชาวนาจริง วัวของท่านอยู่ที่ไหน? ไถของท่านอยู่ที่ไหน? และอะไรอื่น ๆ อีกหลายอย่าง ของท่านอยู่ที่ไหน?”

พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบอย่างสงบเสงี่ยมว่า “สิ่งเหล่านั้นเราได้มีติดตัวมาที่นี่แล้วทั้งหมด ท่านจงฟังให้ดีเถิด เราจะบอกให้ท่านทราบทุกสิ่งทุกอย่างทีเดียว”

"เมล็ดพืชของเรา คือความปรารถนาและความกรุณาในการที่จะช่วยสรรพสัตว์ซึ่งทำให้เรามีความเชื่ออันมั่นคง และตั้งใจแน่วแน่เพื่อเป็นพุทธะรวมทั้งสิ่งที่เราได้ตรัสรู้ที่โคนต้นโพธิ์ น้ำสำหรับหล่อเลี้ยงต้นข้าวของเราให้งดงามนั้น คือกุศลกรรมอันมหาศาลที่เราได้พากเพียรพยายามกระทำสืบมาจนกระทั่งถึงวันตรัสรู้ ปัญญาเป็นแอกและไถของเรา ใจเป็นเชือกชักสำหรับบังคับวัว ความละอายบาปอันเป็นเครื่องเกียดกันบาปออกเสียจากจิต เป็นงอนไถอันงดงามของเรา ธรรมะซึ่งทำให้เราสามารถขจัดสิ่งชั่วและประกอบสิ่งดี เป็นคันสำหรับจับ ก็เมื่อท่านไถนาของท่าน ท่านย่อมตัดและกลบหญ้าที่เป็นโทษทุกอย่างเสียฉันใด ผู้ที่รู้อริยสัจสี่ประการก็ย่อมตัดและกลบอกุศลจิตอันชั่วร้ายภายในตัวเขาฉันนั้น"

"ครั้นถึงเวลาค่ำ เสร็จงานกลางวันแล้ว ท่านแก้วัวของท่านปล่อยมันไปเที่ยวตามที่มันต้องการฉันใด ผู้เป็นบัณฑิตก็ยึดมั่นอยู่แต่ในความบริสุทธิ์ ย่อมสละสิ่งอันไม่บริสุทธิ์ให้ออกไปฉันนั้น วัวของท่านต้องแข็งข้อลากไถเพื่อไถพื้นที่นาของท่านให้เหมาะแก่การหว่านฉันใด ผู้มีปัญญาก็ตั้งหน้าพยายามจนสุดกำลังเพื่อชำระสันดานของตนให้สะอาดเหมาะสมแก่การลุถึงนิพพานฉันนั้น ชาวนาทำงานหนักเพื่อตบแต่งที่ดินให้เหมาะแก่เมล็ดพืชฉันใด บัณฑิตก็ประกอบความพยายามหนัก เพื่อกำจัดโทษแห่งวัฏฏสงสารฉันนั้น"

"แต่คนที่ทำงานในนาข้าวต้องประสบความไม่พอใจผิดหวังอยู่บ่อยๆ เพราะผลที่เก็บเกี่ยวได้น้อยเกินไป บางคราวถึงกับโกรธหัวปั่นนอนไม่หลับก็มีอยู่เสมอ ส่วนผู้ที่ทำนาแห่งปัญญาเพื่อลุถึงนิพพานนั้น ไม่เคยได้รับความไม่พอใจเช่นนั้นเลย เขาเป็นผู้แน่นอนที่จะต้องได้เก็บเกี่ยวผลงานของเขาเต็มที่ มีความสุขเต็มที่ มีความพอใจเต็มที่ เมื่อได้มองเห็นผลคือนิพพานนั้น พราหมณ์เอย โดยลักษณะอย่างนี้แหละ เราจึงเป็นชาวนาคนหนึ่งด้วยเหมือนกัน และนี่แหละ เป็นวิธีซึ่งเราได้ทำนาของเรา"

เมื่อพราหมณ์ได้ฟังคำตรัสเช่นนั้นของพระพุทธเจ้า เขามีความพอใจอย่างสูงสุด จนถึงกับพยายามทูลวิงวอนให้พระองค์ทรงรับเขาเข้าเป็นชาวนาคนหนึ่งในการทำนาตามแบบของพระองค์ และเขาได้เป็นสาวกของพระองค์สืบไปจนตลอดชีวิต

ได้มีผู้มาทูลถามพระพุทธองค์ถึงวิธีที่คนทั่วไปอาจลุถึงสภาพที่เป็นความสุขที่สุด และประเสริฐที่สุด และมีสวัสดิมงคลถึงที่สุด พระพุทธองค์ได้ตรัสข้อแนะนำเหล่านี้แก่เขา:

"จงอย่าเข้าเป็นพวกกับคนโง่คนเขลา จงทำความสนิทสนมกับบัณฑิต จงแสดงความเคารพนับถือต่อคนที่ควรเคารพนับถือ จงอยู่ในที่ซึ่งเหมาะสมแก่อุปนิสัยและความสามารถของตน จงเป็นคนที่เคยทำความดีไว้มาก จงประกอบกุศลกรรมเพื่อความรุ่งเรืองในอนาคตอยู่อย่างไม่ขาดสาย จงทำความพอใจในการดู การฟังทุกอย่างที่สามารถจะทำได้เพื่อให้ได้มาซึ่งวิชาความรู้ จงศึกษาทุกสิ่งทุกอย่างซึ่งไม่ประกอบด้วยโทษ จงฝึกฝนให้เป็นคนมีระเบียบวินัยและแบบแผนอันดี จงพูดแต่คำจริงคำน่ารักและมีประโยชน์ จงอุปัฏฐากมารดาและบิดา จงเอาใจใส่เลี้ยงดูบุตรภรรยา จงละเว้นความโลเลในการงาน จงบำเพ็ญทาน จงประพฤติแต่กรรมดี จงช่วยเหลือญาติแลมิตรสหายในคราวที่ควรช่วยเหลือ จงเว้นการทำสิ่งที่ต้องเสียใจทีหลัง จงอย่าทำสิ่งซึ่งท่านห้ามไว้ โดยกฎแห่งศีลธรรม จงเว้นการดื่มน้ำเมา จงอย่าชักช้าที่จะประกอบกรรมดีในเมื่อโอกาสมาถึง จงนอบน้อมต่อทุกคน จงอย่าจองหองพองตัว จงพอใจด้วยสิ่งที่มีอยู่ จงรู้บุญที่บุคคลอื่นทำแก่ตน จงฟังธรรมตามโอกาส จงมีความอดกลั้นอดทน จงทำตนให้เป็นคนยิ้มแย้มแจ่มใส จงเยี่ยมเยียนพระอริยเจ้าอยู่เนืองนิตย์ จงซักซ้อมสนทนาธรรมทุกโอกาส จงเป็นอยู่ด้วยความพากเพียร จงประพฤติพรหมจรรย์ จงกำหนดอริยสัจสี่ไว้ในใจ จงมีนิพพานเป็นที่มุ่งหมายของจิตอยู่เสมอ เมื่อถูกสิ่งต่าง ๆ รบกวนจงอย่าหวั่นไหว จงอย่าโศกเศร้า จงอย่ากำหนัด และจงปรกติ ผู้ใดประพฤติได้สมบูรณ์ตามนี้ ความชั่วร้ายจักไม่สามารถครอบงำผู้นั้น เขาจักมีสวัสดิมงคลอย่างสูงสุด ได้รับความสุขแห่งจิตที่สมบูรณ์อยู่เนืองนิตย์"

อีกครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงพำนักอยู่ที่หมู่บ้านเล็ก ๆ แห่งหนึ่ง ชาวบ้านในถิ่นนั้นได้มาเฝ้าพระองค์และทูลถามว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาคพวกเราได้ทราบว่าพระองค์เป็นศาสดาผู้ประกาศธรรม และได้สั่งสอนสิ่งที่ดีเป็นอันมาก ให้แก่สาวกของพระองค์ ซึ่งได้สละบ้านเรือนแล้วติดตามมาอยู่ศึกษากับพระองค์ ด้วยการประพฤติพรหมจรรย์ร่วมกัน ส่วนพวกเราทั้งหลายไม่สามารถจะเป็นนักบวช พวกเรายังเป็นชาวบ้าน แออัดอยู่ด้วยบุตรภรรยา ประกอบการอาชีพด้วยการทำนาและเลี้ยงสัตว์ ได้รับความสุขอยู่ตามประสาชาวบ้านยังต้องใช้เงินใช้ทอง ยังรักการประดับตบแต่งด้วยเครื่องประดับอันมีค่าและดอกไม้ตามโอกาส ยังลูบทาด้วยของหอมตามเนื้อตัว เพื่อให้เกิดความพอใจอยู่ตามวิสัยชาวโลกทั่วไป ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ถ้าในคำสั่งสอนของพระองค์มีอะไร ๆ ที่จะเป็นความดีแก่พวกเราทั้งหลาย เพื่อมีความสุขทั้งในเวลานี้แลเวลาต่อไปจนกระทั่งสิ้นชีวิตแล้ว ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงได้โปรดให้พวกเราทั้งหลายได้ยินได้ฟังคำสั่งสอนส่วนนั้น เพื่อปฏิบัติตามและได้รับผลอันนั้นด้วยเถิด"

พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า "ดูก่อนท่านทั้งหลาย มีธรรมอยู่ ๔ อย่างซึ่งบุคคลผู้สั่งสอนเช่นกับเราจะพึงสั่งสอนแก่ท่านทั้งหลายผู้มิใช่นักบวชเพื่อให้ได้ทราบและปฏิบัติท่านทั้งหลายจงฟังเราจะกล่าวให้ฟัง"

"ข้อที่หนึ่ง สิ่งใดเป็นอาชีพของพวกท่าน สิ่งนั้นท่านควรขยันกระทำให้ดีที่สุดอยู่เนืองนิตย์ ให้ท่านมีความสามารถในสิ่งนั้น ๆ จริง ๆ ถ้าเป็นชาวนาท่านต้องเป็นชาวนาที่ดีด้วยหมั่นและฉลาด ทำเนื้อนาของท่านให้เกิดผลถึงที่สุดของมันจริง ๆ ถ้าเป็นพ่อค้า ท่านต้องเป็นพ่อค้าที่มีหูตากว้างขวางและขวนขวายอยู่อย่างขะมักเขม้น ถ้าเป็นคนใช้ก็ต้องเป็นคนใช้ผู้น่าเชื่อถือในความสามารถและเป็นที่ไว้วางใจได้ในความซื่อสัตย์สุจริตของผู้เป็นนายของตน จงเป็นผู้กระปรี้กระเปร่า และมีกำลังกายอยู่เสมอในการที่จะทำให้เป็นผลเต็มเม็ดเต็มหน่วยในสิ่งที่ท่านทำ ไม่ว่าจะเป็นงานชนิดใด ด้วยการกระทำเช่นนี้ท่านจะมีทรัพย์สมบัติแล้วจะสามารถใช้ทรัพย์สมบัตินั้น ไปในทางที่ดี คือการช่วยเหลือผู้ต้องการความช่วยเหลือ นอกไปจากการใช้สอยโดยตนเอง ถ้าท่านไม่ขยันทำงาน

ให้มีทรัพย์ ท่านจะไม่สามารถประกอบการกุศลและสงเคราะห์ผู้อื่น เพราะท่านไม่มีอะไรที่จะใช้ในการสงเคราะห์เขานั้นเอง

"ข้อที่สอง ท่านจะต้องมีความเอาใจใส่เป็นพิเศษอย่างถูกต้อง ในการรักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้แล้ว จะไม่ใช้จ่ายให้สิ้นเปลืองไปอย่างโง่เขลา มันไม่มีประโยชน์อันใดที่จะเทน้ำใส่ลงไปในตุ่มที่มีรูรั่ว นอกจากความเหนื่อยเปล่า การมีทรัพย์นั้นก็เป็นสิ่งที่ดีดอก แต่มันเป็นความจำเป็นทุกกระเบียดนิ้วที่จะต้องทำไม่ให้มันสูญหายไปอย่างโง่เขลาและเปลืองเปล่าทุก ๆ อย่าง"

"ข้อที่สาม ฆราวาสจักต้องเลือกเอาแต่บุคคลที่ดีมาเป็นเพื่อน หรือผู้ที่เกี่ยวข้องด้วย ตามปรกติ คนเราคบคนเช่นใด ก็จักเป็นคนเช่นนั้น ถ้าคบคนดี ก็เป็นโอกาสดีที่จะกลายเป็นคนดีไปด้วย ถ้าคบคนชั่วก็จักกลายเป็นคนชั่วได้โดยง่ายที่สุด ท่านจะสามารถจับของสกปรกโดยที่ไม่ทำให้มือของท่านสกปรกไปด้วยนั้นไม่ได้ เหตุนั้นพวกฆราวาสควรคบหาสมาคมแต่กับคนที่ดีที่ฉลาดที่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และนิยมนับถือแต่สิ่งที่ดีแล้วเขาก็จะกลายเป็นคนดีคนฉลาด คนมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และเป็นคนนิยมแต่ในสิ่งที่ดีไปได้โดยง่ายดาย"

"ข้อที่สี่ ฆราวาสควรดำเนินการครองชีวิตที่เป็นไปในสายกลางและเป็นไปอย่างสม่ำเสมอ เขาไม่ควรเป็นอยู่อย่างฟุ่มเฟือยเกินไป หรืออย่างแห้งแล้งเกินไป เขาไม่ควรจะใช้จ่ายหรือให้ทานจนเกินกว่ารายได้ของตนเอง ถ้าเขาทำเช่นนั้น ทรัพย์สมบัติของเขาก็เหมือนกับน้ำในสระซึ่งไม่มีทางไหลเข้า ซึ่งไม่ช้าจะแห้งขอดไม่มีน้ำเหลืออยู่เลย แต่ถ้าผู้นั้นเอาใจใส่ในการใช้สอยทรัพย์สมบัติ เลี้ยงดูตนเอง และครอบครัวตลอดจนถึงทำบุญให้ทานเป็นไปอย่างถูกต้อง ไม่เกินรายได้ของตนแล้ว สระน้ำ กล่าวคือทรัพย์สมบัติของเขา ก็จักไม่มีวันแห้งขอดเลยจักมีน้ำเหลืออยู่ สำหรับใช้จ่ายในเมื่อมีกิจรีบด่วนที่จะต้องใช้จ่ายเป็นพิเศษเกิดขึ้น แต่ข้อนี้ มิได้หมายความว่า เขาจะไม่ใช้ทรัพย์นั้นให้เป็นประโยชน์อย่างเต็มที่ และมิได้หมายความว่าเขาจะต้องสะสมมันไว้อย่างซ่อนเร้น

โดยไม่ใช้จ่ายให้เป็นประโยชน์อะไรเลย คนทำเช่นนั้น เหมือนกับคนที่มีต้นผลไม้อยู่ในสวน มีผลดกเต็มต้นแต่แทนที่จะกินผลไม้นั้น เมื่อมันสุกได้ที่แล้ว เขากลับเก็บผลไม้เหล่านั้นลงหีบแล้วฝังดินเสีย ผู้ที่ทำเช่นนี้จะต้องประจักษ์ในภายหลังว่า ผลไม้ของเขาเน่าหมด ไม่มีส่วนที่เป็นประโยชน์เหลืออยู่เลย เขาไม่ได้รับประโยชน์อะไรจากของดี ๆ ที่มีอยู่"

พระองค์ได้ตรัสเป็นคำสรุปความในตอนท้ายว่า "ท่านที่เป็นฆราวาสทั้งหลายนี่แหละเป็นข้อปฏิบัติ ๔ ประการอันจะนำมาซึ่งความสำเร็จ และเป็นอยู่อย่างผาสุกในโลกนี้ ในเมื่อท่านปฏิบัติตาม และต่อจากนี้ เราจักบอกธรรมอีก ๔ ประการ ซึ่งจะเกิดผลดีอย่างยิ่งในอนาคต ธรรม ๔ ประการนั้น คือ:

(๑) มีความเชื่อว่า การทำดีจะนำมาซึ่งผลดี และการทำชั่วจะนำมาซึ่งผลชั่ว

(๒) ประกอบกรรมดีอยู่เสมอ เว้นขาดจากการทำชั่ว เช่นการฆ่า การลักขโมย การประพฤติผิดต่อของรักของบุคคลอื่น การพูดไม่จริง และการดื่มน้ำเมา

(๓) การฝึกฝนตนให้เป็นคนมีจิตใจกว้างขวางในการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ถึงกับมีจิตใจผ่องใส ไม่ยึดถือในทรัพย์สมบัติชนิดโลก ๆ อย่างเหนียวแน่นเกินไป

(๔) การบำเพ็ญให้เกิดปัญญาในการที่จะรู้และปฏิบัติไปตามทางอันนำให้ถึงนิพพาน"

ทั้งหมดนี้ คือคำเทศนาที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่พวกชาวบ้าน ซึ่งยังเป็นฆราวาสไม่สามารถจะบวชเป็นนักบวช แต่ต้องการปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงความดีทั้งในปัจจุบันและอนาคต ทุกคนมีความพอใจอย่างสูงสุดในคำสั่งสอนอันชัดเจนแจ่มแจ้งของพระองค์ ซึ่งได้ตรัสแก่เขาในครั้งนั้น

ในบรรดาเทศนาที่ยาวที่สุด ซึ่งพระพุทธองค์ได้เคยทรงแสดงนั้นมีธรรมเทศนาเรื่องหนึ่ง ซึ่งได้ตรัสแก่พระเจ้าอชาตศัตรูแห่งแคว้นมคธหาได้มีแต่ที่ตรัสแก่คนธรรมดาหรือภิกษุของพระองค์เท่านั้นไม่ พระเจ้าอชาตศัตรูผู้นี้เป็นคนชั่ว คือเป็นคนร้ายฆ่าคน

รับสั่งให้ทรมานพระเจ้าพิมพิสาร พระราชบิดาของพระองค์ ด้วยการให้อดอาหารจนสิ้นพระชนม์อย่างโหดร้ายและไม่เป็นธรรม แล้วขึ้นครองราชบัลลังก์ด้วยพระองค์เอง

เรื่องมีว่า ในคืนวันหนึ่งเป็นวันเพ็ญ พระเจ้าอชาตศัตรูได้ประทับนั่งอยู่ที่เฉลียง ไม่ทรงทราบว่าจะหาความสำราญอย่างไรดี จึงตัดสินพระทัยเสด็จไปเฝ้าพระพุทธองค์ซึ่งกำลังประทับอยู่ในสวนมะม่วง ซึ่งหมอชีวกได้ถวายเป็นสังฆาราม เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูเสด็จไปถึงที่ที่พระพุทธองค์ประทับก็ได้ทอดพระเนตรเห็นพระพุทธองค์ประทับอยู่อย่างสงบในท่ามกลางภิกษุทั้งหลาย ในโรงอันเป็นที่ประชุม ได้ทรงทำความคุ้นเคยด้วยการทักทายปราศรัยกับพระพุทธองค์พอสมควรแล้ว ได้ทูลถามพระองค์ถึงประโยชน์หรืออานิสงส์ของการบวชเป็นภิกษุ

พระเจ้าอชาตศัตรูได้ทูลถามว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ที่ครองชีวิตอย่างสมณะนั้น ย่อมได้รับคุณประโยชน์อย่างไรบ้าง ? หม่อมฉันได้ไต่ถามนักบวชเจ้าลัทธิต่าง ๆ เป็นอันมาก ด้วยปัญหาข้อนี้ แต่ไม่เคยได้รับคำตอบที่พอใจจากผู้ใดเลย เขาเหล่านั้นได้ตอบไปเสียในทางอื่น ซึ่งหม่อมฉันมิได้ไต่ถาม ทำนองเดียวกับเมื่อถามถึงเรื่องขนุนสำมะลอ กลับไปตอบเรื่องมะม่วง ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า หม่อมฉันจักมีความพอใจสูงสุด ถ้าหากได้ฟังคำตอบจากปัญหาข้อนี้ จากพระผู้มีพระภาคเจ้า"

เมื่อพระพุทธองค์ได้ตรัสพระดำรัส เป็นเครื่องทำความสนิทสนมต่อพระเจ้าอชาตศัตรูพอสมควรแล้ว ก็ได้ตรัสถึงคุณประโยชน์อันใหญ่หลวงของการครองชีวิตเป็นสมณะอย่างยืดยาว พระองค์ได้ตรัสไว้อย่างชัดแจ้งจนกระทั่งเมื่อจบลงนั้น พระเจ้าอชาตศัตรูได้รู้สึกพอพระทัยในคำตอบนั้นเป็นอย่างยิ่งว่าเป็นคำตอบที่ถูกแท้ และมีความเชื่อว่าเป็นความดีที่สุดเหนือความดีทั้งปวงในโลกนี้ ในการที่ได้บวชเป็นภิกษุที่ดีและปฏิบัติตามคำสั่งสอนของศาสดาที่ดีเช่นพระพุทธองค์ และยังได้ทรงทูลขอร้องให้พระองค์ทรงยอมรับพระองค์เป็นสาวกจนตลอดชีวิตด้วย เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูเสด็จกลับแล้ว พระพุทธองค์ได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายในที่นั้นว่า "ภิกษุทั้งหลาย พระราชานี้มีจิตใจเลื่อมใสในข้อความที่เราได้กล่าวเป็นอย่างยิ่ง ถ้าพระราชานี้ไม่ได้ทำความชั่วร้ายคือการทำบิดาของตนให้สิ้นพระชนม์แล้วพระราชานี้ก็จักเห็นธรรมะอันกล่าวอย่างแจ่มแจ้ง

ด้วยดวงตาสำหรับเห็นธรรม ณ ที่นั่งตรงนี้เอง และจักสละราชบัลลังก์ออกบวชเป็นภิกษุ และเป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในธรรมวินัยนี้"

สูตรที่ยาวที่สุดซึ่งพระองค์ได้ตรัสนี้ มีพิสดารอยู่ในคัมภีร์ทีฆนิกายแห่งสุตตันตปิฎกเรียกว่า สามัญผลสูตร แสดงถึงคุณประโยชน์แห่งการครองชีวิตเป็นนักบวชไว้อย่างพิสดารที่สุด ผู้ปรารถนาจะทราบโดยละเอียดอาจอ่านดูได้จากสูตรนั้น

ตัวอย่างแห่งธรรมเทศนาที่สั้นที่สุด ที่พระองค์ได้เคยตรัสนั้น เช่นธรรมเทศนาเรื่องนี้ ครั้งหนึ่งมีคน ๆ หนึ่งได้ทูลถามพระองค์ว่า การให้อะไรเป็นการให้ที่ดีที่สุด ? อะไรเป็นเครื่องระงับกิเลสและความทุกข์ได้สิ้นเชิง ? พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบคำถามทั้งสี่ข้อนี้รวมกันด้วยคำ ๆ เดียวว่า "ธรรม"

ผู้ถามได้ทูลขอให้พระองค์อธิบายให้กระจ่างขึ้นอีกเล็กน้อยพระองค์ได้ตรัสอธิบายว่า "การให้สิ่งของแม้จะเป็นการกระทำที่ดีก็จริง แต่ไม่สามารถทำคนผู้ได้รับให้เดินไปตามทางแห่งนิพพานได้ **ธรรมะเท่านั้นที่จะทำคนให้เดินไปตามทางแห่งนิพพานได้** เพราะฉะนั้น การทำคนให้รู้ธรรมะ ซึ่งผู้ทำอาจจะได้รับความลำบากบ้างนั่นแหละ เรียกว่าการให้ธรรมในที่นี้ เป็นการให้ที่ดีที่สุดกว่าการให้ทั้งหลาย

"เมื่อใดรู้ธรรม เมื่อนั้นจิตใจก็เต็มไปด้วยความสดชื่นแจ่มใส เกิดความรู้สึกพอใจในรสอันสูงสุดของธรรมนั้น ธรรมนั้นได้ทำลายกิเลสร้ายต่าง ๆ ซึ่งทำคนให้เป็นทุกข์นั้นให้หมดไป แล้วทำให้ประสบความไม่มีทุกข์เลยซึ่งเรียกว่านิพพานในที่สุด เพราะฉะนั้นธรรมะจึงเป็นสิ่งที่มีรสดีเลิศกว่ารสทั้งหลาย และนำมาซึ่งความยินดีที่ยิ่งกว่าความยินดีทั้งหลาย และเป็นสิ่งที่เลิศที่สุดในโลก ที่สามารถทำกิเลสให้สูญสิ้นไป พวกท่านจงประกาศธรรมะนั้นแก่คนทั้งหลายเถิด จะได้ชื่อว่าเป็นผู้ทำการให้ที่ดีที่สุดกว่าการให้ทั้งหลายแก่ผู้ที่อยู่ในโลกมนุษย์ และผู้ที่อยู่ในสวรรค์"

ตอนที่ ๑๘
ความกรุณาของพระพุทธองค์

ครั้งหนึ่ง เมื่อพระองค์เสด็จจาริกเที่ยวสั่งสอนประชาชนตามถิ่นต่าง ๆ ทรงพักค้างคืนอยู่ ณ ที่แห่งหนึ่ง พราหมณ์ชาวนาคนหนึ่งซึ่งอาศัยอยู่ในถิ่นใกล้ ๆ กันนั้นได้ตั้งใจไว้แต่กลางคืนว่า รุ่งเช้าจักไปฟังธรรมของพระองค์ แต่โชคไม่เข้าข้างเขาอย่างที่เขานึกเอาไว้ โดยที่พอวันรุ่งขึ้นถึงเวลาที่เขาควรจะไปฟังธรรมนั้น ปรากฏว่าวัวตัวหนึ่งของเขาได้หายไปเสียตั้งแต่เวลากลางคืน เขาเป็นคนยากจนมาก ไม่อาจจะปล่อยให้หายเสียเช่นนั้น จึงออกจากบ้านรีบติดตามวัวไปในป่า โดยหวังว่าจะพบได้โดยเวลาอันไม่นาน แล้วกลับมาให้ทันฟังเทศนาพอดี

แต่วัวได้ไปไกลเกินกว่าที่เขาหวัง แม้เขาจะได้พยายามติดตามเป็นอย่างดีแล้ว กว่าจะพบได้ก็เป็นเวลาเลยเที่ยงวันไปแล้ว เขารีบนำวัวกลับไปบ้านด้วยความเหนื่อยและเพลีย เพราะการเที่ยววิ่งหาที่นั่นที่นี่ท่ามกลางแดด ถึงกระนั้น เขาก็ไม่ประสงค์ที่จะพักผ่อน หรือไปรับประทานอาหารเสียก่อน แล้วจึงไปฟังธรรม เขารีบตรงไปสู่ที่ที่พระพุทธองค์ประทับ โดยหวังว่าอย่างน้อยที่สุดเขาจะได้ฟังธรรมเทศนาตอนท้ายสักนิดหนึ่งก็ยังดี แต่เมื่อเขาไปถึงที่แสดงธรรม ก็มีความประหลาดใจอย่างยิ่ง เพราะว่าธรรมเทศนาสำหรับในวันนั้นยังไม่ได้เริ่มแสดงเลย ในที่แสดงธรรมนั้นพระพุทธองค์ยังทรงประทับอยู่นิ่ง ๆ ในท่ามกลางประชาชนเป็นอันมาก เพื่อรอคอยเขาอยู่ด้วยความอดทน เขามีความดีใจอย่างสูงสุด เมื่อรู้สึกว่าเขามาทันเวลา และได้ค่อย ๆ คลานเข้าไปอย่างเงียบ ๆ ทางท้ายที่ประชุม เพื่อหาที่นั่งสักแห่งหนึ่ง

แต่พอเขาเข้ามาถึงที่ประตู พระพุทธองค์ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นเขา และได้ตรัสถามเขาว่า เขาได้รับประทานอะไรมาบ้างแล้วหรือเปล่า ชาวนาผู้นั้นได้ทูลว่า เขา

เพิ่งกลับมาจากการตามวัวตั้งแต่เช้า และไม่ได้หยุดหาอะไรรับประทาน เพราะประสงค์จะไม่ให้พลาดการฟังธรรม เมื่อได้ทรงสดับดังนั้น พระพุทธองค์รับสั่งให้อุปัฏฐากผู้หนึ่งของพระองค์ ไปนำอาหารบางอย่างมาให้ชาวนาผู้นั้น และได้ทรงรอจนกว่าเขาจะรับประทานอาหารเสร็จ

ฝ่ายชาวนานั้น เมื่อระงับความหิวและความกระหายแล้ว ได้เข้ามาเฝ้าอยู่ใกล้ ๆ พระพุทธองค์ พระองค์ได้ทรงเริ่มการแสดงธรรม เขาจึงได้ทราบ ณ บัดนั้นเองว่า พระพุทธองค์ทรงทราบวาระน้ำใจของเขาว่า เขาต้องการฟังธรรมและได้ทรงนั่งรอคอยเขาอยู่ ท่ามกลางที่ประชุม พร้อมด้วยคนเป็นอันมากจนกระทั่งเขากลับมา พวกชาวบ้านและภิกษุเป็นอันมากพากันเห็นว่าเป็นของแปลกประหลาดอย่างยิ่ง และไม่เหมาะสมอย่างยิ่งที่พระพุทธองค์ไปทรงเอาใจใส่ในเรื่องหาอาหารของคนเพียงคนเดียว ทั้งเป็นเพียงฆราวาสไม่ใช่ภิกษุ มิหนำซ้ำยังเป็นพราหมณ์ ไม่ใช่สาวกของพระองค์มาก่อนเลย แต่พระกรุณาและความตั้งพระทัยของพระองค์ ซึ่งมีต่อพราหมณ์นั้น ได้เป็นผลดียิ่ง หัวใจของพราหมณ์นั้นเต็มตื้นไปด้วยความเผื่อแผ่ของพระองค์ และเมื่อจบธรรมเทศนาแล้ว เขาก็ได้กลายเป็นสาวกของพระองค์จนตลอดชีวิต

ในคราวอื่นอีก พระองค์ได้ทรงแสดงความกรุณาแก่ชาวบ้านตามธรรมดา ซึ่งเป็นเพียงเด็กหญิงคนหนึ่ง ในเมืองซึ่งพระองค์กำลังประทับอยู่ในขณะนั้น มีช่างทอผ้าคนหนึ่ง หาเลี้ยงชีพอยู่ด้วยกันสองคนกับบุตรสาว มีบุตรสาวเป็นผู้ช่วยทำงาน เด็กหญิงผู้นี้มีความปรารถนาที่จะฟังธรรมเทศนาของพระองค์เป็นอย่างยิ่ง แต่ในวันที่พระ-องค์จะทรงแสดงธรรมเทศนานั้น เผอิญมีงานทอผ้าด่วน ที่เขากับบิดาจะต้องทำให้เสร็จทันในวันนั้น ดังนั้น เด็กหญิงผู้นั้นจึงได้ตั้งใจที่จะรีบทำงานส่วนของตนให้แล้วเสร็จก่อนเวลา จนมีเวลาเหลือสำหรับการไปฟังธรรมเทศนาด้วย เมื่อเขาได้รีบทำงานส่วนที่เป็นหน้าที่ของเขา คือม้วนด้ายที่กรอนั้น เสร็จแล้ว ก็ตั้งใจจะไปส่งให้แก่บิดาที่โรงทอผ้าอีกแห่งหนึ่ง แต่ในระหว่างทางที่เดินไปนั้นยังไม่ถึงโรงทอผ้า เขาได้ผ่านที่ซึ่งหมู่ชน

กำลังนั่งฟังธรรมเทศนาของพระองค์อยู่ เด็กหญิงผู้นั้นได้วางหลอดด้ายลง และนั่งอยู่แถวหลังสุดของหมู่คนที่นั่งฟัง แต่พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าเด็กหญิงคนนี้ พร้อมที่จะเข้าใจธรรมะและปฏิบัติตามธรรมของพระองค์ จึงรับสั่งให้เข้าไปนั่งใกล้กว่านั้น เพื่อจะจะได้ฟังถนัดไม่ผิดพลาด เด็กหญิงนั้นได้เข้าไปใกล้พระองค์ พระองค์ทรงทักทายเพื่อให้เกิดความดีใจ โดยตรัสถามเขาว่า เขามาจากไหน และกำลังจะไปข้างไหน แต่เด็กหญิงคนนั้นทั้ง ๆ ที่ทราบดีอยู่ว่าตนมาจากไหน และจะไปไหนก็ตาม ได้ทูลตอบว่า "พระผู้มีพระภาคเจ้า ดิฉันไม่ทราบว่าดิฉันมาจากไหน และไม่ทราบว่าจะไปสู่ที่ไหน"

เมื่อประชาชนที่นั่นฟังอยู่ ณ ที่นั้ง ได้ฟังคำตอบอันแปลกประหลาดที่เด็กหญิงนั้นกล้าหาญทูลตอบแด่พระพุทธองค์เป็นเช่นนั้น ก็พากันขัดเคืองเป็นอันมาก เพราะคนเหล่านั้นคิดว่า เด็กหญิงนั้นพูดเล่นตลกกับพระพุทธองค์ซึ่งเป็นบุคคลสูงสุด และได้พากันกระซิบกระซาบกันบ้าง พูดกันบ้างถึงเรื่องที่จะคร่าเด็กหญิงคนนี้ให้ออกไปเสียจากที่ประชุมเพราะการกระทำที่ไม่งดงามนั้น แต่พระพุทธองค์ทรงทราบถึงความคิดของเด็กผู้หญิงคนนี้ได้ดี ในการที่ได้กล่าวคำตอบอันประหลาดเช่นนั้นกับพระองค์ จึงได้ทรงห้ามประชาชนเหล่านั้นให้นิ่ง แล้วพระองค์ทรงเหลียวไปตรัสแก่เด็กหญิงนั้น เพื่อให้อธิบายถึงความหมายของคำที่เขากล่าวเช่นนั้น

เด็กหญิงนั้นได้ทูลว่า "ดิฉันทราบดีว่าดิฉันมาจากบ้าน และกำลังจะไปสู่โรงทอผ้า ที่พ่อกำลังทอผ้าอยู่ แต่ข้อที่ดิฉันมาสู่ภพนี้ จากภพไหนนั้นดิฉันไม่ทราบเลย และทั้งดิฉันไม่แน่ใจว่า ภพเบื้องหน้าของดิฉันนั้นจะเป็นอย่างไร ดิฉันไม่ทราบสิ่งทั้งสองนี้จริง ๆ แม้แต่อย่างใดอย่างหนึ่งพระเจ้าข้า"

พระพุทธองค์และประชาชนทุกคนในที่นั้น ได้รู้สึกนิยมชมชื่นในสติปัญญาและความคิดของเด็กหญิงผู้นี้ ต่อจากนั้นพระองค์ได้ทรงแสดงธรรม เมื่อจบลง เด็กหญิงผู้ซึ่งได้ตั้งอกตั้งใจฟังแต่ต้นจนตลอดผู้นี้ ได้บรรลุธรรมลำดับแรกของการลุถึงนิพพาน คือ

ธรรมขั้นที่เรียกว่า โสดาบัน หมายความว่าได้เข้าถึงกระแสทางแห่งนิพพานอันแน่วแน่ไม่มีการเวียนกลับอีกต่อไป จนกว่าจะลุถึงนิพพานนั้น

ในคราวหนึ่ง เมื่อพระพุทธองค์เสด็จไปตามทางในป่าลึก พระองค์ได้ทรงพบเนื้อตัวหนึ่ง ติดบ่วงของนายพรานดิ้นกระวนกระวายอยู่ พระพุทธองค์ได้เสด็จตรงไปแก้บ่วงปล่อยสัตว์นั้น ให้หลุดรอดไปในทันที แล้วได้ประทับนั่งอยู่ ณ โคนต้นไม้แห่งหนึ่งใกล้ ๆ ที่นั้นเอง ในระหว่างนั้น พรานผู้นั้นได้มาที่บ่วงของเขา เขาเหลือบตาดูด้วยความชำนาญเพียงแวบเดียวก็รู้ได้ทันทีว่าเนื้อติดบ่วงแล้ว แต่มีคนมาแก้ปล่อยมันไป เมื่อเขาได้เหลียวดูรอบ ๆ เพื่อมองหาตัวบุคคลที่ทำเช่นนั้น ก็ได้เหลียวไปพบนักบวชครองผ้าเหลืององค์หนึ่ง ซึ่งนั่งอยู่ที่โคนต้นไม้ใกล้ ๆ สถานที่นั้น เขาทราบได้ทันทีว่า ต้องเป็นบุคคลผู้นี้เองที่ทำให้เขาต้องสูญเสียเนื้อที่เขาควรจะได้ไปตัวหนึ่ง เขาบ่นด้วยความโกรธว่า "มากเกินไปเสียแล้วพวกนักบุญเหล่านี้ ! เล่นสกปรกไปเสียทุกหนทุกแห่ง ! เพื่อทำลายผลประโยชน์ของคนอื่น เพื่อบุญกุศลของตนอย่างไม่เข้าเรื่อง" กล่าวดังนั้นแล้วเขาได้ยกคันศรขึ้นด้วยความโกรธ หยิบลูกศรขึ้นเกี่ยวสายแล้วเล็งตรงไปยังพระพุทธองค์ซึ่งขณะนี้กำลังประทับนั่งสงบนิ่งอยู่ แล้วก็ลงมือยิง พลางพูดว่า "อย่างนี้แล้วไม่ต้องเสียลูกศรมากกว่าดอกเดียวดอก"

แต่ในขณะที่เขาเล็งลูกศรตรงไปยังสมณะ ผู้นั่งสงบนิ่งอยู่อย่างประหลาดนั้นปรากฏว่ามือของเขาสั่น ดังนั้นลูกศรที่เขายิงไปจึงพลาดที่หมาย ตั้งแต่เป็นพรานมา ในในชีวิตเขาไม่เคยยิงอะไรผิดในระยะใกล้เช่นนี้เขาจึงยิ่งโกรธตัวเองหนักขึ้น เขาหยิบลูกศรมาอีกดอกหนึ่ง แล้วยิงไปใหม่ก็พลาดอีก เขายิ่งประหลาดใจในการที่ความแม่นยำของเขามาสูญสิ้นไปอย่างกระทันหันเช่นนี้ แต่ก็ได้ฝืนยิงออกไปอีกดอกหนึ่งเป็นดอกสุดท้ายซึ่งก็พลาดที่หมายอีกอย่างเดียวกัน ในขณะนั้น ความรู้สึกยิ่งไปกว่าความกลัว ได้เกิดขึ้นในใจของเขาจนคันศรและลูกศรตกจากมือ เขาได้หมอบคลานไปสู่ที่ที่พระพุทธองค์ประทับนั่งอยู่ แล้วทูลถามว่า "พระองค์เป็นใคร ?"

พระองค์ได้ตรัสตอบเขาและทรงอธิบายให้เขาทราบถึงความชั่วในการทำลายชีวิต ซึ่งเป็นการง่ายที่จะทำลาย แต่เป็นการยากยิ่งในการที่จะทำให้กลับคืนมา หลังจากที่ถูกทำลายไปแล้ว พรานผู้นั้นได้ฟังคำตรัสของพระองค์แล้ว มีความจับใจด้วยถ้อยคำของพระองค์ และกิริยาอาการของพระองค์ ในการตรัสถ้อยคำเหล่านั้นเป็นอันมาก จนถึงกับได้ทำสัญญากับพระองค์ว่า นับแต่วันนั้นไปเขาจักไม่ทำลายชีวิตสัตว์ใด ๆ อีกเลย และจะเลี้ยงชีวิตอยู่ด้วยการกระทำที่ไม่เบียดเบียนสัตว์อื่น ๆ ตามที่พระองค์ทรงขอร้อง

บุคคลอีกคนหนึ่ง ซึ่งทำการล้างผลาญชีวิตและกลับตัวได้ โดยคำแนะนำของพระองค์นั้น มีชื่อว่า องคุลิมาล เขาเป็นคนฆ่าคนด้วยกัน และเขามีชื่อว่าองคุลิมาล ซึ่งแปลว่า *"มาลัยแห่งนิ้วมือ"* ก็เพราะว่าเขาได้ฆ่ามนุษย์ แล้วตัดเอานิ้วมือมาร้อยเป็นพวงแขวนไว้รอบคอของเขาถึง ๙๙ คนแล้ว ในคราวนี้เขาคอยอยู่ข้างทางเพื่อฆ่าคนที่ครบร้อย เพื่อให้พวงมาลัยของเขาเพิ่มจาก ๙๙(๑) นิ้ว เป็น ๑๐๐ นิ้วบริบูรณ์ เรื่องบังเอิญว่า พระพุทธองค์ได้เสด็จผ่านมาตามถนนที่เขาคอยอยู่พอดี องคุลิมาลไม่เข้าใจว่าพระองค์เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือเป็นอะไร เขาต้องการแต่จะให้พวงมาลัยนิ้วมือของเขาครบ ๑๐๐ นิ้ว เท่านั้น

องคุลิมาลก็เหมือนกับนายพรานที่กล่าวแล้ว เขาก็พยายามที่จะเข้าถึงองค์พระพุทธเจ้า เพื่อทำลายชีวิตพระองค์ถึง ๓ ครั้ง ๓ หน แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จทุกครั้งไป เขาจึงรู้สึกประหลาดใจและครั่นคร้ามเป็นอันมาก ได้เข้าไปหาพระองค์ด้วยความเคารพ และทูลถามว่าพระองค์เป็นใคร พระองค์ได้ตรัสตอบเขาโดยไม่ได้พาดพิงถึงการที่เขาพยายามที่จะทำลายชีวิตพระองค์แม้แต่คำเดียว แต่ได้ตรัสอธิบายธรรมให้แก่เขาอย่างลึกซึ้ง เขาได้ฟังธรรมจากพระพุทธโอษฐ์โดยตรงเช่นนั้น ก็สำนึกในความผิด ละการกระทำชั่วร้ายเสีย และได้บวชเป็นภิกษุ ครั้นบวชแล้วได้พยายามปฏิบัติธรรมจนลุถึงความเป็นพระอรหันต์

---

(๑) พุทธประวัติฉบับอื่นโดยมากว่า ๙๙๙ นิ้ว ยังขาดอีกนิ้วเดียวจะครบ ๑,๐๐๐ นิ้ว

แม้กระนั้น ท่านผู้นี้ก็ยังมิได้พ้นไปจากผลกรรมที่กระทำไว้แต่กาลก่อน เมื่อท่านเข้าไปบิณฑบาตในนครสาวัตถี คนเป็นอันมากได้ขว้างปาท่านด้วยไม้ฆ้อนก้อนดินจนได้รับความเจ็บปวดสาหัส และบาตรแตกกระจายทุกครั้งทุกคราว ทุกหนทุกแห่งที่ท่านไป แต่ท่านก็มิได้โศกเศร้าหรือน้อยใจในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเช่นนั้น และมิได้โกรธเคืองบุคคลที่ขว้างปาท่าน ท่านทราบดีว่า มันเป็นผลของกรรมเก่า และมันเป็นการดีมากแล้ว ในการที่ได้รับผลกรรมให้เสร็จสิ้นไปเสีย แทนที่จะให้ติดค้างกันอยู่ไม่รู้สิ้นสุด ดังนั้นท่านองคุลิมาลจึงดับขันธ์ด้วยความสงบ และลุถึงนิพพาน

ตอนที่ ๑๙

เทวทัต

พระพุทธองค์ทรงมีสาวกองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นที่พอพระทัยของพระองค์เป็นอย่างยิ่ง และในทำนองเดียวกันสาวกองค์นั้นก็มีความเคารพและมีความรักใคร่พระองค์อย่างสูงสุด สาวกผู้นี้มีนามว่า "**อานนท์**" ซึ่งเป็นญาติลูกเรียงพี่เรียงน้องของพระองค์ เมื่อพระพุทธองค์ทรงมีพระชนมายุ ๕๕ พรรษา และเริ่มทรงรู้สึกถึงความชรา ซึ่งทำให้ต้องมีผู้ช่วยเหลือพระองค์บางอย่าง จึงได้ทรงเลือกพระอานนท์เป็นผู้อุปัฏฐากประจำพระองค์เป็นพิเศษ พระองค์ทรงติดต่อกับภิกษุทั้งหลายผ่านทางพระอานนท์ โดยพระอานนท์เป็นผู้นำกระแสพระดำรัสไปบอกกล่าวแก่ภิกษุเหล่านั้น ภิกษุทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน เมื่อมีกิจธุระเนื่องด้วยการกราบทูลพระพุทธองค์ ย่อมจะเข้าไปหาพระอานนท์ให้ช่วยกราบทูลแทน แม้การกราบทูลขอพระอนุญาต หรือโอกาสบางอย่างบางประการภิกษุทั้งหลายก็พอใจที่จะติดต่อกับพระอานนท์ แทนที่จะเข้าไปเฝ้าพระองค์โดยตรง

พระพุทธองค์ยังมีลูกเรียงพี่เรียงน้องของพระองค์มาบวชเป็นภิกษุ แล้วอยู่กับพระองค์ และมีอะไร ๆ ที่ประพฤติและกระทำต่อพระองค์ทุก ๆ อย่าง ตรงกันข้ามกับพระอานนท์ แทนที่จะยินดีรับใช้ปรนนิบัติและเชื่อฟังพระองค์ กลับเป็นผู้มีความคิดริษยาและแข่งดีกับพระองค์ และพยายามทำลายสงฆ์ของพระองค์ด้วย

ลูกเรียงพี่เรียงน้องผู้มุ่งร้ายต่อพระองค์ผู้นี้มีนามว่า **เทวทัต** ท่านผู้นี้หยิ่งและไว้ตัวว่ามีเชื้อกษัตริย์ในสายเลือด เพราะเกิดในตระกูลกษัตริย์ศากยวงศ์ด้วยเหมือนกัน ดังนั้น เมื่อพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะได้เข้ามาบวชเป็นภิกษุ ได้รับความยกย่องนับถือจากภิกษุทั่วไป ในฐานะเป็นอัครสาวกที่พระพุทธองค์โปรดปรานพระเถระทั้งสอง

ซึ่งมิใช่เชื้อสายกษัตริย์ และมิได้เป็นพระญาติ พระเทวทัตจึงหลบไปจากหมู่แห่งภิกษุ ตรงไปยังนครราชคฤห์ เพื่อแสวงหาความเป็นมิตรกับเจ้าชายอชาตศัตรู ผู้เป็นโอรสของพระเจ้าพิมพิสาร และเป็นองค์รัชทายาทแห่งราชบัลลังก์อยู่ในขณะนี้ เมื่อไปถึงนครราชคฤห์แล้ว ได้แสดงกิริยาอาการและความความรู้บางอย่าง เป็นที่สนใจของเจ้าชายอชาตศัตรู จนมีความรักใคร่นับถือเป็นอย่างยิ่ง และมีความพอพระทัยในพระเทวทัต จนถึงกับได้สร้างวิหารอันสวยงามขึ้นแห่งหนึ่งใกล้ ๆ นครราชคฤห์ ถวายให้เป็นที่อยู่อาศัยของพระเทวทัตโดยเฉพาะ และเป็นผู้อุปัฏฐากโดยใกล้ชิดตลอดมา

เวลาได้ล่วงไปหลายปี จนกระทั่งพระพุทธองค์ได้เสด็จไปสู่นครราชคฤห์อีก พระเทวทัตได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ และทูลขออนุญาตที่จะจัดคณะสงฆ์ใหม่มีพระเทวทัตเองเป็นประมุข พระพุทธองค์ก็ได้ทรงปฏิเสธคำขอของพระเทวทัตและทรงอธิบายว่า การแยกสงฆ์เป็นฝักเป็นฝ่ายนั้น ไม่นำมาซึ่งผลดี แต่พระเทวทัตเชื่อมั่นในความคิดของท่านเองอย่างรุนแรง ได้ทูลขอแล้วขออีกอยู่ร่ำไป พระพุทธองค์ก็ได้ทรงปฏิเสธทุกครั้งเช่นเดียวกัน บัดนี้ความริษยาและความแข่งดีของพระเทวทัตได้เพิ่มขึ้นจนกลายเป็นการจองเวรแก่พระพุทธองค์ พระเทวทัตได้ปักใจที่จะตั้งคณะสงฆ์ขึ้นใหม่เป็นของท่านเอง โดยที่พระพุทธองค์จะทรงรับรองหรือไม่ก็ตาม ความคิดข้อนี้ ได้รับการสนับสนุนจากเจ้าชายอชาตศัตรูอย่างเต็มที่ ส่วนพระเจ้าพิมพิสารพระบิดาของเจ้าชายนั้น ทรงปฏิเสธในความร่วมมือในการตั้งคณะสงฆ์ใหม่โดยเด็ดขาด และยังคงเป็นฝักฝ่ายพระพุทธองค์โดยแน่นแฟ้น

พระเทวทัตได้หาวิธีทำให้เจ้าชายอชาตศัตรูหลงรักและเลื่อมใส โดยประการต่าง ๆ จนถึงกับยอมทำตามความประสงค์ทุกประการ เมื่อพระเทวทัตเห็นว่าท่านเองสามารถทำให้เจ้าชายอชาตศัตรูมีความเชื่อถือแน่นแฟ้นถึงเพียงนั้นแล้ว ก็ได้แนะให้เจ้าชายอชาตศัตรูกำจัดพระบิดาของพระองค์ออกไปเสียนอกทาง เพื่อยกพระองค์เองขึ้น

เป็นพระราชาแห่งแคว้นมคธ จะได้ทำอะไรได้ตามพอใจโดยไม่มีใครขัดขวางและทั้งสามารถช่วยพระเทวทัตในการตั้งคณะสงฆ์ใหม่โดยสะดวก เจ้าชายอชาตศัตรูได้ทำตามคำแนะนำของพระเทวทัต แต่ไม่ถึงกับใช้ดาบหรือลูกศร เพราะยังหวาดกลัวต่อการทำโลหิตให้ไหลออกจากกายของบุคคลผู้เป็นบิดา แต่ถึงกระนั้นก็ได้ทำการปลงพระชนม์พระบิดาของพระองค์ ด้วยวิธีอันทารุณและโหดร้าย โดยรับคำสั่งให้จับพระบิดาของพระองค์ขังไว้ในคุก และเว้นจากการให้อาหารจนกระทั่งสิ้นพระชนม์ไปเพราะการขาดอาหาร ซึ่งพระชนนีของพระองค์ได้พยายามทำความช่วยเหลืออย่างไรก็ไม่เป็นผลสำเร็จ เหตุการณ์ได้เกิดขึ้นในปีที่ ๓๗ นับแต่การตรัสรู้ของพระพุทธองค์ ซึ่งเจ้าชายอชาตศัตรูได้ประกอบกรรมอันชั่วร้าย ยึดพระราชบัลลังก์แห่งแคว้นมคธขึ้นเป็นกษัตริย์แทนพระราชบิดาของพระองค์ ซึ่งพระองค์เป็นผู้กระทำการทรมานจนสิ้นพระชนม์ชีพไปเองดังกล่าวแล้ว

บัดนี้พระเทวทัตมีกำลังครบถ้วนตามที่ท่านต้องการ กษัตริย์องค์ใหม่เป็นทั้งมิตรและทั้งผู้อุปถัมภ์ ที่ยอมพลีทุก ๆ อย่าง และพร้อมที่จะทำตามคำขอร้องของท่านทุกวิถีทาง ดังนั้น พระเทวทัตได้ขอร้องให้พระเจ้าอชาตศัตรูจัดหาคนแม่นศรมาจำนวนหนึ่งจ่ายรางวัลให้เป็นอย่างสูง และบอกให้ไปยังที่ที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ และให้ยิงพระพุทธองค์ให้ถึงพระชนม์ชีพ เมื่อคนรับจ้างเหล่านั้นได้ไปถึงที่ที่พระพุทธองค์ประทับได้เห็นพระองค์ทรงมีพระกิริยาอาการสงบร่างบอ่อนโยน สง่าผ่าเผยน่าเกรงขาม ก็กลายเป็นผู้ไม่สามารถจะทำสิ่งซึ่งตนตั้งใจจะมาทำขึ้นมาเสียเฉย ๆ ทั้งที่ตนได้รับค่าจ้างล่วงหน้าแล้ว คนเหล่านั้นรู้สึกจับใจในพระพุทธลักษณะอย่างสูงสุด มีจิตใจเคารพบูชาพระองค์โดยสิ้นเชิง ดังนั้น แทนที่เขาจะปล่อยลูกศรของเขาไปยังพระพุทธองค์ เขาได้พากันไปเฝ้าพระพุทธองค์หมอบกายลงแทบฝ่าพระบาท แสดงความเคารพสักการะสูงสุด พระพุทธองค์ได้ทรงปราศรัยแก่เขาชั่วเวลาเล็กน้อย เขาก็พากันสารภาพในสิ่งที่เขารับจ้างมากระทำ และได้ทูลขอให้พระองค์ทรงยกโทษในความหลงผิดของเขา พระพุทธองค์ได้ประทานอภัยโทษโดยสิ้นเชิงในทันที ค่นเหล่านั้นพากันปฏิญาณเป็นสาวกของพระองค์จนตลอดชีวิต

เมื่อพระเทวทัตได้ทราบว่าบรรดาคนที่ถูกส่งไปเพื่อปลงพระชนม์ชีพ พระพุทธองค์เหล่านั้น แทนที่จะปลงพระชนม์ชีพพระพุทธองค์ตามคำสั่ง กลับกลายไปเป็นสาวกของพระพุทธองค์เสียเฉย ๆ เช่นนั้น ก็เดือดดาลด้วยความโกรธและตั้งใจว่าจะไม่ส่งผู้ใดไปอีกแล้ว แต่จักไปประกอบการกระทำนั้นด้วยมือของตนเอง

มีภูเขาอยู่ลูกหนึ่ง ใกล้ ๆ กับที่ประทับของพระพุทธองค์ และพระพุทธองค์เคยเสด็จดำเนินไปมา ตามที่หนทางแห่งเชิงเขานั้น เย็นวันหนึ่ง เมื่อพระพุทธองค์กำลังทรงดำเนินอยู่บนทางนั้น พระเทวทัตซึ่งคอยจ้องหาโอกาสเพื่อจะปลงพระชนม์ชีพของพระพุทธองค์อยู่ทุกขณะ ได้แอบซ่อนอยู่บนภูเขานั้น ตรงกับทางเดินสายนั้น ซึ่งมีศิลาก้อนใหญ่อยู่ก้อนหนึ่ง พระเทวทัตได้งัดศิลาก้อนนั้นขึ้นจากพื้นเตรียมพร้อมไว้เพื่อรอเวลา จนกระทั่งพระพุทธองค์เสด็จมาถึงที่นั่นพอดี จึงได้ผลักก้อนศิลานั้นโดยแรงให้มันหล่นมาบดทับพระพุทธองค์ตรงเชิงเขานั้น แต่เมื่อศิลาก้อนนั้นหล่นมายังพระพุทธองค์ มันได้บังเอิญกระทบศิลาก้อนใหญ่อีกก้อนหนึ่ง ดังนั้น แทนที่มันจะตกลงไปยังพระเศียรของพระผู้มีพระภาคเจ้า มันได้แตกกระจายออกเป็นก้อนเล็กก้อนน้อยก่อนสะเก็ดมีคมอันหนึ่งได้กระเด็นถูกพระบาท ทำให้พระองค์เสด็จดำเนินไม่ได้ชั่วขณะ แต่มันมิได้ทำอันตรายร้ายแรงอย่างไร พระองค์จึงได้เสด็จดำเนินไปสู่วิหารได้ และได้รับการรักษาพยาบาลจากหมอที่เชี่ยวชาญที่สุด มีนามว่าชีวก เขาได้ใส่ยาและพันแผลด้วยความเชี่ยวชาญ พระบาทของพระองค์ก็หายเป็นปรกติในวันต่อมา พระเทวทัตได้ประสบความพ่ายแพ้ในแผนการณ์อันชั่วร้ายของท่านเองอีกครั้งหนึ่ง โดยอาการดังนี้

แต่พระเทวทัตยังไม่ยอมเลิกความพยายามที่จะปลงพระชนม์ชีพของพระบรมศาสดา ท่านได้ทำความพยายามอย่างอื่นต่อไปอีก เพื่อจะปลงพระชนม์ชีพของพระพุทธองค์ ให้ตนเองได้เป็นหัวหน้าแห่งหมู่ภิกษุ ท่านมีความมุ่งหมายว่า พอพระพุทธองค์สิ้นพระชนม์ลงไปเท่านั้น ท่านก็จักได้เป็นผู้ปกครองหมู่สงฆ์โดยไม่ต้องสงสัย ในครั้งนี้ท่านได้วางแผนการณ์ให้เป็นไปในทำนองที่ว่า พอพระพุทธองค์เสด็จออกบิณฑบาตตามถนนในนครราชคฤห์ ในเวลาเช้า จะปล่อยช้างตกมันตัวหนึ่งออกมาตามถนนสายนั้น

ในขณะนั้น ให้ช้างตัวนั้นทำอันตรายพระพุทธองค์จนถึงพระชนม์ชีพ แต่พอทำเข้าดังนั้นจริง ๆ ช้างตัวนั้นหาได้กระทำตามที่พระเทวทัตมุ่งหมายไม่ มันกลับยืนนิ่งอย่างเงื่องหงอยปล่อยให้พระพุทธองค์เสด็จไปโดยสะดวก นี่นับเป็นครั้งที่ ๓ ที่ความพยายามอันชั่วร้ายของพระเทวทัตได้ประสบความพ่ายแพ้ลงไปอีก

ตกลงถึงตอนนี้พระเทวทัตได้ล้มเลิกความคิดที่จะปลงพระชนม์ชีพพระพุทธองค์เนื่องจากประสบความล้มเหลวมาแล้วถึง ๓ ครั้ง แต่ก็ยังคงมีความคิดที่จะทำลายคณะสงฆ์ของพระพุทธองค์อยู่นั่นเอง พระเทวทัตได้ไปเฝ้าพระพุทธองค์ ทำราวกะว่าเหตุร้ายสิ่งใดไม่ได้เกิดขึ้น ได้กราบทูลพระพุทธองค์ว่า ท่านมีความเห็นว่าคณะสงฆ์มีการปฏิบัติยังไม่เคร่งครัดเพียงพอ ท่านเองเห็นว่าจะเป็นผลดีกว่าที่เป็นอยู่ในบัดนี้มาก ถ้าหากว่าภิกษุทั้งหลายพากันปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ในการเป็นอยู่เหมือนดังนักบวชนิกายอื่นบางนิกาย เพราะว่าประชาชนพากันเห็นว่าภิกษุของพระองค์เป็นอยู่อย่างสะดวกสบายมากเกินไป ในเมื่อเปรียบกับนักบวชนิกายอื่น

พระเทวทัตได้ทูลเสนอความคิดของท่านแด่พระพุทธองค์ว่า ขอให้พระพุทธ-องค์จงทรงบัญญัติวินัยอันเคร่งครัด คือตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไปอย่าให้ภิกษุทั้งหลายอาศัยอยู่ภายใต้หลังคาเครื่องมุงเครื่องบังใด ๆ แต่จะอาศัยอยู่ตามโคนต้นไม้หรือตามป่า หรืออยู่กลางแจ้ง ซึ่งปราศจากเครื่องมุงเครื่องบังโดยประการทั้งปวง พระเทวทัตยังได้ทูลขอให้พระองค์บังคับอย่าให้ภิกษุทั้งหลายรับอาหารที่มีบุคคลจัดขึ้นเฉพาะ และนำมาถวายจนถึงที่อยู่ ให้ยินดีแต่ในอาหารที่ได้จากการบิณฑบาตตามปกติแต่อย่างเดียว ไม่รับอาหารอื่นนอกจากนี้ และอย่าให้ภิกษุทั้งหลายใช้จีวรเนื้อดี และทำสำเร็จรูปมาเป็นอย่างดี ดังที่ประชาชนนำมาถวายอยู่เนือง ๆ แต่ใช้จีวรที่ประกอบขึ้นเองจากผ้าหรือเศษผ้าที่รวบรวมมาจากกองขยะมูลฝอย หรือจากป่าช้า และข้อสุดท้าย ได้ทูลขอให้พระพุทธองค์ทรงบัญญัติข้อห้ามไม่ให้ภิกษุทั้งหลายฉันเนื้อหรือปลา แม้ชนิดใดชนิดหนึ่ง แต่ให้เป็นอยู่ด้วยอาหารที่เกิดจากพืช พระเทวทัตได้ทูลขอให้พระองค์ทรงบัญญัติสิ่งเหล่านี้ขึ้นเป็นกฎอันเด็ดขาดสำหรับพระภิกษุ หากใครไม่ปฏิบัติตามก็ต้องออกจากหมู่คณะไป

พระพุทธองค์ได้ทรงปฏิเสธคำขอร้องของพระเทวทัตอย่างเปิดเผย พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า ถ้าภิกษุใดปรารถนาจะอยู่โคนไม้หรือที่แจ้งเป็นนิตย์ก็ให้ทำได้ แต่ถ้าผู้ใดไม่ปรารถนา ก็อาศัยอยู่ในเสนาสนะอันสมควรที่มีผู้จัดถวายได้ ในเรื่องอื่น ๆ พระองค์ตรัสมีหลักเกณฑ์อย่างเดียวกัน คือถ้าภิกษุใดปรารถนาจะฉันแต่อาหารซึ่งได้มาจากการบิณฑบาตอย่างเดียว หรือใช้แต่จีวรที่ทำขึ้นเองจากเศษผ้า อันรวบรวมมาจากกองขยะหรือป่าช้าอย่างเดียว หรือจักไม่ฉันอาหารเนื้อ อาหารปลา ฉันแต่อาหารพืชอย่างเดียวตามความประสงค์ของตน ก็ตามแต่ แต่ถ้าผู้ใดไม่ปรารถนาจะปฏิบัติเช่นนั้น ก็ไม่ต้องปฏิบัติก็ได้ ในที่สุด พระพุทธองค์ได้ตรัสเตือนพระเทวทัตว่า พระเทวทัตอย่าพึงพยายามกระทำให้ผิดแบบแผน อันจะเป็นทางให้คณะสงฆ์แตกแยกกันต่อไปอีกเลย มิฉะนั้นแล้วจะเกิดผลร้ายขึ้นแก่พระเทวทัตเอง

แต่พระเทวทัตไม่สนใจต่อคำตักเตือนของพระพุทธองค์ ได้กลับไปด้วยโกรธแค้น พระเทวทัตยังได้พยายามชี้แจงให้พระอานนท์เห็นดีด้วยในข้อที่ภิกษุสงฆ์ควรจะมีข้อบังคับอันเคร่งครัดดังกล่าวแล้ว แต่พระอานนท์ได้ปฏิเสธในความคิดเห็นของพระเทวทัต และมีข้อคิดเห็นเป็นฝ่ายพระพุทธองค์ไปตามเดิมทุกประการ

พระเทวทัตได้เดินทางไปยังชนบทบ้านนอก อันเป็นที่ซึ่งภิกษุในถิ่นนั้นไม่ได้เข้ามาเฝ้าพระพุทธองค์เป็นเวลานาน และไม่ทราบเรื่องราวใด ๆ ในที่นั้นพระเทวทัตได้ประสบความสำเร็จในการชักชวนภิกษุจำนวนหนึ่ง ให้มีความเชื่อถือและเลื่อมใสในข้อกฎอันใหม่ของท่าน และพากันตั้งเป็นหมู่คณะขึ้นใหม่ มีพระเทวทัตเป็นหัวหน้าหมู่ พระพุทธองค์ได้ทรงทราบเรื่องนี้ ได้รับสั่งให้พระสารีบุตรไปทำความเข้าใจแก่ภิกษุเหล่านั้นเสียใหม่ เพื่อความปลอดภัยของภิกษุเหล่านั้นเอง พระสารีบุตรได้ไปถึงสถานที่นั้นบังเอิญในขณะที่พระเทวทัตกำลังจำวัดอยู่ พระสารีบุตรได้บอกกล่าวแก่ภิกษุเหล่านั้นตามที่เป็นจริงว่า พระพุทธองค์ทรงมีความคิดเห็นเป็นอย่างไรในเรื่องนี้ และได้ชี้แจงความจริงต่าง ๆ อันเกี่ยวกับพระเทวทัตแก่ภิกษุเหล่านั้น ชั่วเวลาเล็กน้อยเท่านั้น ภิกษุเหล่านั้นได้พากันกลับใจในการที่จะปฏิบัติตามพระพุทธองค์อย่างเคร่งครัดสืบไป และได้พากันลุกขึ้นจากที่นั้น ติดตามพระสารีบุตรมาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยกันทั้งหมด

พระเทวทัตตื่นขึ้นในตอนบ่าย ได้เห็นบริเวณเงียบผิดปรกติก็ออกมาดู เพื่อทราบว่าเพราะเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น เมื่อได้สำรวจดูทั่วแล้วท่านก็ทราบได้ว่า ไม่มีภิกษุเหลืออยู่ในที่นั้นแม้แต่รูปเดียว และต่อมาอีกเล็กน้อย พระเทวทัตก็ได้ทราบจากผู้รู้เห็นเหตุการณ์ อันทำให้ทราบได้ว่า พระสารีบุตรได้มาที่นี่ในขณะที่ท่านหลับอยู่ และได้พูดจากับภิกษุทั้งหลายจนกระทั่งภิกษุเหล่านั้นได้ละทิ้งสำนักนี้ พากันไปกับพระสารีบุตรเพื่อเฝ้าพระพุทธองค์ด้วยกันหมดทุกรูป ก็มีความแค้นใจเป็นอันมาก ในขณะนี้พระเทวทัตมีความเหนื่อยอ่อนจนไม่สามารถจะเดินทางไกลได้ จึงสั่งให้คนรับใช้ของท่านจัดแคร่มีคานหาม มาหามท่านไปสู่สำนักของพระพุทธองค์ โดยที่ท่านอยากจะทราบว่าพระพุทธองค์ทรงมีความมุ่งหมายอย่างไรในการที่ให้นำภิกษุส่วนของท่านไปจนหมดจนสิ้นเช่นนั้น

เมื่อภิกษุทั้งหลายได้ทราบข่าวความโกรธของพระเทวทัต และทราบความที่พระเทวทัตกำลังเดินมาสู่สำนักของพระพุทธองค์ด้วยความโกรธเช่นนั้น ได้พากันไปเฝ้าพระพุทธองค์ และทูลขอให้พระองค์ทรงหลบไปเสีย โดยถวายความคิดเห็นว่า พระเทวทัตมาด้วยความโกรธในคราวนี้ อาจจะทำอันตรายแก่พระพุทธองค์อย่างซึ่งหน้าก็ได้ แต่พระพุทธองค์ไม่ทรงหวั่นไหวในการมาของพระเทวทัตแม้แต่หน่อยเดียว พระองค์ได้ตรัสแก่พระสารีบุตรว่า พระเทวทัตจะไม่สามารถทำอันตรายแก่พระองค์แม้แต่ประการใดเลย และทรงปฏิเสธที่จะหลบไปตามคำขอร้องของภิกษุ ทั้งทรงยืนยันว่า พระองค์ทรงรู้สึกปลอดภัยโดยประการทั้งปวงในการกระทำของพระเทวทัต

พระองค์ทรงพิสูจน์ให้ภิกษุทั้งหลายเห็นว่า คำตรัสของพระองค์นั้นเป็นความจริงทุกประการ เพราะข่าวซึ่งภิกษุทั้งหลายได้ทราบในกาลต่อมานั้นมีว่า คนหามแคร่ของพระเทวทัตได้หยุดพักที่ระหว่างทาง และพระเทวทัตได้สิ้นชีวิต ณ ที่นั้น โดยอาการที่ไม่มีใครเคยคาดฝัน ความจริงต้องเป็นความจริงอย่างถูกต้องตามความจริงทุกประการ ความตายได้ตกลงสู่พระเทวทัตเองในเวลา และในสถานที่ซึ่งพระเทวทัตกำลังพยายามจะปลงพระชนม์ชีพของพระผู้มีพระภาคเจ้า นั่นเอง

ต่อจากนั้นมาไม่มีความระส่ำระสายอันใดเกิดขึ้นแก่คณะสงฆ์อีก จนตลอดพระชนมายุของพระพุทธองค์ เว้นเสียแต่ความวินาศบางอย่างซึ่งเกิดขึ้นแก่กลุ่มชนนอกคณะสงฆ์ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับพระองค์เป็นส่วนตัว พระราชาและเจ้าชายในราชตระกูลเป็นส่วนมากแห่งศากยวงศ์ และแห่งแคว้นโกศล ได้สูญเสียชีวิตในการทำสงครามซึ่งแม้พระองค์จะทรงทัดทานไว้ได้ก็เพียงในคราวแรก ๒—๓ คราว เหตุการณ์อันนี้ได้เกิดขึ้นใกล้ ๆ กับปีที่พระองค์จะเสด็จปรินิพพาน นั่นเอง

ตอนที่ ๒๐

ปรินิพพาน

บัดนี้ พระพุทธองค์ทรงเห็นว่า วันเวลาสำหรับการท่องเที่ยวสั่งสอนสัตว์ในโลกนี้จวนจะสิ้นสุดลงแล้ว ก่อนแต่จะเสด็จล่วงลับไป พระองค์ทรงประสงค์จะให้คำแนะนำแก่ภิกษุทั้งหลายเป็นครั้งสุดท้าย สำหรับจะได้คงอยู่เป็นเครื่องแนะนำตักเตือนภิกษุสงฆ์ หลังจากที่พระองค์ไม่สามารถจะอยู่ตักเตือนด้วยพระองค์เองสืบไป ดังนั้นพระองค์จึงตรัสสั่งให้พระอานนท์ เรียกประชุมสงฆ์ทั้งปวง ณ ที่แห่งหนึ่งใกล้ ๆ นครราชคฤห์ แล้วตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายในที่ประชุมนั้นว่า

"ภิกษุทั้งหลาย ตลอดเวลาเพียงใดที่พวกท่านยังคงสามัคคีกันดีอยู่ และประชุมกันอยู่เสมอ ๆ ตลอดเวลาเพียงนั้น คณะสงฆ์จะยังคงรุ่งเรืองและเป็นปึกแผ่น ตลอดเวลาเพียงใด ภิกษุทั้งหลายยังคงพร้อมใจกันประพฤติปฏิบัติตามคำสอน และคำสั่งที่เรากล่าวไว้แสดงไว้ ไม่พากันบัญญัติข้อกฎอันขัดกันขึ้นมาใหม่ ตลอดเวลาเพียงนั้น คณะสงฆ์นี้จะไม่มีความเสื่อมโทรมและสาบสูญ"

"พวกท่านทั้งหลาย จงนอบน้อมต่อพระเถระผู้เฒ่าในสงฆ์ ยินดีเอาใจใส่ในคำแนะนำตักเตือนของท่านเหล่านั้น ท่านทั้งหลายจงระมัดระวังตนไม่เผลอตัว ไม่ลืมตัวจนตกอยู่ในอำนาจของความชั่วแล้วจึงรู้สึกต่อภายหลัง จงอย่าคลุกคลีกันเป็นหมู่ จงแสวงหาความวิเวกเป็นส่วนตัวอยู่เสมอ ๆ เมื่อมีภิกษุมาจากที่อื่น จงเอาใจใส่ต้อนรับด้วยความเอื้อเฟื้อ ให้สำเร็จประโยชน์ตามที่เขาประสงค์ เมื่อภิกษุรูปใดเจ็บป่วยลง ให้ภิกษุนอกนั้นเอาใจใส่รักษาพยาบาล ผู้ใดพยาบาลภิกษุไข้ ก็เท่ากับผู้นั้นพยาบาลเรา อย่าเป็นคนอวดดี เย่อหยิ่ง เพ้อเจ้อลืมตัว จงคบหาสมาคมแต่กับคนดี หลีกห่างจากคนชั่ว จงหมั่นพิจารณาให้เห็นแจ้งอยู่เนืองนิตย์ ในความจริงของสิ่งทั้งหลาย ว่าสิ่งเหล่านั้นไม่มีความยั่งยืน และเป็นทางให้เกิดความทุกข์แก่บุคคลผู้เข้าไปยึดถือเอาอย่างจริงจัง และรู้ว่าสิ่งเหล่านั้นไม่มีแก่นสารว่างเปล่าจากตัวตน"

"ภิกษุทั้งหลาย ตลอดเวลาที่ท่านทั้งหลายประพฤติปฏิบัติอยู่ตามที่เรากล่าวนี้ ก็จักยังเป็นที่ตั้งแห่งความเคารพเลื่อมใสของประชาชนอยู่เพียงนั้น คณะสงฆ์จักยังคงรุ่งเรืองเป็นปึกแผ่น พวกท่านทั้งหลายจักปลอดภัยจากการตกต่ำและความเสื่อมทราม จักพ้นจากความเสียหาย และความไม่เหมาะสมแก่ผู้สละเหย้าเรือนมาบวชแล้ว ทุกประการ"

หลังจากนี้แล้ว พระองค์ได้เสด็จต่อไปยังหมู่บ้านนาลันทา แล้วเสด็จไปยังหมู่บ้านปาฏลิคาม ณ ที่นั้นได้ตรัสพระธรรมเทศนาแก่พวกชาวบ้านว่า "ท่านทั้งหลายผู้ที่ไม่ประพฤติตามบทบัญญัติแห่งกุศลกรรมบถ ดังที่เราแนะนำไว้ หรือขาดความเอาใจใส่ในความประพฤติอย่างเคร่งครัด จักเป็นผู้เสื่อมเสียชื่อเสียงอยู่ในหมู่มนุษย์ ความผาสุกของเขาจะลดน้อยลงตามลำดับ และจะหมดไปในที่สุด เขามักไม่มีความมั่นคงแน่วแน่ จักไม่ไว้ใจตัวเอง จักหม่นหมอง ไม่เป็นสุข และเมื่อตาย เขาจะตายอย่างมีความเศร้าและมีความทุกข์ทรมาน"

"แต่ผู้ที่ปฏิบัติในกุศลกรรมบถเหล่านี้อย่างเคร่งครัด ไม่มีความประมาทเผอเรอเลินเล่อ แต่ประการใดแล้ว จักเป็นผู้ได้รับความนิยมนับถือจากประชาชนทั่วไป เขาจักมีความสุขกาย มีทรัพย์และสิ่งซึ่งพึงประสงค์อื่น ๆ โดยครบถ้วน เขาจะได้รับการต้อนรับในที่ทุกหนทุกแห่งแม้ในสำนักแห่งเจ้าชาย และราชอำมาตย์ กระทั่งในสำนักแห่งนักปราชญ์ทั้งหลาย ใจของเขาจักผ่องใสไม่ขุ่นมัวปราศจากความลังเล กระวนกระวายและเป็นห่วงเขาจักตายอย่างเป็นสุขและกล้าหาญ หลังจากตายไปแล้วจักไปสู่ฐานะแห่งความสุขสืบไป"

บัดนี้พระพุทธองค์ทรงลุถึงชราภาพแล้ว พระองค์มีพระชนมายุ ๘๐ ปี ตลอดเวลา ๔๕ ปี พระองค์ได้เสด็จท่องเที่ยวไปด้วยพระบาทปราศจากยวดยานพาหนะใด ๆ ขึ้นลงตามแคว้นใหญ่น้อยต่าง ๆ แห่งประเทศอินเดียในสมัยนั้น ทรงแสดงธรรมและประกาศพระศาสนาตลอดเวลาแห่งพระชนมายุของพระองค์ แม้ในฤดูฝน ก็ยังทรง

ทำการสั่งสอนประจำที่ไม่เว้นแต่ละวัน พระองค์ทรงรู้สึกถอยพระกำลังในทางกาย แม้ว่ากำลังในทางจิตจะยังคงเข้มแข็งอยู่ดังเดิม พระองค์ทรงรู้สึกว่าชีวิตของพระองค์จะไม่ตั้งอยู่นานต่อไปอีกแล้ว และทรงตั้งพระทัยจะเสด็จไปทางทิศเหนือแถบเชิงเขาหิมาลัยอันเป็นสถานที่ที่พระองค์ทรงคุ้นเคยเป็นอย่างดีในวัยหนุ่ม พระองค์มีพระประสงค์จะเสด็จปรินิพพานในถิ่นนั้น จึงได้เสด็จออกจากนครราชคฤห์ไปด้วยพระบาท ซึ่งบัดนี้ อยู่ในสภาพที่อ่อนล้า ตรงไปยังนครน้อย ๆ ชื่อนครกุสินารา เพื่อปรินิพพานที่นั่น ในระหว่างทางพระองค์ได้เสด็จผ่านเมืองปาตลีบุตร ซึ่งบัดนี้เรียกกันว่า เมืองปัตตนะ แล้วยังคงเสด็จไปทางทิศเหนือ ผ่านนครเวสาลี อันเป็นสถานที่ซึ่งพระองค์เคยประทับอยู่ และทรงรับวิหารแห่งหนึ่งซึ่งหญิงคณิกา ชื่ออัมพปาลี เป็นผู้ถวาย โดยการแข่งขันแย่งกันกระทำถวายทาน ในระหว่างหญิงคณิกาผู้นี้กับบรรดาเจ้าชายจำนวนหนึ่งแห่งนครนั้น

เมื่อพระองค์เสด็จถึงหมู่บ้านเวฬุวคาม พระองค์รับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายแยกย้ายกันจำพรรษาตามพอใจ ส่วนพระองค์เองทรงตั้งพระทัยจำพรรษา ณ หมู่บ้านนั้นพร้อมทั้งพระอานนท์ซึ่งเป็นผู้อุปัฏฐาก แต่เมื่อออกพรรษาแล้วพระองค์ประทับอยู่ที่นั่นไม่นานเนื่องจากประชวรหนัก พระองค์ทรงประสงค์ที่จะพบภิกษุทั้งหลายเพื่อกล่าวคำชี้แจงและสนับสนุนให้เกิดความบากบั่นอย่างสูงสุด ในการประพฤติพรหมจรรย์อีกครั้งหนึ่ง จึงได้เสด็จจากหมู่บ้านเวฬุวคามนั้น ไปด้วยความพยายามอย่างสุดกำลังของพระองค์ด้วยความอดกลั้นอดทนต่อทุกขเวทนาอันเนื่องด้วยความเจ็บป่วย

ครั้นพระองค์ทรงทุเลาขึ้นจากความเจ็บไข้ในระยะหนึ่ง ได้เสด็จประทับนั่งอยู่ ณ เงาวิหารแห่งหนึ่ง ในเวลาเที่ยงวัน บนอาสนะซึ่งพระอานนท์จัดถวาย พระอานนท์ได้กราบทูลพระพุทธองค์ในที่นั้นว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์มีความยินดีอย่างสูงสุด ที่ได้เห็นว่าพระผู้มีพระภาคเจ้ากลับทรงสบายดังเดิม จิตใจของข้าพระองค์มืดมัวแทบจะสิ้นสติไป ในเมื่อได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าประชวรหนัก เมื่อไม่นานมานี้ แต่ข้าพระองค์ยังคิดว่าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังไม่เสด็จปรินิพพานเป็นแน่ จนกว่าจะได้

ตรัสคำแนะนำสั่งสอนอันถึงที่สุด แก่พระภิกษุสงฆ์เสียก่อน พระภิกษุทั้งหลายจักได้ถือเป็นหลักปฏิบัติกัน ในเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จล่วงลับไปแล้ว"

พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบว่า "ดูก่อนอานนท์ ภิกษุสงฆ์จะพากันหวังอะไรจากเราอีกเล่า ที่ได้กล่าวธรรมวินัยโดยหมดจดสิ้นเชิงไม่มีเหลือแล้ว ข้อปฏิบัติอันใดที่ภิกษุสงฆ์ควรจะรู้เพื่อการลุถึงนิพพานนั้น เรามิได้บ่กปิดซ่อนเร้นเหลือเอาไว้แต่ข้อใดเลย เราผู้หวังดีโดยบริสุทธิ์ใจต่อพระภิกษุสงฆ์อย่างสิ้นเชิง เราได้กล่าวสอนทุกสิ่งทุกอย่าง ที่ภิกษุสงฆ์ควรจะรู้ เพื่อการทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ ดูก่อนอานนท์ ผู้ที่ประสงค์จะปกครองหมู่สงฆ์และควบคุมไว้ในอำนาจตลอดไป อาจจะวางกฎบังคับเพื่อการปกครองในอนาคต ส่วนเราไม่ประสงค์จะควบคุมคณะสงฆ์ไว้ในอำนาจของเราตลอดกาลเช่นนั้นเลย เราจึงไม่มีอะไรที่จะวางไว้สำหรับการคุมอำนาจคณะสงฆ์ ในอนาคตสงฆ์ต้องควบคุมกันเอง บัดนี้ เราเป็นคนชราและถอยกำลังแล้ว กาลเวลาของเราจวนจะถึงที่สุด เรามีอายุ ๘๐ ปีแล้ว เรามีอยู่เพียงอย่างเดียวที่จะกล่าวแก่ท่านทั้งหลายว่า พวกท่านทั้งหลายจงมีแสงสว่างเป็นของตนเองจงทุกคน จงมีตนเองเป็นที่พึ่งของตนเอง จงทุกคน จงอย่ามีผู้อื่นหรือสิ่งอื่น เป็นแสงสว่างหรือที่พึ่งของตนเลย ดูก่อนอานนท์ เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว ภิกษุรูปใดทำตนให้เป็นแสงสว่างของตนเอง ทำตนให้เป็นที่พึ่งของตนเอง ไม่ถือเอาผู้อื่นหรือสิ่งอื่นเป็นแสงสว่างหรือที่พึ่งแล้ว ภิกษุนั้นชื่อว่าเป็นสาวกอันแท้จริงของเราอยู่ตลอดเวลา และเป็นผู้เดินไปในทางถูกโดยส่วนเดียว"

ในวันรุ่งขึ้น พระพุทธองค์ทรงรู้สึกสบาย จนถึงกับทรงสามารถเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในนครเวสาลี ในตอนเย็นรับสั่งให้พระอานนท์เรียกประชุมภิกษุสงฆ์ทั้งหลายบรรดาที่อยู่จำพรรษาในนครเวสาลี เพื่อมาฟังพระดำรัสของพระองค์พร้อมกัน เมื่อภิกษุทั้งหลายมาพร้อมกันแล้ว พระองค์ตรัสถ้อยคำซึ่งเป็นการกระตุ้นเตือนอย่างสำคัญที่สุดและเป็นการแสดงความหวังครั้งสุดท้ายของบุคคลผู้ที่จะจากไปอย่างแท้จริง เพื่อให้ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นพากันประพฤติปฏิบัติตามทางที่ถูกต้อง อันพระองค์ได้ทรงสอนไว้อย่าง

เคร่งครัด เพื่อเห็นแก่ชาวโลก เพื่อเป็นประโยชน์เป็นความดี และเป็นความเกื้อกูลแก่ชาวโลกทุกคนผู้หวังในอันที่จะประพฤติตามตัวอย่าง ในการประพฤติพรหมจรรย์อันสมบูรณ์และบริสุทธิ์ พระองค์ได้ตรัสว่า "ทุกอย่างที่อยู่ในวิสัยโลก ย่อมเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลง ไม่ตั้งอยู่นาน จงแข็งข้อ จงบากบั่น เพื่อก้าวไปข้างหน้า จงเดินตามทางถูก จงเฝ้าระวังจิตของตัวเองอย่างใกล้ชิด เมื่อเป็นดังนี้ พวกท่านจักประสบความรอดพ้นอันแท้จริง จากความเวียนเกิดและเวียนตายและความทุกข์ทั้งปวง"

ในวันรุ่งขึ้น พระองค์ได้เสด็จไปยังนครกุสินารา ในระหว่างทางที่หมู่บ้านเล็ก ๆ แห่งหนึ่ง อันเรียกกันว่าหมู่บ้านปาวา พระองค์ได้รับนิมนต์ของบุตรนายช่างทองคนหนึ่ง มีนามว่า จุนทะ เพื่อรับอาหารบิณฑบาตด้วยอาหารชนิดหนึ่ง อันเรียกกันว่าสูกรมัททวะ (สูกะระมัดทะวะ) เป็นเห็ดชนิดหนึ่ง ซึ่งหมูป่าชอบกิน จึงทำให้มันได้ชื่อเช่นนั้น ซึ่งคำ ๆ นั้นแปลว่า "ของชอบของหมู" พระพุทธองค์เสวยอาหารบิณฑบาตซึ่งนายจุนทะจัดถวาย หลังจากเสวยแล้วพระโรคอย่างที่พระองค์ประชวรที่หมู่บ้านเวฬุวคามได้กลับมาอีก ครั้งนี้พระโรคได้กำเริบแรงกล้ากว่าครั้งแรก แทบเหลือกำลังที่พระองค์จะทรงอดทนอดกลั้นได้ พระองค์ก็ยังคงเสด็จต่อไป เพื่อมุ่งไปสู่นครกุสินาราด้วยความยากลำบาก จนกระทั่งมาถึงป่าไม้สาละ นอกนครอันเป็นที่เที่ยวเล่นของบรรดากษัตริย์แห่งนครนั้น

เมื่อพระพุทธองค์ได้เสด็จมาในระยะใกล้กับป่านี้ และทรงรู้สึกว่า พระองค์ไม่สามารถจะทรงดำเนินได้ต่อไปอีกแล้ว ได้ตรัสแก่พระอานนท์ว่า "ดูก่อน อานนท์ จงเตรียมที่สำหรับเราจะนอนพักที่ระหว่างแห่งต้นสาละใหญ่ทั้งสองนั้น เรารู้สึกอ่อนเพลียมากนัก" พระอานนท์ได้พับผ้าสังฆาฏิของพระพุทธองค์เข้าเป็นสี่ชั้น แล้วปูลาดลงบนแผ่นดินในระหว่างแห่งต้นสาละใหญ่ทั้งสองต้นนั้น ซึ่งเมื่อพระองค์ประทับนอนแล้ว จะมีศีรษะผันไปสู่ทิศเหนือ พระพุทธองค์ทรงเอนกายลงบรรทมบนที่ซึ่งพระอานนท์จัดถวาย พระองค์ไม่ได้บรรทมหลับ เป็นแต่เพียงพักผ่อนบรรเทาความไข้และความเมื่อยล้าพระหฤทัยของพระองค์ยังคงสงบแน่วแน่เช่นเคย ปราศจากความกระสับกระส่ายแต่

ประการใด เพราะว่าพระหฤทัยของพระองค์จักต้องเป็นเช่นนั้นเสมอ พระองค์ได้เคยตรัสแก่พระสารีบุตรครั้งหนึ่งเมื่อนานมาแล้ว ในขณะที่พระองค์ทรงสบายดีอยู่ว่า แม้พระองค์จักอยู่จนกระทั่งแก่ชราหากำลังมิได้ถึงกับไม่อาจจะดำเนินด้วยพระบาท ถึงกับเขาต้องหามไปด้วยแคร่ก็ตาม แม้กระนั้น พระหฤทัยของพระองค์ก็ยังคงสงบและแจ่มใส สามารถอธิบายธรรมอันลึกซึ้ง และตอบปัญหาใด ๆ ซึ่งนักปราชญ์แลนักศึกษาที่ฉลาดที่สุดจะนำมาถามได้ตลอดเวลาที่เขาอยากจะถามความมืดมัว และอ่อนเพลียในส่วนพระ-หฤทัยของพระองค์เป็นสิ่งที่มีไม่ได้เลย

บัดนี้ พระอานนท์ได้รู้สึกว่าพระพุทธองค์กำลังจะทรงละจากท่านไปโดยแท้จริงแล้ว ก็มีความโศกเศร้าเป็นอย่างยิ่ง จนไม่สามารถจะอดกลั้นได้ พระอานนท์ได้หลีกไปซ่อนตัวร้องไห้อยู่ ณ ที่แห่งหนึ่ง และรำพันว่า "เรายังไม่เป็นเช่นกับภิกษุทั้งหลาย เรายังต้องศึกษาต่อไปยังไม่บรรลุความเป็นพระอรหันต์ บัดนี้ พระศาสดาของเรากำลังจะล่วงลับไป โดยทิ้งเราไว้เบื้องหลัง เราจักอยู่แต่ผู้เดียวโดยปราศจากพระศาสดา ผู้ซึ่งมีพระเมตตาต่อเราตลอดกาลเนืองนิตย์" น้ำตานองเต็มหน้าพระอานนท์ในขณะนั้น

พระพุทธองค์ทรงลืมพระเนตรขึ้นไม่เห็นพระอานนท์อยู่ ณ ที่นั้นดังเช่นเคย ก็ตรัสถามภิกษุอื่น ๆ ซึ่งนั่งอยู่ในที่ใกล้พระองค์ว่า "พระอานนท์ไปไหน ?" ภิกษุเหล่านั้นได้ทูลตอบว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระอานนท์ได้หลบไปร้องไห้อยู่ ณ ที่แห่งหนึ่ง รำพันอยู่ว่า "ท่านยังเป็นผู้ต้องศึกษายังไม่บรรลุธรรมอันสูงสุด และพระศาสดาผู้ทรงมีพระเมตตาอยู่ตลอดเวลานั้น กำลังจะล่วงลับไป" พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า "ดูก่อนภิกษุ ท่านจงไปบอกอานนท์ว่า พระศาสดารับสั่งให้หาดังนี้"

ภิกษุนั้นได้ไปบอกพระอานนท์ตามพระพุทธประสงค์ พระอานนท์ได้มาเฝ้าพระพุทธองค์และนั่งอยู่ข้าง ๆ อย่างใกล้ชิด พระพุทธองค์ได้ตรัสแก่ท่านว่า "พอกันทีเถิดอานนท์ อย่าเศร้าโศกเลย อย่าร้องไห้เลย เราได้บอกแก่อานนท์หลายครั้งหลายหนแล้วมิใช่หรือ ว่าวันหนึ่งเราต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจของเรา ดูก่อนอานนท์

สิ่งนี้จักต้องมีเป็นเที่ยงแท้ ไม่มีทางป้องกันแก้ไขได้เลย มันจะเป็นไปได้อย่างไรกัน ในการที่สิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้นมาแล้วจักไม่ดับไป ความปรารถนาเช่นนั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ ดูก่อนอานนท์ เป็นเวลานานมาแล้ว ที่อานนท์เฝ้าอุปัฏฐากเราด้วยความพากเพียรอย่างเต็มที่ ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางจิต ด้วยความรัก ด้วยความเต็มใจ ด้วยความซื่อสัตย์เหลือที่จะเอาอะไรมาวัดได้ ความดีในการรับใช้เราด้วยความซื่อสัตย์ อานนท์ได้ทำแล้วเป็นอย่างมากและเพียงพอแล้ว ต่อไปนี้ จงบากบั่น จงตั้งหน้าทำลายสิ่งซึ่งกีดขวางต่อการบรรลุความเป็นพระอรหันต์ของตนเอง ในเวลาไม่นานเลย อานนท์จักลุถึงความสำเร็จอันนั้น"

ต่อแต่นั้น พระพุทธองค์ได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายในกาลก่อน ล้วนแต่มีอุปัฏฐากอันเลิศ แต่ก็ไม่ยิ่งไปกว่าที่อานนท์ได้เป็นแก่เราในกาลนี้ แม้พระพุทธเจ้าทั้งหลายอันจักมีมาในอนาคตก็ล้วนแต่จักมีอุปัฏฐากอันเลิศ แต่ก็จักไม่ยิ่งไปกว่าอานนท์ที่ได้เป็นแก่เราในกาลนี้ อานนท์ได้เป็นอุปัฏฐากที่ดีที่สุด และฉลาดเฉลียวของเรา อานนท์ย่อมรู้จักกาลเวลาอันเหมาะสมที่จะให้แขกผู้มาเยี่ยมเยียนเข้ามาหาเรา อานนท์ปฏิบัติต่อบุคคลเหล่านั้นด้วยถ้อยคำและท่าทางที่น่าปลาบปลื้มยิ่งนัก แขกทุกคนได้รับความพอใจอย่างสูงสุด จากการกระทำของอานนท์เสมอ เมื่ออานนท์กล่าวเรื่องราวใด ๆ คนเหล่านั้นพากันสนใจฟังมากไปกว่าที่อานนท์ตั้งใจกล่าว อานนท์ได้เป็นอุปัฏฐากอันเลิศของเราเช่นนี้ตลอดมา"

พระอานนท์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงอย่าได้เสด็จปรินิพพานในเขตของเมืองป่าเมืองดอนเมืองเล็กเมืองน้อย ณ ที่อันไม่สมควรเช่นนี้เลย นครใหญ่ ๆ เช่นนครราชคฤห์ สาวัตถี เวสาลี และอื่น ๆ ก็มีอยู่ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงพอพระทัยที่จะเสด็จปรินิพพาน ณ เมืองใดเมืองหนึ่งในบรรดาเมืองเหล่านั้นเถิด ในเมืองเหล่านั้นมีเศรษฐี และผู้มีอำนาจวาสนา ซึ่งเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่เป็นอันมาก เขาเหล่านั้นจักเอาภาระในการจัดพระศพของพระผู้มีพระภาคเจ้าให้สมกัน"

พระพุทธองค์ได้ตรัสแก่พระอานนท์ว่า "อย่าเลยอานนท์ อย่ากล่าวดังนั้นเลย เธออย่าพึงกล่าวว่า เมืองนี้เป็นเมืองป่าเมืองดอนเลย ในอดีตกาลนานไกล เมืองนี้เป็นนครอันมั่งคั่ง เป็นราชธานีที่ประทับของพระเจ้าจักรพรรดิมาแล้ว ดูก่อนอานนท์ เธอจงไปบอกกล่าวแก่ผู้เป็นอธิบดี และชนชาวเมืองกุสินาราว่า ในคืนนี้ ในยามสุดท้ายแห่งราตรี ตถาคตจักปรินิพพานในป่านี้ คนเหล่านั้นควรจักเห็นตถาคตเสียแต่บัดนี้ ก่อนแต่ปรินิพพานจะมาถึง"

พระอานนท์ได้พาภิกษุบางรูปเดินทางเข้าไปนครกุสินารา และบอกกล่าวแก่บรรดาหัวหน้าและประชาชนตามที่พระพุทธองค์ตรัสสั่งทุกประการ ประชาชนเหล่านั้นได้ฟังพระอานนท์กล่าวแล้ว พากันเศร้าโศกและคร่ำครวญว่า "พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพานเร็วไปเสียแล้ว ดวงประทีปของโลกดับเร็วเกินไปเสียแล้ว" ชาวเมืองกุสินาราทั้งผู้หญิงผู้ชายและเด็ก ๆ พากันโศกเศร้าคร่ำครวญออกมาสู่สวนไม้สาละ อันเป็นที่ซึ่งพระพุทธองค์ได้ประทับอยู่ในขณะนั้น เพื่อการเยี่ยมเยียน และกล่าวคำอาลัยเป็นครั้งสุดท้ายต่อพระองค์ ชาวนครกุสินาราคณะหนึ่ง ๆ โดยผู้นำคนหนึ่ง ๆ ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทีละคน ๆ โดยลำดับกัน และกล่าวคำถวายความอาลัยในพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยกันทุกคน

ในขณะนั้น มีปริพพาชกนักบวชผู้จาริกเป็นนิตย์คนหนึ่งนามว่า *สุภัททะ* พักอยู่ในเมืองกุสินารานั้น เมื่อเขาทราบว่าพระพุทธองค์กำลังจะปรินิพพานในคืนนั้น ก็ตั้งใจจะไปเฝ้าพระพุทธองค์โดยทันที เพื่อถามปัญหาบางประการซึ่งทำความยุ่งยากให้แก่เขาในขณะนั้น เขาเชื่อว่าพระพุทธองค์เท่านั้น ที่จะสามารถแก้ปัญหานี้ให้กระจ่างได้ ดังนั้นนักบวชชื่อสุภัททะได้ไปที่ป่าไม้สาละและขออนุญาตกับพระอานนท์ เพื่อเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ และทูลถามปัญหาของเขา ก่อนที่พระพุทธองค์จะเสด็จปรินิพพาน

พระอานนท์ได้ตอบแก่เขาว่า "อย่าเลย สุภัททะ อย่าเลย พระผู้มีพระภาคเจ้ากำลังทรงอิดโรยเป็นอย่างยิ่ง อย่ารบกวนพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยการถามปัญหาเลย"

แต่นักบวชชื่อสุภัททะนั้น มีความร้อนใจมากเกินไป จึงไม่ฟังคำปฏิเสธของพระอานนท์ ได้รบเร้าแล้วรบเร้าอีก เพื่อให้พระอานนท์ยินยอมให้เขาเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าให้จนได้ พระอานนท์ได้ปฏิเสธแล้วปฏิเสธอีก โดยบอกว่าพระองค์กำลังประชวรหนัก ไม่ควรจะได้รับความรบกวนจากบุคคลผู้ใด

แต่อย่างไรก็ตาม พระพุทธองค์ได้ทรงสดับเสียงของคนทั้งสองจนทราบความประสงค์ของนักบวชชื่อสุภัททะ จึงรับสั่งให้หาพระอานนท์มาแล้วตรัสว่า "ดูก่อนอานนท์ เธออย่าห้ามกันสุภัททะ เพื่อไม่ให้เขามาหาเราเลย จงปล่อยสุภัททะให้เข้ามาหาเราตามความปรารถนา ข้อที่เขาจักถามเรานั้น จักเป็นความดีแก่การศึกษาในธรรมวินัยของเรา หาใช่เป็นการรบกวนเราโดยไร้ประโยชน์แต่อย่างไรไม่ เขาเป็นผู้ที่มีความเข้าใจได้รวดเร็ว และจักเข้าใจข้อความที่เรากล่าวได้ในทันที" พระอานนท์ได้ยินยอมให้นักบวชชื่อสุภัททะเข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ เมื่อสุภัททะได้กล่าวถ้อยคำแสดงความเคารพ และทำความคุ้นเคยกับพระองค์พอสมควรแล้ว ได้กล่าวถามปัญหาต่อพระองค์ว่า "ข้าแต่พระโคดม สมณพราหมณ์เจ้าหมู่เจ้าคณะ ที่มีชื่อเสียงเหล่าอื่น นอกจากพระองค์ ได้บรรลุสัจจธรรมจริงดังที่เขากล่าว หรือว่ามิได้บรรลุดังที่เขากล่าว หรือว่าบางพวกได้บรรลุและบางพวกไม่ได้บรรลุ ?"

พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า "อย่าเลย สุภัททะ อย่าคิดในปัญหาข้อนั้นเลย แต่จงฟังเรา จงสนใจในคำที่เราจะกล่าว เราจะทำให้ท่านเข้าใจในธรรมะของเราในบัดนี้ ดูก่อนสุภัททะ ในธรรมวินัยของศาสดาองค์ใด ไม่ประกอบอยู่ด้วยธรรมอันเป็นเครื่องดำเนินไปอย่างถูกต้อง ๘ ประการในธรรมวินัยนั้น ย่อมไม่มีบุคคลผู้เป็นโสดาบัน สกทาคามี อนาคามี หรืออรหันต์ ในธรรมวินัยใดมีธรรมเป็นเครื่องดำเนินไปอย่างถูกต้อง ๘ ประการดังกล่าวแล้ว ในธรรมวินัยนั้น ย่อมมีบุคคลผู้เป็นโสดาบัน เป็นสกทาคามี อนาคามี และอรหันต์ ดูก่อนสุภัททะ ในธรรมวินัยของเรานี้ ประกอบอยู่ด้วยธรรมเป็นเครื่องดำเนินไปอย่างถูกต้อง ๘ ประการดังกล่าวนั้น ในธรรมวินัยนี้จึงมีบุคคลผู้เป็น

โสดาบัน สกทาคามี อนาคามี และอรหันต์ ดูก่อนสุภัททะ หากภิกษุสาวกของเรายังปฏิบัติในธรรมเป็นเครื่องดำเนินไปอย่างถูกต้อง ๘ ประการนี้เพียงใดแล้ว โลกนี้ก็จักยังไม่ว่างจากพระอรหันต์อยู่เพียงนั้น"

นักบวชชื่อสุภัททะ ได้ทูลขอพระพุทธานุญาตเพื่อบวชเป็นพระภิกษุในธรรมวินัยของพระองค์ พระพุทธองค์ได้ประทานโอกาส และตรัสสั่งให้พระอานนท์ประกอบการอุปสมบทให้แก่เขา โดยเหตุนี้ สุภัททะจึงเป็นภิกษุผู้บวชเป็นองค์สุดท้าย ทำนองเดียวกันกับที่พระอัญญาโกณฑัญญะ ผู้ฟังธรรมในป่าอิสิปตนะ ได้เป็นภิกษุองค์แรกที่ได้รับการอุปสมบท ในที่เฉพาะพระพักตร์ของพระองค์ พระสุภัททะผู้บวชแล้ว ได้มีความพากเพียรในธรรมวินัยอย่างแรงกล้า จนกระทั่งบรรลุความเป็นอรหันต์ได้ในเวลาอันไม่นานเลย

พระพุทธองค์ได้ตรัสแก่พระอานนท์สืบไปอีกว่า "ดูก่อนอานนท์ อาจจะมีภิกษุบางรูปคิดไปว่าเราจักไม่ได้ฟังโอวาทของพระศาสดาอีกต่อไปแล้ว บัดนี้เราเป็นผู้ไม่มีพระศาสดาอีกต่อไปแล้วดังนี้ ดูก่อนอานนท์ ข้อนั้นภิกษุเหล่านั้น ไม่ควรเห็นอย่างนั้นเลย ธรรมะและวินัยเหล่าใดที่เราแสดงไว้บัญญัติไว้ เพื่อภิกษุทั้งหลายประพฤติปฏิบัติในการนี้ ธรรมะและวินัยเหล่านั้นเองจักอยู่เป็นองค์พระศาสดาของภิกษุทั้งหลายในเมื่อเราล่วงลับไปแล้ว อีกอย่างหนึ่ง ในบัดนี้ ภิกษุทั้งหลายทักทายกันและกันด้วยคำ "อาวุโส" (มีความหมายเท่ากับว่า "เพื่อน") แต่เมื่อเราล่วงลับไปแล้วภิกษุผู้สูงอายุพึงทักทายผู้หย่อนอายุกว่า "อาวุโส" ไปตามเดิม แต่ภิกษุผู้หย่อนอายุ พึงทักทายภิกษุผู้สูงอายุด้วยคำว่า "ภันเต" (มีความหมายเท่ากับว่า "ท่านที่เคารพนับถือ") ดูก่อนอานนท์ เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว ถ้าคณะสงฆ์มีความปรารถนา ก็พึงเลิกถอนข้อบัญญัติเล็ก ๆ น้อย ๆ ได้ตามสมควรแก่เหตุการณ์"

ต่อจากนั้น พระพุทธองค์ได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุรูปใดในพวกท่านทั้งหลายมีความสงสัยข้องใจ หรือกินแหนงอย่างใดอย่าง

หนึ่งในตถาคตนี้ก็ดี ในธรรมวินัยที่เรากล่าวแล้วก็ดี หรือในหมู่สงฆ์นี้ก็ดี หรือในความผิดความถูกแห่งหนทางปฏิบัติก็ดี จงได้กล่าวความสงสัยหรือความกินแหนงนั้นออกมาเสียในบัดนี้เถิด เพื่ออย่าให้เธอทั้งหลายต้องเสียใจในภายหลัง ว่าเราไม่มีโอกาสจะแถลงความรู้สึกอันนี้ ในขณะที่พระศาสดายังมีชีวิตอยู่” ต่อพระพุทธดำรัสอันนี้ ไม่มีพระภิกษุใดได้ปริปากอย่างใดขึ้นมาเลย ไม่มีภิกษุรูปใดมีปัญหาที่จะทูลถาม ไม่มีภิกษุรูปใดมีความกินแหนงแคลงใจในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ แต่ประการใดเลย

พระพุทธองค์ได้ตรัส ประทาน โอกาสเช่น เดียวกันนี้ อีกเป็นครั้งที่ ๒ และที่ ๓ แต่ก็ไม่มีภิกษุรูปใดกล่าวถ้อยคำใด ๆ ออกมาเช่นเดียวกัน พระอานนท์ได้กล่าวขึ้น “ข้าแต่พระผู้มีพระภาค เรื่องนี้ น่าประหลาดใจ เรื่องนี้น่าอัศจรรย์จริง ข้าพระองค์มีความเชื่ออย่างแท้จริง ว่าในหมู่ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่นี้ ไม่มีภิกษุแม้แต่รูปเดียว ซึ่งมีความสงสัยแคลงใจและกินแหนงในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์

พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า “ดูก่อนอานนท์ สำหรับเธอนั้น เธอกล่าวความข้อนี้เพราะความเชื่อและความไว้ใจในเรา แต่สำหรับเราตถาคตนั้น เรารู้ดีว่าไม่มีภิกษุแม้แต่รูปเดียว ในภิกษุสงฆ์นี้ ที่มีความกินแหนงแคลงใจในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ข้อนี้เพราะเหตุใด ? ดูก่อนอานนท์ ข้อนี้เป็นเพราะเหตุว่า แม้ว่าภิกษุรูปที่มีคุณธรรมล้าหลังเขาที่สุด ในที่ประชุมนี้ ภิกษุรูปนั้นก็ยังเป็นโสดาบัน ผู้เที่ยงแท้ต่อการลุถึงนิพพานมีอันไม่ถอยกลับเป็นธรรมดา”

พระพุทธองค์ได้ตรัสปราศรัยแก่พระภิกษุสงฆ์ซึ่ง ประชุมกันอยู่ในที่นั้นอีกครั้งหนึ่ง และการตรัสครั้งนี้ เป็นพระดำรัสครั้งสุดท้าย ที่พระองค์ได้ตรัสแก่มนุษย์ในโลกนี้ พระองค์ได้ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เป็นวาจาครั้งสุด ที่เราจะกล่าวแก่ท่านทั้งหลาย **สังขารทั้งหลายทั้งปวงมีความสิ้นไปและเสื่อมไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงทำความรอดพ้นให้บริบูรณ์ถึงที่สุด ด้วยความไม่ประมาทเถิด”**

ลำดับนั้น พระพุทธองค์ทรงเข้าสู่สมาบัติ และเลื่อนเข้าสู่สมาบัติอันลึกยิ่ง ๆ ขึ้นไปอีกตามลำดับ ๆ จนถึงที่สุดแห่งสมาบัติอันดับที่ ๙ แล้วทรงถอยหลังจากสมาบัติอันลึกนั้น มาตามลำดับ จนกระทั่งออกจากสมาบัติชั่วขณะหนึ่งแล้วทรงกลับเข้าสู่สมาบัติอย่างเดิมอีก เพียง ๔ ลำดับ ครั้นออกจากสมาบัติอันดับที่ ๔ นั้นแล้ว ก็เสด็จดับขันธ์ไม่มีสิ่งใดเหลืออยู่สำหรับการเกิดขึ้นในโลกนี้หรือโลกไหนอีกต่อไป พระพุทธองค์ได้เสด็จปรินิพพานด้วยอาการอย่างนี้

เวลาล่วงมาถึง ๒๕ ศตวรรษแล้ว นับตั้งแต่พระสิทธัตถะ ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและเสด็จปรินิพพานที่นอกเมืองกุสินารา ในประเทศอินเดีย แต่คำสั่งสอนอันประเสริฐของพระองค์หาได้ล่วงลับไปด้วยไม่ **คำสั่งสอนเหล่านั้นยังคงอยู่เป็นเครื่อง นำบุคคลให้ ข้ามขึ้นพ้นจาก ความมีชีวิตขึ้น ไปสู่สิ่งซึ่งมีคุณค่ายิ่งกว่าชีวิตสำหรับคนจำนวนล้าน ๆ ในโลกนี้**

หลังจากพระพุทธองค์เสด็จปรินิพพานแล้ว สาวกของพระองค์ทั้งที่เป็นพระอรหันต์และไม่ใช่พระอรหันต์ ได้ช่วยกันเผยแพร่กระแสพระพุทธวจนะอันประเสริฐนั้นไปจนทั่วประเทศอินเดีย และล่วงเลยออกไปนอกประเทศอินเดียทางทิศตะวันตกจนกระ-ทั่งถึงประเทศอียิปต์ ทางทิศตะวันออกถึงประเทศธิเบต ประเทศจีน และประเทศญี่ปุ่นทางทิศเหนือ จนถึงประเทศแล็บแลนด์ ทางขั้วโลกก็ยังมีพระสาวกนำคำสอนของพระ-องค์ไปเผยแพร่ และทางทิศใต้ถึงประเทศชวา และหมู่เกาะในทะเลใต้ทั่ว ๆ ไป จนกระทั่งถึงทุกวันนี้เป็นเวลา ๒๕๐๐ ปีมาแล้ว หนึ่งในสามของมนุษย์ที่อาศัยในโลก ได้เอ่ยพระนามของพระองค์ด้วยความเคารพอย่างสูงสุด ว่าพระองค์เป็นพระอรหันต์ พระผู้มีพระภาค เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นพระศาสดาผู้สั่งสอนเทวดาและมนุษย์ด้วยเรื่องแห่งพระนิพพาน และหนทางปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงนิพพานนั้น

หลักธรรมะสำหรับนักศึกษา

พุทธทาสภิกขุ

บรรยาย ณ หอประชุมใหญ่ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๑๓ มกราคม ๒๕๐๙

ท่านสาธุชนผู้สนใจธรรมทั้งหลาย !

การบรรยายธรรมะในวันนี้มีหัวข้อว่า **หลักธรรมะสำหรับนักศึกษา** อาตมาอยากจะซ้อมความเข้าใจแก่ท่านสาธุชนทั้งหลาย โดยเฉพาะนิสิตนักศึกษาเป็นพิเศษว่า การบรรยายในวันนี้ก็จักได้กล่าวแต่เพียงหลักหรือหัวข้อสำหรับนักศึกษา ซึ่งหมายความว่าเป็นผู้มีปัญญา และท่านสาธุชนทั้งหลายก็ตั้งอยู่ในฐานะเป็นปัญญาชนทั่ว ๆ ไป เพราะเคยได้สดับตรับฟังมามากแล้ว ดังนั้นอาตมาจึงได้ตั้งใจจะกล่าวในลักษณะที่เป็นเพียงหลักหรือใจความเป็นหัวข้อธรรมะ, ยิ่งกว่านั้นอีก ยังจะกล่าวในรูปที่เรียกว่าเวทัลลกถา เสมือนหนึ่งมีคำถามตั้งขึ้น แล้วก็มีคำตอบออกไป เพื่อสะดวกแก่การที่จะกำหนดจดจำ คือจะสรุปหัวข้อให้ชัดลงไปเสียก่อนว่า ปัญหานั้นว่าอย่างไร ? แล้วจึงฟังคำตอบ ใจความสำคัญของตัวปัญหานั้น ช่วยให้ฟังคำตอบเข้าใจง่ายด้วย แล้วช่วยให้จดจำได้โดยง่ายด้วย ดังนั้นในวันนี้จึงคิดว่าจะใช้วิธีที่เรียกว่า เวทัลลกถานี้ดู และกล่าวได้ว่าเป็นครั้งแรกเพื่อความเหมาะสมแก่ท่านที่เป็นนักศึกษาหรือปัญญาชน

ในพุทธกาลเราได้ฟังเรื่องราวมาแล้วด้วยกันทุกคนว่า ผู้มีปัญญาจะถามเพียงหัวข้อ ขอร้องเพียงให้บอกแต่ใจความ ไม่ปรารถนาคำอธิบายยืดยาว นี้ก็เป็นวิธีการอันหนึ่งซึ่งดีมากเพื่อประหยัดเวลานั่นเอง ดังนั้นในวันนี้อาตมาจะได้กระทำไปในรูปนั้น **คือตั้งปัญหาเป็นหัวข้อแล้วตอบแต่ใจความ เพื่อจะได้เนื้อเรื่องมากเรื่องหรือมากกระทงความเพื่อว่าจะได้เป็นพื้นฐานแก่นิสิตและนักศึกษาทั่ว ๆ ไป** และเมื่อมีความรู้พื้นฐานอันนี้แล้วจะมีผลดีในกาลข้างหน้า คือจะศึกษาอะไรได้สะดวก จะฟังผู้อื่นกล่าว

ได้สะดวก และอีกประการหนึ่ง ขอซ้อมความเข้าใจไว้ด้วยว่า อาตมามุ่งหมายจะกล่าวไปในลักษณะที่มีประโยชน์แก่นิสิตและนักศึกษา ถึงกับว่า เมื่อถูกถามโดยชาวต่างประเทศหรือชาวต่างชาติต่างศาสนาแล้ว จะสามารถตอบได้ และยังตอบได้อย่างถูกต้อง ไม่ทำให้เกิดความเสียหายทีหลัง เพราะฉะนั้นขอให้กำหนดจดจำส่วนที่เป็นใจความหรือหัวข้อนั้นไว้ให้ดี ๆ ถ้าถึงกับจดไว้ได้จะยิ่งเป็นการดี เพราะเชื่อว่าจะเป็นประโยชน์แก่ท่านทั้งหลายเป็นอันมาก ต่อไปนี้อาตมาก็จะได้กล่าวโดยหัวข้อเป็นลำดับไป

๑. ถ้าท่านถูกถามว่า **พระพุทธเจ้าท่านสอนอะไร ?** อย่างนี้เราอาศัยพระพุทธภาษิตของพระพุทธองค์เองว่า "**ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ในกาลก่อนแต่นี้ก็ดี เดี๋ยวนี้ก็ดี เราสอนเรื่องทุกข์และเรื่องความดับแห่งทุกข์**" คำตอบนี้ตรงกันกับที่เราเคยคิดกันหรือไม่ ก็ลองสังเกตดู เราอาจจะตอบเป็นอย่างอื่นมากมายกว่านี้ แต่ที่เป็นพระพุทธภาษิตแล้วสั้น ๆ เพียงเท่านี้ ว่าเราสอนเรื่องทุกข์และความดับทุกข์ พระบาลี-อลคัททูปมสูตร มัชฌิมนิกาย ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๒ หน้า ๒๗๘ เมื่ออาตมาบอกถึงเล่มพระไตรปิฎกแล้ว ขอให้ถือว่าเป็นพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีในประเทศไทย **พระพุทธเจ้าท่านจะสอนแต่เรื่องความทุกข์กับความดับทุกข์ ถ้าสั้นกว่านี้ก็คือความดับทุกข์** ท่านไม่ยอมตอบปัญหาซึ่งไม่เป็นปัญหาเพื่อความดับทุกข์โดยตรง ฉะนั้นท่านจึงไม่ยอมตอบปัญหาที่ว่า ตายแล้วเกิดไหม เกิดด้วยอะไร ทำนองนี้ ซึ่งจะได้วินิจฉัยกันทีหลัง ถ้าพวกฝรั่งจะถามเรา เราก็ตอบอย่างนี้ และอาศัยหลักเกณฑ์อย่างนี้ซึ่งมีอยู่อย่างแน่นอน พระพุทธเจ้าไม่ได้สอนเรื่องอื่นนอกจากเรื่องทุกข์กับความดับทุกข์

๒. ทีนี้ถัดไปเราจะถูกถามว่า **สอนว่าอย่างไร ?** ถ้าถูกถามว่าสอนอย่างไร ? นี้เรื่องก็จะมาก หลายแนวหลายประเด็นหรือหลายแนว ท่านควรจะสังเกตได้เองว่าทำไมมันจึงมีหลายแนว ถ้าถามว่าสอนอย่างไร ? อันแรกที่สุดอาจจะตอบได้ว่า **ท่านสอนให้เดินสายกลาง** คือ อย่าให้ตึงอย่าให้หย่อน อย่าให้ซ้ายจัดขวาจัดทำนองนั้น ถ้าเรียกเป็นบาลีก็เรียกว่าให้เว้นจากนิชฌามปฏิปทา และอาคาฬหปฏิปทา. นิชฌามปฏิปทา

แปลว่าการกระทำ หรือการปฏิบัติที่ผิดแผดเผาตัวเองได้แก่พวกอัตตกิลมถานุโยค ทำตนให้ลำบากเดือดร้อน ส่วนอาคาพหปฏิปทานั้น คือการปฏิบัติที่ตามใจตัวเองในความสุขทางเนื้อทางหนังอย่างที่เราพูดกันว่า Eat, drink, and be merry; for tomorrow we may die. นี่เป็นคำล้อเลียนเหยียดหยามอย่างยิ่ง สำหรับผู้ที่เห็นแต่เรื่องของความสุขทางเนื้อทางหนัง การกระทำอย่างนั้นเรียกว่า อาคาพหปฏิปทา และบางทีก็เรียกว่ากาม-สุขัลลิกานุโยค. ส่วนสายกลางนั้นก็คือว่า อย่าทำตนให้ลำบาก และก็อย่าตามใจตัวเองในความสุขทางเนื้อหนัง. การเดินสายกลางก็เพื่อว่าจะได้มีความเหมาะสมทุกอย่างทุกประการที่จะเป็นอยู่ ที่จะศึกษา ที่จะปฏิบัติและดับทุกข์ได้ และคำว่าสายกลางนี้อาจจะนำมาใช้ได้ในหลาย ๆ กรณีทั่ว ๆ ไปในเรื่องต่าง ๆ ไม่มีทางผิด รู้ประมาณที่พอดีเป็นสายกลางเช่น รู้เหตุ รู้ผล รู้ตน รู้ประมาณ รู้เวลา รู้บริษัท รู้บุคคล อย่างที่เรากล่าว ๆ กันนี้ เหล่านี้ทำให้รู้จักเดินสายกลางนี่เป็นคำตอบแนวหนึ่ง.

แนวถัดมาก็คือว่า สอนให้ช่วยตัวเอง ช่วยตัวเองนี่ก็พอจะฟังออกด้วยกันทุกท่าน เกือบไม่ต้องการคำอธิบาย สรุปความว่าเราไม่หวังพึ่งโชคชะตา ไม่หวังพึ่งเทวดา หรือแม้ที่สุดแต่ที่เรียกว่าพระเป็นเจ้า เราต้องการจะช่วยตัวเอง ตามพระบาลีว่า อตฺตาหิ อตฺตโน นาโถ อย่างนี้เป็นต้น ถึงแม้ในศาสนาที่มีพระเป็นเจ้า เขาก็ยังกล่าวว่า พระเจ้าจะช่วยแต่คนที่ช่วยตนเอง ดังนั้นเรื่องช่วยตนเองนี้อาจจะมีทั่ว ๆ ไปไม่มากก็น้อยในศาสนาอื่น ๆ แต่ในพุทธศาสนานี้มีเต็มที่; ตัวเองที่กำลังเป็นทุกข์หรือโง่เขลาจะต้องได้รับความเจ็บปวดและเข็ดหลาบ แล้วก็ต้องหาทางช่วยตัวเอง พระ-พุทธเจ้าท่านตรัสว่า อกฺขาตาโร ตถาคตา ตถาคตทั้งหลายเป็นผู้ชี้ทางเท่านั้น ตุมฺเหหิ กิจฺจํ อาตปฺปํ การกระทำเป็นสิ่งที่ท่านทั้งหลายจะต้องทำเองเพื่อให้ความทุกข์สิ้นไป อย่างนี้เรียกว่าพุทธศาสนาเรา สอนให้ช่วยตนเอง ขอให้จำไว้อย่างนี้

แนวถัดไป **ท่านสอนว่าสิ่งทั้งหลายมีเหตุมีปัจจัย เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย** มีกฎในตัวมันเอง อย่างที่พระสารีบุตรเมื่อก่อนจะมาบวช ก็ได้ถามพระภิกษุ

องค์หนึ่ง ได้รับคำตอบว่าพระพุทธเจ้าท่านสอนว่า "สิ่งใดเกิดมาแต่เหตุต้องรู้เหตุของสิ่งนั้น และรู้ความดับของเหตุของสิ่งนั้น" นี่เรียกว่าเป็นหลักธรรมะที่อยู่ในรูปของวิทยาศาสตร์ จึงกล่าวว่าหลักพระพุทธศาสนานี้เป็นไปหรือว่าสบหลักวิทยาศาสตร์ ไม่ได้เอาบุคคล ไม่ได้เอาอะไรเป็นประมาณ นอกจากเหตุผล ดังนั้นจึงถือว่า พระพุทธศาสนานี้เป็นศาสนาแห่งเหตุผล นี่ก็แนวหนึ่ง

แนวต่อไป สำหรับการปฏิบัติ ท่านสอน **ให้เว้นความชั่ว ให้ทำความดี แล้วทำจิตให้บริสุทธิ์** ทั้งสามอย่างนี้รวมกันเรียกว่า โอวาทปาฏิโมกข์ คือ ประมวลหัวข้อแห่งคำโอวาททั้งหมด เว้นชั่ว ทำดี ทำจิตให้บริสุทธิ์ เว้นชั่วและทำดีนี้ไม่ต้องอธิบาย ทำจิตให้บริสุทธิ์ก็คือว่าถ้าไปยึดถือแม้ในความดี จิตก็หม่นหมอง เช่นกลัวจะไม่ได้ดีหรือดีที่มีอยู่จะหมดไป เป็นห่วงวิตกกังวลยึดถือนั่นนี่เป็นของตน ทำให้เป็นทุกข์ ถึงแม้ว่าเราจะเว้นชั่ว และทำดีเสร็จแล้ว เรายังต้องรู้จักกระทำจิตให้ปล่อยวาง อย่าได้ยึดถืออะไรไว้โดยความเป็นตัวตนของตนมันจะเศร้าหมอง มันจะหนัก มันจะทุกข์ เหมือนกับว่ายึดถือหรือแบกหามสิ่งใดไว้ย่อมเป็นของหนักและทนทุกข์ แม้ว่าของนั้นจะเป็นเพชรพลอยที่มีราคามาก ถ้ามันตั้งกระบุงและมาแบกไว้บนบ่าหรือทูนไว้บนศีรษะมันก็หนักเท่า ๆ กับแบกก้อนหินหรือทูนก้อนหินเหมือนกัน ฉะนั้นก้อนหินก็ไม่ทูน เพชรพลอยก็ไม่ทูนวางไว้ข้าง ๆ ไม่ให้มามีความหนักอยู่บนศีรษะ ซึ่งในที่นี้หมายถึงจิตใจ จึงได้กล่าวว่าจงทำจิตใจให้บริสุทธิ์ด้วย เป็นเรื่องที่สาม, เรื่องที่หนึ่งเว้นจากความชั่ว เรื่องที่สองทำความดี, เรื่องที่สามทำจิตให้บริสุทธิ์ นี่ท่านสอนว่าอย่างนี้

ทีนี้คำสอนที่สำคัญ ซึ่งเป็นการเตือนสติอย่างสำคัญได้ทรงสอนว่า "สิ่งปรุงแต่งทั้งหลาย (คือสิ่งทั้งปวงในโลกนี้) ไหลเรื่อยเปื่อยไปไม่มีหยุด (คือไม่เที่ยง) ขอให้ทุกคนสมบูรณ์ด้วยความไม่ประมาท" ท่านนิสิต ท่านนักศึกษาแม้จะเป็นผู้เยาว์ก็ขอให้ฟังคำนี้ให้ดี ๆ ว่า คำสอนสูงสุดของพระพุทธเจ้านั้น ต้องใช้ได้กับคนทุกเพศทุกวัยทุกชั้นทุกระดับ แม้แต่คนหนุ่มสาวก็ให้เข้าใจไว้ด้วยว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงในโลกนี้

ไหลเรื่อยเปื่อยไป คือไม่เที่ยง ฉะนั้นจงทำตนเองให้สมบูรณ์ด้วยความไม่ประมาท คืออย่าไปทำเล่น ๆ กับสิ่งเหล่านั้น มันจะกัดเอา มันจะตบหน้าเอา มันจะผูกมัดรัดรึงเอา จะต้องนั่งร้องไห้หรือถึงกับจะต้องฆ่าตัวตายกันบ่อย ๆ.

นี้รวมความว่า ถ้าถูกถามว่าสอนอย่างไร ให้ตอบว่าสอนให้เดินสายกลาง, สอนให้ช่วยตัวเอง, สอนให้รู้จักกฎแห่งเหตุผลมีเหตุและปัจจัยปรุงแต่งจะต้องจัดการที่เหตุให้ถูกต้องจึงจะได้รับผลตามที่เราต้องการ, และสอนเป็นหลักปฏิบัติว่าอย่าทำชั่ว ทำดี ทำจิตให้บริสุทธิ์, และทรงเตือนสติว่าสิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง ไหลเรื่อย จงสมบูรณ์ด้วยความไม่ประมาท นี่คือหัวข้อที่ถามว่าสอนอย่างไร ก็ตอบอย่างนี้.

๓. ทีนี้ถ้าท่านถูกชาวต่างประเทศถามว่า **สรุปเป็นใจความให้สั้นที่สุดแล้วพุทธศาสนาสอนว่าอย่างไร ?** อย่างนี้เราตอบได้ด้วยพระพุทธภาษิตของพระพุทธเจ้าเองคือ ท่านสอนด้วยประโยคสั้น ๆ ประโยคเดียวว่า **"สิ่งทั้งปวงอันใคร ๆ ไม่พึงเข้าไปยึดมั่นถือมั่น"** สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น เป็นพระพุทธภาษิตของพระองค์เองตรัสไว้อย่างนี้ เราไม่ต้องเสียเวลามาตั้งการค้นคว้า เพราะได้มีตรัสไว้อย่างนี้ชัดเจนแล้ว ในบรรดาคำสอนทั้งหมดที่ว่ามีมากมายตั้งแปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์นั้น สรุปให้เหลือเพียงประโยคเดียวสั้น ๆ ก็คือว่า สิ่งทั้งปวงยึดมั่นไม่ได้ ให้รู้ว่าถ้าไปยึดมั่นแล้วเป็นทุกข์ ให้รู้ว่าเมื่อปฏิบัติเพื่อความไม่ยึดมั่นแล้วก็ไม่เป็นทุกข์. ถ้าเรารู้อย่างนี้แล้ว เราก็เรียกว่ารู้หมดพระพุทธวจนะทั้งแปดหมื่นสี่พันธรรมขันธ์ หรือว่า ถ้าได้ปฏิบัติอย่างนี้แล้ว ก็คือปฏิบัติหมดทุกขั้นทุกตอน คนขาดศีลเพราะไปยึดมั่นถือมั่นอะไรเข้า ถ้าไม่ยึดมั่นถือมั่นด้วยความรักความเกลียดสิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้วมันขาดศีลไม่ได้. คนจิตฟุ้งสร้านไม่เป็นสมาธิก็เพราะไปยึดมั่นถือมั่นสิ่งใดสิ่งหนึ่งเข้า. คนไม่มีปัญญาก็เพราะยึดมั่นนั่นแหละคือ ความโง่เข้าไปยึดมั่นถือมั่นสิ่งหนึ่งสิ่งใดเข้าเมื่อปฏิบัติเป็นความไม่ยึดมั่นแล้วก็เป็นมรรคผลขึ้นมาทันที และเป็นนิพพานในที่สุด และพระพุทธเจ้าก็คือผู้ที่ไม่ยึดมั่นโดยเด็ดขาด พระธรรมคือคำสอนในการปฏิบัติและผลของการปฏิบัติเรื่องความ

ไม่ยึดมั่น พระสงฆ์ก็คือผู้ปฏิบัติเพื่อความไม่ยึดมั่นอยู่ กำลังปฏิบัติอยู่ก็มี ปฏิบัติเสร็จแล้วก็มี นี่เรียกว่าพระสงฆ์ เพราะฉะนั้น มีผู้ไปทูลถามพระพุทธองค์ว่า พระพุทธวจนะทั้งหมดสรุปให้สั้นเหลือเพียงประโยคเดียวได้หรือไม่ ? พระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสว่าได้ แล้วท่านก็ตรัสว่า "สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย" สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น พระบาลีจูฬตัณหาสังเขยยสูตร พระไตรปิฎก เล่ม ๑๒ หน้า ๔๗๐

ทีนี้ถ้าถูกถามต่อไปว่า **เกี่ยวกับความ ไม่ยึดมั่น ถือมั่นนั้น จะให้ปฏิบัติอย่างไร ?** ถ้าท่านถูกชาวต่างประเทศถามว่า จะปฏิบัติให้ถูกหัวใจของพระพุทธศาสนานั้นจะปฏิบัติอย่างไร ? ก็ตอบโดยอาศัยพระพุทธภาษิตอีกเหมือนกัน เราไม่ต้องเอาความคิดของเราไปตอบ พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสการปฏิบัติไว้ อย่างสรุปหมดและครบถ้วนนี้ว่า เมื่อเห็นรูป (เห็นรูปด้วยตา) ก็สักว่าดู, เมื่อได้ฟังเสียงทางหู ก็สักว่าได้ยิน, เมื่อได้ลิ้มรสทางลิ้นนี้ก็สักว่าได้ชิม, เมื่อได้สัมผัสทางผิวหนังผิวกายทั่ว ๆ ไปนี้สักว่าได้กระทบ, และเมื่ออารมณ์เช่นเรื่องเศร้าเป็นต้นได้เกิดขึ้นในจิต ก็ให้เป็นสักว่ารู้ รู้อารมณ์เศร้า ขอทบทวนสำหรับท่านที่ยังไม่เคยฟังว่า เห็นสักว่าดู เห็นสักว่าเห็นก็ได้, ได้ฟังสักว่าได้ยิน, ได้กลิ่นก็สักว่าได้ดม, ได้ลิ้มรสก็สักว่าได้ชิม, และสัมผัสทางผิวกายก็สักว่าได้กระทบ, อารมณ์เกิดขึ้นในใจก็สักว่ารู้สึก นี่หมายความว่า **ไม่ให้ปรุงเป็นตัวตนขึ้นมา** ดังนั้นพระพุทธเจ้า**ท่านจึงตรัสว่าเมื่อทำได้อย่างนี้ตัวตนจักไม่มี, ตัวตนไม่มีนั่นแหละคือที่สิ้นสุดของความทุกข์.** นี้ต้องอธิบายว่า ที่ว่าเมื่อได้เห็นรูปทางตาก็สักว่าดูนี้ เมื่อรูปมากระทบตาก็ดูให้รู้ว่าเป็นอะไร และเราควรจะทำอย่างไรกับเรื่องนั้น ๆ กับสิ่งที่ได้เห็นนั้น แต่อย่าไปเกิดรักหรือเกิดเกลียดเข้า ถ้าไปเกิดรักก็อยากได้ไปเกิดเกลียดก็อยากฆ่าให้ตาย อย่างนี้มันมีผู้รักและผู้เกลียด นี่เรียกว่าตัวตน ถ้าปล่อยไปในทางเป็นตัวตนอย่างนี้ก็เป็นทุกข์และผิด ถ้าได้เห็นรูปแล้วให้มีสติปัญญา มีสติสัมปชัญญะ อย่ามีกิเลสยึดถือ มีสติปัญญารู้ว่าสิ่งที่เห็นจะต้องทำอย่างไร ก็ทำไปตามที่ถูกที่ควร หรือถ้าไม่ต้องทำอะไรก็เฉยเสีย ต้องการผลจากสิ่งนี้อย่างไร ก็ทำไปด้วยสติ

สัมปชัญญะ ด้วยสติปัญญา อย่าปรุงเป็นตัวตนขึ้นมา จะไม่มีความทุกข์ด้วย แล้วก็ได้ผลตามที่ต้องการด้วย นี่หลักปฏิบัติที่สรุปย่อที่สุด และควรถือว่าประเสริฐที่สุด ก็คือสอนว่าเห็นสักว่าเห็น ได้ยินสักว่าได้ยิน ได้กลิ่นสักว่าได้กลิ่น ได้ลิ้มสักว่าได้ลิ้ม ได้สัมผัสสักว่าได้สัมผัส ได้รู้สึกในใจก็สักว่าได้รู้สึกในใจ ให้หยุดอยู่เพียงเท่านั้นแล้วสติปัญญามาทันที แล้วจัดการไปตามที่ถูกที่ควร ไม่ให้เกิดมีผู้รักหรือผู้เกลียดขึ้น แล้วเกิดอยากจะกระทำไปตามความรักหรือความเกลียดอย่างนี้เรียกว่าตัวตน จิตนี้วุ่นวายแล้วไม่ว่างไม่ประกอบด้วยสติปัญญาเสียแล้วนี้เป็นภาษิตที่ตรัสแก่พระพาหิยะทารุจิริยะ มัชฌิมนิกายแพร่หลายมาก นี่คือสรุปสั้น ๆ ว่าปฏิบัติอย่างไร.

ทำไมจึงไม่พูดถึงเรื่องศีล เรื่องสมาธิ เรื่องปัญญา เรื่องทำบุญให้ทาน? นั่นเป็นเรื่องปลีกย่อย ไม่ใช่เรื่องหัวใจ เราทำบุญให้ทาน รักษาศีล เจริญสมาธิ มีปัญญาในที่สุดก็เพื่อว่าเราสามารถเป็นผู้คงที่อย่างนี้ เห็นสักว่าเห็น ได้ยินสักว่าได้ยินนี้ เราเป็นผู้คงที่ มีความคงทนปรกติต่อต้าน Equilibrium ต่ออารมณ์ที่มากระทบทุกอย่างทุกประการทุกวิถีทาง ไม่เกิดตัวตน. เรื่องทำบุญให้ทานก็เพื่อขจัดตัวตน เรื่องรักษาศีลก็เพื่อควบคุมตัวตน เรื่องทำสมาธิก็เพื่อควบคุมตัวตน. เรื่องทำปัญญาก็เพื่อทำลายตัวตนทีนี้เราไม่พูดหลายเรื่อง เราพูดถึงเรื่องที่จำเป็นประจำวันที่สุด ที่ตาเราจะได้เห็นนั่นเห็นนี่ หูเราจะได้ยินนั่นได้ยินนี่ จมูกเราจะได้ดม ฯลฯ ทั้ง ๖ ทางนี้เราควบคุมที่นี่อย่างเดียว ก็เป็นอันควบคุมหมดแล้วเป็นการปฏิบัติหมดและครบถ้วน. นี่คือหัวใจของการปฏิบัติ เมื่อท่านถูกชาวต่างประเทศถามว่าให้ปฏิบัติอย่างไร ก็ตอบอย่างนี้.

๕. หัวข้อต่อไป ถ้าท่านถูกเขาถาม คนต่างชาติต่างศาสนาถามว่า **จะให้เรียนกันที่ไหน?** ศึกษากันที่ไหน? เราก็ตอบด้วยพระพุทธภาษิตของพระพุทธเจ้าว่า **ในร่างกายอันยาววาหนึ่งที่มีพร้อมทั้งสัญญาและใจ**ให้เรียนที่นี่ ให้เรียนที่ในร่างกายที่ยาวประมาณวาหนึ่งพร้อมทั้งสัญญาและใจ, ก็หมายความว่า ร่างกายที่ยาววาหนึ่งคือคนเรานี่และก็เป็น ๆ อยู่ จึงจะมีสัญญาและใจมีสมปฤดีเรียกว่ามีสัญญาและใจก็มีความ

รู้ความคิด. ในกายยาวประมาณหนึ่งวาพร้อมทั้งสัญญาและใจนี้ตถาคตได้บัญญัติโลก ได้บัญญัติที่เกิดแห่งโลก ได้บัญญัติความดับสนิทของโลก แล้วไม่มีอะไรเหลือเลย, เมื่อตรัสว่าโลก. ที่เกิดแห่งโลก, ความดับสนิทของโลก, ทางปฏิบัติเพื่อความดับสนิทของโลก, คือธรรมะทั้งหมด มีอยู่ในร่างกายที่ยาววาหนึ่ง และมีจิตใจคือเป็น ๆ ให้เรียนที่นี่ ไม่ใช่ให้เรียนที่โรงเรียน หรือตามถ้ำ ตามป่า ตามเขา ตามวัดวาอาราม ที่ไหนนั่นมันเป็นเรื่องข้างนอก **ให้สร้างโรงเรียนขึ้นข้างในให้สร้างมหาวิทยาลัยขึ้นในร่างกาย** แล้วก็สอดส่องศึกษาแยกแยะ ค้นคว้า คุ้ยเขี่ย ให้รู้ตามที่เป็นจริงว่า โลกเกิดขึ้นมาอย่างไร, เป็นทุกข์อย่างไร, ดับสนิทของโลกคือดับทุกข์นั้นมีอย่างไร, และปฏิบัติเพื่อดับสนิทนั้นปฏิบัติอย่างไร. ก็คือเรื่องอริยสัจจ์นั่นเอง บางทีพระองค์ใช้คำว่าโลก บางทีใช้คำว่าทุกข์. ตัวโลกหรือตัวทุกข์เป็นอย่างไร, สมุทัยของมันคือเหตุให้เกิดนั้นเป็นอย่างไร, และปฏิบัตินั้นปฏิบัติอย่างไร, และดับสนิทคือไม่มีทุกข์ไม่มีวุ่นวายนั้นเป็นอย่างไร, และปฏิบัตินั้นปฏิบัติอย่างไร จะค้นพบได้จากกายนี้ ที่อื่นไม่มี ถ้าไปเอามาจากที่อื่นก็เป็นเรื่องหนังสือบ้าง เป็นเรื่องคำพูดบ้าง นั่นเป็นลม ๆ แล้ง ๆ ไม่ใช่ตัวจริง ต่อเมื่อมองเห็น ค้นได้เห็นแจ้งจากร่างกาย ซึ่งยาวประมาณวาหนึ่งนี้พร้อมทั้งสัญญาและใจนี้จึงจะเป็นตัวจริง นี่ถ้าเราถูกถามว่าเรียนที่ไหน ก็เรียนในร่างกายอันยาวประมาณวาหนึ่งพร้อมทั้งสัญญาและใจ เป็นพระสูตร ในจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๑ หน้า ๖๒

๖. ทีนี้เราจะถูกถามต่อไปว่า เพื่อความเข้าใจธรรมะให้ดีขึ้น **ธรรมะนี้เปรียบเหมือนอะไร ?** พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า **ธรรมะนี้ เปรียบเหมือนพ่วงแพ** ท่านให้ใช้คำว่าแพ เพราะว่าสมัยโบราณนั้น การข้ามน้ำ ข้ามแม่น้ำ ใช้แพ ใช้พ่วงแพเป็นส่วนใหญ่ รู้จักกันดีจึงได้ตรัสอย่างนี้, ธรรมะเป็นพ่วงแพ เหมือนพ่วงแพนี่มีความหมายสำคัญมาก คือว่าอย่าให้ติดในธรรมะจนลืมตัว จนอวดดีในความเป็นอาจารย์ เป็นเจ้าตำรา เป็นนักปราชญ์. ถ้าลืมว่าธรรมะเป็นเพียงพ่วงแพแล้ว ก็จะเกิดโทษอย่างนี้ขึ้น

ธรรมะเป็นพ่วงแพ คือเป็นพาหนะจะขนส่งให้ข้ามฟาก ครั้นข้ามฟากแล้ว เราจะมัวแบกเรือหรือแบกแพอยู่ไม่ได้ เราจะต้องขึ้นบกไป นี่ก็คือสอนให้รู้จักใช้ให้ถูกวิธี และอย่ายึดถือจนลืมตัว เรือแพนี้ถ้าเราไม่รู้ประโยชน์ เราก็เอาไว้อวดกัน เอาไว้ทะเลาะวิวาทกันเพราะความอวด บางทีเอาไว้วิ่งแข่งกันเป็นการหมดเปลืองไม่เป็นประโยชน์ เราต้องให้ถูกเรื่อง คือ ข้ามน้ำ ดังนั้นวิชาความรู้หลักธรรมะนี้ต้องใช้ไว้ข้ามความทุกข์ ไม่ได้มีไว้เพื่อใช้ทำลายกันด้วยหอกคือใช้ปากทุ่มเถียงกัน ประณามกัน แลก็อย่าได้ยึดมั่นถือมั่นจนถึงกับว่าขึ้นบกแล้ว ถึงฝั่งแล้วก็ยังไม่ยอมจากเรือ จะแบกเอาเรือไปด้วย นี่ธรรมะเปรียบเหมือนพ่วงแพ ไปดูเถอะมีอยู่ในพระบาลีอลคัททูปมสูตร แห่งเดียวกันกับข้างต้น

๗. ธรรมะที่ว่าเหมือนพ่วงแพนี้ หมายถึงสำหรับฆราวาสด้วย สำหรับบรรพชิตด้วยเหมือนกันทีเดียวฉะนั้นถ้าเราถูกถามว่า **ฆราวาสควรเรียนเรื่องอะไร ?** เราก็ไม่ต้องตอบให้เสียเวลาด้วยความคิดของเรา ถ้าท่านอยากจะมีความคิดของท่านก็ได้ ไม่ห้าม แต่ถ้าเราตอบตามที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ก็ว่า ฆราวาสควรเรียนสุตตันตะทั้งหลายที่เป็นตถาคตภาษิตเนื่องด้วยสุญญตา สุตตันตะทั้งหลายนี้หมายถึงระเบียบของคำสอนที่จัดไว้ดีเป็น System ดี ก็เรียกว่าสุตตันตะ คือเนื้อหรือหัวใจคำสั่งสอนที่จัดระเบียบไว้ดี ก็เรียกว่าสุตตันตะ สุตตะก็คือสูตร อันตะก็แปลว่าที่สุด สุตตันตะก็แปลว่า สูตรที่จัดไว้เป็นระเบียบเรียบร้อย เป็นเนื้อหาอย่างดี เหมือนกับคำว่า เวทานตะ เวทะก็ความรู้ เวทานตะก็คือความรู้ที่จัดไว้แต่เนื้อหาเป็นระเบียบเรียบร้อยอย่างดี ขอให้จำคำสุตตันตะนี้ไว้ด้วย สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าท่านได้ใช้คำนี้ บางคนมาแปลคำๆ นี้เสียว่า พระ สูตรคนฟังเคยชินแต่เรื่องนิทานก็เข้าใจว่าเป็นเรื่องนิทาน พระสูตรจะเป็นเรื่องนิทานไปไม่ได้ แต่ว่าคนทั้งหลายโดยมากเข้าใจไปเสียอย่างนั้นแล้ว ไม่มีใครห้ามเขาได้ อาตมาอยาก จะใช้คำที่พระพุทธเจ้าท่านใช้ อย่าให้ปนเปกับคำว่า "สุตตันตะ" เลย สุตตันตะทั้งหลาย ที่เป็นตถาคตภาษิต คือที่พระพุทธเจ้าได้กล่าวและเนื่องด้วยสุญญตา เรื่องนี้มีฆราวาสไปทูลถามว่า ฆราวาส

จะประพฤติธรรมอย่างไร จึงจะเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขสิ้นกาลนาน พระพุทธเจ้าตรัสข้อนี้ เย เต สุตฺตนฺตา สุตตันตะทั้งหลายเหล่าใด; ตถาคตภาสิตา, เป็นคำกล่าวของตถาคต; คมฺภีรา, เป็นข้อความที่ลึกซึ้ง; คมฺภีรตฺถา, มีความหมายลึกซึ้ง; โลกุตฺตรา, เป็นเครื่องข้ามขึ้นเหนือโลก; สุญฺญตปฺปฏิสํยุตา, เนื่องเฉพาะด้วยสุญญตา; ทั้งหมดนี่มันมีความสำคัญอยู่ที่ตรงเนื่องเฉพาะด้วยสุญญตา; คำว่า "สุญญตา" นี้ คงแปลกหูท่านนักศึกษาทั้งหลายแต่อย่าเพ่อท้อใจ เพราะว่าเป็นคำที่สำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนา ขอให้สนใจฟัง. **สุญญตา คำนี้แปลว่าความว่าง.** สุญญตาแปลว่าความว่าง. แต่คำว่า "ว่าง" นี้มันมีหลายทางหลายความหมาย: สุญญตาของพระพุทธเจ้าไม่ได้หมายถึงว่าทางวัตถุเช่นว่างไม่มีอะไร ไม่มีวัตถุอะไร ไม่ใช่, เป็นเรื่องว่างทางสติปัญญา เพราะสิ่งต่าง ๆ มีไปได้ จะมีเท่าไรเต็มไปทั้งโลกก็ได้ แต่ตรัสว่าเป็นของว่าง หรือมีความว่าง เพราะว่าไม่มีอะไรที่เป็นตัวตนหรือของตนอยู่ในนั้น ทั้งนี้ก็เพื่อความไม่ยึดถือสิ่งทั้งปวงอีกเหมือนกัน, **ฆราวาสควรเรียนภาษิตพระพุทธวจนะโดยตรงที่กล่าวถึงเรื่องสุญญตา,** ที่แล้วมามักจะเข้าใจผิดกันว่าเป็นเรื่องสูงเกินไปไม่เกี่ยวข้องกับฆราวาส. เพราะไม่เคยได้ยินได้ฟังพระพุทธภาษิตข้อนี้ ฉะนั้นขอให้จดจำไว้ให้แม่นยำว่าแม้แต่ฆราวาสก็ต้องศึกษาและรู้ และปฏิบัติเรื่องสุญญตา ไม่ใช่เฉพาะบรรพชิต คำที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าฆราวาสก็ควรเรียนเรื่องสุญญตานี้ อยู่ในคัมภีร์มหาวารวรรค สํยุตฺตนิกาย พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๙ หน้า ๕๑๒ ฉะนั้นหวังว่าฆราวาสทั้งหลายจะไม่ตื่นกลัวคำว่าสุญญตาหรือเรื่องสุญญตาอีกต่อไป ขอให้ไปหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มขึ้น. ความว่างเป็นเรื่องที่มีคำอธิบายละเอียดสุขุม ต้องใช้เวลามาก ดังนั้นจึงบอกไว้แต่หัวข้อแต่โดยใจความแล้วก็พอเหมือนกัน คือว่า **ว่างจากความรู้สึกว่าตัวตนว่าของตน** แล้วก็เรียกว่า "ความว่าง" เพราะว่าถ้าจิตมันรู้สึกว่าไม่มีอะไรเป็นตัวตนและไม่มีอะไรเป็นของตน มันก็คือว่างเท่านั้นเอง โลกนี้ว่างหมายความอย่างนี้

๘. ทีนี้ถ้าถูกถามถึงคำสูงสุดคำหนึ่งในพระพุทธศาสนาว่า **อมตธรรมคือ อะไร ?** อมตธรรมหรืออมฤตธรรม คืออะไร ? อมต แปลว่า ไม่ตาย อมตธรรม คือ ธรรมที่ไม่ตาย คืออะไร ? มีพระพุทธภาษิตมหาวารวรรค สํยุตฺตนิกาย พระไตรปิฎก เล่ม ๑๙ หน้า ๑๐ ว่า ความ สิ้นราคะ โทสะ โมหะ คืออมตธรรม หมายความว่า ภาวะที่ไม่มีราคะ โทสะ โมหะ นั่นแหละคือ อมตธรรม อมตธรรม แปลว่า ธรรมที่ไม่ตายหรือธรรมที่ทำความไม่ตาย. เมื่อมีราคะ โทสะ โมหะ เมื่อใด นั่นเรียกว่าความตาย คือว่าเป็นผู้ที่มีความทุกข์ มีตัวตนและต้องเป็นไปตามความรู้สึกว่าเกิด แก่ เจ็บ ตาย. เมื่อใดหมดราคะ โทสะ โมหะ (หมดโมหะ คือหมดความโง่ ความหลง) เมื่อนั้นไม่เกิดความรู้สึกหลงใหลว่ามีตัวมีตนอีก มันจึงไม่ตาย เพราะไม่มีตัวตนแล้วอะไรจะตาย ฉะนั้นถ้าแสวงหาอมตธรรมแล้ว ต้องแสวงหาความหรือภาวะที่สิ้นไปแห่งราคะ โทสะ โมหะ พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้อย่างนี้. อมตธรรมนี้เราก็เคยได้ยินได้ฟังกันแล้วว่า เป็นสิ่งสูงสุดยิ่งกว่าสิ่งใดในพระพุทธศาสนา อมฤต, อมตะ พวกอื่นมีอมฤตหรืออมตะเป็นอย่างอื่นแต่ในพระพุทธศาสนานี้มีอย่างนี้ คือมีความสิ้นราคะ โทสะ โมหะ

๙. ทีนี้มันเนื่องกันกับธรรมที่เป็นขั้นสูงสุดลึกซึ้งมีชื่อหลายชื่อ ถ้าตั้งปัญหาว่า **ธรรมในชั้นสูงสุดลึกซึ้ง เหนือโลก เหนือความตายโดยประการทั้งปวงนั้นเรียกชื่อว่าอะไร ?** พระพุทธเจ้าท่านเรียกว่า สุญฺญตปฺปฏิสํยุตฺตาดังที่ได้ออกชื่อมาเมื่อตะกี้นี้ (ธรรมที่เนื่องด้วยสุญญต หรือตัวสุญญตานั่นเองก็ได้) ธรรมะที่เนื่องด้วยสุญญตา คือธรรมชั้นสูงสุดลึกซึ้งเหนือโลกเหนือความตาย เป็นอันเดียวกันกับอมตธรรม ทีนี้เรื่องหรือธรรมะ **เรื่องใหม่ ๆ ชั้นหลัง ๆ นี้คืออย่างไร ?** พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า เย เต สุตฺตนฺตา กวิกตา กาเวยฺยา จิตฺตกฺขรา จิตฺตพฺยญฺชนา พาหิรกา สาวกภาสิตา แปลว่าสุตตันตะทั้งหลายเหล่าใด ซึ่งพวกกวีหรือนักปราชญ์ทำขึ้นเป็นคำร้อยกรองในลักษณะกาพย์ วิจิตรไพเราะด้วยตัวอักษรด้วยตัวพยัญชนะอยู่นอกแนว ไม่เนื่องด้วยสุญญตา. ขอให้จำคำสำคัญว่านอกแนวของสุญญตา, ไม่เนื่องเฉพาะด้วยสุญญตา. แล้วก็เป็นสาวกภาสิตา, เป็นภาษิตของสาวกชั้นหลัง ๆ นี้คือของใหม่ ธรรมะใหม่แล้วต่ำ

แล้วก็ไม่ใช่ตถาคตภาษิต. ถ้าเป็นตถาคตภาษิตต้องเนื่องด้วยสุญญตา ถ้าเป็นสาวกภาษิตไม่เนื่องด้วยสุญญตา เป็นพาหิรกา คือนอกแนวของสุญญตา. ถ้าเราต้องการจะได้รับธรรมะเดิมและสูงสุด และของพระพุทธเจ้าจริง ไม่มีทางเลือกอย่างอื่น นอกจากเรื่องที่เนื่องด้วยสุญญตาคือความว่าง ข้อความนี้คือปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย พระไตรปิฎก เล่ม ๒๒ หน้า ๑๓๒

๑๐. ทีนี้ถ้าท่านถูกถามโดยชาวต่างประเทศว่า **คำสอนเรื่องอะไร พระพุทธเจ้าทรงสอนมากที่สุด ที่ปรากฏอยู่ในรูปพระพุทธวจะ ?** ก็ตอบตามพระพุทธภาษิตอีกว่าเรื่องขันธ์ห้าไม่เที่ยงและเป็นอนัตตา ขันธ์ห้านี้คือคนเราคนหนึ่งแบ่งออกเป็น ๕ ส่วนร่างกายเรียกว่ารูป, ส่วนความรู้สึกอารมณ์สุขทุกข์ เรียกว่า เวทนา, ความจำหรือสติสมปฤดีนี้ เรียกว่าสัญญา, ความคิดนึกเรียกว่า สังขาร จิตที่รู้สิ่งนั้นสิ่งนี้ได้ทางตา ทางหู ฯลฯ เรียกว่า วิญญาณ. รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ๕ อย่างนี้เรียกว่า ขันธ์ห้า. ขันธ์ห้านี้ไม่เที่ยงและเป็นอนัตตา เรียกว่า "พหุลานุสาสนี" เป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนมากที่สุดว่าขันธ์ห้านี้ไม่เที่ยง คือไหลเรื่อย เปลี่ยนแปลงเรื่อย และเป็นอนัตตา คือใครจะเข้าไปยึดถือว่าเป็นตัวเราหรือเป็นของเรานั้นไม่ได้เพราะมันไหลเรื่อยเป็นพระบาลีจูฬสัจจกสูตร มัชฌิมนิกาย รู้กันดีทั่วไปในหมู่ชาววัดสรุปอีกทีหนึ่งก็ว่า ทรงสอนเรื่องสิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง และถือว่าเป็นตัวเราหรือของเรานั้นไม่ได้ ขอให้จำใจความสั้น ๆ ว่า พระพุทธเจ้าสอนมากที่สุดในเรื่องว่าสิ่งทั้งปวงนั้นไม่เที่ยง และถือว่าเป็นตัวเราหรือเป็นของเราไม่ได้.

๑๑. ทีนี้เราจะพิจารณาดูกันต่อไปว่า ถ้าถูกถามว่า **พระพุทธเจ้าท่านสอนให้เชื่อใคร ?** ก็ตอบตามพุทธภาษิตกาลามสูตรว่า ทรงสอน **ให้เชื่อการมองเห็นชัดอยู่ด้วยตนเอง** เชื่อการมองเห็นชัดอยู่ด้วยตนเองว่ามันเป็นอย่างไร ในที่นี้ต้องเข้าใจคำว่า "มองเห็นชัด" มองเห็นชัดโดยไม่ต้องใช้การคำนวณด้วยเหตุผล ไม่ต้องคาดคะเน

ไม่ต้องสันนิษฐาน จึงจะมองเห็นชัดเช่นเหมือนกับเราเห็นวัตถุชัด ๆ อยู่ว่า เอานี่ทำอย่างนี้ เกิดผลอย่างนั้นนี่แหละมองเห็นชัด ไม่ต้องอาศัยเหตุผล หรือการสันนิษฐาน. ในทางพระพุทธศาสนาสอนให้ไม่เชื่อใคร ไม่เชื่อสิ่งใด นอกจากการมองเห็นชัดอยู่ด้วยตนเองว่ามันเป็นอย่างไร รู้ได้ด้วยคำถามต่อไปที่ว่า ทำไมไม่เชื่อพระไตรปิฎก ไม่ให้เชื่อครูบาอาจารย์ ไม่ให้เชื่อคำเล่าลือ ไม่ให้เชื่อการคำนวณด้วยเหตุผล ไม่ให้เชื่อตามคำนวณด้วยเหตุผลทางตรรก เท่านี้ก็เป็นเครื่องช่วยให้เข้าใจได้ดี เพราะการเชื่ออย่างนั้นก็เป็นการงมงาย อย่างเราเปิดพระไตรปิฎกอ่านข้อความอย่างไรแล้วก็เชื่อโดยไม่ต้องคิด ไม่ต้องพิสูจน์ ไม่ต้องวิจารณ์อย่างนี้เรียกว่าเชื่อพระไตรปิฎกอย่างงมงาย ทรงห้ามไว้. เชื่อครูบาอาจารย์ก็หมายความว่า เมื่อครูบาอาจารย์บอกมาอย่างไรก็เชื่อตามทุกคำอย่างหลับหูหลับตา ไม่วิพากษ์พิจารณ์ ไม่มองเห็นว่ามันเป็นอย่างนั้นจริง อย่างนี้ก็เรียกว่าเชื่อครูบาอาจารย์; เชื่อคำเล่าลือกันอย่างไร แตกตื่นตูมตามกันไป. เชื่อการคำนวณด้วยเหตุผลทางตรรกนั้นหมายความว่าเราเรียนเรื่องเหตุผลหรือชินในการใช้เหตุผลกันมาแล้ว แล้วก็คำนวณดูว่า ทางเหตุผลมันควรจะเป็นอย่างนั้นได้อย่างนี้ก็ยังไม่พอ ยังไม่ยอมให้ฝากตัวไว้กับการคำนวณชนิดนี้. ตรงนี้ต้องฟังดูให้ให้ดีว่า มิใช่ห้ามไม่ให้เราเกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎกหรือไม่ให้เกี่ยวข้องกับครูบาอาจารย์ หรือไม่ใช่ห้ามให้เราอ่านพระไตรปิฎก ไม่ฟังคำครูบาอาจารย์ และไม่ฟังคำเล่าลือ หรือไม่ใช้การคำนวณทางตรรก แต่ว่าแม้เราได้ฟังได้อ่านได้ยิน เราไม่เชื่อตามนั้น นอกจากจะมาคิดใคร่ครวญดู หยั่งดูจนมองเห็นชัดด้วยตนเองว่า มันเป็นอย่างนี้จริง เช่นพระพุทธเจ้าตรัสว่าความโลภ ความโกรธ ความหลง เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ถ้ายังไม่รู้จักตัวความโลภ ความโกรธ ความหลง ก็ไม่มีทางจะเชื่อ ไม่ต้องเชื่อ เชื่อเข้าก็งมงาย. แต่ถ้าเรารู้จักตัวความโลภว่าเป็นอย่างไร ความโกรธเป็นอย่างไร ความหลงเป็นอย่างไร มันเกิดขึ้นในใจเราคราวไรเป็นทุกข์เหมือนกับไฟเผา อย่างนี้เรียกว่าเชื่อตามที่มองเห็นชัดอยู่ด้วยตนเอง

เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าท่านสอนอะไร ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกก็ตามเราได้อ่านได้ฟัง แล้วต้องมามองดูจนเห็นชัดอย่างนั้น ถ้ายังไม่เห็นชัดยังต้องการใช้คำนวณก็ทิ้งไว้ก่อน จะเชื่อและจะปฏิบัติแต่เท่าที่มองเห็นชัดก่อนก็พอแล้ว แล้วจะค่อยเชื่อและเห็นชัดเพิ่มขึ้น ๆ ๆ ตามลำดับ ไม่ต้องกลัวนี่เป็นพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ในกาลามสูตรอังคุตตรนิกาย แพร่หลายมาก. ถ้าท่านต้องอธิบายให้ชาวต่างประเทศฟัง ขอร้องว่า จงอธิบายให้ดี ๆ ถ้าอธิบายผิดจะกลายเป็นผิดหรือตู่พระพุทธวจนะไปก็ได้ การเชื่อพระไตรปิฎก ไม่เชื่อครูบาอาจารย์ไม่เชื่อคำเล่าลือไม่เชื่อการคำนวณทางตรรกเป็นต้น มันมีความหมายที่ซ่อนอยู่ เราจะต้องค้นให้พบ **ถ้าเชื่อทันทีเป็นการงมงาย** พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสห้ามนักหนาว่า แม้ตถาคตพูดก็อย่าเชื่อ คืออย่าเพิ่งเชื่อต้องเอาไปพิสูจน์ทดลองจนมองเห็นชัดแล้วจึงเชื่อ ถ้าเชื่อทันทีเรียกว่า งมงาย ถ้าเชื่อหลังจากมองเห็นชัดแล้ว ไม่งมงายนั่นแหละเป็นความเชื่ออย่างพุทธบริษัท ไม่ให้เชื่องมงายไปตามบุคคลหรือตามตำราหรือตามการคาดคะเน หรือตามเหตุผลหรือตามคนที่เขาเชื่อกันเป็นส่วนมาก แต่ให้เชื่อการมองเห็นชัดของตนเอง นี่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างนี้ พวกเราเป็นพุทธบริษัทก็เป็นอย่างนี้.

๑๒. ทีนี้ เราจะมองดูกันอีกแนวหนึ่ง ซึ่งจะทำให้มองเห็นความสูงต่ำเหลื่อมล้ำกันอยู่ ในระหว่างระดับของจิตใจของชาวบ้านกับจิตใจของพุทธบริษัท ชาวบ้านหมายความว่า ผู้ไม่เคยเป็นพุทธบริษัท ไม่รู้เรื่องของพุทธบริษัทที่แท้จริง แต่เป็นตามธรรมเนียม นี้เป็นชาวบ้าน เป็นแต่ตามบัญชี ตามทะเบียน ตามที่เกิดจากพ่อแม่ที่เป็นพุทธบริษัทก็เป็น นี้เรียกว่ายังเป็นชาวบ้าน ทีนี้ถ้าเป็นพุทธบริษัทเป็นพระอริยเจ้าเกิดระเบียบขึ้นมาว่า ต้องมีความรู้ความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ รอบตัวอย่างถูกต้องในระดับที่สูงกว่าชาวบ้าน พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้อย่างน่าขบขันว่า **ในสายตาของพระอริยเจ้ากับในสายของชาวบ้านนี้มันช่างต่างกันมาก** ว่าการร้องเพลงนั้น ในสายตาของพระอริยเจ้าหรือในอริยวินัยนั้น คือการร้องไห้, การเต้นรำ ฟ้อนรำนั้นคืออาการของคนบ้า, การหัวเราะร่วนนั้นคืออาการของเด็กอ่อน, พระพุทธภาษิตติกนิบาต อังคุตตรนิกายเล่ม ๒๑ ปารากร๊าฟ ๕๔๗ ไปเปิดดูก็ได้ ที่เขาแปลไปในหนังสือกามนิตก็มีใจ

ความอย่างนี้เพี้ยนกันนิด ๆ นี้เอาตามตรงที่มีรูปพุทธภาษิตในพระไตรปิฎกของเราเอง ชาวบ้านคนทั่วไปร้องเพลงสนุกสนานพอใจสรวลเสเฮฮาเหนื่อยไม่รู้สึก ในอริยวินัยของอริยเจ้าท่านมองดูในฐานะมันเป็นการร้องไห้ แล้วสังเกตคนที่ร้องตะเบ็งเสียงคอเป็นเอ็น นี้มันมีอาการเหมือนกับคนร้องไห้ และยิ่งกว่านั้น ก็คือมันทำไปด้วยอารมณ์เหมือนกับการร้องไห้ การฟ้อนรำเต้นรำมันเหมือนกับอาการของคนบ้า **ถ้าเรามองสักนิดเราจะรู้สึกว่าในขณะที่เราลุกขึ้นเต้นรำได้นั้น เราต้องมีความบ้าเกิน ๑๕ เปอร์เซ็นต์แน่มันจึงลุกขึ้นเต้นรำได้ แต่ว่าเราพอใจอยู่ด้วยกันทุกคนหรือทุกหนทุกแห่ง จึงไม่ถูก**หาว่าเป็นอาการของคนบ้า บางคนก็หัวเราะ หัวเราะเป็นเรื่องสนุกและหัวเราะมากโดยไม่จำเป็นต้องหัวเราะ ให้ถือว่า พระอริยเจ้าหรือในอริยวินัยนี้ จัดไว้ในฐานะเป็นกิริยาอาการของเด็กอ่อน ฉะนั้นถ้าหัวเราะให้น้อยลงก็จะดี หรือไม่หัวเราะเลยก็จะยิ่งมีประ—โยชน์มาก, นี้เป็นเครื่องแสดงว่าอริยวินัยกับธรรมเนียมของชาวบ้านนั้นต่างกันอย่างไร การร้องเพลง การเต้นรำ การหัวเราะร่วนนี้ ตามธรรมเนียมของชาวบ้านไม่เป็นอะไรเป็นของธรรมดา แต่ในอริยวินัยมองดูแล้วท่านสงสารหรือท่านจัดไว้อย่างนั้น

ทีนี้เรานึกต่อไปว่า เราควรจะเลื่อนชั้นกันเสียบ้าง **อย่าเป็นชาวบ้านตลอดกาล** สมัครมาอยู่ในสังคมของพระพุทธเจ้า คือมีความรู้มีสติปัญญาเพื่อว่าความทุกข์จะได้น้อยลง **จะต้องไม่ทำตัวเองให้ลำบากเปล่า ๆ เกินความจำเป็น** จะได้ผลอย่างนี้แล้วจึงเลื่อนจากระดับชาวบ้านขึ้นมาเป็นพุทธบริษัทอยู่ในอริยวินัย นับเนื่องในอริยชน การมีพระพุทธศาสนานี้ พระพุทธเจ้าท่านทรงหวังว่าจะให้เป็นอริยชนกันมากขึ้น อย่าให้เป็นปุถุชน คือชาวบ้านธรรมดาอยู่เรื่อย ๆ ไปตลอดกาล

๑๓. ทีนี้จะพูดกันถึงเรื่องทาง หนทาง ถ้าท่านถูกถามว่าจะ **ปฏิบัติอย่างไรเป็นการปฏิบัติเดินทางตามธรรมดา ปฏิบัติอย่างไรเป็นการเดินทางลัดสั้นเร็วที่สุด ?** เราอาจจะตอบได้ว่าอริยมรรคมีองค์แปดซึ่งได้ยินได้ฟังกันทั่วไป สัมมาทิฏฐิ มีความเห็นชอบ, สัมมาสังกัปโป มีความดำริใฝ่ฝันชอบ, สัมมาวาจาพูดจาชอบ, สัมมา

กัมมันโต มีการกระทำการงานชอบ, สัมมาอาชีโวเลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายาโม มีความเพียรชอบ, สัมมาสติ มีสติระลึกในใจชอบ, สัมมาสมาธิ สมาธิตั้งมั่นจิตใจชอบ, รวม ๘ องค์นี้เรียกอริยมรรคมีองค์แปดเป็นลำดับ ๆ สูงต่ำกว่ากัน แจกเป็นศีล เป็นสมาธิ เป็นปัญญา มีระเบียบปฏิบัติเป็น System ใหญ่นี้เราเรียกเดินทางตามธรรมดา สำหรับผู้ที่ไม่อาจเดินทางลัด ไม่ใช่เป็นทางผิด เป็นทางถูก แต่ว่าอยู่ในระดับธรรมดา ใช้เวลายาว ส่วนทางลัดนั้นพระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ เมื่อไม่ยึดอายตนะทั้งหก โดยความเป็นตัวตนอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว เมื่อนั้นอริยมรรคมีองค์แปดก็จะพร้อมขึ้นมาทันทีทันควันทั้ง ๘ อย่างเอง นี้ก็จะเป็นหลักธรรมะพื้นฐานที่สำคัญที่สุด ข้อแรกจะต้องจำว่าอายตนะทั้งหกนั้น คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หกอย่างนี้เรียกว่าอายตนะ อายตนะหนึ่ง ๆ นั้นมันมี ๕ เช่น พูดถึงเรื่องตาก็มีตานี้หนึ่ง, สองก็รูป ที่จะมากระ-ทบตา, แล้วสามวิญญาณ หรือจิตที่จะมารู้เรื่องรูปซึ่งมากระทบตา, สี่อาการสัมผัสที่กระทบกันระหว่างวิญญาณตา และรูปนี้เรียกว่าสัมผัส, และห้าก็เวทนาที่อาจจะเกิดขึ้นเป็นสุขหรือทุกข์เพราะการสัมผัสนั้นมี ๕ อย่าง ทางตาก็มี ๕ ทางหูก็มี ๕ ทางลิ้นก็มี ๕ ๆ ๆ ในแต่ละอย่างนี้มันมีส่วนที่จะทำให้เผลอไป ยึดมั่นถือมั่นว่าตัวตน เช่นไปยึดวิญญาณหรือจิตที่มารู้เห็นทางตา เพราะเราเห็นได้ รู้สึกได้ ก็ต้องเป็นตัวตนซี อย่างนี้ไปยึดถือจักขุวิญญาณว่าตัวตนก็มี หรือยึดถือจักขุสัมผัสว่าตัวตนก็มี ยึดถือจักขุสัมผัสชาเวทนา ความรู้สึกสุขทุกข์ที่รู้สึกสัมผัสทางตาว่ามีตัวตนก็มี บางทีบางเวลาก็ไปไพเราะที่หู ก็ไปยึดจิตที่รู้สึกไพเราะนี้ว่าตัวตน บางทีไปอร่อยที่ลิ้น ก็ไปยึดความรู้สึกอร่อยทางลิ้น จิตที่รู้สึกได้ว่าตัวตน ในอายตนะ แต่ละอายตนะ มี ๕ ส่วน รวม ๓๐ ส่วนนี้ ไปยึดส่วนใดส่วนหนึ่งว่าตัวตนได้ง่ายที่สุดและมากที่สุดในวันหนึ่ง ๆ ดังนั้น พอยึดมั่นถือมั่นแล้วเป็นความทุกข์ เป็นความผิด เป็นการจมอยู่ในกองทุกข์ ไม่ใช่เป็นการเดินทาง แต่ถ้าไม่ยึดมั่นเพราะรู้สึกอยู่เสมอว่า มันไม่ใช่ตัวตน อย่างนี้ พระพุทธเจ้าท่านว่า อริยมรรคมีองค์แปดในขณะนั้นพร้อม ในขณะนั้นสัมมาทิฏฐิ คือความคิด

เห็นที่ถูกต้อง, ในขณะนั้นมีสัมมาสังกัปโปความใฝ่ฝันถูกต้อง, มีสัมมาวาจาพูดจาถูกต้อง สัมมากัมมันโต, การงานถูกต้อง, สัมมาอาชีโว เลี้ยงชีวิตถูกต้อง, สัมมาวายาโม พากเพียรถูกต้อง, สติถูกต้อง, สมาธิถูกต้อง ด้วยการกระทำเพียงเท่านี้ เป็นการกระทำให้มรรคมีองค์แปดสมบูรณ์ขึ้นมาทันควัน ทันท่วงที ท่านถือว่าเป็นทางลัด มีพระพุทธภาษิตสฬายตน วิภังคสูตรมัชฌิมนิกายเล่ม ๑๔ หน้า แสดงทางลัดเร็วที่สุดไว้อย่างนี้ก็คือ เรื่อง "ว่าง" ไม่ยึดถือว่าตัวตนที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จะทำให้อริยมรรคมีองค์แปดสมบูรณ์ได้ทันควัน ทันท่วงที, ถ้าเราไม่สมัครเดินทางลัด แล้วเราเดินทางตามธรรมดาศึกษาเรื่องมรรคมีองค์ ๘ นั้นเป็นศีล นั่นเป็นสมาธิ นั่นเป็นปัญญา ปฏิบัติตั้งแต่ต้นไปตามลำดับ ๆ มันกินเวลานาน นี่เรียกว่าในพระพุทธศาสนามีทางลัดและมีทางธรรมดาอย่างนี้

๑๔. ทีนี้จะพูดถึง **เรื่องกรรมในพุทธศาสนา** ชาวต่างประเทศหลายคนแต่งหนังสือทางพระพุทธศาสนาแล้ว บทที่เขาภูมิใจที่สุด ก็คือบทที่ว่าด้วยเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ แต่แล้วก็อธิบายผิดทั้งหมดผิดทั้งนั้น ทุกเล่มเลย ชาวต่างประเทศเหล่านั้นก็จะอธิบายเรื่องกรรม แต่เพียงว่ากรรมดี ดี, กรรมชั่ว ชั่ว, ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เพียงเท่านี้ซึ่งเหมือนกันหมดทุกศาสนา ไม่ว่าศาสนาไหน นั่นยังไม่ใช่เรื่องกรรมในพระพุทธศาสนา เรื่องการเกิดใหม่นั้นก็เหมือนกัน ไปยืนยันเหมือนกับตา เห็นว่าคน ๆ เดียวกันนั้นไปเกิด นี่มันผิดพระพุทธวจนะซึ่งจะสอนแต่เรื่อง **ไม่มีคน ไม่มีตัวตน** ที่เรานั่งกันอยู่เดี๋ยวนี้ก็ไม่มีคน เมื่อไม่มีคนแล้วอะไรจะตาย อะไรจะเกิด ทรงมุ่งสอนแต่ให้รู้เรื่องความไม่มีคนทุกกาล ทุกเวลา ทุกสถานที่ ฉะนั้น เรื่องเกิดก็เป็นเรื่องสมมติบัญญัติ ดังนั้นพวกแต่งหนังสือที่ให้ชื่อว่าพุทธศาสนา แล้วอธิบายเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ ผิดหวังอย่างนี้ เรื่องกรรมนี่ขอให้ฟังให้ดี **ถ้าเป็นเรื่องของพุทธศาสนาแล้วจะต้องพูดถึงเรื่องหมดกรรม** ไม่ใช่พูดเรื่องกรรมแล้วเป็นไปตามกรรม เพราะนั้นมันมีทุกศาสนา ถ้าพุทธศาสนาจะแปลกออกไป คือต้องพูดถึงเรื่องหมดกรรม

สพฺพกมฺมกฺขยํ ปตฺโต ถึงแล้วซึ่งความสิ้นแห่งกรรมทั้งปวง สพฺพกมฺมกฺขยํ ปตฺโต เป็นผู้ถึงแล้วซึ่งความสิ้นแห่งกรรมทั้งปวง ในพระพุทธภาษิตติกนิบาตอังคุตตรนิกาย เล่ม ๒๑ ปารากร๊าฟที่ ๔๗๓ ตรัสไว้ว่า **กรรมหมด เมื่อราคะ โทสะ โมหะหมด** จำก็ง่าย กรรมหมดเมื่อ ราคะ โทสะ โมหะหมด คือเมื่อกิเลสหมด, ถ้าราคะ โทสะ โมหะไม่หมด กรรมไม่หมด ราคะ โทสะ โมหะหมด แม้กรรมเก่าก็หมด กรรมปัจจุบันก็ไม่ได้ทำ กรรมใหม่ข้างหน้าก็ไม่ได้ทำ นี่กรรมหมดกระทั่งอดีต ปัจจุบัน อนาคต เมื่อบุคคลหมดราคะโทสะโมหะนี้กรรมหมด ต้องอธิบายอย่างนี้เรื่องกรรมจึงจะเป็นเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนา ดังนั้นจึงเกิดกรรมที่สามขึ้นมา ทั่วไปรู้กันแต่กรรมที่ ๑ ที่ ๒ กรรมดีกรรมชั่ว ส่วนกรรมที่ ๓ คือกรรมอะไรยังไม่ทราบ พระพุทธเจ้าท่านเรียกกรรมที่ ๑ ว่า กรรมดำหรือกรรมชั่ว กรรมที่ ๒ คือ กรรมขาวหรือกรรมดี แล้วกรรมที่ไม่อาจจะกล่าวว่าดำหรือขาวนี้ เป็นที่ระงับกรรมดำและกรรมขาว กรรมที่ ๓ นี้เป็นเครื่องมือระงับเสียซึ่งกรรมดำและกรรมขาว พระพุทธเจ้าท่านใช้ชื่อกรรมว่าอย่างนี้ กรรมดำ กรรมขาว, กรรมไม่ดำไม่ขาว กรรมไม่ดำไม่ขาว เป็นกรรมที่ ๓ นี้เป็นกรรมอย่างพระพุทธศาสนา กรรมในหลักพระพุทธศาสนา ที่ได้กล่าวมาแล้วว่า สิ้นราคะ โทสะ โมหะนั่นคือหมดกรรม ฉะนั้นกรรมที่ ๓ คือการทำให้สิ้นราคะโทสะโมหะ ได้แก่สิ่งที่เราเรียกว่า "อริยมรรค" นั่นเอง เมื่อใดเราประพฤติปฏิบัติอยู่ในอริยมรรค ในตัวอริยมรรคมีองค์แปดนี้ เมื่อนั้นเป็นกรรมที่ ๓ ไม่ดำไม่ขาวแต่จะ**ระงับกรรมดำกรรมขาวให้หมดไป** คือจะเป็นโลกุตตระอยู่เหนือดีเหนือชั่ว. กรรมที่ ๓ อย่างนี้ พวกฝรั่งไม่เอาไปพูดกันเลยในบทที่ว่าด้วย Kamma & Rebirth ดังนั้นจึงถือว่าผิดทั้งหมด และไม่เป็นพุทธศาสนาด้วย ถ้าจะให้เป็นพุทธศาสนาต้องพูดถึงกรรมที่ ๓ คือกรรมที่สามารถทำให้ราคะ โทสะ โมหะหมดไป แล้วกรรมเก่า กรรมดำ กรรมขาวก็พลอยหมดไปทั้งกะบิ

ทีนี้จะบอกให้ทราบว่าเกี่ยวกับเรื่องกรรมอย่างที่กำลังพูดอยู่นี้ กรรมที่สามนี้พระพุทธเจ้าตรัสว่า มยาสยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา ปเวเทสิ เรื่องนี้เรารู้แจ้งเฉพาะ

ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วนำมาสอนคือเรื่องกรรมที่ ๓ ที่พิเศษออกไปนี้ พระองค์ไม่ได้รับมาแต่ลัทธิไหน หรือศาสนาไหน เป็นสิ่งที่ตรัสรู้ด้วยปัญญาอันยิ่งเฉพาะของพระองค์เองแล้วสอนสัตว์ ฉะนั้นควรจะถือว่าคำสอนระบบเรื่องกรรมที่ ๓ นี้ คือกรรมในพระพุทธศาสนา, ถ้าแต่งตำราเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนา Kamma & Rebirth แล้วจะต้องเขียนให้ถูกอย่างนี้ ขอให้ท่านนักศึกษาสนใจเรื่องกรรมตามแบบของพระพุทธศาสนานี้ไว้ให้มาก, เรื่องกรรมดีกรรมชั่วนั้นมันมีในศาสนาทั่วไป พระพุทธศาสนาเราก็มีและยอมรับว่า ทำดี—ดี, ทำชั่ว—ชั่ว นี้เหมือนกันหมด แต่ท่านว่าเพียงแต่ทำกรรมดีกรรมชั่วนั้นไม่ดับทุกข์สิ้นเชิง เพราะว่ามันยังไปหลงใหลยึดมั่นในกรรมดีเหล่านั้น แปลว่า กรรมดีนั้นยังทำให้เวียนว่ายตายเกิดไปในภพที่ดี ไม่สิ้นสุด ไม่นิพพาน ฉะนั้นจึงมีกรรมของพระพุทธเจ้าที่สอนขึ้นเฉพาะกรรมที่ ๓ เป็นที่ร้างับกรรมทั้งหลาย สิ้นราคะ โทสะ โมหะ แล้วถึงนิพพาน เพราะกรรมที่ ๓ นี้ พระพุทธภาษิตที่ตรัสว่าเรื่องกรรมเราตถาคตรู้เองและสอนนี่มีในจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกายพระไตรปิฎก เล่ม ๒๑ หน้า ๓๑๔

๑๕. ทีนี้อยากจะให้สนใจต่อไป ถึงเรื่องที่เห็นว่าควรสนใจอย่างยิ่ง โดยตั้งปัญหาขึ้นมาว่า **คนเราต้องได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าหรือจากพระเจ้าเสมอไปเชียวหรือ จึงจะดับทุกข์ได้?** นี่มีคนยืนยันหน้าแดงเสียงแข็งว่าต้องได้ฟังจากพระพุทธเจ้าอย่างเดียวคนเราจึงจะรู้ได้ แต่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ว่า แม้ไม่เคยฟังก็มีส่วนที่จะเดินทางถูกเหมือนกัน ไม่เคยฟังจากพระพุทธเจ้า แต่ด้วยการนึกคิดคำนวณศึกษาเรื่อยไปสังเกตเรื่อยไป มีส่วนที่จะเดินถูกทางได้ก็มีอยู่เหมือนกัน อังคุตตรนิกายเล่ม ๒๑ ปาราก๊ราฟที่ ๔๖๑ ฉะนั้น เราต้องยกมือขึ้นไหว้ท่วมหัวในความบริสุทธิ์ของพระพุทธเจ้า คือท่านไม่ผูกขาดและท่านไม่ยกพระองค์แต่ผู้เดียว ผูกขาดแต่ผู้เดียวในเรื่องนี้นี่คล้าย ๆ จะเป็นข้อปลีกย่อย แต่ก็เป็นข้อสำคัญที่สุด

๑๖. ทีนี้ก็มีปัญหาเรื่องว่า **ถ้าเกิดสงสัยขึ้นว่าคำสอนนี้จะเป็นของพระพุทธเจ้าหรือหาไม่ ผิดถูกอย่างไร?** พระพุทธเจ้าท่านวางหลักไว้ว่า ให้ทดลองหยั่ง

ลงสอบดูในสูตรกับเทียบดูในวินัย นี้ก็อยู่ในข้อที่ไม่ให้เชื่อใครหรือว่าเอาคนอื่นเป็นประกัน ถ้าสงสัยว่าคำกล่าวข้อนี้ที่มีผู้นำมากล่าวแล้วบอกว่าได้ฟังมาจากพระพุทธเจ้าหรือได้ฟังมาจากพระเถระกลุ่มพหุสูตเขาว่านี้ถูกนี้ปฏิบัติดับทุกข์ได้ พระพุทธเจ้าท่านว่าต้องพิศูจน์ด้วยอาการ ๒ อย่าง คือว่าหยั่งลงสอบดูในสูตร สุตฺเต โอตาเรตพฺพํ สูตรนี้คือระเบียบคำสอนต่าง ๆ ที่มันมีอยู่เป็นแนวชัดอยู่แล้ว ถ้าคำที่กล่าวนั้นมันเข้าแนวนี้ไม่ได้ต้องปัดทิ้งไป; เทียบดูในวินัย วินเย สนฺทสฺเสตพฺพํ วินัยนั้นมีแบบฉบับเป็นหลักเป็นแนวอยู่แล้ว ถ้าคำกล่าวนั้นมันลงแนวกันไม่ได้ เข้ารูปกันไม่ได้กับวินัยก็ปัดทิ้ง อย่าเชื่อโดยภิกษุองค์หนึ่งที่บอกว่าเขาได้ยินได้ฟังอะไรมาจากพระพุทธเจ้า หรือคณะสงฆ์ถือปฏิบัติตามกันมาว่าได้ฟังมาจากพระพุทธเจ้าหรือหมู่พระเถระผู้เฒ่าหมู่หนึ่งปฏิบัติสืบ ๆ กันมาด้วยยืนยันว่า หรือว่าหมู่บุคคลพหูสูตหมู่หนึ่งปฏิบัติอยู่ สอนอยู่ว่านี้ได้ฟังมาจากพระพุทธเจ้า แม้อย่างนี้ก็ยังทรงขอร้องว่าต้องให้ตั้งข้อสงสัยข้อสังเกตไว้ก่อน แล้วให้ทดหยั่งลงดูในสูตรลงได้ไหม เทียบดูในวินัยเข้าได้ไหม นี่เป็นเครื่องรับประกันที่ว่าแม้ว่าพระพุทธศาสนาจะยืนยาวมา ๒๐๐๐ ปี ๓๐๐๐ ปี ๕๐๐๐ ปี กี่พันปี หมื่นปีก็ตาม ถ้าหลักเกณฑ์อันนี้ยังใช้อยู่แล้ว พระศาสนาหรือธรรมวินัยนั้นก็ไม่มีทางจะเลอะเลือนได้ มีประโยชน์อย่างยิ่งอย่างนี้ นี่เรียกว่ามหาปเทส. เป็นพระพุทธภาษิตที่วางไว้ให้ใช้ทดสอบในสูตร กับ ในวินัย ไม่ได้พูดถึงอภิธรรม มีแต่สุตฺเต โอตาเรตพฺพํ, วินเย สนฺทสฺเสตพฺพํ.

๑๗. ทีนี้มาพูดถึงคน มามองดูพวกเรากันเองดีกว่า **พระพุทธเจ้าตรัสว่าคนสมัยหลังนี้เป็นอย่างไร ?** มีพุทธภาษิตว่าคนเราเดี๋ยวนี้ ก็หมายความว่าตั้งแต่ครั้งพุทธกาลมา คนชุดใหม่กำหนัดยินดีไม่เป็นธรรม โลภจัดเกินไป มุ่งมิจฉาธรรม อาตมาแปลตามตัวหนังสือพุทธภาษิตในอังคุตตรนิกาย เล่ม ๒๑ ปาราก๊ราฟ ๔๙๖ กำหนัดรักยินดีไม่เป็นธรรม กำหนัดรักยินดีชนิดที่ไม่เป็นธรรม คือมีตัวตนจัด ไม่ได้มีสติสัมปชัญญะเลย แล้วก็โลภจัดเกินเหตุเกินประมาณ มุ่งมิจฉาธรรมคือธรรมที่ผิด เพราะ

ว่าตกอยู่ใต้อำนาจของกิเลสเสียแล้ว พระพุทธภาษิตนี้ตรัสไว้ตั้ง ๒๐๐๐ กว่าปีมาแล้ว แต่ใช้คำว่าคนสมัยหลังซึ่งคงหลังจากที่พระองค์สังเกตเห็นกระทั่งถึงสมัยนี้เราก็มีหน้าที่ดูพวกเราในสมัยนี้ในโลก คนในโลกทั้งโลกสมัยนี้ กำหนัดยินดีไม่เป็นธรรม โลภจัดเกินไป มุ่งมิจฉาธรรมหรือเปล่า? ท่านจะเห็นว่าคนสมัยนี้ได้เปลี่ยนแปลงมาก แต่ถ้าเป็นอย่างที่ถูกต้องตามแบบของพระพุทธเจ้าแม้จะมีความยินดีในรูปรสกลิ่นเสียงบ้าง ก็ต้องด้วยสติสัมปชัญญะและไม่โลภจัดจนเกินไป นี้หมายความว่าต้องการเรื่องรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสนี้เกินความจำเป็น, เกินความจำเป็น เป็นอย่างยิ่ง, คำนี้คำเดียวเท่านั้นเป็นมูลเหตุแห่งความวุ่นวายยุ่งยากเดือดร้อน ของโลกสมัยปัจจุบัน คือโลภเกินกว่าที่จำเป็น ศาสนาคริสเตียนก็เคยอ่านพบโดยถือว่า ผู้ที่แสวงหาเกินความจำเป็นนั้นเป็นคนมีบาปเป็น Sinful ผู้ที่แสวงหาเกินกว่าจำเป็นเท่านั้นก็จัดเป็นคนบาปแล้ว พวกเรายังจะไม่จัดกระมัง เพราะว่าไม่อยากจะจัดหรือยังคิดว่าไม่เกินอยู่เรื่อยไป ไม่มีอะไรจะเกิน ฉะนั้น ต้องพูดกันแต่กับคนที่ซื่อตรงต่อตัวเอง ในหนังสือธิเบตเล่มหนึ่งดีมาก เขาแต่งทำนองอุปมาให้นกทั้งหลายมาประชุมกัน แล้วออกความเห็น แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมอย่างไรจึงจะเป็นสุข นกแต่ละชนิดก็กล่าวไป ๆ ตามความรู้สึกของตัวแล้วในที่สุด นกทั้งหลายประชุมกันเป็นมติสุดท้ายว่า พวกเราจะไม่แสวงหาอาหารเกินกว่าความจำเป็น นี่คือยอดสุดหรือว่าสรุปความ และขอร้องว่า สมาชิกทั้งหลายอย่าได้แสวงหาอาหารเกินกว่าที่จำเป็น แล้วเรื่องก็จบ **น่าจะนึกดูว่าการแสวงหาเกินจำเป็นนี้เป็นมูลเหตุแห่งความทุกข์แก่ตนเอง ทรมานตนเองและทำให้ผู้อื่นยุ่งยากไปทั้งโลก** ไปคิดดูก็แล้วกัน มุ่งมิจฉาธรรมนี้หมายความว่ารู้อยู่ว่าผิดก็จะเอาทั้งผิด ๆ ไม่กลัว ไม่ละอาย เพราะกิเลสมันมากกว่ามันท่วมทับ ทีนี้เมื่อคนเป็นอย่างนี้เสียแล้วมันก็เลยเรียกว่า ปรับกันยากกับหลักธรรมะที่ได้วางไว้สำหรับลักษณะที่ตรงกันข้าม ฉะนั้นถ้าเราต้องการจะไม่เป็นทุกข์เราก็ต้องแสวงหาเท่าที่จำเป็น

๑๘. ทีนี้จะพูดกันถึงพระพุทธเจ้าบ้าง เรามีปัญหาตั้งขึ้นว่า **พระพุทธองค์ทรงเคารพใคร ?** คำตอบของพระพุทธเจ้าเองว่าทรงเคารพธรรม (พระธรรม) และ

เคารพสงฆ์และคณะสงฆ์ที่ประกอบด้วยคุณอันใหญ่ (คณะสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบนี่เรียกว่าประกอบด้วยคุณอันใหญ่) พระพุทธเจ้าเคารพธรรม และคณะสงฆ์ที่ประกอบด้วยคุณอันใหญ่ นี่น่านึกอยู่ที่ว่า แล้วพระพุทธเจ้าเองก็มีที่เคารพธรรมหรือความถูกต้อง และถ้าสมาชิกทั้งหลายประพฤติชอบเป็นกลุ่มก้อน แล้วพระองค์ก็เคารพ นี่จะนำมาใช้ได้แม้ในสถานการณ์ปัจจุบันในประเทศไทยเรา หรือในโลกนี้ ถ้าแม้บุคคลสูงสุดก็ยังเคารพระเบียบวินัยและหมู่คณะที่ปฏิบัติดีแล้ว นี้ก็จตุกกนิบาตอีกเหมือนกัน อังคุตตร-นิกายเล่ม ๒๑ หน้า ๒๗

๑๙. เราจะพบพระพุทธองค์ได้ที่ไหน ? พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า "ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นตถาคต ผู้ใดไม่เห็นธรรม ผู้นั้นไม่เห็นตถาคต, ผู้ไม่เห็นธรรมแม้จะจับจีวรของเราตถาคตดึงอยู่ก็ไม่ชื่อว่าเห็นตถาคต" นี่ก็แปลว่าพระพุทธองค์นั้นไม่ใช่อยู่ที่เปลือกที่ร่างกาย แต่อยู่ในคุณธรรมที่มีอยู่ในหัวใจของพระองค์ที่เรียกว่าธรรม เราต้องเห็นส่วนนั้น จึงจะเรียกว่าพบพระพุทธองค์หรือเห็นพระพุทธองค์ ดังนั้นเราไหว้พระพุทธรูปก็มองให้ทะลุพระพุทธรูปเข้าไปถึงองค์พระพุทธเจ้าที่เป็นร่างกาย ที่พระ-พุทธรูปนั้นแทนอยู่ แล้วเรามองให้ทะลุร่างกายของพระพุทธเจ้าเข้าไปถึงในจิตใจ แล้วมองให้ทะลุจิตใจเข้าไปถึงคุณธรรมที่มีอยู่ในจิตใจ และมองคุณธรรมนั้นในฐานะที่เป็นธรรมะที่สะอาด สว่าง สงบ ไม่ยึดมั่นถือมั่นเป็นความว่างอย่างยิ่ง จึงจะเรียกว่าพบพระพุทธเจ้า พระพุทธภาษิตนี้มีในอิติวุตตกะ ขุททกนิกาย เล่ม ๒๕ หน้า ๓๐๐

๒๐. พระพุทธองค์ยังทรงอยู่จนเดี๋ยวนี้หรือเปล่า ? ถ้าเราถูกถามอย่างนี้ให้ตอบว่าอยู่ ทั้งนี้โดยพระพุทธภาษิตที่ว่า "ดูก่อนอานนท์ ธรรมะก็ดี วินัยก็ดี ที่ตถาคตบัญญัติแล้วแสดงแล้วนั้นคือพระศาสดาของเธอ เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว" เดี๋ยวนี้เรามีการศึกษาธรรมวินัย ปฏิบัติธรรมวินัยได้ผลจากธรรมวินัย ฉะนั้นพระศาสดาจึงยังอยู่, ข้อความนี้รู้กันมากมาย เพราะอยู่ในมหาปรินิพพานสูตร ตรัสจวนจะปรินิพพาน ขอให้สนใจเป็นพิเศษด้วย ในฐานะที่พระศาสดายังอยู่

๒๑. ถ้าถามว่า **พระพุทธเจ้าหมดกรรมหรือเปล่า ?** เราอย่าพลาดอย่าเผลอทำให้พระพุทธเจ้าเศร้าหมอง ที่จริงเราไม่อาจจะทำให้พระพุทธเจ้าเศร้าหมอง แต่คำพูดของเรานั่นแหละที่พูดไป ในทำนองทำลายคุณค่าของพระพุทธเจ้า **พระพุทธเจ้าจะต้องเป็นผู้หมดกรรมเสมอ** เพราะว่าสิ้นกิเลสก็คือหมดกรรม อยู่เหนือกรรมโดยประการทั้งปวง และอันนี้เองที่เขาถือเป็นเกียรติคุณ ที่ระบือฤาชาที่เรียกว่ากิตติศัพท์ **พระสมณโคดมเป็นผู้ สพฺพกมฺมขยํ ปตฺโต เป็นผู้ถึงแล้วซึ่งความสิ้นไปแห่งกรรมทั้งปวง** ระบือฤาชาไปอย่างนี้จนถึงกับพวกศาสนาอื่น เช่นพราหมณ์พาวรี ส่งลูกศิษย์ ๑๖ คน มาเฝ้าพระพุทธเจ้า ถามปัญหาเพื่อขอความรู้หรือเพื่อทดสอบอะไรก็ตาม เพราะความระบือฤาชาไปว่าพระสมณโคดมนั้น สพฺพกมฺมขยํ ปตฺโต ถึงแล้วซึ่งความสิ้นแห่งกรรม เขานิยมชมชอบในคำ ๆ นี้กันมากในประเทศอินเดียสมัยนั้น (ปารายนวรรคสุตตนิบาต เล่ม ๒๕ หน้า ๕๒๕) ระบือคุณธรรมของพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้สิ้นกรรม ไปทั่วทุกหนทุกแห่ง แล้วคนมาสนใจเป็นพิเศษในพระพุทธเจ้าก็เพราะข้อนี้ ฉะนั้นเราจะต้องสนใจในเรื่องหมดกรรมตามอย่างของพระพุทธเจ้า

๒๒. **พระพุทธองค์ทรงอยู่ด้วยความรู้สึกอย่างไรในวันหนึ่ง ๆ ?** พระพุทธภาษิตที่พระองค์ตรัสถึงพระองค์เองมีว่า **"ตถาคตอยู่ด้วยสุญญตาวิหาร"** วิหารนี้คือวิหารธรรมไม่ใช่ตัวโบสถ์ วิหาร วิหารแปลว่าธรรมะเป็นเครื่องอยู่ คือความรู้สึกในใจ สุญญตาวิหาร คือความรู้สึกถึงความว่าง จากตัวตนของตนอยู่เสมอ อย่างนี้เรียกว่าสุญญตาวิหาร พระพุทธเจ้าทรงอยู่ด้วยสุญญตาวิหาร มีความสุขสบายที่สุดเป็นประจำวัน ท่านตรัสของท่านเองอย่างนี้ ไปหารายละเอียดดูจากจุฬสุญญตาสูตร มัชฌิมนิกายเล่ม ๑๔ หน้า ๒๒๖ สุญญตาวิหารอยู่ด้วยความรู้สึกว่า สิ่งทั้งปวงว่างจากตัวตนนั่นแหละคือสุญญตาความว่าง

๒๓. **ทำไมจึงถือว่าสิ่งทั้งปวง หรือว่าโลกนี้ทุก ๆ โลกว่าง** พวกชาวต่างศาสนาเขาจะถามอย่างนี้ว่า ทำไมท่านจึงกล่าวว่าโลกนี้ว่าง ทั้งที่มันมีทุกอย่างในโลกนี้ มีรูปมีนามมีอะไรเต็มไปหมด มีผลิตผลต่าง ๆ เต็มไปหมด นี่ก็เพราะว่ามันว่างจากตัวตนหรือของตน คือสิ่งที่จะยึดเป็นสาระว่าตัวตนของตนนั้นไม่มีในสิ่งใด ในนามในรูป

ในผลิตผลต่าง ๆ ที่เกิดจากนามรูป พระพุทธภาษิตที่เขาเอามาร้อยกรองในปฏิสัมภิทามรรค พระไตรปิฎกเล่ม ๓๑ หน้า ๕๔๑ ว่าการที่เรายืนยันตามหลักพระพุทธศาสนา ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงว่างนั้นไม่มีความหมายอะไรนอกจาก มันว่างจากความรู้สึกว่าตัวตนของตน

๒๔. **ทีนี้จิตที่มีความรู้สึกอย่างนั้นอยู่ทำไมเรียกว่าจิตว่าง ?** นี้ไปดูในสัทธัมมัปปัชโชติกาภาค ๑ หน้า ๒๐๗ มีบทว่า ราคโทสโมเหติ สุญฺญตฺตา สุญฺโต; คำว่าสุญญตาเมื่อใช้เป็นคุณนามเป็นนามศัพท์อยู่ในรูปว่า สุญญโตเป็นของว่างเพราะว่างจากราคะโทสะโมหะ **จิตเป็นจิตว่าง** เพราะว่างจากราคะโทสะโมหะ ในขณะใด จิตว่างจากราคะโทสะโมหะ โดยวิธีใดประการใดเรียกว่าจิตว่างได้ แต่เราควรจะหมายเฉพาะที่เรากระทำจะไปเอาว่านอนหลับมันก็ว่างเหมือนกัน อย่างนี้มันก็ว่างจริงเหมือนกัน แต่เราไม่ได้กระทำ เราไม่ได้ประพฤติกระทำ ไม่เป็นการปฏิบัติธรรม เราไม่จัดไว้ในชุดนี้ **แต่ถ้าเราได้พยายามอย่างใดอย่างหนึ่งจนจิตว่างจากราคะโทสะโมหะ แม้ชั่วขณะหนึ่งก็เรียกว่าจิตว่าง** แล้วก็ว่างมากขึ้นจนว่างถึงที่สุด พระอรหันต์ว่างเด็ดขาดถึงที่สุด พระอริยเจ้ารอง ๆ ลงมาก็ว่างเป็นส่วนมากปุถุชนก็ว่างได้เป็นบางคราว, **ขณะใดจิตว่างจากราคะโทสะโมหะ แล้วขณะนั้นไม่มีความรู้สึกว่าตัวตน นี่เรียกว่าจิตว่าง** เป็นคำอธิบายที่ชัดอยู่แล้ว

๒๕. **ถ้าว่างถึงที่สุดเรียกว่าอะไร ?** ถ้าว่างถึงที่สุดเรียกว่านิพพาน ภาวะ**ที่ว่างจากตัวตนโดยสิ้นเชิงถึงที่สุดนี้เรียกว่านิพพาน** สรุปได้ว่านิพฺพานํ ปรมํ สุญฺญํ ผู้ร้อยกรองคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคเอามาใส่ไว้ เรียกว่าเป็นการเห็นที่ก้าวล่วงสัมมติญาณอย่างหนึ่งทีเดียว ญาณแห่งการสมมติต่าง ๆ อย่างนี้ เราก้าวล่วงได้ด้วยเห็นว่า นิพฺพานํ ปรมํ สุญฺญํ **นิพพานนั้นคือว่างอย่างยิ่ง** หรือว่างอย่างยิ่งนั้นคือนิพพาน พระไตรปิฎกเล่ม ๓๑ หน้า ๖๓๒ ขอให้จำไว้ว่า ที่สุดของความว่างนั้นเราเรียกว่านิพพาน

๒๖. **นิพพานเป็นอะไร ?** ถ้าถูกเขาถามอย่างดื้อ ๆ ขึ้นมา **ก็ตอบว่านิพพานเป็นอมตธาตุ คือเป็นธาตุที่ไม่ตาย** ธาตุนอกนั้นเป็นธาตุที่ตาย ไม่ตายเพราะว่างจากราคะโทสะโมหะ เมื่อว่างจากโมหะก็ไม่มีตัวตนไม่มีความยึดถือว่าตัวตน จึงไม่ตาย

เพราะเป็นที่ดับแห่งความตายจึงได้เรียกว่าอมตธาตุ อมตธาตุนี้เป็นที่ดับแห่งธาตุที่เป็นอมตะ จึงได้เรียกว่าอมตธาตุ อังคุตตรนิกาย นวกนิบาต เล่ม ๒๓

๒๗. **ที่ว่าคนพอใจในนิพพานจะเรียกความพอใจนั้นว่าอย่างไร ?** คือเราได้สอนกันว่าไม่ควรไปยินดียินร้ายพอใจนั่นพอใจนี่ แต่ถ้าพอใจในนิพพาน จะเรียกว่าอย่างไร ? มีคำกล่าว พอใจในนิพพาน เรียกว่าธรรมราคะมีราคะในธรรม เรียกว่าธรรมนันทิมีความเพลิดเพลินในธรรม นี่ฟังแล้วน่าตกใจที่ภาษาบาลีใช้คำอย่างนี้กับคำว่าธรรม แต่เราต้องเข้าใจว่าธรรมราคะนั้นไม่ได้หมายถึงลักษณะของรูปเสียงกลิ่นรสสัมผัสทางกามารมณ์ แต่หมายถึงพอใจอย่างยิ่ง อย่างที่ชาวบ้านธรรมดาพอใจในกามารมณ์ แต่ในที่นี้พอใจในความว่างในความไม่ตายหรือนิพพาน เดี๋ยวนี้เราสะดุ้งกลัวเกลียดไม่อยากจะเข้าใกล้นิพพาน พอได้ยินชื่อก็สั่นหัว จึงไม่เคยเกิดราคะหรือนันทิในธรรมหรือในนิพพาน แล้วก็ยกมาให้กามารมณ์รูปเสียงกลิ่นรสนี้หมด ถ้าเมื่อใดมีความพอใจในนิพพาน อย่างน้อยให้เท่า ๆ กับที่พอใจในรูปเสียงกลิ่นรสละก็มันจึงจะยุติธรรม และการปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ก็จะเป็นไปได้ง่าย คำนี้ก็เป็นพุทธภาษิตที่ใช้ ท่านใช้คำอย่างนี้ นวกนิบาตอังคุตตรนิกาย เล่ม ๓๒ หน้า ๔๒๙

๒๘. ทีนี้ปัญหาควรจะมีขึ้นอย่างยิ่งว่า **เราจะนิพพานกันต่อเมื่อตายแล้วหรือในชาตินี้ที่นี่ ?** พวกสอนตามศาลาวัด อาจารย์ตามศาลาวัดสอนกันแต่เรื่องตายแล้วจึงจะนิพพานทั้งนั้น แต่ในพระไตรปิฎกกลับหาไม่พบ มีคำกล่าวเช่นว่าสันทิฏฐิกนิพพาน นิพพานอันบุคคลนั้นพึงเห็นเอง และมีคำกล่าวว่า ทิฏฐธมฺมนิพฺพาน นิพพานในทิฏฐธรรมนี้ คือในชาตินี้ นี่เป็นพระพุทธภาษิตอังคุตตรนิกาย นวกนิบาต เล่ม ๒๓ อีกนั่นเอง หน้า ๔๗๕ ว่าภาวะที่เป็นความรู้สึกเป็นสุขในขณะแห่งรูปฌานสี่อรูปฌานสี่ นี้เรียกว่าสันทิฏฐิกนิพพาน หรือทิฏฐธรรมนิพพาน แต่สำหรับข้อนี้เราอาจจะฟังเป็นว่า เป็นเพียงนิพพานชิมลองที่รสชาติเหมือนกันไม่ใช่นิพพานแท้ เพราะว่าไม่เด็ดขาดจึงได้ให้ชื่อว่าสันทิฏฐิกนิพพานหรือทิฏฐธรรมนิพพาน แต่ทีนี้คำที่ดีกว่านั้นที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พราหมณ์ชาณุสโสณี ว่าความสิ้นไปแห่งราคะโทสะโมหะนั้นเป็นสนฺทิฏฺฐิกํ เป็นอกาลิกํ เป็นเอหิปสฺสิกํ เป็นโอปนยิกํ เป็นปจฺจตฺตํ เวทิตพฺพํ วิญฺญูหิ

ล้วนแต่แสดงว่าคนเป็น ๆได้รู้สึก ได้รู้รส ไม่จำกัดเวลา และเรียกเพื่อนมาดูได้, นี่แสดงชัดว่าไม่ได้ตาย และรู้รสพระนิพพานนั้นด้วยใจ และยังมีคำกล่าวอีกว่า **อนุปาทาปรินิพพานนั้น เป็นสิ่งที่บรรลุถึงเมื่อยังมีชีวิตอยู่** เปิดดูอังคุตตรนิกาย สัตตนิบาต เล่ม ๒๓ หน้า ๗๕ และในจูฬตณฺหาสังเขยยสูตรนั้น ใช้คำว่าปรินิพฺพายติ แก่การสิ้นทุกข์ และสิ้นกิเลสโดยเบญจขันธ์ไม่ต้องดับไม่ต้องแตก คือไม่ตาย

คำว่านิพพานนี้ใช้แก่ความเย็น คือไม่มีร้อนไม่มีทุกข์ เป็นภาษาชาวบ้านตามธรรมดา ฉะนั้นอยากจะฝากไว้ให้ระลึกถึงความเฉลียวฉลาดของบรรพบุรุษของคนไทยเราที่พูดว่านิพพานนั้นอยู่ที่ตายเสียก่อนตาย ถ้าท่านทั้งหลายที่นี่ไม่เคยได้ฟังละก็ จงได้ทราบว่าบ้านนอกเขาพูดกันเกร่อ

ความงาม อยู่ที่ซากผี

ความดี อยู่ที่สละออกไปไม่รับเข้ามา

พระ นั้นอยู่ที่ความจริง

นิพพานนั้นอยู่ที่ตายเสร็จแล้วตั้งแต่ก่อนตาย

นี่ลูกหลานจะฉลาดหรือโง่กว่าบรรพบุรุษขอให้คิดดูถึงคำกล่าวข้อนี้ นิพพานคือตายแล้วก่อนตาย ตายเสร็จแล้วก่อนตาย ร่างกายไม่ต้องตาย แต่ตัวตนของตนที่เป็นอัตตวาทุปาทานนั้นหมดแล้ว นี่เรียกว่านิพพาน ผู้นั้นจึงได้รับความสุขอย่างยิ่งเหลือที่จะประมาณได้และเป็นความสุขอีกแบบหนึ่ง

๒๙. ทีนี้เพื่อให้ท่านเข้าใจชัดลงไปอีกจะตั้งปัญหาว่า สัตว์เดรัจฉานนิพพานได้หรือไม่ ? ได้ใช้คำว่าปรินิพฺพายติ และคำว่า ปรินิพฺพุโตนี้ แต่สัตว์เดรัจฉานที่ฝึกจนหมดพยศแล้ว เป็นสุนัขเป็นช้างเป็นม้า เป็นอะไรก็ตามที่ฝึกจนหมดพยศของสัตว์เดรัจฉานแล้ว ใช้คำว่าปรินิพฺพุโต คำเดียวกับที่ใช้กับพระอรหันต์หรือผู้หมดกิเลส ปรินิพฺพายติ เป็นกิริยา; ปรินิพฺพุโต เป็นคุณ ผู้ดับสนิทแล้วผู้เย็นสนิทแล้ว นี่แหละภาษาพูดในสมัยนั้นคือภาษาบาลีนี้ คำว่าปรินิพพานนี้ใช้อย่างนี้ก็ได้ ถ้าใช้กับคนก็หมายถึงผู้หมดกิเลสที่เป็นพระอรหันต์ ถ้าใช้กับสัตว์เดรัจฉานก็ฝึกจนหมดพยศแล้ว ถ้าใช้กับถ่านไฟ ก็ใช้กับถ่านไฟที่เย็นสนิทแล้ว คีบออกมาจากเตาไฟเย็นสนิทแล้ว ถ้า

ใช้กับข้าวต้มข้าวสวยที่คดออกมาจากหม้อใส่จานวางจนเย็นแล้ว นี่คำว่าปรินิพพาน เพราะฉะนั้นจึงเป็นคำธรรมดาที่ใช้อยู่ทั่วไปในสิ่งที่เกี่ยวกับมนุษย์ เป็นของดับเย็นเป็นของไม่มีพิษร้าย ฉะนั้น คนควรจะได้รับประโยชน์จากนิพพาน อย่าให้เลวกว่าสัตว์เดรัจฉาน ซึ่งมีคำกล่าวอยู่อย่างนี้ และไม่ควรจะยกไปไว้ให้ต่อเมื่อตายแล้ว นั่นคือความหลงไหลที่สุด ทำสิ่งที่มีค่าสูงสุดของพระพุทธเจ้าให้เป็นหมัน ขอได้ศึกษาศัพท์หรือคำว่านิพพานคำว่าปรินิพพาน ซึ่งเป็นกิริยาก็ว่าปรินิพฺพุโตเป็นต้นนี้กันเสียแล้วจะเกิดความกล้าหาญความเข้มแข็งในการที่จะเข้าไปแตะต้องสิ่งที่เรียกว่านิพพาน ไม่ถอยหลังกรูดเหมือนที่เป็นอยู่เดี๋ยวนี้ พอได้ยินคำว่า นิพพานก็ง่วงนอนบ้าง กลัวบ้าง ไม่สนใจบ้าง ขอให้นักศึกษาทั้งหลายแม้วัยหนุ่มสาวสนใจกับคำว่านิพพาน คือความหมดพิษร้ายแม้ของความเป็นหนุ่มเป็นสาว ก็จะเรียกได้ว่าเป็นนิพพานชนิดหนึ่ง เช่นเดียวกับสัตว์เดรัจฉานที่ถูกฝึกจนหมดพยศร้ายแล้วเรียกว่า ปรินิพฺพุโตคือเย็นสนิท ฉะนั้นเราจงเป็นคนเย็นสนิทไม่มีอะไรทำให้เร่าร้อน เผาให้เร่าร้อน เราไม่หลงสร้างความร้อนขึ้นมา ได้รับประโยชน์เป็นนิพพานชนิดที่เรียกว่าสันทิฏฐิกนิพพาน หรือทิฏฐธรรมนิพพานเป็นต้น เป็นอย่างน้อย แล้วก็จะค่อยสูงขึ้นไปเป็นลำดับเอง

๓๐. **ที่นี้อะไรเรียกว่าเป็นสิ่งที่สูงสุดของมนุษย์เรา** มีพระพุทธภาษิตว่า นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา แปลว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายกล่าวพระนิพพานว่าเป็นบรมธรรม บรมธรรมนี้แปลว่าสิ่งสูงสุดสำหรับมนุษย์ ภาษาศีลธรรมสากลเขาเรียกกันว่า Summum Bonum โดยภาษาละติน ; The utmost goodness สิ่งที่ดีที่สุดสูงสุดของมนุษย์ที่จะต้องพบได้ในชาตินี้ this very life คือในชีวิตปัจจุบันนี้เรียกว่า Summum Bonum นักศึกษาลงมติเห็นเป็นอันเดียวกันว่า ถ้าจะให้มี Summum Bonum ในพุทธศาสนาแล้ว ก็คือนิพพานนั่นเอง ฉะนั้นถ้าฝรั่งถามว่าอะไรเป็น Summum Bonum ของพระพุทธศาสนาก็ขอให้นักศึกษาทั้งหลายตอบเขาว่า นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา พระพุทธเจ้าทั้งหลายกล่าวพระนิพพานว่าเป็นบรมธรรม

อาตมาได้ทำลายเวลามากไปจนเลยเวลาที่กำหนดไว้ให้ จึงต้องขอยุติทั้งที่เรื่องไม่หมด แต่จะขอสรุปความในที่สุดว่าทั้งหมดนี้เป็นเพียงหัวข้อ ไม่สู้จะเป็นรายละเอียด

โดยฝากไว้กับนักศึกษาผู้เป็นปัญญาชน ถ้าท่านจำหัวข้อเหล่านี้ไว้ได้แล้ว ท่านก็จะเข้าใจพุทธศาสนาได้กว้างขวางทั่วถึงหมด โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมกับที่เป็นนักศึกษา หรือโดยเฉพาะอย่างยิ่งขึ้นไปอีกก็คือนักศึกษา **ธรรมศาสตร์ คือศาสตร์อันว่าด้วยธรรม** สิ่งที่เรียกว่าธรรมนี้คือความถูกต้องความจริงความงามความยุติธรรม ที่จะเป็นประโยชน์เป็นที่พึ่งแก่มนุษย์เรา จะอยู่ในรูปของพระพุทธศาสนาก็ได้หรือศาสนาอื่นก็ได้ ที่อยู่ในรูปของพระพุทธศาสนานี้ก็มีหัวข้อหรือมีแนวหรือมีระบอบหรือมีอะไรที่สัมพันธ์กันอย่างที่อาตมาได้กล่าวมานี้ หวังว่าจะได้เอาไปคิดนึกพิจารณาเป็นอย่างดี ให้ได้รับประโยชน์สมตามความมุ่งหมายของการที่จัดให้มีปาฐกถาในวันนี้ และมีความหวังในความสุขความเจริญความก้าวหน้าของกลุ่มพุทธศาสตร์ตลอดกาลนาน

อาตมาขอยุติคำบรรยายในวันนี้ เพียงเท่านี้

หลักธรรมะสำหรับนักศึกษา (ต่อ)

พุทธทาสภิกขุ

บรรยาย ณ หอประชุมใหญ่ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๒๕ มกราคม ๒๕๐๙

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย !

การบรรยายในวันนี้ เป็นการบรรยายต่อจากที่ค้างไว้แต่วันก่อน คือในวันนั้นได้เตรียมหัวข้อมาสำหรับจะบรรยายจำนวนหนึ่ง แล้วก็บรรยายได้ไม่หมดได้เพียงครึ่งเดียวจึงเหลืออยู่อีกครึ่งหนึ่ง ฉะนั้นในวันนี้จึงจะได้ถือโอกาสบรรยายตามหัวข้อที่ตั้งใจไว้แต่เดิมนั้นติดต่อกันกับการบรรยายครั้งที่แล้วมา และขอซ้อมความเข้าใจซ้ำอีกครั้งหนึ่งว่าการบรรยายในที่นี้มิได้เป็นการบรรยายเป็นเรื่องราวใหญ่สืบต่อกันไปโดยละเอียด ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง แต่เป็นการบรรยายในลักษณะที่เป็นเพียงหัวข้อสำคัญ ๆ สำหรับนักศึกษาผู้มีปัญญา จะได้นำไปพิจารณาศึกษาค้นคว้าหรือขยายความเอาเอง ทั้งนี้นอกจากจะเป็นการประหยัดเวลาแล้ว ยังเป็นการช่วยอีกทางหนึ่ง คือช่วยในเรื่องหัวข้อที่เป็นหลัก ที่แล้วมาเราขาดหัวข้อที่เป็นหลักฐานที่มีที่มาอย่างเป็นหลักฐาน ในรูปพระพุทธภาษิตและพระไตรปิฎก เป็นต้น ฉะนั้นจึงถือว่าเราควรจะแก้ปัญหาอันนี้ให้สิ้นสุดกันไปเสียสักคราวหนึ่งก่อน แล้วต่อไปเราอาจจะบรรยายในรูปอื่น ฉะนั้น อาตมาจึงถือโอกาสบรรยาย ๒ ครั้งนี้ ในลักษณะที่เรียกว่า ตั้งปัญหาเป็นหัวข้อขึ้นแล้วก็ตอบไปเลย คือถามเองตอบเอง ในลักษณะที่เรียกว่า เวทัลละ ในแบบของพุทธศาสนา

ทบทวนที่แล้วมา ก็เป็นเรื่องที่เริ่มด้วย คำถามว่าพระพุทธเจ้าสอนว่าอะไร ? และก็ตอบได้ว่า พระพุทธเจ้าสอนแต่เรื่องทุกข์ กับความดับทุกข์ แล้วก็สอนอย่างไร ?

ก็สอนว่าไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งใดโดยความเป็นตัวตนหรือเป็นของของตนและถือว่านั่นเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา. และว่าจะปฏิบัติอย่างไร ? ปฏิบัติโดยวิธีที่เมื่อมีรูปมากระทบตา มีเสียงมากระทบหู เป็นต้นแล้ว ก็ให้มีสติสัมปชัญญะทำสิ่งที่มากระทบนั้นให้กลายเป็นสิ่งที่ให้ความรู้หรือให้การศึกษาแก่เราไปเสีย แทนที่จะเป็นสิ่งที่ปรุงให้เกิดเป็นตัณหา อุปาทาน เป็นกิเลสและเป็นทุกข์. ว่าเราจะเรียนกันที่ไหน ? พระพุทธเจ้าตรัสว่าให้เรียนกันในร่างกายอันยาวประมาณวาหนึ่งนี้ ซึ่งมีพร้อมทั้งสัญญาและจิตใจ คือร่างกายที่เป็น ๆ พระองค์ตรัสว่าในนั้นได้บัญญัติเรื่องโลก เรื่องเหตุให้เกิดโลก และเรื่องความดับสนิทแห่งโลกและวิธีปฏิบัติให้ถึงความดับสนิทแห่งโลกไว้ครบถ้วน ในร่างกายที่ยาวประมาณวาหนึ่งนี้ เราไม่ต้องเรียนจากภายนอกนี้ ถ้าเรียนจากภายนอกนี้ เช่นเรียนคัมภีร์ เรียนปริยัติ ก็เรียนเพื่อจะให้รู้วิธีที่จะเข้ามาเรียนเอาจากร่างกาย ที่ยาวประมาณวาหนึ่งนี้. และธรรมะที่เรียนที่ปฏิบัติอยู่นี้ ก็ไม่ต้องไปยึดมั่นถือมั่น ให้ถือว่าเป็นเหมือนพาหนะเช่นเรือ แพ สำหรับข้ามฟากเท่านั้นเอง ไม่ต้องเอามาแบกเอามาทูนไว้ แล้วก็ขึ้นไปบนบกไม่ได้.

และว่าฆราวาสควรเรียนเรื่องอะไร ? ฆราวาสควรเรียนสุตตันตะ ซึ่งว่าด้วยสุญญตาซึ่งเป็นพุทธภาษิต ซึ่งเคยกลัวกันมากกว่าเป็นเรื่องที่ว่างไม่มีอะไร ไม่ได้อะไร แต่ได้แสดงให้เห็นว่ามันตรงกันข้าม มันมีอะไร และมันได้อะไรมากมายทีเดียว. และอมตธรรมคืออะไร ? อมตธรรมคือความสิ้น ราคะ โทสะ โมหะ รู้สึกได้ในชีวิตนี้ในปัจจุบันชาตินี้ และธรรมที่ทรงสอนมากที่สุด ก็คือเรื่องสิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นเพราะเป็นอนัตตาเช่น ขันธ์ ๕ เป็นอนัตตา, สอนให้เชื่อใคร ? สอนให้เชื่อความรู้สึกของตนที่มองเห็นชัดอยู่ว่าเป็นอย่างไร ไม่ให้เชื่อทันทีตามพระไตรปิฎก ตามคำเล่าลือตามคำของครูบาอาจารย์ เราไม่จำเป็นจะต้องยึดถือถึงกับว่าพอพูดแล้วก็เชื่อ แต่ก็ไม่ได้ห้ามว่าอย่าฟังคำครูบาอาจารย์ หรือว่าอย่าอ่านพระไตรปิฎก แต่เมื่อได้ฟังและได้อ่านแล้ว มาคิดดูในส่วนที่จะคิดเห็นได้เองว่าเมื่อปฏิบัติลงไปอย่างนั้น ได้ผลอย่างนั้นจริง

แล้วก็เชื่อ แล้วลองทำตามดูและได้ผลอย่างนั้นจริง แล้วจึงเชื่อถึงที่สุด นี้เป็นกฎเกณฑ์ที่พระพุทธเจ้าท่านวางไว้สำหรับการเชื่อ.

ที่ว่าในอริยวินัยกับในธรรมเนียมความรู้สึกของชาวบ้านต่างกันอย่างไร ? นี้ก็ทำให้ได้รับปัญหาฉบับหนึ่ง. ในธรรมเนียมของอริยวินัยว่าการร้องเพลงเท่ากับการร้องไห้ การฟ้อนรำเท่ากับอาการของคนบ้า การหัวเราะคืออาการของเด็กอ่อนนอนในเบาะ จึงมีผู้เขียนปัญหาส่งมาถาม ว่าการห้ามไม่ให้หัวเราะเต้นรำในพระพุทธศาสนานั้น กระผมเข้าใจว่าการละเว้นการกระทำเหล่านี้คงจะเกิดจากความสังเวชในตัวบุคคลนั้นเอง แต่ถ้าสภาพจิตของบุคคลนั้นยังไม่สะอาด สว่าง สงบพอจะระงับความขบขัน แต่พยายามทำการข่มกายข่มใจไม่ให้เป็นไปตามอารมณ์แล้ว จะมิเป็นการสร้างความทุกข์ให้แก่กายไปหรือ และคำสอนนี้มิเป็นการทำลายศรัทธาของคนหนุ่มคนสาวทำให้เขาห่างไกลคือไม่กล้าเข้าใกล้พระพุทธศาสนาไปเสียหรือ ?

นี่ขอซ้อมความเข้าใจว่า **เรื่องนี้เป็นเรื่องบอกกล่าวหลักอันหนึ่ง** ซึ่งแสดงว่าผู้ที่มีความรู้สึกจะมองเห็นสิ่งทั้งสามนี้ในลักษณะอย่างนี้ เช่นการร้องเพลงเท่ากับการ**ร้องไห้** การฟ้อนรำเท่ากับอาการของคนบ้า การหัวเราะเท่ากับอาการของเด็กอมมือ; มิได้หมายความว่า จะห้ามไม่ให้ใครทำอย่างนั้นในเมื่อยังประสงค์จะทำ แต่ประสงค์จะจะให้รู้ถึงความจริงข้อนี้ว่า มันมีความรู้สึกชนิดที่สูงกว่า หรือต่ำกว่ากันอยู่อย่างนี้ ถ้าไม่จำเป็นก็ไม่ต้องทำ **การพยายามบังคับตัวเอง ไม่ให้เป็นไปตามอารมณ์ นี้เป็นหลักในพระพุทธศาสนา** ถ้าบังคับตัวเองไม่ได้ก็ยากที่จะดำเนินตนไปในทางที่จะไม่ให้เป็นทุกข์. การข่มกายข่มใจไม่ให้ทำไปตามอารมณ์เช่นนี้ ไม่ใช่เป็นการสร้างความทุกข์ แต่เป็นไปเพื่อชนะความทุกข์ คือให้เราหาวิธีอื่นที่จะไม่ให้ตกอยู่ใต้อำนาจของการบีบคั้นของความรู้สึกที่เป็นไปในทางตามใจตัวเอง (หรือที่เรียกว่ากิเลส). เราควรจะนึกไปในลักษณะที่ว่าเราไม่ยอมให้ถูกกิเลสจับตัวเราขึ้นเชิด การเต้นรำนี้ลองนึกดูว่าเราถูกกิเลส

กระตุ้นและจับตัวเราขึ้นเชิดสักเท่าไร และหากต้องมีอาการชนิดที่เรียกว่าถูกเชิดแล้วนั้น มันจะเป็นอิสระหรือไม่เป็นอิสระอย่างไร. ที่เรียกว่าอริยวินัยนี้หมายความว่าระเบียบของพระอริยเจ้า คือความรู้สึกในระดับของพระอริยเจ้า ถ้าเรายังอยู่ในระดับที่ไม่ใช่เป็นพระอริยเจ้า เราอยากจะลองก็ได้ แต่ถ้าเราลองไป ๆ เราก็จะรู้สึกได้เองว่าเป็นสิ่งขบขันบ้าง เป็นสิ่งที่น่าระอาในที่สุด แล้วเราก็ขึ้นไปอยู่ในระดับหรือระเบียบของอริยวินัยหรือพระอริยเจ้าได้ ปัญหาข้อนี้มีอย่างนี้.

และมีหัวข้อต่อไปว่าการปฏิบัติอย่างไรเรียกว่าเดินทางตามธรรมดา ปฏิบัติอย่างไรเรียกว่าเดินทางลัด ? การที่เราปฏิบัติอย่างเคร่งเครียดไปตามลำดับในเรื่องทาน เรื่องศีล เรื่องสมาธิ ปัญญา อย่างนี้เรียกว่าเดินตามทางธรรมดา หรือจะปฏิบัติในอริยมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปโป สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอา-ชีโว สัมมาวายาโม สติ สมาธิ เรื่อยไปอย่างนี้ก็เรียกว่าเดินตามทางธรรมดา แต่ถ้าต้องการลัด โดยวิธีสั้นที่สุด แล้วก็ปฏิบัติในการที่จะไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งใดโดยความเป็นตัวตนหรือของของตน โดยเฉพาะรูปมากระทบตา เสียงมากระทบหู กลิ่นมากระทบจมูก เป็นต้น เหล่านี้เราก็รู้ว่าสิ่งเหล่านั้นและอาการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น เนื่องจากสิ่งเหล่านั้นแต่ละอย่าง ๆ เป็นของที่ยึดถือไม่ได้ และก็ไม่ได้ยึดถือ แต่มีจิตใจที่เป็นไปในทางรู้สึกหรือฉลาดขึ้น หรือมีสติปัญญามากขึ้น เพื่อไม่ยึดถือสิ่งใด ปฏิบัติอย่างนี้เรียกว่าเป็นทางลัดทำให้ศีลสมาธิปัญญาครบถ้วนขึ้นมาทันที ทำให้อริยมรรคมีองค์แปดครบถ้วนขึ้นมาทันทีง่ายดายเหมือนกลิ้งครกลงจากภูเขา.

ปัญหาต่อไปว่า ทรงสอนเรื่องกรรมว่าอย่างไร ? ทรงสอนว่ากรรมหมดเมื่อราคะ โทสะ โมหะหมดให้พยายามปฏิบัติเพื่อให้ ราคะ โทสะ โมหะหมด เมื่อกิเลสเหล่านี้หมด กรรมก็หมดลงไปทันที มีผลทั้งอดีตและทั้งอนาคตคือ กรรมเก่าก็สิ้นไป กรรมใหม่ก็ไม่มี ในการที่จะให้ ราคะ โทสะ โมหะหมดไปนี้ ต้องประพฤติกรรมที่สาม กรรมที่รู้จักกันโดยมากก็คือ ๑ กรรมชั่ว, ๒ กรรมดี กรรมที่ ๓ ไม่ค่อยรู้จักกัน กรรม

ที่ ๓ คือกรรมที่ไม่ชั่วไม่ดีไม่ดำไม่ขาว เป็นที่ร่างับแห่งกรรมดำกรรมขาว. การปฏิบัติกรรมที่ ๓ นี้คือเดินตามอริยมรรคปฏิบัติตามอริยมรรคเรียกว่าประพฤติกรรมที่ ๓ ซึ่งจะเป็นที่สิ้นสุดของกรรมดีและกรรมชั่ว ฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่าอริยมรรคนี้เป็นสิ่งที่เหนือดีเหนือชั่ว และก็มีผลทำให้รู้ความไม่มีตัวตนหรือของตนในสิ่งทั้งปวง มันจึงดับราคะ โทสะ โมหะได้ และกรรมที่ ๓ นี้ พระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้เอง ท่านตรัสว่า ท่านรู้ของท่านเองคือไม่ได้เรียนมาจากผู้อื่น หรือว่าไม่มีผู้ใดได้สอนอยู่แต่ก่อน.

ทีนี้ก็มีปัญหาว่า การปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ให้ได้นี้ ต้องฟังจากพระพุทธองค์เสมอไปเชียวหรือ ? หรือว่าแม้ไม่เคยฟังจากพระพุทธองค์โดยตรงก็มีส่วนที่จะเดินถูกทางได้เหมือนกัน ? มีพระพุทธภาษิตตรัสว่า แม้จะไม่เคยฟังจากพระพุทธองค์โดยตรงเมื่อคิดค้นศึกษาไต่สวนสอบสวนซึ่งกันและกันอยู่เรื่อย ๆ ไป นัยต่าง ๆ ก็ปรากฏขึ้น แล้วก็รู้ได้ ปฏิบัติได้ แล้วบรรลุความดับทุกข์ได้สิ้นเชิงเหมือนกัน และขอร้องให้ท่านทั้งหลายสนใจเป็นพิเศษว่า พระพุทธเจ้าท่านมีความบริสุทธิ์มากถึงอย่างนี้ คือไม่ได้ผูกขาดอะไรไว้สำหรับพระองค์ ไม่ได้ยกพระองค์เป็นผู้ผูกขาดอะไร ยังเปิดกว้างไว้ถึงอย่างนี้ ไม่เหมือนกับลัทธิบางศาสนาที่ผูกขาด.

ปัญหาต่อไปมีว่า พระพุทธเจ้าทรงเคารพใคร ? มีคำตอบของพระองค์เองว่าเคารพธรรม สิ่งที่เรียกว่า ธรรมเป็นที่เคารพของพระพุทเจ้า ทั้งในอดีตทั้งในปัจจุบันและทั้งในอนาคตและมีการเคารพต่อคณะสงฆ์ที่ประกอบด้วยคุณอันใหญ่ คือคณะสงฆ์ที่หลุดพ้นจากความทุกข์

เราจะพบพระพุทธเจ้าได้ที่ไหน ? พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นตถาคต ไม่ได้ตรัสเล็งถึงร่างกาย หรือองค์ท่าน แต่ตรัสว่าเมื่อใดเห็นธรรมเมื่อนั้นเห็นตถาคต ฉะนั้นเราต้องพบ พระพุทธองค์ที่แท้จริงได้ที่การเห็นธรรม.

พระพุทธองค์ยังทรงอยู่ถึงเดี๋ยวนี้หรือเปล่า ? ก็อาศัยพุทธภาษิตที่ตรัสจวนจะปรินิพพานอยู่หยก ๆ แล้วว่าธรรมะก็ดี วินัยก็ดี ที่ตถาคตแสดงแล้วบัญญัติแล้วนั้นจัก

อยู่เป็นศาสดาของพวกเธอในการเป็นที่ล่วงลับไปแห่งตถาคต นี้ย่อมแสดงว่าพระศาสดาที่เป็นองค์จริงนั้นยังอยู่ ส่วนเปลือกของท่านคือร่างกายนั้นก็ไม่ปรากฏแล้ว อย่างที่เราเรียกว่าดับไปแล้ว แต่องค์จริงไม่รู้จักดับ โดยหลักที่ว่าผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นตถาคต นี้ไม่จำกัดเวลา และโดยหลักที่ว่าธรรมวินัยที่บัญญัติแล้วแสดงแล้วนั้นอยู่เป็นพระศาสดา นี้คือสิ่งที่จะทำให้เห็นธรรม หรือเป็นตัวธรรมอยู่ในตัว จึงถือว่าพระศาสดาของเรายังอยู่ และไม่รู้จักดับ ตลอดเวลาที่ธรรมวินัยยังอยู่ด้วยการศึกษา ด้วยการปฏิบัติ และด้วยการได้รับผลของการปฏิบัติ.

ทีนี้ถ้าถามว่าพระพุทธองค์ทรงหมดกรรมหรือเปล่า? นี้ก็จะต้องตอบด้วยหลักต่าง ๆ ข้างต้นที่แล้วมา ว่าเมื่อหมดกิเลสแล้วก็หมดกรรม แต่ในที่นี้อยากจะบอกว่าภาวะที่หมดกรรมนี้ เป็นสิ่งที่ยกย่องกันมาก หวังกันมาก ในสมัยนั้นมีคนสนใจในพระพุทธเจ้า ก็เพราะเหตุที่พระพุทธเจ้าเป็นผู้หมดกรรม นี้แสดงว่าในสมัยพุทธกาลนั้นมีคนสนใจ เรื่องหมดกรรมเหมือนกันกับเดี๋ยวนี้ และถือว่าเป็นเรื่องสำคัญ ได้ยินว่าใครเป็นผู้หมดกรรมแล้วก็รีบวิ่งไปหา พราหมณ์พาวรีได้ยินคำนี้ จึงได้ส่งศิษย์ตั้งสิบกว่าคนไปเฝ้าทูลถาม ไปซักไซ้ เพราะเครดิตของคำว่า **หมดกรรม.**

ถ้าถามว่าพระพุทธองค์ทรงอยู่ด้วยความรู้สึกอย่างไรในวันหนึ่ง ๆ มีพระพุทธภาษิตตรัสว่า อยู่ด้วยสุญญตาวิหาร วิหารธรรมเครื่องอยู่ก็คือความรู้สึกในใจ คือความรู้สึกที่ว่าสิ่งทั้งปวงว่าง หรือว่าภาวะที่รู้สึกว่างไม่มีอะไรปรุงแต่งรบกวนนี้เรียกว่า สุญญตาวิหาร, พระพุทธเจ้าทรงอยู่มากวันหนึ่ง ๆ ด้วยความรู้สึกที่เป็นสุญญตาวิหาร จึงเป็นการพักผ่อนอย่างยิ่ง.

ทีนี้ปัญหาต่อไปว่าทำไมพระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสว่า โลกนี้ว่างทั้งที่มันมีอะไรเต็มไปหมด? มีพระพุทธภาษิตที่สรุปไว้ในปฏิสัมภิทามรรคว่า ที่ว่าโลกนี้ว่างก็เพราะว่าว่างจากสิ่งที่ควรยึดถือว่าเป็นตัวตนของตน มันมีอะไรมากมายอย่างไร ประณีตอย่างไร สุขุม ละเอียด ประเสริฐอย่างไร ก็ไม่มีสิ่งใดที่ควรจะยึดถือว่าเป็นตัวตนของตนเพราะเหตุนั้น จึงถือว่าโลกนี้ว่าง.

ทีนี้ทำอย่างไรที่เรียกว่าจิตว่าง ? หมายความว่าจิตที่กำลังเห็นโลกโดยความเป็นของว่างอยู่นั้นแหละ จิตนั้นไม่รู้ที่จะยึดถืออะไร มันจึงได้ว่างจากการยึดถือและเป็นจิตว่าง คือจิตกำลังไม่ยึดถือ มีบาลีในสัทธัมมัปปโชติกา ระบุไว้ชัดว่าเพราะว่างจาก ราคะ โทสะ โมหะ ทั้งหลาย จึงชื่อว่าว่าง จิตที่เห็นโลกเป็นของว่างนี้ ไม่มีทางที่จะปรุงเป็นราคะ โทสะ โมหะ แม้ในขณะ แม้ชั่วขณะหรือแม้ตลอดกาลก็ตาม ถ้าไม่ปรุงเป็นราคะ โทสะ โมหะ ก็เรียกว่าว่าง ถ้าไม่ปรุงตลอดกาลก็ว่างตลอดกาล คือเป็นพระอรหันต์ ถ้าไม่ปรุงชั่วคราว ชั่วครู่ ชั่วยามก็เป็นคนธรรมดา ถ้าปรุงน้อยขึ้นไปอีกก็เป็นพระอริยบุคคลขั้นต้น ๆ แต่ในขณะที่ว่างนั้นไม่มีความทุกข์เหมือนกัน ฉะนั้น จึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจ ส่วนที่ว่างเองเช่นนอนหลับนี้ มันไม่เกี่ยวกับการกระทำของเราไม่ต้องพูดถึง แต่ก็ต้องรู้สึกว่า เป็นเวลาที่ไม่มีทุกข์ด้วยเหมือนกัน ฉะนั้นว่างจากการยึดถือเมื่อไรก็ไม่มีทุกข์เมื่อนั้น มีการยึดถือ คือไม่ว่างเมื่อไร ก็มีทุกข์เมื่อนั้น จิตไม่ว่างเพราะเห็นโลกนี้มีอะไรที่น่ายึดถือจึงได้ไปยึดเข้า ถ้าจิตว่างก็เห็นว่าโลกนี้ว่าง ไม่มีอะไรที่จะเข้าไปยึดถือได้เลย

ถ้าว่างถึงที่สุดเรียกว่าอะไร ? ในปฏิสัมภิทามรรคมีข้อความว่า ว่างถึงที่สุดเรียกว่านิพพาน นิพพานเป็นอะไร ? นิพพานเป็นสิ่งที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าอมตธาตุ คือธาตุที่ไม่ตายคือความว่างจากราคะ โทสะ โมหะนั่นเอง จะไม่เกิดความรู้สึกว่าเป็นตัวเป็นตน เมื่อไม่มีตัวตนแล้วก็ไม่มีอะไรจะตาย ฉะนั้นความว่างจากความยึดถือว่าตัวตน นั้นเองคืออมตธรรมหรือนิพพาน

พอใจในความว่างหรือพอใจในนิพพานนี้เรียกว่าอะไร ๆ ความพอใจชนิดนี้เรียกว่า "ธรรมราคะ" ธรรมนันทิ' ที่ฟังแล้วน่าตกใจโดยใช้คำว่าราคะและนันทิเหมือนกัน แต่มันมีความหมายอีกอย่างหนึ่งคือพอใจด้วยวิชชา ด้วยปัญญา ไม่ใช่พอใจด้วยอวิชชา

ถามว่านิพพานกันต่อเมื่อตัวตายแล้วหรือที่นี่ในชาตินี้ ? ถ้าถือตามหลักพระพุทธเจ้าแล้วก็ว่านิพพานที่นี่ ในชาตินี้ ในชาติปัจจุบันนี้ เพราะว่านิพพานต่อตายแล้วไม่มีประโยชน์อะไร ยิ่งกว่านั้นยังมีคำว่าตทังคนิพพาน หรือสันทิฏฐิกนิพพานในลักษณะ

ที่เป็นตัวอย่างหรือชิมลอง ในขณะใดมีจิตว่างจากการปรุงแต่งแผดเผาของราคะ โทสะ โมหะ เมื่อนั้นเป็นนิพพานชิมลอง และมีชื่อเรียกว่าตทังคนิพพาน เนื่องจากคำนี้ไม่ค่อยแพร่หลาย ไม่ค่อยเอามาบอกกล่าวกัน จึงไม่ค่อยมีใครรู้จัก และทิฏฐธรรมนิพพานนั้นก็คือนิพพานในทิฏฐธรรม ทิฏฐธรรม คือธรรมที่เห็นได้เองในชาตินี้ และระบุไปยังความรู้สึกเป็นสุขในขณะแห่งรูปฌานเป็นต้น และมีกล่าวไว้ชัดว่าความสิ้นราคะ โทสะ โมหะ นี้เป็นสนฺทิฏฺฐิกํ เป็นอกาลิกํ เป็นเอหิปสฺสิกํ เป็นโอปนยิกํ เป็นปจฺจตฺตํ เวทิตพฺพํ วิญฺญูหิ นี่ล้วนแต่มีลักษณะส่อว่ารู้สึกได้ในชาตินี้ ด้วยใจของตัวเองนี้ และถึงกับกล้าเรียกผู้อื่นให้มาดู ฉะนั้น จึงมีความหมายว่า ยังเป็นอยู่ ยังมีชีวิตอยู่ แล้วก็สามารถจะบรรลุนิพพานในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง เช่น ตทังคนิพพาน ชั่วคราวหรือชิมลอง แล้วก็นิพพานโดยสมบูรณ์ คือสิ้นกิเลส เพราะว่าเมื่อร่างกายทำลายแตกตายไปแล้วไม่มีประโยชน์อะไร ที่จะเป็นนิพพานขึ้นมาไม่มีประโยชน์แก่ผู้ใด พระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสไม่ได้สอน ไม่ได้แนะในเรื่องที่ไม่มีประโยชน์แก่ผู้ใด

ทีนี้มีหัวข้อต่อไปว่าสัตว์เดรัจฉาน นิพพานได้หรือไม่ ? นี้ก็มีพระบาลีที่กล่าวได้ชัดว่า สัตว์เดรัจฉานที่ฝึกจนหมดพยศแล้ว เรียกว่าปรินิพฺพุโต คือปรินิพพานเหมือนกัน ทำนองเดียวกับคนที่หมดพยศ คือสิ้นกิเลสแล้วก็ปรินิพพาน แต่เนื่องจากคำว่านิพพานนี้โดยเหตุหมายถึงไม่มีกิเลส โดยผลหมายถึงความสงบเย็น ฉะนั้น เมื่อใดกิเลสไม่รบกวน และมีความสงบเย็นแล้ว เราถือว่าเป็นตทังคนิพพาน ฉะนั้น ทุกคนก็อาจจะรู้รสของนิพพานในชีวิตประจำวันแต่ละวัน ๆ คือในขณะที่กิเลสไม่รบกวนและมีความเย็นสนิท แม้สักอึดใจหนึ่งก็ยังดี คำว่านิพพานนี้ใช้ได้แม้กับวัตถุสิ่งของ เช่นถ่านไฟแดง ๆ ร้อน ๆ พอเย็นลงภาษาบาลีก็เรียกว่านิพพานเหมือนกัน ถ่านไฟก็นิพพานได้ สัตว์เดรัจฉานก็นิพพานได้ แล้วทำไมคนจะนิพพานไม่ได้

อะไรเป็นสิ่งสูงสุดสำหรับมนุษย์ ? ก็ตอบว่านิพพานนั่นเอง เพราะพระพุทธเจ้าท่านตรัสว่านิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา ซึ่งแปลว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายกล่าวนิพพานว่าเป็นธรรมอย่างยิ่ง และนิพพานนี้เล็งถึงความไม่มีทุกข์ ความเย็นสนิท จึงไม่มีอะไรสูงสุดไปกว่านี้ แล้วก็หมดหัวข้อที่บรรยายในครั้งที่แล้วมา

นี่ขอให้ท่านทั้งหลายสังเกตดูว่า ทั้งหมดนี้เป็นเพียงหัวข้อเป็นข้อ ๆ ไป มีความสำคัญมากน้อยอย่างไร และตั้งอยู่ในลักษณะเป็นหัวข้อพื้นฐานอย่างไร หมายความว่า ถ้าเราไม่เข้าใจให้ถูกต้องในหลักพื้นเหล่านี้แล้ว ย่อมจะเป็นการยากอย่างยิ่งที่เราจะศึกษาพระพุทธศาสนาให้ถูกต้องและสำเร็จประโยชน์ ฉะนั้นอาตมาจึงมุ่งแสดงในลักษณะที่เป็นหัวข้อพื้นฐานนี้ต่อไป

๓๑. มีปัญหาต่อไปว่า**เวลานี้ในโลกนี้มีพระอรหันต์หรือไม่?** ข้อนี้ตอบได้ด้วยพระพุทธภาษิตในทีฆนิกาย มหาวรรค พระไตรปิฎกบาลีเล่ม ๑๐ หน้า ๑๗๖ (ถ้าอาตมากล่าวถึงคำว่าพระไตรปิฎกแล้ว ขอให้ถือว่าเป็นฉบับบาลี ฉบับสยามรัฐ ปกเหลือง มีช้างแดงที่สัน) มีอยู่ว่า "**ถ้าภิกษุทั้งหลายเหล่านี้จักอยู่โดยชอบไซร้** โลกไม่**ว่างจากพระอรหันต์**" ที่เป็นคำตรัสใกล้ ๆ ปรินิพพานอยู่หยก ๆ แล้วในวันนั้นเอง สเจ เม ภิกฺขู สมฺมา วิหเรยฺยุํ ถ้าภิกษุทั้งหลายเหล่านี้จักพึงอยู่โดยชอบไซร้ อสุญฺโญ โลโก อรหนฺเต หิ อสฺส โลกนี้ก็ไม่ว่างจากพระอรหันต์ ถ้าท่านมีข้อสงสัยหรือมีคำถามว่าเดี๋ยวนี้มีพระอรหันต์หรือไม่ ท่านอย่าตอบออกไปโดยส่วนเดียว ว่ามีหรือไม่มี จะเป็นความผิดพลาดที่สุด ท่านต้องตอบเหมือนที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ถ้าภิกษุเป็นอยู่โดยชอบ โลกไม่ว่างจากพระอรหันต์

๓๒. ทีนี้ปัญหาเหลืออยู่ว่า **อย่างไรเรียกว่าอยู่โดยชอบ?** ฟังดูแล้วมันง่ายเกินไป อยู่โดยชอบนี้ ที่จริงมันก็มีความหมายพิเศษของมัน **อยู่โดยชอบคือว่าอยู่โดยวิธีที่กิเลสจะไม่ได้กินอาหาร** หรืออยู่โดยวิธีที่กิเลสจะไม่ถูกปรุงขึ้นมานั่นเอง เพราะฉะนั้น จึงไม่มีอะไรอีกนอกจากว่าอยู่ด้วยจิตที่ว่างตลอดไป คือจิตที่มองเห็นโลกทั้งหมดโดยความเป็นของว่างและจิตไม่จับฉวยสิ่งใด โดยความเป็นตัวตนหรือของตน จะพูดจะคิด จะทำ จะขวนขวาย จะกิน จะใช้จะสอยอะไรก็ตาม ไม่มีความรู้สึกยึดมั่นถือมั่นสิ่งใดว่าเป็นตัวของตน แต่ทำไปด้วยสติสัมปชัญญะ ทำไปด้วยปัญญา ทำไปด้วยความรู้เท่าถึงการณ์ เป็นอยู่อย่างนี้เรียกว่าเป็นอยู่ชอบ คือเป็นอยู่ในลักษณะที่กิเลสไม่มีทางจะเกิด, กิเลส ไม่มีทางที่จะได้อาหาร หรือถ้าจะกล่าวเป็นระบุชื่อ อย่างเช่นอยู่ด้วยอริยมรรคมีองค์แปดอย่างนี้ ก็ได้เหมือนกันเรียกว่าเป็นอยู่ชอบ เพราะสิ่งที่เรียกว่า

สัมมาทิฏฐิ อันเป็นองค์ที่ ๑ ของอริยมรรค นั้นหมายถึงความรู้ความเข้าใจ ความเห็นแจ้งที่ถูกต้องว่าไม่มีอะไรที่ควรจะยึดถือ ฉะนั้นจึงทำให้การใฝ่ฝันหรือการอะไรต่าง ๆ เป็นไปในลักษณะที่ไม่ยึดถือทั้งนั้น เป็นอยู่ชอบอย่างนี้ กิเลสผอม ผ่ายผอมลงไปเองและหมดสิ้นไป คือไม่มีทางที่จะเกิด ไม่มีความเคยชินในการที่จะเกิด มันก็เกิดไม่ได้ สิ่งที่เรียกว่าอนุสัยนอนเนื่องในสันดานนั้นเป็นเพียงความเคยชินเท่านั้น แต่คนไม่รู้ก็คิดว่ากิเลสเป็นตัวเป็นตน กลายเป็นสัสสตทิฏฐิไปเลย ว่ากิเลสเป็นตัวเป็นตนนอนเนื่องอยู่ในสันดานนี้เป็นพวกสัสสตทิฏฐิ พวกที่มีความรู้ความเข้าใจตามหลักของพระพุทธเจ้าจะถือว่าสิ่งเหล่านี้จะเป็นตัวเป็นตนไม่ได้ มันมีเหตุผล มันเกิดตามเหตุตามปัจจัย แต่ทีนี้ความที่เกิดจนเคยชินยิ่งกว่าชิน จึงดูเป็นของประจำ คล้าย ๆ กับมีประจำอยู่ในสันดานที่ทำให้เข้าใจว่ามันนอนรออยู่ในสันดานตลอดเวลา ฉะนั้น ขอให้เข้าใจว่า สิ่งที่เรียกว่าอนุสัยนั้นเป็นเพียงความเคยชิน ชินอย่างยิ่ง ชินเหลือเกิน จึงได้ใช้คำว่าอนุสัย

๓๓. ปัญหาต่อไปว่า **เป็นพระอรหันต์ยากหรือง่าย ?** นี่คนแทบทั้งหมดตอบว่ายากเหลือแสน ไม่มีใครกล้าคิดกล้าพูดว่าง่าย นี้ขอให้ถือหลักอย่างเดียวกันอีกว่าอย่าตอบอะไรลงไปโดยส่วนเดียว ผู้ใดตอบอะไรลงไปโดยส่วนเดียว เช่นตอบว่ามีหรือไม่มี ตอบว่าง่ายหรือยากลงไปโดยส่วนเดียวอย่างนี้ไม่ถูก ไม่ใช่ผู้ที่ดำเนินตามพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ที่มีหลักแห่งเหตุแห่งปัจจัย ถ้าทำถูกหลักแห่งเหตุแห่งปัจจัยมันก็ง่าย ถ้าทำผิดหลักแห่งเหตุแห่งปัจจัยมันก็ยากเหลือแสนจริงเหมือนกัน ทีนี้ความที่คนเราเคยชินแต่เรื่องของกิเลสมันจึงปรากฏเป็นของยาก นี้ก็ต้องนึกถึงพระพุทธภาษิตที่ว่าอยู่โดยชอบเท่านั้นโลกไม่ว่างจากพระอรหันต์ อยู่โดยชอบนี้ไม่ยาก ไม่เหลือวิสัยอยู่โดยอุบายที่ปิดล้อมกิเลสไว้ไม่ให้ได้อาหาร เหมือนจะฆ่าเสือสักตัวหนึ่ง เราก็ล้อมไว้ไม่ให้กินอาหารมันก็ตายเอง ไม่จำเป็นที่จะต้องเข้าไปเผชิญกับเสือให้เสือมันกัดมันข่วนอย่างนี้เรียกว่าไม่เหลือวิสัยนั่นแหละเป็นอุบายวิธี และอยู่ในลักษณะที่จะทำได้ เพราะฉะนั้น การที่จะเป็นพระอรหันต์นั้น จะว่ายากก็ไม่ยาก จะว่าง่ายก็ไม่ง่าย แล้วแต่จะทำถูกหรือผิดวิธี แต่ถ้าถือตามพระพุทธภาษิตแล้วก็ไม่ยาก ขอให้อยู่โดยชอบ โลกก็ไม่ว่างจากพระอรหันต์

๓๔. ทีนี้ปัญหาที่ว่า **เราจะรู้จักพระอรหันต์ได้หรือไม่ ?** นี่ชอบถามกันมาก เช่นบางคนสงสัยว่าเราอาจจะไม่รู้จัก พระอรหันต์ที่กำลังมีอยู่ในโลกเวลานี้ก็มี ถ้าถามอย่างนี้คือถามว่าเราจะรู้จักพระอรหันต์ได้หรือไม่ ถ้าเดินมา ตอบว่าถ้าถึงบทที่จะไม่รู้หรือถึงคราวไม่รู้แล้วแม้แต่พระอรหันต์เอง พระอรหันต์ด้วยกันเอง ก็ไม่รู้จักกันว่าเป็นพระอรหันต์ มีคำกล่าวในจุลลวรรคอุทานเล่มที่ ๒๕ หน้า ๑๙๘ ว่าพระสารีบุตรไม่รู้ว่าพระลกุณฏกะภัททิยะ นี้เป็นพระอรหันต์ มัวพูดธรรมเพื่อความเป็นพระอรหันต์แก่พระลกุณฏกะภัททิยะเรื่อย นี่แสดงว่าพระสารีบุตรก็ไม่รู้ว่า พระลกุณฏกะภัททิยะ เป็นพระอรหันต์ ทีนี้ถ้าถึงคราวที่จะรู้แล้ว แม้พรหมในพรหมโลกที่ไม่ใช่เป็นพระอรหันต์ ก็ยังรู้ว่าใครตายอย่างนิพพาน ใครตายอย่างไม่นิพพาน เป็นผู้พยากรณ์ได้ นี้มีข้อความในอังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต เล่ม ๒๓ หน้า ๗๗ ฉะนั้น เมื่อถามว่าจะรู้จักพระอรหันต์ได้หรือไม่ ? จำเป็นต้องตอบว่า รู้ได้ก็ได้ ไม่อาจจะรู้ได้ก็ได้ มันแล้วแต่กรณีแม้เป็นพระอรหันต์กันเองก็ยังไม่รู้ก็มี ดังนั้นไม่ควรจะกล่าวตอบโดยส่วนเดียว ว่ารู้ได้หรือรู้ไม่ได้ เหมือนพวกอาจารย์ตามศาลาวัดที่ชอบพูดว่ารู้ได้บ้าง รู้ไม่ได้บ้าง

๓๕. ทีนี้ปัญหาต่อไปว่า **จะหาพบพระอรหันต์ได้ที่ไหนกัน ?** ก็ต้องหาพบพระอรหันต์ที่ความสิ้นไปแห่งกิเลส อย่ามัวไปหาตามป่า ตามวัด ตามถ้ำ ตามเขา ตามบ้าน ตามเมือง ตามสำนักวิปัสสนา จงไปค้นหาพระอรหันต์ได้ที่ความสิ้นไปแห่งกิเลส จงพิสูจน์หรือว่าค้น หรือทดลองอะไรก็ตามให้รู้ความสิ้นไปแห่งกิเลส ถ้าไม่มีทางก็ไม่ต้องค้นต้องหา รู้ของตัวก็แล้วกัน ถ้ามีความสิ้นไปแห่งกิเลสก็เป็นพระอรหันต์ นี่เป็นหลักกลาง ๆ ที่สุด ที่เราจะต้องถืออย่างนี้

๓๖. **พระอรหันต์เป็นฆราวาสไม่ได้ใช่หรือไม่ ?** นี้อย่าไปตอบโดยส่วนเดียวว่าได้หรือไม่ได้ จะต้องตอบว่า พระอรหันต์อยู่เหนือความเป็นฆราวาสและเหนือความเป็นบรรพชิตด้วย ฉะนั้น การที่พูดว่าเป็นพระอรหันต์แล้ว ต้องรีบออกบวชภายใน ๗ วัน มิฉะนั้นจะตาย นี้มันเป็นคำพูดของคนอวดดีในชั้นหลัง ในอรรถกถา ในฎีกา ในอะไรก็ตามใจ พระอรหันต์ต้องอยู่เหนือความเป็นฆราวาส และเหนือความเป็นบรรพชิตเสมอ ไม่มีใครจับพระอรหันต์ใส่ลงไปในความเป็นฆราวาสได้ และอยู่

เหนือความเป็นบรรพชิตด้วย ฉะนั้นอย่าไปพูดเรื่องพระอรหันต์อยู่บ้านเรือนได้หรือไม่ แม้จะจับให้อยู่แต่ในบ้านเรือน จับใส่ลงไปในบ้านเรือน มันก็ทำให้พระอรหันต์เป็นคนครองเรือนไม่ได้ ท่านอยู่เหนือความเป็นฆราวาส เหนือความเป็นบรรพชิตอย่างนี้

๓๗. ทีนี้ปัญหาที่ว่า **ทำไมผู้ฆ่าคนตายจึงเป็นพระอรหันต์?** นี้ตอบได้ง่ายนิดเดียว เพราะว่า สิ่งที่เรียกว่า "คน" นั้นและต้องฆ่าเสียก่อน แล้วจึงจะเป็น**พระอรหันต์ได้** ถ้าสิ่งที่เรียกว่า "คน" นั้นไม่ถูกฆ่าแล้ว ไม่มีทางเป็นพระอรหันต์ได้ คือจะต้องฆ่าความรู้สึกว่าคน ว่าตัว ว่าเรา ว่าเขา ว่าบุคคล เหล่านี้เสียก่อน คือไม่มีความรู้สึกยึดมั่นถือมั่นเป็นสัตว์ เป็นคนเป็นตัวเป็นตนอีกต่อไป นี้เรียกว่า "ฆ่าคน" หรือฆ่าสิ่งที่เรียกว่าคนเสียได้ก็เป็นพระอรหันต์ทันที ฉะนั้นจึงกล่าวว่าต้องฆ่าคนเสียก่อนจึงจะเป็นพระอรหันต์ได้ บางทีท่านก็กล่าวไว้ในที่บางแห่งยิ่งไปกว่านี้ว่าต้องฆ่าบิดามารดาเสียก่อนจึงจะเป็นพระอรหันต์ได้ บิดามารดาก็คือกิเลสที่ปรุงแต่งโดยเฉพาะ เช่น อวิชชา ตัณหา อุปาทาน หรือกรรมอะไรเหล่านี้ ที่ตั้งอยู่ในฐานะเหมือนบิดามารดา คือมันคลอดเราออกมา คลอดความรู้สึกว่า "คน" ออกมา ฉะนั้นต้องฆ่ามันเสีย คือต้องฆ่าบิดามารดาของคนนั้นเสียแล้วก็เป็นพระอรหันต์ได้ แม้ในเรื่องพระองคุลิมาล พระองคุลิมาลเป็นพระอรหันต์เพราะฆ่าคนเสียได้ เมื่อได้ฟังคำว่า *"หยุด"* ของพระพุทธเจ้าแล้วก็ท่านฟังถูกว่าหยุดนั้นหมายความว่าอะไร คนเขลา ๆ อธิบายว่าพระพุทธเจ้าหยุดนั้น คือหยุดฆ่าคน หยุดวิ่งฆ่าคนเหมือนองคุลิมาล เรียกว่าหยุด ส่วนองคุลิมาลยังเที่ยวฆ่าคนอยู่ เรียกว่าไม่หยุด อย่างนี้ไม่ถูก ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ฉันหยุดแล้ว คือว่าฉันหยุดเป็นคนแล้ว หยุดการเป็นคนเสียแล้ว ทีนี้พระองคุลิมาลก็ฟังถูกว่าหยุดการเป็นคนเสียแล้ว แล้วท่านก็หยุดความเป็นคน นี้ก็เรียกว่าพระองคุลิมาลฆ่าคนเสียได้ ฆ่าความรู้สึกว่าคนนี้เสียได้ พระองคุลิมาลก็เป็นพระอรหันต์ตามพระพุทธเจ้าเนื่องด้วยการฆ่าคนอย่างนี้เป็นต้น เพียงแต่คำว่า "หยุด" เท่านี้ก็ฟังกันไม่ถูกเสียแล้ว ฟังผิด แล้วอธิบายกันผิด พูดกันผิด สอนกันผิด มันก็ค้านกันเองอยู่ในตัว เพียงแต่หยุดไม่วิ่งไล่ฆ่าคน หรือหยุดเดินนี้จะเป็นพระอรหันต์ได้นี้ มันน่าหัวเราะ ฉะนั้น ต้อง

หยุดความเป็นคน ฆ่าอุปาทานว่าบุคคลตัวตนเราเขาเสียได้ จึงจะเป็นพระอรหันต์นี้ เรียกว่าฆ่า "คน" แล้วก็จะเป็นพระอรหันต์

๓๘. ทีนี้เราจะดูสิ่งที่เป็นปัญหาปลีกย่อย เพื่อจะช่วยให้เข้าใจปัญหาเหล่านี้ดีขึ้น เช่นจะตั้งปัญหาถามว่า **โลกนี้เต็มไปด้วยอะไร?** บางคนมองไปในลักษณะหนึ่งก็ตอบว่า โลกนี้เต็มไปด้วยความทุกข์ เช่นว่าทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นตั้งอยู่ ทุกข์เท่านั้นดับไป อย่างนี้มันก็เรียกว่าถูกเหมือนกัน แต่มันยังฟังยาก มันควรจะตอบอย่างที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า โลกนี้เต็มไปด้วยสิ่งที่ว่าง โลกนี้ว่างไม่มีอะไรที่เป็นตัวตนหรือเป็นคน ฉะนั้นอย่าไปดีใจที่เพียงแต่พูดว่าโลกนี้มีแต่ทุกข์เท่านั้นไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ทุกข์ นี้ว่าเป็นเพียงคำพูดที่ถูกต้องแล้ว. มันถูกเหมือนกันแต่ว่ามันมีทางกำกวมได้ เผลอเข้าก็ผิดได้เพราะว่าสิ่งเหล่านั้น ถ้าไม่ไปยึดถือแล้ว ไม่เป็นทุกข์ขอให้ฟังให้ดีว่าโลกก็ตาม อะไรก็ตาม ที่รวม ๆ กันแล้ว เรียกว่าโลกนี้มันไม่ได้เป็นทุกข์ หรือไม่เป็นทุกข์ต่อเมื่อไปยึดถือเข้าจึงจะเป็นทุกข์ ถ้าไม่ยึดถือแล้วไม่มีความทุกข์ ฉะนั้น จึงอาจจะพูดว่าชีวิตนี้เป็นทุกข์ หรือไม่เป็นทุกข์ พูดว่าชีวิตเป็นทุกข์นี้พูดตื้น ๆ ง่าย ๆ ไปทีก่อน. ชีวิตถูกยึดถือจึงจะเป็นทุกข์ ชีวิตไม่ถูกยึดถือก็ไม่เป็นทุกข์ ฉะนั้นชีวิตนี้มีแก่นสาร ไม่ใช่ไม่มีแก่นสาร ชอบพูดกันว่าชีวิตนี้ไม่มีแก่นสารนั้นก็เพราะไม่รู้จักทำให้มีแก่นสาร ถ้ารู้จักใช้ชีวิตนี้เป็นเครื่องช่วยให้รู้เรื่องโลก เรื่องเหตุให้เกิดโลก เรื่องความดับสนิทของโลก วิธีปฏิบัติให้ถึงความดับสนิทของโลกแล้ว ชีวิตนี้ก็มีแก่นสารคือเป็นที่ตั้งแห่งการศึกษาเป็นที่ตั้งแห่งการประพฤติปฏิบัติจนกระทั่งได้รับผลแห่งการปฏิบัติ และเป็นที่ตั้งแห่งการรู้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ คือนิพพาน ฉะนั้นถือว่าชีวิตนี้เป็นแก่นสารอะไรสำหรับคนโง่เขลาซึ่งไม่รู้จักใช้มัน นี่โลกนี้เต็มไปด้วยอะไรมองในแง่หนึ่งก็ว่า เต็มไปด้วยความทุกข์หรือเป็นทุกข์เท่านั้น แต่มองในแง่หนึ่งที่สูงขึ้นไปก็ว่าไม่ได้เป็นอะไรอย่างจะพูดว่ามีแต่สิ่งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ๆ นี้ก็เหมือนกัน ต่อ

เมื่อไปยึดถือเข้ามันจึงจะทุกข์ ถ้าไม่ยึดถือมันก็เป็นสิ่งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ดับไป ของมันเองอยู่เรื่อยไป ฉะนั้นเราต้องถือว่า ผู้ที่หลุดพ้นแล้วเป็นพระอรหันต์แล้ว ไม่ถือว่าสิ่งเหล่านี้เป็นทุกข์หรือเป็นสุข เบญจขันธ์ที่บริสุทธิ์ของพระอรหันต์ไม่กล่าวว่าเป็นทุกข์ ไม่มีใครกล่าวว่าเป็นทุกข์ มีแต่การไหลเวียนเปลี่ยนไปตามเหตุตามปัจจัยในส่วนของเบญจขันธ์นี่โลกนี้เต็มไปด้วยอะไร เต็มไปด้วยสิ่งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ดับไปก็ได้ ยึดถือเข้าเป็นทุกข์ ไม่ยึดถือก็ไม่เป็นทุกข์.

๓๙. **ถามว่า บุญอย่างไหนมีผลน้อย บุญอย่างไหนมีผลมาก ?** พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า บุญที่เป็นโอปธิกะมีค่าไม่ได้เสี้ยวที่ ๑๖ สิบหกครั้งของการเจริญเมตตา บุญที่เป็นโอปธิกะคือทำบุญเอาหน้า ทำบุญแลกวิมาน ทำบุญและสวรรค์ ทำบุญเพื่อเกิดสวยเกิดรวยทำบุญเพื่อได้ความสุขทางกามาวจรอย่างนี้ บุญนี้เป็นโอปธิกะ คือประกอบอยู่ด้วยอุปธิ อุปธิแปลว่าความยึดมั่นถือมั่น บุญที่ประกอบอยู่ด้วยความยึดมั่นถือนั่นนี้เป็นบุญเหมือนกันแต่มีค่าไม่ได้ ส่วนที่ ๑๖ สิบหกครั้งของการเจริญเมตตา. การเจริญเมตตานี้ คือมันไม่เห็นแก่ตัวตน มันเห็นแก่ผู้อื่นมีความรักผู้อื่นเป็นสากลคือเจริญเมตตา. บุญที่เกิดจากการเจริญเมตตานี้เป็นบุญที่มาก บุญโอปธิกะนั้นไม่ได้ส่วนที่ ๑๖ แบ่งเป็นสิบหกครั้งของการเจริญเมตตา (ขอได้ทราบว่าภาษาบาลีใช้สำนวนอย่างนี้เสมอไป เมื่อจะเปรียบเทียบอะไรที่มัน ผิดกันมากนักส่วนที่ ๑๖ แห่ง การแบ่ง ๑๖ ครั้ง: เช่นว่าเรามีอะไรอย่างหนึ่ง แบ่งออก ๑๖ ส่วนก่อน แล้วเอามาส่วนหนึ่ง ส่วนนั้นแบ่งออก ๑๖ ส่วนอีกที แล้วเอามาส่วนหนึ่ง ส่วนนั้นแบ่ง ๑๖ ส่วนอีกทีหนึ่ง แล้วเอามาส่วนหนึ่งแล้ว แล้วก็เอามาแบ่งดูอีก ทำอย่างนี้เรื่อยไปครบ ๑๖ ครั้ง นี้คือส่วนที่ ๑๖ แห่งการแบ่ง ๑๖ ครั้ง) บุญที่เป็นโอปธิกะเทียบแล้วไม่ได้ส่วนที่ ๑๖ แห่งการแบ่ง ๑๖ ครั้งของสิ่งนี้เรียกว่าเมตตา (อิติวุตตกะเล่ม ๒๕ หน้า ๒๔๔) ผู้ที่สนใจในเรื่องบุญนี้ลองไปคิดดู.

๔๐. **ที่ว่าบุญมากอยู่ที่ไหน ?** มีพระบาลีอยู่ในอังคุตตรนิกาย นวกนิบาต เล่ม ๒๓ หน้า ๔๐๖ ว่าเจริญอนิจจสัญญา เจริญอนิจจสัญญาชั่วเวลาดีดนิ้วทีเดียว

เจริญสำเร็จชั่วเวลาดีดนิ้วเดียวนี้ มีผลคือมีบุญมากกว่าเลี้ยงพระสงฆ์ทั้งหมดและมีพระพุทธเจ้าเองเป็นประมุข หมายความว่า ถ้าเราสามารถนิมนต์พระสงฆ์ทั้งหมดในพระพุทธศาสนารวมทั้งพระพุทธเจ้าเป็นประมุขแล้วเลี้ยงอาหาร ก็ยังได้บุญไม่เท่ากับเจริญอนิจจสัญญาสำเร็จชั่วเวลาลัดนิ้วมือ นี้ข้อแรกที่สุด จงดูความบริสุทธิ์ใจของพระพุทธเจ้าที่ท่านกล่าวมาอย่างนี้ นี่เป็นพระพุทธภาษิตที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกอย่างนี้ ทีนี้เราก็มองเห็นเป็นข้อแรกว่า แหม ! พระพุทธเจ้านี้น่าเลื่อมใสยิ่งกว่าน่าเลื่อมใสจนไม่รู้จะเลื่อมใสอย่างไร เพราะท่านมีความบริสุทธิ์ใจจนถึงกล้ากล่าวมาอย่างนี้ด้วยเอาพระองค์เองเข้าไปเป็นเครื่องวัดเครื่องเทียบ เพราะฉะนั้นมหากุศลนั้นและระวังให้ดี ๆ มหากุศลของบางคนตามศาลาวัด มันเป็นเรื่องกามาวจร มหากุศลที่แท้จริงควรจะเป็นอย่างที่พระพุทธเจ้าท่านว่า: เจริญอนิจจสัญญาลัดนิ้วเดียวยังดีกว่าการเลี้ยงพระแบบนี้.

๔๑. ทีนี้ถ้ามีปัญหาถามว่า **สุคติ สุคตินะอยู่ที่ไหนไปสุคติกันที่ไหน** ? มีข้อความที่เป็นพุทธภาษิตในอิติวุตตกะอีกเหมือนกันเล่ม ๒๕ หน้า ๒๘๙ กล่าวถึงเรื่องเทวดาจะตาย คือเทวดาจะจุติสิ้นบุญสิ้นอายุแล้วจะตายและต้องการจะไปสุคติแล้วค้นหาว่าจะไปสุคติที่ไหน ในที่สุดก็ตกลงว่าสุคติอยู่ที่มนุสสโลกนี้ เทวดาทั้งหลายก็อนุโมทนาว่าขอให้สำเร็จตามความต้องการ. ไปสุคติที่มนุสสโลก. คำว่าสุคติที่มนุสสโลกนี้ ก็หมายความว่าในโลกมนุษย์นี้มันมีภาวะแห่งอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาเห็นได้ง่ายกว่าในเทวโลก ในมนุสสโลกมีพระพุทธเจ้า ในมนุสสโลกมีพระอรหันต์ มีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์สมบูรณ์ ในเทวโลกดงแห่งกามารมณ์นั้น ไม่มีสิ่งเหล่านี้ เพราะฉะนั้นจึงมาสุคติที่มนุสสโลก แล้วเทวดาทั้งหลายก็อนุโมทนากันเป็นการใหญ่. นี่มันน่าหวั่นที่ว่ามนุษย์ที่นี่ต้องการจะไปสุคติที่เทวโลก ของใครผิดของใครถูกอย่างไร ก็ขอให้พิจารณาดู ว่าสุคติที่แท้จริงนั้นอยู่ที่ไหนและคนที่ลงทุนทำบุญให้ทานขายบ้านขายเรือน ไปสร้างอะไรที่วัด ต้องการสวรรค์วิมานในชาติหน้า ในเทวโลกเพื่อสุคติ มันเป็นอย่างไร

๔๒. ทีนี้ต่อไปถึงสิ่งที่เรียกว่าฤทธิ์ มีปัญหาที่จะตั้งขึ้นมาว่าสิ่งที่เรียกว่า **ฤทธิ์นี้น่าสนใจเพียงไร** ? จะพูดถึงสิ่งที่เรียกว่าฤทธิ์ก่อน คำว่าฤทธิ์นี้ก็คืออิทธิ สันสกฤต

เป็นฤทธิ์นี้ทีแรกทีเดียวก็เป็นคำธรรมดาที่เล็งถึงสิ่งที่มีสมรรถภาพ ช่วยให้เกิดความสำเร็จตามธรรมดาทั่ว ๆ ไปนี้ สิ่งใดมีสมรรถภาพช่วยให้เกิดความสำเร็จ สิ่งนั้นเรียกว่าฤทธิ์ ทีนี้ต่อมามันขยายขึ้นไปถึงความสำเร็จในทางน่าอัศจรรย์เป็นปาฏิหาริย์ จนกระทั่งไปพบฤทธิ์ ชนิดที่เป็นเรื่องทางนามธรรมล้วน ๆ ขึ้นมา เพราะว่าเมื่อเป็นนามธรรมนี่มันจึงมีทางที่จะปรุงแต่งหรือปรับปรุงให้มันไปได้ไกล ให้มีความน่าอัศจรรย์ได้ไกลว่าเรื่องที่เป็นวัตถุ เหมือนอย่างว่าเรามีเครื่องทุ่นแรง สมัยนี้เรามีรถแทรคเตอร์ ทำงานครู่เดียวก็ทำถนนได้มากมาย มันก็เรียกว่าฤทธิ์เหมือนกัน แต่มันเป็นเรื่องทางวัตถุ คือความน่าอัศจรรย์มันเป็นอีกอย่างหนึ่ง, ทีนี้เรื่องทางจิตใจ ทางนามธรรมที่ไม่เกี่ยวกับวัตถุนั้น มันก็เป็นไปแต่ในทางจิตใจ ฝึกกันจนสามารถทำให้ผู้อื่นรู้สึกได้ตามที่ผู้แสดงฤทธิ์ต้องการให้รู้สึก จนสามารถบังคับให้เขาได้เห็นภาพด้วยตาเหมือนที่เราต้องการให้เห็น ให้เขาได้ยินเสียงด้วยหูประจักษ์ชัดเหมือนที่เราต้องการให้ได้ยิน ให้เขาได้กลิ่นทางจมูกเหมือนที่เราต้องการให้เขาได้กลิ่น ต้องการให้เขารู้สึกที่ลิ้นหรือรสที่กินเข้าไปนี่เหมือนกับรู้สึกทางลิ้นจริง ๆ สัมผัสทางผิวหนังนิ่มนวลกระด้างอะไร ก็ให้รู้สึกเหมือนกัน กระทั่งให้รู้สึกทางจิตใจให้กลัว ให้รัก ให้อะไรก็ได้ โดยที่ผู้นั้นไม่รู้สึกตัว มันจึงสำเร็จประโยชน์อย่างยิ่ง น่าอัศจรรย์อย่างยิ่ง. แต่เรื่องทางจิตใจอย่างนี้ไม่สำเร็จเป็นวัตถุเพราะฉะนั้น จึงไม่สามารถจะเนรมิตวัตถุแท้ ๆ ขึ้นมาสำหรับใช้ให้สำเร็จประโยชน์ได้ เช่นว่าจะเนรมิตกุฏิวิหารอยู่เอง จะเนรมิตข้าวปลาอาหารขึ้นไว้ให้บริบูรณ์ไม่ต้องเดือดร้อนอย่างนี้ก็เป็นไปไม่ได้ มันชั่วเวลาที่แสดงฤทธิ์เท่านั้น สิ่งเหล่านี้ปรากฏอยู่หรือรู้สึกอยู่ ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หลังจากนั้นก็ไม่ปรากฏ ฉะนั้นจึงไม่สามารถที่จะสร้างกุฏิวิหารอยู่เอง ต้องมีคฤหบดีสร้างถวายเป็นพระเชตวันเป็นเวฬุวันเป็นอะไรก็สุดแท้ และบางคราวพระพุทธเจ้าก็อดอาหาร เพราะทุพภิกขภัยต้องฉันข้าวตากเลี้ยงม้าวันละฟายมือ อย่างนี้ก็มี (เป็นพระไตรปิฎกเล่มแรกเปิดดู ตอนวินัยปิฎก) นี่ก็แปลว่าเรื่องทางวัตถุกับเรื่องทางจิตใจนั้นมันคนละเรื่อง สามารถจะแสดงฤทธิ์ได้ด้วยกันทั้ง

สองฝ่าย พระพุทธเจ้าก็ไม่ได้ปฏิเสธเรื่องฤทธิ์ทางจิตใจ แต่ทรงขยะแขยงที่จะแสดงฤทธิ์ในทางจิตใจชนิดนั้น เพราะเป็นมายาเท่านั้นเอง ฉะนั้นจึงห้ามมิให้ภิกษุแสดงและพระองค์ก็ไม่ทรงแสดงเราไม่พบในบาลีพระไตรปิฎก ว่าพระพุทธเจ้าแสดงฤทธิ์แต่พบว่าในอรรถกถา เช่นอรรถกถาธรรมบทและหนังสือรุ่นหลังมีพระพุทธเจ้าแสดงฤทธิ์ เราจึงไม่ค่อยจะเชื่อ หรือว่าเราไม่มีความจำเป็นที่จะต้องไปวินิจฉัยเรื่องนี้ว่าจริงหรือไม่จริง.

ทีนี้พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าฤทธิ์ต่าง ๆ ที่แสดงกันด้วยอิทธิวิธี เหาะเหิรหายตัว หรือนิรมิตนั่นนิรมิตนี่ มีหูทิพย์อะไรเหล่านี้. ทั้งหมดนี้เรียกว่าเป็นฤทธิ์ชนิดที่เป็นสาสวา อุปาธิกา สาสวา คือประกอบด้วยอาสวะหมายความว่าต้องทำด้วยจิตที่ยึดมั่นถือมั่น หรือเป็นไปเพื่อความยึดมั่นถือมั่นอย่างนี้เรียกว่าสาสวา, อุปธิกานี้ก็เป็นไปเพื่ออุปธิ เป็นไปกับด้วยอาสวะ เป็นไปกับด้วยอุปธิ อุปธิแปลว่า ความยึดมั่นถือมั่น เป็นฤทธิ์ที่เป็นไปเพื่อความยึดมั่นถือมั่น เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่นกระทำด้วยจิตที่ยึดมั่นถือมั่น ฤทธิ์ประเภทนี้เป็นสาสวาเป็นอุปธิกา ทีนี้ขอให้สนใจฤทธิ์ประเภทที่ ๒ ที่เรียกว่า อนาสวา อนุปฺปธิกา นั้นคือการบังคับจิตของตนเองได้ตามประสงค์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งยกตัวอย่างไว้ในเรื่องปฏิกูล ให้เห็นสิ่งปฏิกูลโดยความเป็นปฏิกูลโดยเห็นสิ่งไม่ปฏิกูลโดยความเป็นปฏิกูล เห็นทั้งหมดโดยความเป็นปฏิกูล เห็นทั้งหมดโดยความไม่ปฏิกูล เห็นทั้งหมดโดยไม่มีอะไรเลย นี่โดยไม่เป็นปฏิกูลและไม่เป็นทั้งปฏิกูล. นี่ก็เป็นตัวอย่างอันหนึ่งที่แสดงว่าสามารถบังคับจิตใจได้สำเร็จจนกระทั่งมีสติสัมปชัญญะและอุเบกขาอยู่ได้ในที่เฉพาะหน้าแห่งอารมณ์คือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัสที่มาปรุงแต่ง จิต มีสัมปชัญญะ มีอุเบกขาอยู่ได้นี่คือฤทธิ์ และเป็นฤทธิ์ประเภทอนาสวาไม่มีอาสวะอนุปฺปธิกาไม่มีอุปธิ ไม่เศร้าหมองไม่ยึดมั่นไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น. นี่สิ่งที่เรียกว่าฤทธิ์ มีอยู่อย่างไร และน่าสนใจอย่างไร. ถ้าเปรียบเทียบกับอีกอย่างหนึ่งว่าฤทธิ์ที่จะแสดงกันจริง ๆ เพื่อให้เกิดอิทธิปาฏิหาริย์ประเภทสาสวาอุปธิกานั้นก็ยังทำยากมีการปฏิบัติมากเป็น System

ใหญ่ ทำได้แต่เพียงบางคนไม่กี่คน นี้ก็เรียกว่ากระทำได้จริง แต่มีชนิดที่ไม่ทำได้จริงก็เป็นเรื่องหลอกลวงเล่นกลได้สนิท เป็นพวกมายาวิก็มีอยู่พวกหนึ่งเหมือนกัน ในบาลีก็มีกล่าวถึงมนต์ชื่อมณิกาอะไรต่าง ๆ เป็นพวกเล่นกล แสดงปรากฏการณ์ได้เหมือนกับฤทธิ์จริง ๆ เหมือนกันก็มี แต่ล้วนแต่ฝึกยากลำบากทั้งนั้น. ส่วนฤทธิ์ที่เป็นอนาสวาอนุปปริกากลับอยู่ในวิสัยที่คนทุกคนควรจะทำได้ มันน่าคิดไปในส่วนนี้ที่นี่เราไปสนใจในฤทธิ์ส่วนที่ไม่อาจจะทำได้ ฤทธิ์ส่วนที่ควรจะทำได้และมีประโยชน์ที่สุดเราก็ไม่สนใจ แต่เราก็ยังชอบในสิ่งที่เรียกว่าฤทธิ์อยู่ดี. นี้ขอให้คิดกันดูเสียใหม่.

๔๓. ทีนี้อาตมาจะได้กล่าวถึงหัวข้อ ที่ว่า **สุขทุกข์เกิดมาจากอะไร** ? หรือความทุกข์เกิดมาจากอะไร ? จะพูดกันว่าสุขทุกข์เกิดมาจากกรรมแต่หนหลัง นี้เป็นคำตอบที่ถูกน้อยที่สุด เพราะว่าทุกข์เป็นสิ่งที่มาจากเหตุจากปัจจัย ทีนี้เหตุปัจจัยนั้นมีหลายแบบหลายชนิดหลายอย่างหลาย วิชาก็เป็นเหตุ ตัณหาก็เป็นเหตุ อุปาทานก็เป็นเหตุ กรรมก็เป็นเหตุ เป็นปัจจัยด้วยกันทั้งนั้น ทีนี้ที่ว่ามาจากกรรมนี้ มันน่าจะนึกถึงกรรมใหม่ ๆ ในปัจจุบันชาตินี้นึกถึงอวิชชา ตัณหา อุปาทานใหม่ ๆ ในปัจจุบันชาตินี้ว่านี้เป็นตัวการแห่งทุกข์เป็นตัวเหตุให้เกิดทุกข์ ควรจะนึกว่ากรรมเก่านั้นสู้กรรมใหม่ไม่ได้เพราะว่าเราสามารถสร้างกรรมใหม่ คือกรรมที่ ๓ เพื่อเลิกล้างกรรมเก่าเสีย เพราะว่ากรรมเก่านั้นมีแต่กรรมดี กรรมชั่ว เท่านั้นเอง ไม่มีอะไรมากกว่านั้น. ทีนี้กรรมใหม่นี้เรามีกรรมที่ ๓ คืออริยมรรค เมื่อเราทำขึ้นมามันระงับกรรมที่ ๑ ที่ ๒ ถ้าทำถึงที่สุด คือหมดกิเลสแล้ว กรรมใหม่คืออริยมรรคนี้ก็ระงับกรรมเก่าทั้งดีทั้งชั่วเสียได้ ฉะนั้นจึงเรียกว่ากรรมเก่านี้มันสู้กรรมใหม่ไม่ได้ เพราะกรรมใหม่มันเป็นกรรมที่ ๓ ส่วนกรรมเก่ามันเป็นเพียงกรรมที่ ๑ ที่ ๒ เท่านั้น ฉะนั้นเราจงสนใจในสิ่งที่เรียกว่าอริยมรรคอย่างได้กล่าวมาแต่ทีแรกว่าถ้าปฏิบัติตามธรรมดาเป็นอย่างไร ถ้าปฏิบัติตามทางลัดเป็นอย่างไร, ปฏิบัติตามทางลัดก็คือ มุ่งตรงไปยังการพิจารณาเพื่อทำลายความยึดมั่น ว่าตัวตนว่าของตน กรรมนั้นแหละจะเป็นกรรมใหม่ที่รุนแรงที่สุด ที่เกิดขึ้นขึ้นแล้วจะคมกริบสามารถจะทำลายกรรมเก่าที่มากมายยืดยาวได้ ความทุกข์มันเกิด

จากกรรมใหม่ ๆ คืออวิชชา ตัณหา อุปาทานใหม่ ๆ หยก ๆ วันนี้ที่เกิดขึ้นเพราะการเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส เมื่อวาน เมื่อวานซืนนี้เอง ฉะนั้นเราก็ต้องสร้างกรรมใหม่หยก ๆ เหมือนกันมาทำลายมันถึงจะได้ ถ้าไปมัวหลงว่าเป็นกรรมเก่า แล้วกรรมเก่ามันก็มีเหตุของมันที่ถอยหลังจากนั้นไปอีก แล้วเราจะไปตัดมันได้อย่างไร ฉะนั้นจึงสู้มารู้เรื่องกรรมใหม่คือกรรมที่สามนี้ ไม่ได้จะระงับกรรมเก่าเสียได้สิ้นเชิง.

๔๔. เรื่องนี้เป็นเหตุให้เกิดปัญหาถามว่า **เราควรจะดับทุกข์ที่ไหน ?** เราต้องไม่ดับทุกข์ที่วัด ที่ป่า ที่บ้าน ที่ภูเขาต้องดับทุกข์ที่เหตุของทุกข์นั่นเอง ฉะนั้นเราจึงต้องพิจารณาให้รู้ว่าความทุกข์ที่เกิดอยู่แก่เราเป็นประจำวันนี้คืออย่างไร มาจากเหตุอะไร แล้วก็ต้องตัดต้นเหตุนั้นโดยเฉพาะ ส่วนทุกข์ที่แล้วไปแต่หนหลังเมื่อวานนี้มันจะมาอีกไม่ได้ มันเลิกกันไปแล้ว แต่ทุกข์ที่มันจะเกิดวันนี้หรือเวลานี้ มันมีปัญหา ทุกข์พรุ่งนี้ก็ยังไม่มีปัญหา เพราะว่ามันยังไม่เกิดเป็นปัญหาอะไร แต่ทุกข์ที่กำลังเกิดอยู่นี้จะต้องดับ แล้วจะดับที่ไหน ? ก็ต้องดับที่เหตุของมัน ฉะนั้นต้องศึกษาจนให้รู้ ตามที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า เมื่อชื่อว่าความทุกข์แล้ว เกิดมาจากความยึดมั่นทั้งนั้น ความเกิด ความแก่ ความตายเป็นทุกข์นี้ พูดโดยโวหารที่กำกวมเข้าใจผิดได้ ความเกิดไม่เป็นทุกข์ ความแก่ไม่เป็นทุกข์ ความตายไม่เป็นทุกข์ ถ้าหากว่า ไม่ยึดมั่นว่าเป็นความเกิดของเรา ความแก่ของเรา ความตายของเรา เดี๋ยวนี้ เรายึดมั่นพร้อมเสร็จไปไปในตัวความเกิด แก่ เจ็บ ตาย นั้นว่าของเรา ถ้าไม่ยึด ก็ไม่เป็นทุกข์ มันเป็นเพียงการการเปลี่ยนแปลงของสังขารเท่านั้นเอง: สังขารเปลี่ยนแปลงอย่างนั้นเรียกว่าความเกิดสังขารเปลี่ยนแปลงอย่างนั้นเรียกว่าความเกิด สังขารเปลี่ยนแปลงอย่างนั้นเรียกว่าความแก่ สังขารเปลี่ยนแปลงอย่างนั้นเรียกว่าความตายเป็นต้น แต่เราไม่เห็นว่าเป็นสังขารเปลี่ยนแปลง เราเห็นเป็นตัวความเกิดและยังว่าเป็นความเกิดของเราด้วย ความแก่ของเราด้ว ความตายของเราด้วย นี่มันมายาหลายซับหลายซ้อน เพราะว่าตัวเราก็เป็นมายาแล้ว แล้วก็เห็นความเปลี่ยนแปลงของสังขารว่าความเกิดก็เป็นมายาอีก เห็นความเปลี่ยนแปลงของสังขารถ้าเห็นว่าเป็นเพียงความเปลี่ยนแปลงของสังขาร ความเกิด ความ

แก่ ความตาย ก็หายไป พร้อมกับตัวเราก็หายไป คือไม่มีตัวเรา ฉะนั้นอาการอย่างนั้นไม่เป็นทุกข์ ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์นี้คนจำนวนมากที่สุดหรือแทบทั้งหมดเข้าใจผิด ชี้ระบุไปที่อาการเกิด อาการแก่ อาการตายเป็นทุกข์ อธิบายกันไม่ได้ ก็มีอธิบายอ้อมแอ้มอ้อแอ้ไปอย่างนั้นอย่างนี้ก็มี เพราะลืมคำที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา, ทุกฺขา ตอนสุดท้ายเมื่อได้กล่าวอย่างอย่างนั้นหมดแล้ว พระพุทธเจ้าสรุปว่า สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา โดยสรุปแล้ว เบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน นั่นแหละเป็นตัวทุกข์ เบญจขันธ์คือร่างกายจิตใจที่นี่รวมเรียกว่า คน ๆ หนึ่งนี้ ถ้ามีอุปาทานในสิ่งใดอยู่ว่าเรา ของเรา เบญจขันธ์นั้นเป็นตัวทุกข์มันหนักอยู่ที่เบญจขันธ์นั้น มันทุกข์ขึ้นเบญจขันธ์นั้น มันเร่าร้อนอยู่ในเบญจขันธ์นั้น ฉะนั้นจึงว่าเบญจขันธ์ที่กำลังประกอบอยู่ด้วยอุปาทานนั่นแหละเป็นตัวทุกข์ ทีนี้สมมุติเบญจขันธ์นี้อยู่ในสภาพที่เรียกว่าความแก่แต่ถ้าจิตใจนี้มันไม่ยึดถือนี่ว่าความแก่ และไม่ยึดถือว่าความแก่นี้เป็นของเรา มันก็ไม่เป็นทุกข์ ดังนั้นจิตใจที่เห็นว่ารูปก็เป็นของว่าง เวทนาก็ว่าง สัญญาก็ว่าง สังขารก็ว่าง วิญญาณก็ว่าง อาการปรุงแต่งไหลเวียนก็ว่าง อะไรก็ว่าง มันไม่มีทางที่จะเป็นทุกข์ได้ นี้คือเบญจขันธ์บริสุทธิ์ เบญจขันธ์ที่ไม่ประกอบไปด้วยอุปาทาน เช่นเบญจขันธ์ของพระอรหันต์ ที่เราสมมุติเรียกว่าเบญจขันธ์ของพระอรหันต์ (ที่จริงพระอรหันต์จะเป็นเจ้าของเบญจขันธ์ไม่ได้ เราเพ่งเล็งถึงว่าขันธ์ ๕ ที่กำลังเป็นที่รองรับคุณธรรมแห่งความเป็นพระอรหันต์นั้น จิตใจชนิดนั้นไม่ได้ยึดขันธ์ส่วนไหน ว่าเป็นของเราโดยสมมุติเรียกว่าเบญจขันธ์อันบริสุทธิ์ ของพระอรหันต์) ฉะนั้นจึงว่า ดับทุกข์ที่ไหน ต้องดับที่เหตุของความทุกข์ คือความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดนั่นเอง. ทุกข์เพราะยึดมั่นถือมั่นในเงินทอง ก็ต้องดับที่ความยึดมั่นถือมั่นนั้น ทุกข์เพราะยึดมั่นถือมั่นในอำนาจวาสนาเกียรติยศ ชื่อเสียงก็ต้องดับที่ความยึดมั่นถือมั่นนั้น แล้วเงินทองอำนาจวาสนาก็ไม่เป็นทุกข์เอง ฉะนั้นรวมความว่าเหตุเกิดที่ไหนให้ดับที่นั้น ภาษานักธรรมะโบราณเขาว่า ขึ้นทางไหนให้ลงทางนั้น.

๙๕. ทีนี้อาตมาอยากจะกล่าวถึงปัญหาข้อต่อไปว่า **ที่เรียกว่า รู้จริง รู้จริงนั้นต้องรู้ถึงขนาดไหน**? ขอตักเตือน ขอร้องนักศึกษาและนิสิตโดยเฉพาะว่า จงฟังคำนี้ของพระพุทธเจ้า ที่อาตมาจะนำมากล่าวให้ฟังว่าที่ว่ารู้จริงนั้น ต้องรู้ถึงขนาดไหน เราจะรู้จริงในสิ่งใด พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าต้องรู้ในลักษณะ ๕ อย่างนี้ โดยตั้งปัญหาเกี่ยวกับสิ่งนั้นว่า:

— สิ่งนั้นมีลักษณะ หรือมีปรากฏการณ์อย่างไร ?

— สิ่งนั้นมันเกิดจากอะไร ?

— แล้ว อัสสาทะ คือความยั่วยวนของสิ่งนั้น ความอร่อย ความมีเสน่ห์ของสิ่งนั้น คืออะไร ?

— อาทีนวะ คือโทษอันร้ายกาจ พิษสงอันร้ายกาจเลวทรามที่มันซ่อนเร้นไว้คืออะไร ?

— นิสสรณะ คืออุบายที่เราจะเอาชนะมันได้คืออะไร อุบายเป็นเครื่องออกไปได้จากอำนาจของสิ่งเหล่านี้ คืออะไร ?

อันแรกคือลักษณะมันเป็นอย่างไร อันที่ ๒ สมุทัยที่เกิดของมันคืออะไร อันที่ ๓ อัสสาทะคือเสน่ห์ของมันเป็นอย่างไร, อันที่ ๔ อาทีนวะคือพิษสงอันร้ายกาจของมันเป็นอย่างไร, อันที่ ๕ นิสสรณะ อุบายที่จะออกไปจากอำนาจของสิ่งเหล่านั้นคืออะไร, รวมเป็น ๕ อย่าง ถ้าท่านศึกษาสิ่งใด ในลักษณะนี้ แล้วท่านจะชนะสิ่งเหล่านี้ เดี๋ยวนี้เราศึกษากันถึงขั้นมหาวิทยาลัย หรือบรมมหาวิทยาลัยหรืออะไรก็ตามใจ ไม่ศึกษาไปในลักษณะเหล่านี้ จึงพ่ายแพ้แก่สิ่งเหล่านี้ คือโลก, ถ้าเราศึกษาโลกในลักษณะ ๕ ประการนี้แล้วก็ไม่มีทางที่จะพ่ายแพ้ต่อโลก, ฉะนั้นจงระวังให้ดีว่า สถาบันการศึกษาในโลกนี้ศึกษาไปทำไมกัน ศึกษาเพื่อประโยชน์อะไรในที่สุด แต่ถ้าศึกษาเพื่อจะสร้างสันติภาพให้แก่โลกแล้วจงระวังให้ดี มันจะไม่สำเร็จประโยชน์อะไรเลย ถ้าไม่ศึกษาตามหลักของพระอริยเจ้าของพระพุทธเจ้าอย่างที่กล่าวนี้. สิ่งที่เรียกว่าอัสสาทะนี้คงจะไม่เคยได้ยินกันนัก แต่มันมีมากเต็มไปหมดพระไตรปิฎก. อัสสาทะ อาทีนวะ นิสสรณะ ๓ คำนี้

ไม่ค่อยปรากฏแก่สายตาหรือแก่หูของพวกเรานัก แต่ขอให้จำไว้ว่าอันนี้เป็นคำที่มีมากในพระไตรปิฎก ในเมื่อพระพุทธเจ้าจะต้องการให้รู้สิ่งใด ๆ เมื่อสอนหรือเมื่อเตือนให้รู้สิ่งใด ๆ ท่านสอนอย่างนี้บางทีท่านลัดเอาแต่ ๓ อย่างข้างปลาย **อัสสาทะเสน่ห์ของมันอย่างไร อาทีนวะพิษสงของมันเป็นอย่างไร สิ่งนั้นมีทั้งเสน่ห์และพิษสง นิสสรณะอุบายฉลาดที่เอาชนะมันไว้เป็นอย่างไร** อย่างว่ามีเบ็ดหุ้มด้วยเหยื่อแขวนไว้ที่นั้นมันมีอัสสาทะ คือความเป็นเหยื่อที่น่ากินหลอกปลาให้กินส่วนนี้เรียกว่าอัสสาทะ ความเป็นเหยื่อของมัน ทีนี้เบ็ดนั้น คือตัวอาทีนวะ คือพิษสงโทษอันร้ายกาจที่มันซ่อนอยู่ข้างในเหยื่อ ทีนี้นิสสรณะ อุบายที่จะชนะนี้ ปลาตัวนั้นต้องมีวิธีกินเหยื่อโดยไม่ติดเบ็ด สิ่งที่เรียกว่าเหยื่อก็เลยกลายเป็นอาหารไป ไม่มีความหมายเป็นเหยื่ออีกต่อไป มีความหมายเป็นอาหารที่ปลาตัวนั้นได้กินเข้าไปได้สบายแล้วไม่ต้องติดเบ็ดด้วย ฉะนั้นเราจงดูโลกนี้ในลักษณะอย่างนี้เสมอไป. โลกนี้เหลี่ยมหนึ่งมันมีอัสสาทะคือเหยื่อที่ล่อคนให้หลง ๆ ไม่สร่าง ไม่ลืมหู ไม่ลืมตา แล้วมันก็กินเบ็ดอยู่ข้างใน คนที่ติดโลกออกไปไม่ได้แล้วก็จมอยู่ในโลกคือความทุกข์ ทีนี้พระอริยเจ้าท่านมองเห็นว่า อัสสาทะเป็นอย่างนี้ อาทีนวะเป็นอย่างนี้ นิสสรณะเป็นอย่างนี้ ท่านก็อยู่ในโลก กินเหยื่อในโลกเหยื่อก็กลายเป็นอาหารไปแล้วไม่ติดเบ็ด หรือว่าท่านจะรู้จนถึงกับว่าลักษณะของมันเป็นอย่างไร, สมุทัยต้นเหตุของมันเป็นอย่างไร, อัสสาทะมันเป็นอย่างไร, อาทีนวะมันเป็นอย่างไร, นิสสรณะเป็นอย่างไร, ทั้ง ๕ นี้ก็ได้เหมือนกัน ก็ยิ่งละเอียดออกไปนี่คือลักษณะที่จะรู้สิ่งใดต้องเรียนให้รู้ครบถ้วน ๕ ประการนี้ หรืออย่างน้อยเพียง ๓ ประการหลัง เราจะทำอะไร จะเกี่ยวข้องกับสิ่งใดแม้จะศึกษาเล่าเรียนอะไร ก็จงพิจารณาโดยหลักเกณฑ์อย่างนี้เราจะรู้จักเลือก เราจะได้รับประโยชน์มากที่สุด เพราะความรู้อันนี้ นี่เรียกว่ารู้จริง โดยอาศัยความรู้นี้จะเป็นการง่ายในการที่จะปฏิบัติธรรมเพื่อละกิเลส เรามองดูโลกในลักษณะอย่างนี้แล้ว **จะเห็นว่ามันเต็มไปด้วยอัสสาทะเสน่ห์ล่ออยู่ข้างหน้าอาทีนวะอยู่ข้างใน และก็รู้ว่านี่เป็นความคดโกง เป็นกลโกงเป็นเรื่องมายาหลอกลวงก็เลยไม่ติดเหยื่อในโลก;** ไม่หลงเหยื่อในโลก จิตที่ประกอบด้วยปัญญาจะมองเห็น รูป

รส กลิ่น เสียง สัมผัสธรรมารมณ์หกประการนี้ในลักษณะอย่างถูกต้อง อย่างนี้เสมอไป ฉะนั้น โลกหรืออารมณ์หกประการนี้ ก็ไม่สามารถจะครอบงำจิตใจ ไม่สามารถจะชนะจิตใจหรือปรุงแต่งจิตใจให้เกิดตัณหาอุปาทาน เป็นตัวเป็นตนอะไรขึ้นมา เราก็มีความว่างอยู่ได้ตามปกติ ในที่สุดสิ่งที่เรียกว่าการปฏิบัติธรรมเพื่อก้าวไปสู่นิพพานนั้น ก็เป็นของที่ไม่เหลือวิสัย.

๔๖. ทีนี้จะตั้งปัญหาต่อไปว่า **อย่างไรเรียกว่าถึงกระแสแห่งนิพพาน ?** ขอให้ระลึกถึงคำว่านิพพาน ในลักษณะอย่างที่กล่าวมาแล้ว คือในลักษณะที่เห็นว่าเป็นสิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้เสมอไป ถ้าเกิดมาทีหนึ่งไม่รู้จักสิ่งที่เรียกว่านิพพาน หรือไม่ได้ชิมลองแม้แต่รสของนิพพานนี้ก็เรียกว่าเสียทีที่เกิดมา ทีนี้กระแสของนิพพานนั้นหมายความว่ามันมีแนวอยู่อันหนึ่ง ซึ่งถึงขนาดที่รับประกันได้ว่า มีแต่จะไหลเอียงไปทางนิพพานหรือทางดับทุกข์ ไม่ย้อนกลับไปทางทุกข์ หรือทางอบายอีกต่อไป เราเรียกแนวนี้ว่า "กระแส" ผู้ที่แรกถึงกระแสก็คือพระโสดาบัน พระโสดาบันยังไม่ถึงนิพพานโดยสมบูรณ์ ถึงนิพพานประเภททิฏฐธรรมนิพพาน หรือตทังคนิพพานหรืออะไรไปตามเรื่องของท่าน แต่ว่าถึงกระแสแห่งนิพพานอันแท้จริง คือว่าจะไม่กลับไปหลงอัสสาทะ อาทีนวะอะไรในโลกอีกต่อไป โลกจะหลอกลวงท่านไม่ได้อีกต่อไป แต่มิได้หมายความว่าท่านละการติดต่อกับโลก หรือแม้แต่การบริโภคกามารมณ์เป็นต้นได้ แต่ว่าจิตใจนั้นมองเห็นสิ่งเหล่านี้ว่าเป็นของยึดมั่นถือมั่นไม่ได้เต็มที่ และแน่ใจต่อการที่จะไม่ยึดมั่นถือมั่น แม้ว่ายังจะต้องยึดมั่นถือมั่นอยู่ในความพลั้งเผลอบางคราว ข้อนี้ขอให้สังเกตลำดับของอนุสัยหรือสัญโยชน์ ๑๐ ประการ จะต้องละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ๓ ประการนี้ก่อนจึงจะเป็นพระโสดาบัน ละสักกายทิฏฐินี้คือละโมหะชนิดหนึ่ง ละวิจิกิจฉานี้คือละโมหะชนิดหนึ่ง ละสีลัพพตปรามาสก็คือ ละโมหะชนิดหนึ่ง กามราคะยังไม่ได้ละเลย; พระสกิทาคามีก็ยังไม่ได้ละเลย; นี้ก็แปลว่าท่านยังไม่อาจจะละกามราคะ แต่ท่านไม่ตกหลุมของกามราคะเท่านั้น แม้ท่านจะเกี่ยวข้องหรือบริโภคกามคุณก็ด้วยสติสัมปชัญญะ ตามแบบของพระอริยเจ้า แต่อย่าลืมว่าท่านละสักกายทิฏฐิ

วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาสได้นั่นแหละคืออาการที่ท่านถึงกระแสของพระนิพพาน และแน่นอนต่อนิพพาน ฉะนั้นจึงเป็นเรื่องของการละความโง่ อย่าลืมว่าละความโง่ก่อนการละกามราคะ กามราคะยังไม่ใช่ปัญหาร้ายกาจ ปัญหาหรือศัตรูอันร้ายกาจหรือที่น่าหวาดเสียวคือโมหะ มีบาลีแห่งหนึ่งว่าสิ่งที่เหม็นคาวที่สุดนั้น คือมานะการยึดถือตัวตน พระพุทธเจ้าท่านไม่ได้ระบุว่ากามคุณเป็นสิ่งที่มีกลิ่นเหม็นคาวที่สุด กลับไประบุเรื่องโมหะชนิดที่เป็นเรื่องถือตัวถือตนนี้ เรามักจะเข้าใจกันมากเกินขอบเขตดีเกินไปที่จะเกณฑ์ให้พระโสดาบันละการเกี่ยวข้องกับกามารมณ์ เมื่อมีหลักเกณฑ์อันนี้ผิด มันก็ผิดไปหมด มันไม่มีทางที่จะปรับเข้ากันได้ ฉะนั้น จึงจำเป็นจะต้องรู้ว่า แรกถึงกระแสแห่งพระนิพพานนั้นเป็นอย่างไร ยังไม่ละกามราคะ แต่ต้องละความโง่ก่อน

สักกายทิฏฐิ ได้แก่ความเห็นแก่ตน ความเห็นแก่ตนในระดับธรรมดาสามัญทั่วไป นี้ก็เพราะไม่เห็นความว่างแม้แต่อย่างหยาบ ๆ มีจิตวุ่นไม่ว่างเหมือนกัน มันจึงมีสักกายทิฏฐิ ฉะนั้น เราจะต้องละสักกายทิฏฐิ ในลักษณะที่มันไม่เกิดอีกจึงจะเป็นพระโสดาบัน ตามธรรมดามันก็เกิด ๆ ดับ ๆ วันหนึ่งมีสักกายทิฏฐิหลาย ๆ ครั้ง แต่เวลาที่ไม่เกิดก็มีเหมือนกัน เราควรจะศึกษาว่าอย่างไรเป็นสักกายทิฏฐิ อย่างไรว่างจากสักกายทิฏฐิ เมื่อมีความเห็นแก่ตนก็เป็นสักกายทิฏฐิ

ทีนี้วิจิกิจฉา คือความลังเล จะเอากันอย่างไรแน่เลยลังเล จะเชื่อพระพุทธเจ้าหรือไม่ก็ลังเล จะปฏิบัติเพื่อดับทุกข์สิ้นเชิงตามแบบโลกุตตระหรือไม่ก็ลังเล เพราะมีความลังเลอย่างนี้จึงไม่สนใจในธรรมะให้เพียงพอ วันหนึ่ง ๆ สนใจธรรมะสัก ๕ นาทีก็ทั้งยาก แต่ไปสนใจเรื่องเล่นเรื่องหวัว เรื่องกิน เรื่องดื่ม แม้กระทั่งเรื่องเล่า เรื่องเรียนเรื่องการ เรื่องงาน กี่ร้อยกี่พันกี่หมื่นนาที อย่างนี้เป็นต้น เวลาที่เอาไปเล่นหวัวอย่างนั้น ถ้าเอามาสนใจธรรมะ จะรู้เรื่องนี้เร็วเข้า ความลังเลนี้จงมองดูว่า แม้แต่เด็ก ๆ แรก ๆ ก็ลังเลว่าจะเรียนธรรมศาสตร์ดี หรือเรียนจุฬาดี จะเรียนพยาบาลดี หรือว่าจะเรียนกฎหมายดี ลักษณะที่ลังเลอย่างนี้เป็นข้าศึกอย่างไร ก็พอจะเห็นกันอยู่แล้ว สำคัญที่สุดที่มาลังเลตอนที่ว่า จะดับทุกข์ตามแบบของพระพุทธเจ้าดีหรือไม่ เป็นการลังเลที่

สำคัญมาก ที่มีปัญหามาก หรือร้ายกาจมาก: ลังเลที่ว่าจะสมัครเดินในทางดับทุกข์ดีหรือไม่ดี เพราะโดยมากก็คิดเสียว่า เรื่องนี้ไม่มีรสไม่มีชาติ ไม่สนุกสนาน ไม่มีเสน่ห์ ก็เพราะไปหลงเสน่ห์ของโลก ฉะนั้นจะต้องกำจัดความลังเล คือว่าเรามีความทุกข์แล้ว ก็จะต้องแน่ใจที่จะดับทุกข์

อันดับ ๓ ที่เรียกว่าสีลัพพตปรามาส มีความงมงายจนเคยชิน มีอะไรที่ประพฤติมาอย่างงมงายจนเคยชิน ก็ไปสำรวจตรวจดูตัวเอง ถูกหลอกให้กลัวจิ้งจก ตุ๊กแกจนเคยชิน อย่างนี้ก็เรียกว่าสีลัพพตปรามาสทั้งนั้น นั่นอย่างต่ำ ๆ เด็ก ๆ ถูกล่อถูกหลอกให้เชื่อต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ ภูเขาศักดิ์สิทธิ์ วัดวาศักดิ์สิทธิ์ ศาลพระภูมิศักดิ์สิทธิ์ นี่ก็เป็นสีลัพพตปรามาสเหมือนกัน รวมความแล้วมันงมงายต่อสิ่งที่ตนกระทำ สิ่งนี้ควรใช้อย่างนี้เอาไปใช้อย่างอื่น เช่น บุญกุศล ควรจะใช้เพื่อกำจัดความเห็นแก่ตน กลับเอาไปเพิ่มความเห็นแก่ตน อย่างนี้เป็นสีลัพพตปรามาส ฉะนั้นการให้ทานที่เป็นสีลัพพตปรามาสก็มีการรักษาศีลเคร่งครัดแต่เป็นสีลัพพตปรามาสก็มี ทั้งของบรรพชิตทั้งของคฤหัสถ์ นี่เรียกว่ามีความงมงายจนเคยชิน ตลอดถึงเราเข้าใจผิดในสิ่งใด ๆ เรื่อยมาจนบัดนี้อย่างงมงายละก็จะต้องถือว่าเป็นสีลัพพตปรามาส ฉะนั้นขออภัยที่จะยกตัวอย่างสักอย่างหนึ่ง เช่นว่าเรื่องอบาย อบายภูมิ ๔ ที่เขียนตามฝาผนังโบสถ์ เรื่องนรก เรื่องเดียรัจฉาน เรื่องเปรต เรื่องอสุรกาย ๔ อย่างนี้ เรียกว่าอบาย เราถูกสอนกันมาให้เชื่อว่า ต่อตายแล้วจึงจะไปตกอบาย เราไม่เคยถูกสอนว่ากำลังตกอบายอยู่ทุกวัน และอบายนี้จริงกว่าสำคัญกว่า อย่าตกเลย และถ้าไม่ตกอบายชนิดนี้แล้ว อบายต่อตายแล้วเป็นไม่ตกแน่ ๆ อย่างนี้เขาไม่เคยสอน จึงเข้าไม่ถึงความหมาย หรือใจความอันถูกต้องของคำว่าอบายทั้งสี่ พระพุทธเจ้าท่านไม่ใช่นักวัตถุไม่ได้เอาร่างกายเป็นหลัก อบายที่ไปถูกต้ม ถูกเผาในกะทะทองแดงนั้น เป็นเรื่องเอาร่างกายเป็นหลัก พระพุทธเจ้าท่านเอาเรื่องจิตใจเป็นหลัก

๔๗. ทีนี้เรามองดูว่า **อบาย ๔ นั้นหมายถึงอะไร ?** อบาย ๔ ข้อแรกคือนรก นิรยะนรกนี้คือความร้อนใจ เมื่อใดมีความร้อนใจอย่างถูกไฟเผาเมื่อนั้นเราเกิดเป็นสัตว์นรกทันควันเลย โดยโอปปาติกะกำเนิด คือเกิดทางใจ ทั้งที่ตัวเป็นมนุษย์อย่างนี้

หรือทั้งที่กำลังนุ่งห่มอยู่อย่างนี้มันก็ตกนรกนิรยะลงไปแล้วด้วยความร้อนใจ แม้แต่ร้อนใจเพราะทำผิดถูกลงโทษ หรือร้อนใจว่ากลัวจะเสื่อมเสียเกียรติยศชื่อเสียง ร้อนใจอะไรก็ตาม ความร้อนใจเป็นนรก ทีนี้กำเนิดเดียรัจฉานนั้น คือความโง่ เมื่อไรโง่ในสิ่งที่ไม่ควรจะโง่ แม้แต่โง่ในเรื่องที่จะรู้ว่าธรรมะหรือนิพพานเป็นสิ่งควรปรารถนา นี้ก็เรียกว่าเป็นความโง่ โง่จนไม่กล้าเข้ามาแตะต้อง มาเข้าใกล้พระพุทธศาสนา โง่ว่าถ้าเข้ามาสนใจกับธรรมะหรือพระพุทธศาสนาแล้ว จะทำให้ล้าสมัยไม่ทันเพื่อน ตัวเด็ก ๆ เองก็เข้าใจอย่างนั้น พ่อแม่เองก็เข้าใจอย่างนั้น แล้วก็พยายามดึงกันออกไปให้ห่างจากธรรมะจากศาสนา นี้เรียกว่าความโง่ จะเป็นความโง่ชนิดไหนก็ตาม ต้องเรียกว่าเป็นกำเนิดเดียรัจฉานทั้งนั้น พอความโง่อย่างนี้เกิดขึ้นครอบงำ เราก็กลายเป็นสัตว์เดียรัจฉานโดยโอปปาติกะกำเนิดคือโดยการเกิดทางใจ เป็นอบายที่ ๒ ทีนี้ อบายที่ ๓ เปรตวิสัยคือหิวเรื่อย เพราะว่าความอยากมันวิ่งออกหน้าการได้รับสิ่งสนองเรื่อย มันหิวเรื่อยในทางจิตใจ ไม่ใช่หิวข้าวทางร่างกาย เช่นอยากได้เงินพันบาท พอจวนจะได้พันบาทมันก็กระโดดไป อยากได้หมื่นบาท พอจวนจะได้หมื่นบาท มันกระโดดไปเป็นแสนบาท พอจวนจะได้แสนบาท ก็กระโดดไปเป็นล้านเป็นร้อยล้าน นี่มันไล่ไม่ทัน มันก็มีอาการหิวเรื่อยจึงมีลักษณะเป็นเปรตเหมือนกับว่ามีท้องเท่าภูเขามีปากเท่ารูเข็ม การดูดซึมเข้าไปมันไม่ทันกับความหิว มันจึงเป็นเปรตอยู่เรื่อย ในทางที่ตรงกันข้ามหาได้มา ๑๐ สตางค์ก็พอใจใน ๑๐ สตางค์ ได้มา ๒๐ สตางค์ ก็พอใจในการได้ ๒๐ สตางค์ และอย่าเข้าใจว่ามันทำให้หยุดชะงักถอยหลังไม่สะสมอีก มันมีสติปัญญา มันรู้หน้าที่ มันก็ทำไปตามลำดับและมันอิ่มเรื่อยได้เรื่อย, อิ่มเรื่อยได้เรื่อย, สนุกสนาน เพลิดเพลินในการหา อย่างนี้เรียกว่าไม่เป็นเปรต คือไม่หิวเรื่อย คือว่าอยากด้วยกิเลสตัณหานั้นเป็นเปรต อยากหรือประสงค์ด้วยสติปัญญานี้ไม่ใช่กิเลส ไม่ใช่ตัณหาและไม่เป็นเปรต เป็นการปฏิบัติไปตามหน้าที่ ฉะนั้น ความอยากที่ประกอบด้วยวิชชาหรือปัญญา เช่น อยากดับทุกข์อยากอะไรอย่างนี้ ไม่ใช่ตัณหา อย่าไปสอนกันผิด ๆ ว่าขึ้นชื่อว่าความอยากแล้ว เป็นตัณหาเป็นความโลภไปหมด มันต้องเป็นความอยากที่มาจากความโง่จึงจะเป็นตัณหาหรือเป็น

โลภะ แม้ที่สุดแต่อยากไปนิพพาน ถ้าอยากนิพพานด้วยความโง่ ความหลงเห่อตาม ๆ กันมา แห่กันไปทำวิปัสสนาโดยไม่รู้ว่าอะไร นี้มันก็เป็นกิเลสตัณหาเป็นความโลภและเป็นความโง่ และต้องเป็นความทุกข์ เพราะมันมีความยึดมั่นถือมั่น ถ้าอยากไปนิพพานโดยมองเห็นความทุกข์อยู่อย่างชัดแจ้งด้วยสติปัญญา มองเห็นลู่ทางว่าจะดับได้ด้วยอาการอย่างนั้น แล้วแห่กันไปทำวิปัสสนา ให้ถูกต้อง ให้ตรง ให้จริงอย่างนี้ ความอยากไปนิพพานอย่างนี้ ไม่เป็นกิเลสตัณหาและไม่เป็นทุกข์, ฉะนั้นความอยากนี้ ไม่เป็นกิเลสตัณหาเสมอไป มันแล้วแต่ว่ามันเกิดมาจากอะไร แต่ถ้ามันเกิดจากอวิชชาหรือกิเลสแล้วมันจะมีอาการเหมือนกับหิวเรื่อย ไล่ไม่ทันอยู่อย่างนี้ ฉะนั้น จึงเรียกว่าได้เกิดเป็นเปรตขึ้นมาแล้วในเมื่อหิวเรื่อย อย่างนี้ โดยโอปปาติกะกำเนิดเหมือนกัน

ทีนี้อันสุดท้ายที่เรียกว่า อสุรกาย ให้เข้าใจคำว่า อสุรกาย สุระ แปลว่ากล้าหาญ อะ แปลว่าไม่ อสุระ แปลว่าไม่กล้าก็คือขี้ขลาด กายแปลว่าหมู่หรือพวก เมื่อใดมีความขี้ขลาดอย่างที่ไม่ควรจะขลาด ก็ให้ถือว่าเป็นอสุรกายขึ้นมาแล้ว โดยโอปปาติกะกำเนิด นับตั้งแต่กลัวจิ้งจก ตุ๊กแก กิ้งกือ ไส้เดือน อย่างไม่มีความหมาย นี้มันก็เป็นความทุกข์แล้ว แล้วกลัวโดยไม่จำเป็น กลัวสิ่งที่คิดมากไปเอง นี่ก็เป็นอสุรกายแล้ว เรากลัวเกินความจริงยิ่งกว่าล้านเปอร์เซ็นต์ ร้อยล้านเปอร์เซ็นต์เสมอไป ในเรื่องความตายในเรื่องนั้นเรื่องนี้อยู่ตลอดเวลา ความกลัวทรมานตนอยู่ตลอดเวลา นี่คือกลัวที่ว่าตกนรก ตกอบาย ในข้ออสุรกายและตกอยู่ทุกวันเป็นประจำวัน ประจำเดือนประจำปี ถ้าประพฤติถูกต้องจนไม่ตกอบายในทำนองนี้แล้ว รับรองได้ว่าหลังจากตายแล้วก็ไม่ตกนรกอบายชนิดที่เขียนตามฝาผนังโบสถ์ นี้เรียกว่าเรารู้เรื่องที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้อย่างไร มีความมุ่งหมายอย่างไร และเราไม่งมงายในเรื่องเหล่านี้

นี่แหละตัวอย่างแห่งความงมงายในเรื่องอบาย ที่กำลังงมงายกันอยู่ มันจึงยุ่งไปหมด มันจึงไม่เข้ารูปเข้ารอยเข้าแนวอะไรได้ มันจึงตกอบาย ซ้ำ ๆ ซาก ๆ อยู่เป็นประจำวัน เพราะไม่มีความรู้เรื่องอบาย แม้ความเชื่ออย่างนี้ ก็ต้องถือว่าเป็นสีลัพพตปรามาส ที่น่าสมเพชที่สุดของพุทธบริษัทเรา จึงเข้าใจคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าผิดแล้วมาปฏิบัติอยู่อย่างงมงาย ฉะนั้น อย่าไปมองสีลัพพตปรามาสที่อื่น ที่ในอรรถกถา

ซึ่งเขียนไว้ว่าประพฤติอย่างวัว ประพฤติอย่างสุนัข เหมือนอย่างอินเดียในครั้งพุทธกาลเลย นั้นมันไม่มีมาอีกแล้ว แต่มันมาอยู่ในรูปที่มีอยู่จริง ๆ อย่างที่ว่านี้และที่น่ากลัวที่สุด, ฉะนั้น จงละสีลัพพตปรามาสทำนองนี้เสีย แล้วก็เข้าถึงกระแสแห่งพระนิพพานเพราะละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ๓ อย่างนี้ได้ นี้เรียกว่าถึงกระแสแห่งพระ-นิพพาน มีธรรมจักษุคือดวงตาเห็นธรรม ปราศจากความโง่เขลานั่นเอง ฉะนั้น ให้ถือว่าปุถุชนเรามีความโง่เขลาอยู่ในระดับหนึ่ง คือ ๓ อย่างนี้ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาสอยู่เป็นประจำ เราต้องเลื่อนขึ้นให้พ้นจากความโง่ ๓ ชนิดนี้ แล้วจึงจะเรียกว่าถึงกระแสพระนิพพาน แล้วก็ต่อสู้ดิ้นรนขวนขวายเข็นตัวเองขึ้นมาเข็นขึ้นมา ๆ จนพ้นความโง่ ๓ ระดับนี้แล้วก็ถึงกระแสแห่งพระนิพพาน ที่นี้มันก็จะไหลลงมันลาดลงเอียงไปหาพระนิพพานโดยสะดวก เหมือนกับกลิ้งครกลงจากภูเขา นี้ถ้านักศึกษาทั้งหลายจะรู้จักพระนิพพานจะรู้จักกระแสแห่งนิพพานและปฏิบัติเพื่อเข้าถึงพระนิพพาน จงเข้าใจในลักษณะอย่างนี้ ว่าจะต้องละความงมงาย ความโง่ ๓ ประการนี้ก่อน เรื่องกามราคะคือความรักในทางกามารมณ์และปฏิฆะ คือความโกรธ นั่นมันอีกตอนหนึ่งต่างหาก มันสูงไปกว่านั้น แรกถึงกระแสแห่งพระนิพพานเพียงแต่ละความโง่ ๓ อย่างนี้ได้ ก็เรียกว่าถึงกระแสแห่งพระนิพพานแล้วจะได้เกิดกำลังใจไม่ท้อถอย ; คือความเห็นแก่ตัว, ละความลังเลในจุดมุ่งหมายของชีวิต, แล้วก็ละความงมงายที่ประพฤติมาจนเคยชิน, ถือมาจนเคยชิน, ความโง่ ๓ อย่างนี้ละเสีย แล้วก็ถือว่าถึงกระแสแห่งพระนิพพาน ยิ่งคิดไปยิ่งเห็นว่าเป็นธรรมดาสากลที่สุด ใช้ได้แก่มนุษย์ทุกคนในโลก ๓ อย่างนี้ไม่พึงปรารถนาทั้งนั้น พอละได้แล้วก็เป็นคนที่ลืมหูลืมตาขึ้นมาเรียกว่าอารยชน ก่อนนี้เป็นคนโง่ คนเขลา เป็นปุถุชนเต็มที่ต่ำที่สุด ไม่ใช่อริยะ ไม่ใช่อารยัน พอละระดับต่ำนี้ได้เลื่อนขึ้นมาเป็นอารยชน อริยชนหรืออารยัน ที่เรียกว่าพระอริยเจ้านั้นแล้วมันก็ไม่ห่างไกลกันนัก ถัดจากนี้ก็ต้องถึงนี่ เมื่อเป็นปุถุชนชั้นดีขึ้นมา ๆ จนถึงที่สุดแล้ว จะเป็นการเลื่อนชั้นอีก แล้วก็ไม่มีที่จะไปทางไหน นอกจากทางที่จะเป็นพระโสดาบันคือเลื่อนมาถึงกระแสแห่งพระนิพพาน แล้วก็ไหลเลื่อนไปสู่พระนิพพาน อย่างนี้เรียกว่ากระแสแห่งพระนิพพาน ละความโง่ ๓ ประการนี้

ทีนี้การปฏิบัติที่จะไม่ให้เห็นแก่ตนหรืองมงายนี้ก็คือ การพิจารณาให้เห็น สิ่งทั้งปวงโดยความยึดมั่นถือมั่นไม่ได้อีกนั่นเอง มันจะตัดความลังเลตัดความยึดมั่นงมงายเห็นแก่ตนนั้นได้เพราะเห็นว่าสิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น ฉะนั้นเราควรจะเริ่มสนใจกันตั้งแต่บัดนั้นตั้งแต่เดี๋ยวนี้ ในเรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่น ในระดับที่พอสมควรแก่เรา สอบไล่ตก ก็ไม่ต้องร้องไห้ ตั้งใจทำใหม่ให้ดีที่สุด, สอบไล่ได้ก็ไม่ควรจะเหลิงควรจะรู้สึกว่าเป็นไปตามธรรมดา, นี้ก็เรียกว่ามีความเข้าใจในเรื่องความไม่ยึดมั่นขึ้นบ้างแล้ว หรือเมื่อจะสอบไล่จะต้องลืมตัว ฟังดูให้ดี! ว่าเมื่อกำลังจะลงมือเขียนคำตอบในการสอบไล่นั้น จะต้องลืมตัว, ลืมตัวกูที่จะสอบได้หรือสอบตกนั้น ให้ลืมเสียเลย คิดแต่ที่ว่า จะสอบไล่ให้ได้ดีให้ได้ในทีแรกเพื่ออะไรก็ตาม คิดได้ คิดได้ แต่พอจะลงมือเขียน ต้องลืมหมด ให้ลืมตัวหมด ให้เหลืออยู่แต่สมาธิที่จะเจาะแทงคำถามและค้นหาคำตอบ จิตว่างจากของกูที่จะสอบไล่ได้หรือสอบไล่ตก เป็นจิตที่ว่องไวสะอาดขึ้นมาทันทีความจำก็กลับมาทันที ความคิดก็เฉียบแหลม แล้วก็สอบไล่ด้วยสมาธิอันนี้ ก็ได้ผลดีนี้เรียกว่ารู้จักใช้จิตว่างหรือรู้จักใช้ความไม่ยึดมั่นถือมั่น ตามแบบของพระพุทธเจ้าในการสอบไล่ แล้วก็สอบไล่ได้ผลดี ทีนี้อีกทางหนึ่งทำไม่เป็น ก็มีการประหม่าที่จะสอบตกอยู่เรื่อย มันก็ประหม่าจนนึกอะไรไม่ออก คิดอะไรไม่ได้ เรียงคำตอบไม่ดีมันก็สอบตกได้จริง ๆ อีกทางหนึ่ง เหลิงว่ากูเก่ง กูต้องสอบไล่ได้แน่ ก็ทำไปตามความเหลิงยึดมั่นถือมั่นส่วนนี้ มันก็ต้องสอบตกจริง ๆ เหมือนกัน เพราะมันจิตไม่ว่างทั้งคนที่ประหม่าและทั้งคนที่กำลังเหลิง ส่วน ผู้ที่จิตว่างนั้น ไม่มีตัวกูของกูเข้ามาปนมันจึงประหม่าหรือเหลิงไม่ได้ มันเหลืออยู่แต่สมาธิซึ่งเป็นพลังของธรรมชาติ ลืมตัวหมด มันก็สอบไล่ได้ดี นี่เป็นตัวอย่างเป็นอันดับแรกต่ำ ๆ ของเรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่นหรือเรื่องที่มีจิตว่างเป็นอย่างนี้

ทีนี้คนโง่งมงาย พอได้ยินคำว่า สุญญะ สุญญตา ก็แปลว่า ศูนย์เปล่า นี่ตามศาลาวัดแปลคำสุญญตาว่าศูนย์เปล่า หรือไม่มีอะไรเลย นั่นมันสุญญตาทางวัตถุ คำพูด

ทางวัตถุของคนบางคนบางพวกที่เข้าใจผิด สุญญตาของพระพุทธเจ้านั้นหมายความว่า ไม่มีอะไรที่ควรจะยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวเป็นตนแต่มันไม่มีอะไรครบหมด ถ้าไปยึดมั่นเข้าเป็นทุกข์ ไม่ยึดมั่นก็ไม่เป็นทุกข์ โลกนี้ว่างเพราะไม่มีอะไรที่ควรจะยึดมั่น แล้วเราก็จัดการกับโลกว่างไปด้วยจิตไม่ยึดมั่น ต้องการอะไรก็ทำไปอย่างนั้น โดยจิตไม่ยึดมั่น มันก็ไม่เป็นทุกข์ แล้วก็สำเร็จประโยชน์ ฉะนั้นการเข้าใจผิดเรื่องคำว่า ว่าง คำเดียวเท่านั้นเป็นสีลัพพตปรามาส อันใหญ่หลวงที่ทำให้คนติดชะงักไม่ถึงกระแสแห่งพระนิพพาน ฉะนั้นจงเข้าใจคำว่าว่างหรือคำอะไร ๆ ของพระพุทธเจ้าให้ ดี ๆ ท่านว่าโลกว่าง เพราะไม่มีอะไรที่จะถือว่าเป็นตัวเป็นตน และทรงตอบปัญหาพระโมฆราชว่าจงมองดูโลกโดยความเป็นของว่างอยู่เสมอ มองโลกอะไรมาก ๆ นี้ว่าเป็นของว่างเสมอ เพราะว่าเมื่อมองเห็นเป็นของว่างอยู่เสมออย่างนั้นแล้ว จิตก็พลอยว่างจากความยึดมั่นถือมั่นไปด้วย ไม่เกิด ราคะ โทสะ โมหะ ถ้าทำได้สำเร็จ ก็เป็นพระอรหันต์ ถ้าทำได้ไม่สำเร็จก็ต้องทำต่อไป แม้ยังเป็นคนธรรมดา แต่มีความทุกข์น้อย ไม่มีความทุกข์เกิดขึ้นในขณะที่มีจิตว่าง เผลอให้วุ่นเมื่อไรก็มีความทุกข์อีก เมื่อเรารักษาให้ดี ทำให้ว่างมากขึ้น ให้ว่างยาวขึ้น ให้ว่างยิ่งขึ้น นี่เรียกว่าเข้าถึงหัวใจของพระพุทธศาสนาโดยรู้จักกระแสแห่งพระนิพพาน

๔๘ ทีนี้ชั่วเวลาที่เหลืออยู่นิดหนึ่งอาตมาก็อยากจะกล่าวปัญหาข้อสุดท้ายว่า **พินัยกรรมของพระพุทธเจ้าแก่พวกเราทั้งหลายมีว่าอย่างไร** ? พินัยกรรมคือคำสั่งเมื่อจะตาย ใคร ๆ ก็รู้จัก คำสั่งหลังจากตายแล้ว หรือคำสั่งเมื่อจะตายนี้เราเรียกกันในบัดนี้ว่าพินัยกรรม พระพุทธเจ้าท่านตรัสคำสุดท้ายแล้วเงียบไป ตรัสว่า; ขยวยธมฺมา สงฺขารา: สิ่งปรุงแต่งทั้งหลาย มีแต่การเสื่อมสิ้นไป เป็นธรรมดา; อปฺปมาเทน: สมฺปาเทถ; จงสมบูรณ์ด้วยความไม่ประมาท ทุกอย่างนี้ไม่มีอะไรนอกจากไหลเรื่อยก็คือว่าง ทุกอย่างเป็นอนิจจัง คือมันเปลี่ยนแปลงเรื่อย ไหลเรื่อย ในความไหลเรื่อยนั้น ว่างจากตัวตนหรือของตนจงมีความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมก็คือว่าอย่าไปโง่ไปหลงไปเห็นเป็นของที่ควรจะยึดมั่น

ถือมั่นเข้า ไม่เผลอสติไปหลงยึดมั่นถือมั่นเข้า นั่นแหละเรียกว่าความไม่ประมาท และความไม่ประมาทอันนี้เราต้องทำให้ถึงพร้อม

ทีนี้ปัญหาเรื่องเด็กวัยรุ่น จงช่วยกันคิดดูเด็กวัยรุ่นเต็มไปด้วยความประมาท เพราะมองเห็นสิ่งต่าง ๆ น่ารักน่ายึดถือไปหมด ยึดถือในทางรักก็มี ยึดถือไปในทางเกลียดก็มี ในที่สุดก็เบียดเบียนตนเอง เบียดเบียนผู้อื่น คนเหล่านี้ไม่ได้รับพินัยกรรม ของพระพุทธเจ้า เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์ เสียทีที่เกิดมาในบิดามารดาที่เป็นพุทธมามกะเป็นพุทธบริษัท ไม่ได้รับพินัยกรรมของพระพุทธเจ้า ฉะนั้น เราคนหนุ่มคนสาวคนเฒ่าคนแก่ อยู่ในสภาพที่ควรจะรับพินัยกรรมของพระพุทธเจ้า ว่าอย่าเป็นผู้ประมาทเผลอสติไปหลงเห็นอะไรว่าน่ายึดมั่นถือมั่นเข้าให้เห็นโลกนี้โดยความเป็นของว่างจากตัวตนหรือของตนอยู่เสมอ จิตนี้จะได้ว่างจากความยึดมั่น ไม่เกิดโลภะ โทสะ โมหะ และทำอะไร ได้ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะทำได้

ก็เรียกว่า ปัญหาหมด เรื่องก็จบกัน

พระพุทธเจ้ายังสั่งเป็นคำสั่งว่า จงเที่ยวไปเพื่อแสดงธรรมให้ไพเราะ งดงามทั้งในเบื้องต้น ทั้งในท่ามกลางและทั้งในเบื้องปลาย นี้มันกลายเป็นเรื่องเกี่ยวกับผู้อื่นแล้ว นี้เป็นคำสั่งบังคับว่า จงช่วยกันเผยแพร่ธรรมะที่งดงามทั้งเบื้องต้น ทั้งท่ามกลางและเบื้องปลายนี้ อยากจะตีความข้อนี้ว่า จงสอนเรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่นแม้ในเบื้องต้นแก่เด็ก ๆ แม้ในท่ามกลางแก่ผู้ใหญ่หรือในเบื้องสูงสุดแก่ผู้ที่บรรลุธรรมะในขั้นสูงสุด ไม่มีเรื่องอื่น พระพุทธเจ้าจะสอนแต่ความไม่ยึดมั่นทั้งนั้น ระดับหนึ่งสอนแก่เด็กก็ได้, ระดับหนึ่งสอนแก่คนที่ถัดไปกลางคนก็ได้ สอนคนแก่ก็ได้ หรืออีกอย่างหนึ่งก็ว่าเพื่อประโยชน์แก่ผู้อยู่ในโลกนี้ก็ได้ เรียกว่าอย่างต่ำ, เพื่อประโยชน์ในโลกอื่น ก็เรียกว่าอย่างกลาง, เพื่อประโยชน์สูงสุด เหนือโลกก็เรียกว่าอย่างสูงอย่างนี้ก็ได้, แต่ใจความมันมารวมอยู่ตรงที่ไม่ทุกข์ เพราะไม่ยึดมั่นถือมั่นทั้งนั้น

นี่เรื่องไม่ยึดมั่นหรือเรื่องว่างจากตัวตนของตนนี้ จึงเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุด จึงขอฝากไว้ว่าให้ทุกคนช่วยจำไว้ว่า คำพูดคำเดียวในโลกนี้ที่แสดงธรรมะได้ทั้งหมด คำพูด

นั้นก็คือพยางค์เดียวว่า "ว่าง" ซึ่งภาษาบาลีเรียกว่า สุญฺญตา เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา คนขาดศีลเพราะจิตไม่ว่าง คนไม่มีสมาธิเพราะจิตไม่ว่าง คนไม่มีปัญญาเพราะจิตไม่ว่าง พระพุทธเจ้ามีจิตว่าง มีความสำคัญที่ความว่างนั่นแหละ เป็นพระพุทธเจ้า; พระธรรมก็เหมือนกัน เรียนเรื่องความว่าง ปฏิบัติเพื่อความว่าง ได้ผลคือความว่างถึงที่สุดคือนิพพานนี้คือพระธรรม; พระสงฆ์ คือผู้ปฏิบัติตามพระพุทธเจ้าเพื่อความมีจิตว่าง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ก็รวมอยู่ในคำว่าว่าง, มีศีลได้เพราะความไม่ยึดมั่นถือมั่น เพราะว่างจากกิเลส เพราะว่างจากความยึดมั่นถือมั่น ในขณะที่จิตว่าง ไม่มีกิเลสนี้ เป็นสมาธิที่สมบูรณ์ที่สุด ในขณะที่รู้ว่าอะไรว่าง โลกว่างแล้วไม่ยึดถืออะไรนี้ปัญญาที่สุด มรรค ผล นิพพานคือการได้รับผลจากความรู้เรื่องความว่างเป็นลำดับไปจนถึงที่สุด ทาน ศีล ไตรสรณาคมน์ สมาธิ ปัญญา มรรค ผล นิพพาน อะไรรวมอยู่ในคำว่าว่างเพียงคำเดียว ฉะนั้นพระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่า คำว่าว่างหรือเรื่องความว่างเป็นคำของฉัน ถ้าไม่เกี่ยวกับความว่างเป็นคำของคนอื่น ของสาวกชั้นหลังแต่งให้ไพเราะเป็นเรื่องนอกแนว: เย เต สุตฺตนฺตา สุตตันตะ ทั้งหลายเหล่าใด; ตถาคตภาสิตา เป็นภาษิตของตถาคต; คมฺภีรา ลึกซึ้ง คมฺภีรตฺถา มีความหมายลึกซึ้ง โลกุตฺตรา เป็นไปเหนือโลก; สุญฺญตปฺปฏิสํยุตฺตา เนื่องเฉพาะด้วยเรื่องสุญญตา นี่คือตถาคตภาษิต อีกฝ่ายหนึ่งตรงกันข้ามก็คือว่า: เย เต สุตฺตนฺตา สุตตันตะทั้งหลายเหล่าใด: กวิกตา พวกกวีทำขึ้น: กาเวยฺยกา เป็นไปในลักษณะไพเราะทางกาพย์; จิตฺตกฺขรา ไพเราะด้วยอักษร; จิตฺตพยญฺชนา สละสลวยด้วยพยัญชนะ; พาหิรกา นอกแนวคือนอกแนวสุญญตา; สาวกภาสิตา เป็นภาษิตของสาวก; มันมีสุตตันตะอยู่ ๒ แนวอย่างนี้; อันที่เนื่องด้วยสุญญตานั้นเป็นตถาคตภาษิต; อันที่ไม่เนื่องด้วยสุญญตานั้นเป็นสาวกภาษิต ฉะนั้น ท่านจึงถือว่าเรื่องสุญญตาชนิดนี้ สุตตันตะพวกนี้เป็นตัวแท้ของพระพุทธศาสนา

ฉะนั้นจึงได้กล่าวไว้ในนิทานสังยุตตนิกาย เล่ม ๑๖ หน้า ๓๑๑ นี้ว่า เมื่อเรื่องสุญญตาหายไปไม่มีใครสนใจ เมื่อนั้นเนื้อแท้ของพระพุทธศาสนาหมด เหมือน

กลองใบหนึ่งของกษัตริย์พวกทสารหะ ครั้งโบราณนั้น มอบหมายกันมาเป็นลำดับพอมันเน่า มันผุ ก็อุดปะ ยุ่งกันไปเรื่อย นานเข้ามีแต่ของปะใหม่เนื้อแท้หายไปหมด เรียกว่าเนื้อใหม่เหลืออยู่ เนื้อเก่าหายไปหมด เมื่อใดภิกษุไม่สนใจศึกษาสดับตรับฟังเรื่องที่เนื่องด้วยสุญญตานี้ว่า เป็นเรื่องที่ตนควรศึกษาปฏิบัติแล้ว เมื่อนั้นก็เรียกว่า เนื้อแท้เนื้อเก่าของพุทธศาสนาหายไปหมด เหลืออยู่แต่เนื้อใหม่ที่เป็นสาวกภาษิตเหมือนกลองใบนั้น ขอให้เปิดดูและค้นดู

นี่หมายความว่าท่านทรงกำชับให้ทราบว่า จงสอนธรรมให้งดงามในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด ด้วยความยึดมั่นถือมั่น เดี๋ยวนี้พระพุทธศาสนาของเราอยู่ในสภาพเช่นไร อยู่ในสภาพกลองใบเก่า หรืออยู่ในสภาพที่เนื้อไม้ปะใหม่ คงจะรู้ได้เองด้วยการพิจารณาดูว่าเดี๋ยวนี้สนใจเรื่องสุญญตา ปฏิบัติเรื่องสุญญตากันหรือไม่นั่นเอง นี่แหละคือพินัยกรรมของพระพุทธเจ้าเรื่องไม่ประมาท คืออย่าประมาทในเรื่องนี้ และทรงสั่งสาวกให้ช่วยกันประกาศเผยแพร่เรื่องนี้แล้วก็ฟื้นฟูเนื้อเน่าเนื้อผุให้ดีกลับมาใหม่ด้วยเรื่องการศึกษาค้นคว้าเรื่องสุญญตาด้วยการคุ้ยเขี่ยกันเอง ศึกษากันเอง ถกเถียงกันเองจนความเข้าใจนี้กลับมาใหม่จึงจะเรียกว่า เนื้อแท้กลับมาใหม่

นี่สรุปความแล้วเป็นหัวข้อสั้น ๆ ซึ่งแยกตัวออกไปให้เห็นชัด ๆ ไม่ ให้มันเนื่องกันให้ยุ่ง ให้จำยาก พร้อมทั้งบอกที่มาของพระบาลี หวังว่าท่านนักศึกษาทั้งหลายจะได้กำหนดจดจำหัวข้อที่กล่าวไว้เพียงในลักษณะหลักพื้นฐาน หัวข้อที่เป็นหลักฐานขึ้นมาสำหรับจะกำหนดเอาไว้เป็นหลักทั่วๆไป สำหรับวินิจฉัย สำหรับตัดสินในปัญหาต่างๆที่จะเกิดขึ้นในอนาคต พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ว่าถ้ามันมีปัญหาขึ้น ก็ให้เอามาเทียบกันดูกับหลักทั่วไป ถ้ามันลงกันไม่ได้กับหลักทั่วไปแล้วให้ถือว่าไม่ใช่พุทธวจนะ คนนั้นจำมาผิด อาจารย์สอนกันมาผิดแม้เขาจะได้ยืนยันว่าเขาได้รับฟังมาจากพระพุทธเจ้าเอง ก็อย่าได้ไปเชื่อเขาเลย ถ้ามันไม่ลงกันได้กับหลักทั่วไปคือลงไม่ได้ ในสูตรทั้งหลาย ลงไม่ได้ในสูตร ลงไม่ได้ในวินัยถ้ามันลงไม่ได้กับในสูตรและลงไม่ได้ในวินัยแล้วก็ให้ถือว่าไม่ใช่พุทธภาษิต นี่คือ

สุตตันตะที่เป็นคำของพระพุทธเจ้า คือ เรื่องไม่ยึดมั่นถือมั่น เรื่องสุญญตา เรื่องอนัตตา เรื่องอะไรก็ตามซึ่งเป็นแต่เพียงสักว่า ธาตุไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคลตัวตนเราเขา

ที่บ้านนอกที่จังหวัดที่อาตมาอยู่ พออยู่วัดวันแรกต้องมาเรียนบาลี; ยถา ปจฺจยํ ปวตฺตมานํ ธาตุมตฺตเมเวตํ ยทิทํ บิณฺฑปาโต ตทุปภุญฺชโก จ ปุคฺคโลแล้ว ธาตุมตฺตโก สักว่าธาตุเท่านั้น นิสฺสตฺโต ไม่ใช่สัตว์ นิชฺชีโว ไม่ใช่ชีวะ สุญฺโญ ว่างจากตัวตน ให้เรียนเรื่องนี้เป็นเรื่องแรกในวันแรกเข้าไปอยู่ในวัดเพื่อจะบวช เรื่องไหว้พระสวดมนต์ ทำวัตรนั้น ยังไม่เรียน คำขานนาคก็ยังไม่เรียน ไปเรียนเอาวันสุดท้าย นี้แปลว่า เป็นระเบียบที่ฉลาดที่สุดแล้ว ที่จะมอบหัวใจของพุทธศาสนาให้ตั้งแต่วันแรกเข้าไปอยู่วัด เพื่อจะขอบวช ประเพณีเช่นนี้ จะเหลืออยู่ที่ไหนอีกก็ไม่ทราบ หรือว่าผู้บวชจะรู้ความหมายของบทที่ให้เรียนนี้หรือไม่ก็ไม่ทราบ แต่ว่าความมุ่งหมายของประเพณีนี้ดีที่สุดแล้ว ที่มอบหัวใจของพระพุทธศาสนาให้ตั้งแต่วันที่เข้าไปบวชนั้นเอง ยถาปจฺจยํ สิ่งเหล่านี้ เป็นไปตามปัจจัย นี่ก็คือว่างจากตัวตน ธาตุมตฺตเมเวตํ สิ่งเหล่านี้สักว่าเป็นธาตุเท่านั้น นี่คือว่างจากตัวตน แล้วก็ นิสฺสตฺโต นิชฺชีโว สุญฺโญ ล้วนแต่เครื่องว่างจากตัวตนให้เรียนวันแรกที่สุด ลูกหลานมาลบล้างประเพณีเหล่านี้เสียเองจะโทษใคร ในเมื่อไม่เข้าใจเรื่องสุญญตา จนพระพุทธศาสนาไม่มีของเดิมเหลืออยู่

หวังว่าจะได้ช่วยเอาไปคิดนึกด้วยกันในท่ามกลางสาธุชนทั้งหลายเพื่อประโยชน์ด้วยการช่วยกันทนุบำรุงพระศาสนาเพื่อประโยชน์แก่สันติสุขของโลก ตัวเองนั้นลืมเสียเถิด

อาตมาขอยุติการบรรยายในวันนี้ เพราะหมดเวลาเพียงเท่านี้.

